

Istoria DREPTULUI ROMÂN

pentru anul I. al facultății de drept

(curs de licență)

de

VICTOR ONIȘOR

profesor universitar.

Cluj, 1921.

TIPOGRAFIA „LIBERTATEA”, ORAȘTIE.

www.dacoromanica.ro

Toate drepturile rezervate.

Prefață..

După deschiderea Universității românești din Cluj, cu începutul anului școlar 1919|20, facultății de drept mai ales două materii îi dau caracterul de școală românească: Istoria dreptului român și Dreptul constituțional român.

Incredințat din partea Consiliului facultății a ține cursul de istoria dreptului român, am predat cea dintâi materie, menită a imprima noul caracter al facultății de drept. Am văzut tot odată și marea necesitate de a da în mâna studenților o carte, din care să-și poată câștiga cunoștințele Istoriei dreptului român.

Deși tiparul, după prețul de acum al hârtiei și a muncii, în Ardeal e atât de scump, încât cheltuiala de tipărire a unei astfel de cărți reprezintă o avere, totuși am tipărit cursul meu, ținut în parte în anul trecut, dar întregit și prelucrat, în credința că fac un serviciu instrucțiunii și studenților, dându-le o carte în condiții superioare și cu mult mai ieftină, decât cursurile litografiate de studenți în anul trecut, într'un număr restrâns de exemplare.

O concepțiune în câțva deosebită a istoriei dreptului român, ca materie pentru anul I. al facultății de drept românești, se va găsi în studiul meu. Cred, că acesta

este cadrul potrivit, în care ar fi să se facă instrucțiunea istoriei dreptului în anul I. de licență, la facultățile de drept din statul român întregit.

Studiul meu nu are pretenția de a fi o carte didactică complectă și fără lacune. Deși am vrut să consultez tot ce s'a publicat în materia aceasta, nu am reușit de a găsi totul. De altă parte studiile speciale de istoria dreptului român sunt așa de puține.

Am făcut un început, indicând în multe privințe un drum nou, pentru acest important studiu al instrucțiunii juridice naționale. Scopul meu a fost de a veni în ajutorul studenților, cari până acum n'au avut fericirea de a cunoaște trecutul instituțiunilor de stat și juridice ale neamului nostru.

Cele 3 ore săptămânale din programul facultății însă nu sunt de ajuns, pentru a putea trata și instituțiunile juridice, care eu numai le-am atins. Unele se întregesc din textele publicate din legiuirile vechi.

Studiul istoriei dreptului românesc e cel mai potrivit, dintre materiile facultății de drept, pentru a întări conștiința națională și încrederea în trăinicia neamului nostru.

Critica competență se va pronunța, dacă scopul urmărit de mine a fost ajuns.

Cluj, 31 Ianuarie 1921.

V. ONIȘOR.

Introducere.

§. 1. Definițiunea istoriei dreptului român.

Istoria dreptului român este expunerea cunoștințelor istorice relative la instituțiunile de stat și de drept, sub a căror cărmă a trăit poporul român în decursul existenței sale. În studiul istoriei dreptului, se va cerceta: cum s'au creat, în viața poporului român de două mii de ani, instituțiunile sociale, organizațiile de stat, întocmirile juridice; cum s'au dezvoltat, cum s'au schimbat și cum au ajuns până la forma lor de astăzi?

Tratând cunoștințele istorice relative la instituțiunile de stat și de drept ale poporului român, va trebui să ținem seamă nu numai de instituțiunile speciale, sub cari a trăit neamul nostru, ci să ținem seamă și de cele ale popoarelor și statelor, care au influențat asupra poporului român.

Neamul românesc se mândrește cu un trecut de două mii de ani, avându-și originea din Daci și Romani. În cursul existenței sale, el nu a avut fericirea de a trăi încheșat într'un singur stat, ci i-a fost împărțită soarta, ca mare parte a lui să trăiască în statele constituite de popoare așezate în vecinătatea sa. De aceea, în cercetarea istoriei instituțiilor dreptului român, vom fi cu considerare și la instituțiunile de drept ale statelor vecine, sub a căror stăpânire și-a dus viața o parte a neamului românesc.

Istoria dreptului, este o parte din istoria națională. Ca și în studiul istoriei naționale, în istoria dreptului național, examinăm, deși dintr'un punct de vedere mai restrâns, viața socială și de stat a generațiunilor înaintașe ale neamului. În istoria dreptului, ca

și în istoria generală a neamului, suntem martori la lupta seculară a străbunilor noștri pentru: apărarea pământului de așezare a neamului, pentru apărarea ființei naționale și a tuturor condițiilor de traiu, necesare pentru conservarea și perpetuarea acestei ființe, pentru dezvoltarea pacinică a vieții naționale și pentru înlăturarea tuturor primejdiilor venite din partea elementelor dușmane.¹⁾

Ca și în studiul istoriei generale, la istoria dreptului încă se face distincția în: istorie universală a dreptului și istorie națională.

Istoria universală a dreptului stă în același raport față de istoria dreptului unui singur popor, ca și istoria universală față de istoria națională sau a patriei. Istoria universală a dreptului se ocupă cu instituțiunile de stat și de drept, cu nașterea, dezvoltarea, evoluțiunea lor în întregul teren al istoriei universale. Istoria dreptului european, făcea parte mai înainte din programa facultăților de drept din monarhia austro-ungară. În timpul din urmă s'a restrâns studiul istoriei dreptului, numai la tratarea istoriei de drept național, cu considerare la dezvoltarea de drept din țările occidentale.

Istoria dreptului este o *istorie specială*, întru cât se ocupă numai cu o parte din complexul vieții unui popor, cu viața de drept. Viața de drept încă se diferențiază după diversitatea drepturilor, care s'au dezvoltat în societatea organizată în stat. După divisiunea în categoria dreptului public și dreptului privat, istoria încă poate fi: a dreptului public sau a dreptului privat. Fiecare disciplină de drept, poate avea de asemenea istoria sa, d. e. istoria dreptului penal, istoria dreptului comercial, etc. Chiar și fiecare instituțiune de drept, poate avea istoria sa specială, d. e. istoria dreptului de proprietate, istoria feudalismului, istoria iobăgiei.

Aceste categorii de istorie, iar pot fi divizate în istorie specială, întru cât se ocupă cu o disciplină a dreptului, sau cu o instituțiune din viața unui singur stat ori din viața unui singur popor, sau în istorie universală, dacă se ocupă cu acel obiect, îmbrățișând viața mai multor popoare sau a întregii omeniri.

1) V. și I. Peretz, Curs de istoria dreptului român p. 3—4. „Istoria dreptului român nu este altceva, decât o părticică din istoria națională..., „un nou chip de a privi generațiunile trecute,... o nouă înfățișare a vieții strămoșilor noștri“.

§. 2. Tratarea istoriei dreptului român.

În programa studiului nostru, intră istoria dreptului român public și privat, cu deosebită atențiune la dezvoltarea dreptului în țările locuite de Români și cu considerare la dezvoltarea dreptului din principalele state europene.

În acest cadru ne vom ocupa cu instituțiunile de stat, cum și cu principalele instituțiuni de drept privat ale neamului românesc, începând din cele mai vechi timpuri, urmărind dezvoltarea, evoluțiunea, prin care au trecut, până la forma în care le tratează disciplinele pozitive ale dreptului. Istoria dreptului român este, în acest sens, un studiu special al întregului pământ românesc.

Istoria dreptului român, cum s'a tratat până acum la facultățile de drept din vechiul regat, ținea seamă numai de așezămintele celor 2 țări românești dela Dunăre. Cadrul, în care credem că trebuie să se studieze în viitor această materie, și în care vom face acest curs la Universitatea din Cluj, e mai larg, ocupându-ne și cu așezămintele de drept și în general cu partea juridică a luptei de apărare a elementului românesc de dincoace de Carpați. În cadrul studiului istoriei dreptului celor două Principate, va trebui să se țină seamă și de dezvoltarea deosebită a Bucovinei și Basarabiei, din epoca când au fost rupte din corpul Moldovei.

Istoria dreptului român în primul mileniu, e aceeași pentru întreg trunchiul neamului. Începutul studiului se va face cu cele mai vechi timpuri, din care avem cunoștințe relative la pământul care e leagănul neamului, ocupându-ne cu așezămintele Geto-Dacilor, cu cele ale provinciei romane din Dacia, cu viața poporului daco-roman din timpul migrațiunei popoarelor barbare. Urmează cele dintâi începuturi de state, din care s'au încheiat principatele românești dela Dunăre, ca temelie vieții neamului, iar alături viața elementului românesc înglobat în principatul ardelenesc, cu soarta deosebită a acestuia în cadrele regatului ungar, apoi ca principat independent și pe urmă sub egida Habsburgilor, până ce iar a ajuns să fie unit cu regatul ungar.

Deosebirea între istoria dreptului și istoria politică, care tratează întâmplările din viața omeniei, sau a unui popor, căutând cauzele și efectele acelor întâmplări, este evidentă. Istoria dreptului încă se ocupă cu trecutul unui popor. Dar din cercul larg

de evenimente, cauze și efecte, cari dau conținutul istoriei politice, se ocupă numai cu o parte din ele. Acestea le-am fixat în definițiunea noastră prin noțiunea: instituțiuni de stat și de drept.

Instituțiunile de stat și de drept însă, nu pot fi rupte din complexul vieții organice a unui societăți omenești, fără a țineă socoteală de evenimentele, în mijlocul cărora s'au creat și s'au dezvoltat instituțiunile. Instituțiunile rezultă din necesitățile societății, ele se desvoltă în mod organic, având și ele cauze și efecte în viața societății. Pentru a le înțelege deplin și pentru a putea studia originea, evoluțiunea și rezultatele lor, va fi necesar a examina și evenimentele în mijlocul cărora s'au produs. Prin urmărire în studiul istoriei dreptului, pentru a înțelege instituțiunile de drept, istoricianul va estinde cercetările sale și asupra evenimentelor istorice, în mijlocul cărora s'au produs instituțiunile.

Istoricul de drept în studiul materialului său, va fi condus de punctul de *vedere juridic*, scrutând în cursul cercetărilor sale partea de drept. Istoricul jurist va cercetă materialul istoric, din care își scoate cunoștințele, cu ochiul specialistului.

Cităm vederile alor 2 istorici juriști privitor la scopul cercetărilor de istoria dreptului și al studiului acestei științe.

„Istoria dreptului adună întâi materialul juridic: legi, documente, obiceiuri. Dupăce le-a verificat, scoate din ele ideile generale, conceptele abstracte, fără de care nu există știință. Cercetează apoi relațiunile dintre aceste concepte și fixează legile invariabile, care au determinat evoluțiunea dreptului în timp, dela noțiunea primitivă a popoarelor preistorice și până în zilele noastre“.

...ea este o știință întru cât-va exactă..., ea poate să ne dea rezultate mai sigure, de care trebuie să se servească știința dreptului pentru realizarea scopului său, fie constatând în trecut, care sunt mijloacele, de care dispune omenirea pentru atingerea scopului său, fie determinând prin istorie regulile ce trebuie să urmeze, ca să-și împlinească acest ideal“.

„Istoria dreptului în general, și în special istoria dreptului român, fac parte din acel grup de științe sociale, cari studiind ceea-ce este, iar nu ceea-ce ar trebui să fie, sunt adevărate științe, ca științele surori: matematice, fizico-chimice, naturale. Importanța ei este, din punct de vedere a științei, pur documentară“.

(Peretz, Istoria dreptului rom. p. 14—15).

„Instituțiunile de drept le examinează cu alt ochiu juristul și cu alt ochiu istoricianul: ce e de puțină importanță înaintea istoricianului și astfel abia merită ceva atențiune, pentru jurist poate fi foarte însemnat. În cercetarea istoricianului un fenomen juridic, amestecat între celelalte fenomene, nu obține nici o apreciere, pe când în examinarea juristului, el se înalță și ajunge la importanță de tot nouă. Dreptul are sistemul seu deosebit dezvoltat; jurisprudența tractează noțiunile juridice, diviziunile, distincțiile, ca un cerc de cunoștințe deosebit“.

(*Illés, Bevezetés a m. jog történetébe* p. 8.)

§. 3. Metode de tratare. Perioadele istoriei dreptului.

În tractarea istoriei dreptului, se aplică de regulă două metode: *metoda sincronistică și cronologică*.

După metoda sincronistică, tot timpul ce se tractează, se împarte în spașuri de timp, perioade. În cursul unei perioade se tractează toate instituțiunile, ce pot forma materia acestui studiu, organizarea de stat, instituțiunile de drept privat, — examinându-se persoanele, lucrurile, acțiunile, apoi instituțiunile procedurii civile, a procedurii criminale, etc. După metoda sincronistică se prezintă toate instituțiunile făcând un complex coexistent în același timp. Când s'a terminat cu o perioadă, se trece la studiul perioadei următoare.

După metoda cronologică, se ia în cercetare numai o singură instituțiune de drept, și se tractează prin toate fazele, fără privire la spașurile de timp, și fără considerare la simultaneitatea celorlalte așezăminte. Și una și cealaltă din aceste metode, își are avantajele și desavantajele sale, — totuși se preferă mai mult cea sincronistică. de care ne vom folosi și noi în tratarea instituțiunilor de stat, iar de cea cronologică în tratarea instituțiunilor de drept privat în interiorul unei perioade.

Împărșirea întregului material formează un sistem. Fiecare autor își are de regulă sistemul său.

Împărșirea istoriei universale în evul vechiu, mediu și nou, se aplică și la Istoria Românilor. A. D. Xenopol în ultima ediție a istoriei sale, împarte istoria Românilor în următoarele perioade:

Perioada I.: Istoria veche a Românilor, până la ivirea primelor începuturi de state naționale în Transilvania în veacul al IX.

Perioada II.: Istoria medie până la revoluțiunea din 1821.

Perioada III.: Istoria nouă până în zilele noastre.

Luând de bază această împărțire, în studiul istoriei dreptului vom deosebi, ținând seamă și de momentele speciale ale studiului nostru, următoarea împărțire:

Perioada primă, — dela cele mai vechi așezăminte de stat pe pământul românesc, până la ivirea celor dintâi începuturi a vieții de stat naționale în veacul al IX.

Perioada a doua — dela primele începuturi de stat naționale, până la unirea Principatelor și desăvârșirea unirei prin ajungerea pe tronul Principatelor unite, a unui Domnitor dintr'o dinastie străină, la 1866. Cu această dată se termină studiul istoriei dreptului, urmând a se trata dezvoltarea de atunci încolo, în cadrul disciplinelor de drept pozitiv.

Pentru studiul așezămintelor de stat în fiecare din aceste perioade, vom deosebi subîmpărțirea în următoarele epoce. Astfel:

Perioada primă va cuprinde:

a) *Epoca Dacă*, cu instituțiunile de stat și de drept pe cari le cunoaștem în măsură foarte redusă, până la anul 107 d. Christos.

b) *Epoca romană*, — dela ocuparea Daciei prin Traian, până la retragerea legiunilor la 270 d. Chr. de către Aurelian.

c) *Epoca popoarelor barbare* și a formațiunei naționalității române, dela retragerea legiunilor romane, până la cele dintâi state naționale în veacul al IX.

Perioada a doua va cuprinde:

a) *Epoca primă*, dela cele dintâi state naționale, până la domnia lui *Vasile Lupu* și *Mateiu Basarab*, 1633, epocă caracterizată de istorici prin influința slavonismului atât în viața de stat, cât și în cea bisericească.

b) *Epoca a doua* — până la revoluția din 1821 de deșteptare națională, epocă caracterizată prin influința grecismului.

c) *Epoca a treia*, — a românismului, dela 1821 până la sfârșitul perioadei a II. pentru studiul nostru.

Rămâne, ca în cadrul acestei împărțiri, să studiem partea specială, privitoare la Ardeal și părțile ungurene, începând cu ivirea celor dintâi organizațiuni de state naționale în veacul al IX. Vom deosebi în această parte a studiului următoarele epoce:

a) Dela veacul al IX. până la anul 1540. *Epoca Voivodă-tului sub regatul ungar ardelenesc.*

b) Dela 1540—1691 — *Epoca Principatului Ardelenesc independent*, cu principii și instituțiuni de drept independente (se înțelege însă, că în raport de suzeranitate cu Turcia).

c) Dela 1691 (diploma „Leopoldinum“) epoca principatului ardelenesc sub dinastia de Habsburg, până la unirea cu regatul ungar în 1867.

§. 4. Necesitatea studiului istoriei dreptului.

Cunoașterea dezvoltării istorice a așezămintelor de stat din țările române, este de cea mai mare importanță. Pentru viitorii conducători ai statului român, este o necesitate de prima ordine de-a cunoaște fazele, prin care au trecut țările române, până ce au ajuns să li-se recunoască în lume dreptul de-a se uni într'un singur stat. — Și mai ales este o necesitate pentru viitoarea generație de juriști ai țării, de a cunoaște temeiurile, în a căror bază se poate apăra dreptul neamului românesc de a trăi unit într'un singur stat. — Aceste sunt mai ales două: *Dreptul de autodeterminare* al popoarelor și *Temeiul istoric*.

Când dreptul de auto-determinare, propagat mai întâi de *Wilson*, admis apoi de statele europene occidentale, a fost recunoscut în toamna anului 1918 și de reprezentanții oficiali ai puterii centrale — în ședința dietei din Budapesta, ce s'a ținut în ziua de 18 Octomvrie 1918, — națiunea română din statul ungar, prin graiul deputatului *Alexandru Vaida-Voevod*, în baza dreptului de autodeterminare, s'a declarat ruptă de statul ungar. Înțelegând însemnătatea momentului istoric, reprezentantul neamului românesc a fixat, că din acel moment parlamentul ungar nu mai are dreptul a aduce nici o lege în numele poporului român, iar guvernul ungar nici o dispozițiune de guvernare pentru națiunea română, care, în baza dreptului de auto-determinare al popoarelor, își va îndreptă singură soarta sa.

Întru justificarea aspirațiunilor noastre asupra acestui pământ ne răzăm și pe al doilea temei puternic: *Temeiul istoric*.

Dușmanii de atâtea veacuri ai națiunei române, au încercat în tot chipul să ne tăgăduiască dreptul asupra acestui pământ, invocând un întreg arsenal de argumente istorice pentru a dovedi, că Românii sunt veniți aici cu mult mai târziu decât Ungurii și Sașii.

Închegarea neamului într'un singur stat s'a făcut în baza principiului de auto-determinare, admis ca bază a aşezării statelor după războiul mondial, şi în urma puterii de viaţă şi a energiei poporului românesc, reprezentat prin armata sa, de-a apăra şi cuceri aceea ce dreptul popoarelor, dreptatea de organizare a naţiunilor, i-a recunoscut.

Pentru viitoarea generaţie de jurişti, e de importanţă a se şti, cum s'a validat şi temeiul *istoric* în procesul milenar de închegare a neamului românesc într'un stat. Ca să se vadă ce însemnătate mare are şi acest temei, oprindu-ne numai la exemplele cele mai recente, vom cită câteva părţi mai marcante din hotărârile de unire, aduse de provinciile româneşti:

Cea dintâi provincie românească, care decretează unirea sa cu Ţara mamă, este *Basarabia*, ruptă din corpul Moldovei la 1812. Sfatul-Ţării în adunarea din *Chişinău* (27 Martie 1918), hotărăşte:

„„Republica democratică moldovenească Basarabia, în hotarele ei dintre Prut, Nistru, Dunăre, Marea-Neagră şi vechile graniţe cu Austro-Ungaria, ruptă de Rusia acum o sută şi mai bine de ani din trupul vechii Moldove, în puterea dreptului *istoric* şi *dreptului de neam*, pe baza principiului, că noroadele singure să-şi hotărască soarta lor, de azi înainte şi pentru totdeauna se uneşte cu mama sa România.“

Mai târziu a doua provincie românească, *Bucovina*, ruptă din trupul Moldovei la 1775, — în congresul general ținut la Cernăuşi în 2 Noemvrie 1918, hotărăşte:

„Considerând, că dela fondarea Principatelor Române, Bucovina, care cuprinde vechile ținuturi ale Sucevei şi Cernăuşilor, a făcut pururea parte din Moldova, care în jurul ei s'a închegat ca stat; — ...că liii acestei ţări, umăr la umăr cu fraşii lor din Moldova, şi sub conducerea aceloraşi domnitori, au apărat de-a lungul veacurilor fiinţa neamului împotriva tuturor încălcărilor din afară şi a cötropirei păgâne; — că în 1774 prin viclesug Bucovina a fost smulsă din trupul Moldovei şi cu de-asila alipită coroanei Habsburgilor;

— astăzi, când, după sforşări şi jertfe uriaşe din partea României şi a puternicilor şi nobililor ei aliaşi, s'au întronat în lume *principiile de drept şi umanitate pentru toate neamurile*, şi când, în urma loviturilor zdrobitoare, monarchia Austro-Ungară s'a zgduiit în temeliile ei şi s'a prăbuşit, şi toate neamurile în-

cătușate în cuprinsul ei și-au câștigat *dreptul de liberă hotărâre* de sine, — cel dintâi gând al Bucovinei desrobite, se îndreaptă către Regatul României, de care totdeauna am legat nădejdea desrobirii noastre; *hotărâm: Alipirea necondiționată și pentru vecie a Bucovinei, în vechile ei hotare, cu Regatul României.*“

Cum se vede din considerantele acestei hotărâri, temeiul *istoric* este subliniat și accentuat în mod deosebit, ca bază a hotărârii aduse, deși nu în mod expres, ci prin înșirarea motivelor istorice, cari au îndreptățit neamul românesc din Bucovina, de a lua această hotărâre.

La câteva zile după aceasta, urmează și unirea Românilor de dincoace de Carpați: Adunarea națională din *Alba-Iulia, dela 1 Decembrie 1918, a tuturor Românilor din Transilvania Banat și Țara Ungureacă* — decretează unirea acelor Români și a tuturor teritoriilor locuite de dânsii, cu România. — Adunarea proclamă în deosebi *dreptul inalienabil* al națiunii române *la întreg Banatul*, cuprins între râurile *Murăș, Tisa și Dunăre*.

Această a treia hotărâre, nu invoacă în aceeaș măsură temeiul *istoric*, ca și celelalte provincii, dar accentuiază în mod limpede dreptul inalienabil al poporului român asupra acestui pământ.

Chiar și din aceste hotărâri se vede, ce importanță are studiul istoriei dreptului pentru viitorii conducători ai destinelor neamului.

În decursul studiului nostru, vom avea ocaziunea de a ne ocupa cu temeiurile istorice, invocate de atâtea ori de bărbajii conducători ai neamului, în luptele susținute pentru drepturile neamului, mai ales în Ardeal, începând cu veacul al XVIII.

§. 5. Dreptul neamului românesc asupra pământului locuit de el.

Afară de așezămintele de stat, sub cari au trăit Românii în decursul veacurilor, vom studia și *istoria dreptului națiunii române la acest pământ, pe care a trăit.*

Ipoteza care neagă continuitatea Românilor în Dacia, nu a fost susținută de nimenea, până către sfârșitul veacului al XVIII.

— Această ipoteză, întemeiată mai ales pe faptul, că Aurelian a retras legiunile în *Moesia*, susține, că naționalitatea română s'a format la sudul Dunării, de unde a venit în Ardeal numai prin veacul XII sau XIII, adică foarte târziu după venirea Ugurilor.

Cel dintâi, care a susținut aceasta ipoteză, este Thunmann, în opera sa *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen Europäischen Völker*. — Leipzig 1774.

A urmat apoi *Sulzer* cu: *Geschichte des transalpinischen Daciens*, Wien 1781—2, arătând, că în peninsula Balcanică e originea tuturor Românilor.

Cu dezvoltarea acestei ipoteze și cu combaterea ei, ne vom ocupa mai târziu în decursul studiului nostru, la acest loc vom arăta, după dl Onciul, numai argumentele principale, pe cari își întemeiază dușmanii continuității părerile lor. — Aceste argumente sunt:

1. Mărturia scriitorilor antici despre strămutarea peste Dunăre a provincialilor din Dacia-Traiană, la părăsirea acestei provincii sub Aurelian.

2. Lipsa de mărturii sigure despre existența Românilor în nordul Dunării, înainte de veacul al XII-lea, pecând despre existența lor în sudul Dunării, povestesc mai mulți scriitori, care spun, că acolo ei se aflau număroși și răspândiți.

3. Unitatea limbei *Daco-Române* și *Macedo-Române*, care presupune o anterioară unitate teritorială.

4. Religiunea Românilor, devotați bisericii răsăritene, care nu s'a putut forma în Dacia, unde sub stăpânirile păgâne barbare, nu era organizație bisericească, iar după încreștinarea Maghiarilor, a predominat catolicismul.

5. Starea politică a Românilor în Transilvania, unde erau lipsiți de drepturi politice față de Unguri, Sași și Săcui, ce nu se poate admite la un popor autohton.

— Ipoteza aceasta a primit-o și *Engel*, în scrierea sa: *Commentatio de origine Valachorum*, Viena 1794 — cu acea deosebire, că el pune imigrarea Românilor în veacul al IX-lea, adică înainte de venirea Ungurilor.

Ipoteza lui *Sulzer* a fost pusă în serviciul luptelor politice din partea Ungurilor — spre a contestă dreptul Românilor din Transilvania, invocat de ei în petiția *Supplex libellus Valachorum Transilvaniae*, în dieta ținută sub Leopold al II-lea la anul 1791.

§. 6. Isvoarele de drept în general și literatura istoriei dreptului român.

Isvoarele de drept sunt mijloacele, prin care s'au conservat normele de drept ale unei societăți și din care suntem în situația de a le cunoaște în zilele noastre. Pentru timpurile vechi ale istoriei, isvoarele de drept sunt conținute în însemnările de istorie ale autorilor antici. Așa pentru timpul Sciților, sunt datele din istoria lui Herodot, cartea IV. Pentru timpul Geților și Dacilor, abia se găsesc câteva însemnări incidentale la geograful Strabon, la frații Ovidiu și Horatius, la istoricii Vopiscus, Rufus și Eutropius. De mare valoare sunt datele sculptate în piatră, care se află pe columna lui Traian.

Din epoca romană, isvoarele de drept sunt mai bogate. Afară de datele cuprinse în operele de istorie, sunt isvoare proprii de drept, cum sunt, special pentru dreptul din Dacia, urmele cuprinse în tablele cerate, descoperite în veacul al XIX la Roșia și publicate în Corpus inscriptionum latinarum vol. III, apoi toate isvoarele dreptului roman. Din epoca popoarelor barbare, isvoare speciale avem iar numai în însemnările istoricilor, afară de operele de codificație juridică a dreptului roman din veacul al VI, și cea posterioară.

Partea din istoria dreptului, care se ocupă cu studiul mijloacelor materiale, în care au fost fixate urmele de drept, normele juridice, etc., și în care acestea s'au perpetuat până în zilele noastre, se numește istoria isvoarelor de drept (*fontes juris*), zisă și istoria externă a dreptului. Față de această categorie, stă așa numita istorie internă a dreptului. Aceasta constă în studiul conținutului instituțiilor de drept.

Tot ca isvoare de drept în sens mai larg, se denotă și acei factori, dela cari emanează dreptul, adică acele organe superioare ale statului, cari creiază normele de drept. În acest sens sunt isvoare ale dreptului: puterea legiuitoare, capul statului, organele puterii executive. În alt sens se vorbește despre isvoarele dreptului ca forma în care se prezintă emanațiunile factorilor investiți cu puterea de a crea norme de drept, așa puterea legiuitoare dă legi, capul statului dă decrete și regulamente, organele puterii executive dau ordonanțe, regulamente, deciziuni. Toate aceste sunt isvoare ale dreptului.

— La studiul istoriei dreptului românesc, ca izvoare ne putem întemeia pe lucrările de istorie a poporului românesc și pe puținele monografii cari se ocupă cu chestiuni de istoria dreptului. Astfel putem lua de izvoare următoarele :

— *Istoria Românilor din Dacia traiană* de A. D. Xenopol fost profesor de istoria Românilor la Universitatea din Iași — 6 volume mari (cu indicarea izvoarelor) 1888—1891. — Această valoroasă publicațiune are ca continuare 2 volume, cari tractează *Domnia lui Cuza Vodă*. — Cele dintâi 6 volume au fost publicate și într'o ediție populară în 12 volume în editura Șaraga din Iași. — O a doua ediție a început a se publica la 1914, ilustrată, cu harte, revizuită de autor și pusă la curent cu documentele publicate dela apariția primei ediții. Înainte de război, au apărut numai 5 volume. Întreagă opera e proiectată a se publica în 14 volume. — A publicat *Istoria Românilor în franțuzește* în 2 volume.

Altă lucrare de mare valoare din punct de vedere științific, este istoria în nemțește a dlui N. Iorga : *Die Geschichte des rumänischen Volkes in Rahmen seiner Staatsbildungen*, 2 volume, Gotha, 1905, în colecțiunea publicată de Karl Lamprecht, *Allgemeine Staaten-Geschichte*, ca 34 Werk. — Dl Iorga a publicat *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria* în 2 vol., vol. I. până la mișcarea lui Horia (1784), vol. II. continuarea până în timpurile mai noi (acest volum nu se află în comerț). Vol. I. București, ed. Casei școalelor 1915.

Din bogata activitate istorică a dlui N. Iorga pot fi utilizate la istoria dreptului, următoarele opere : *Sate și preoți din Ardeal*, 1902. *Documente românești din arhivele Bistriței*, 1900 — 2 vol. *Studii istorice asupra Chilie și Cetății-Albe*, 1900, *Istoria Românilor în chipuri și icoane*, 2 vol., 1905 — *Histoire des États balkaniques à l'époque moderne*, 1914, *Originea și desvoltarea Statului austriac*, 1918, — *Istoria Românilor pentru popor*, aprobată și ca manual pentru cursul secundar, 1919.

Din activitatea științifică a dlui D. Onciul, profesor de istoria Românilor la Universitatea din București și director al arhivelor statului, se pot întrebuiși : *Originile principatelor române*. București 1899, Dragoș și Bogdan, 1884, *Teoria lui Rösler* 1885, *Radu Negru și originile principatelor Țării românești*, 1891—2, cum și articolul din vol. III al Enciclopediei române asupra *Istoriei Ro-*

mânilor. — Pentru studenții dela drept, se recomandă lectura lucrării scrise la 1906: *Din istoria României*, ediția II, 1914.

Dintre lucrările mai vechi, menționăm: *A. Treb. Laurianu, Istoria Românilor din timpurile cele mai vechi până în zilele noastre*, preceasă de „Geografia modernă a Daciei“, ediția IV, București 1873.

Din activitatea prea de curând decedatului învățat *Ion Bogdan*, fost profesor de limbile slavice la Universitatea din București, cităm studiile publicate în *Analele Academiei Române: Originea Voivodatului la Români și Cneșii români* — (1902–1904).

Din lucrările istorice relative la istoria Românilor de dincoace de Carpați, menționăm:

Părți alese din istoria Transilvaniei pe 200 de ani din urmă de *George Barițiu*, 3 volume;

Cartea de Aur sau luptele politice naționale ale Românilor de sub Coroana Ungară de *Teodor V. Păcățian*, vol. I–VIII, 8 volume mari, de câte 700–800 pag. E una dintre operele cele mai de valoare pentru istoria Românilor din Ardeal, și pentru istoria dreptului ardelenesc poate fi utilizată conținând o colecțiune bogată de material. A fost publicată dela 1902–1915 din partea autorului, fără a fi ajutorat din vr'un fond public la publicarea acestui monument istoric. Volumul I și II, a fost scos și în ediția II, după ce autorul a fost dat în judecată și condamnat de curtea cu jurați din Cluj pentru cutezanța de a fi dat publicității izvoarele, care dovedesc trecutul de suferințe al poporului românesc;

Istoria Românilor bănățeni de *Dr. G. Popovici*, Lugoj 1904.

Încercare de Istoria Românilor până la 1382, de *Dr. Augustin Bunea*, scriere postumă, publicată de Academie, București 1912 și *Boierii Țării Oltului*, discurs de recepțiune la Academie (nefinut).

Dacia preistorică, de *Niculae Densușianu*, București 1913, volum mare de 1152 pag., cu un studiu asupra autorului de *Dr. C. I. Istrate*. Conține un valoros capitol asupra istoriei dreptului românesc. Din bogata activitate istorică a lui *N. Densușianu*, pentru studiul nostru are deosebit interes lucrarea mai veche: *Monumente pentru istoria țării Făgărașului*.

Lucrări speciale de istoria dreptului sunt următoarele:

S. G. Longinescu, profesor la Universitatea din București: *Istoria dreptului românesc*, București 1908; *Legi vechi românești*

și isvoarele lor, vol. I. *Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu*, însoțită de 1. isvoarele sale, 2. de varianta sa muntenească întrupată în Îndereptarea legii lui Mateiu Basarab și de tălmăcirea sa în franjuzește de A. Patrogniet, București 1912.

Pravila lui Vasile Lupu și Prosper Farinaccius, romanistul italian, București 1909. Așezământul și legătura lui Mihai Vodă, București 1919. C. G. Disescu, *Les origines de droit roumain*, tradit du roumain par I. Last, Paris 1899.

Paul Negulescu, Studii de istoria dreptului român, București 1900. — Text complet de Istoria dreptului român după cursul dlui prof. Paul Negulescu, predat la facultatea de drept din București, prelucrare de Gh. Gr. Ghițeanu și Ion M. Tălăbescu, București, 1909.

Ioan Peretz, profesor la Universitatea din Iași, *Curs de istoria dreptului român*. Partea I, originile dreptului român, București 1915. — *Câteva manuscrise juridice grecești dela Universitatea din Iași*, București 1912. — *Zaconicul lui Ștefan Dușan țarul Serbiei, 1349 și 1354* comparat cu legiurile bizantine, slave și române. — *Predoslovie Mitropolitului Ștefan la Pravila lui Matei Basarab*, București 1905.

Nicolas Blaramberg, *Estai comparé sur les institutions et les lois dela Roumanie* depuis les temps le plus reculés susqu'a nos jour, București 1881.

Grig. I. Alexandrescu, *Studiu asupra Istoriei generale a dreptului*, Focșani 1905.

Vasile C. Nicolau, *Priviri asupra vechei organizări administrative a Moldovei*, Bârlad 1914.

Radu Rosetti, *Pământul, Sătenii și Stăpânit în Moldova*, București 1907.

Mihai Pașcanu, *Asupra originii veciniei (rumâniei)*. Studiu de istoria dreptului, București 1902. — *Două încercări de studii dreptului*, București 1908.

Octav George Lecca, *Familiile boerești*, istorie și genealogie, București 1899.

§. 7. Timpul preistoric.

În studiul istoriei ne mărginim la cunoștințele transmise prin serierea faptelor importante din trecutul omenimei. Aceste fapte, judecate din punct de vedere a vechimei neamului omenesc pe planeta noastră, sunt de o durată destul de proaspătă, căci cunoștințele privitoare la pământul locuit de strămoșii noștri, nu sunt mai vechi decât mileniul ce a precedat era creștină.

Trecutul neamului omenesc este cu mult mai vechiu, gândindu-ne la epocile științei geologice, în care s'a dezvoltat pământul, cu vegetația și ființele ce-l locuiesc, ajungând la forma de azi a suprafeții sale, cu dealurile, munții, văile, șesurile, apele, cunoscute ca loc de așezare pentru rasa umană.

Pentru studiul nostru special încă este de interes a cerceta, că în această parte a globului, în masivul munților Carpați, cu coastele sale de ambe părți, în valea Dunării de jos, ce vieață a putut să existe în epoca, despre care n'avem cunoștințe istorice?

O lucrare interesantă, apărută la începutul deceniului al doilea al veacului nostru, se ocupă cu timpul preistoric al pământului românesc. Aceasta este: *Dacia preistorică* de Nic. Densușianu. Biograful Dr. C. I. Istrati, fost profesor al Universității din București, ne declară că „*Dacia preistorică* e una din cele mai mari opere, dacă nu cea mai importantă, pe care a scris-o o pană ținută de mâna unui Român,¹⁾”. Deși critica încă nu s'a pronunțat definitiv asupra valorii acestei opere monumentale, vom da în scurt rezultatele, la care a ajuns neobositul cercetător N. Densușianu, privitor la timpul preistoric al pământului românesc.

Epoca geologică, în care s'a înfățișat omul pe pământ, este cea cuaternară. În această eră s'au format straturile cele din urmă ale scoarței pământului. Știința preistorică a stabilit, că omul locuia o mare parte din suprafața globului, încă la începutul erei cuaternare, că el popula de pe atunci toate părțile Europei centrale. Omul acestei vremi nu cunoștea întrebuințarea metalelor,

¹⁾ V. Nic. Densușianu, vieață și opera sa, scrisă ca prefață la *Dacia preistorică*, pag. LIV. Prefața are 114 pag., Opera însăși 1152 pag. format 8° mare. E rezultatul unei munci încordate de 40 ani a autorului. Tipărirea a început la anul 1900.

uneltele lui cele mai desăvârșite erau din piatră tăiată, din lemn, din oase și coarne de animale. Epoca aceasta e cunoscută ca epoca pietrei, formând prima perioadă a preistoriei (împărțită și ea în perioada pietrei cioplite sau paleolitice și perioada pietrii poleite sau neolitice).

În epoca quaternară omul a fost martor al acțiunilor naturii, caracteristice acestei vremi. A văzut ghețarii ce acoperiau munții, șesurile și văile Europei, a văzut apele năpraznice ale diluviului și mișcările coajei pământului, când „se băteau munții în capete” cum se spune în poveștile poporului român, iar după explicațiile științei, deosebite lanțuri de munți se înălțau, se despărțiau, dând loc cursului apelor, și alte lanțuri de munți se împreunau, dând naștere la noi formațiuni de munți.

În aceste timpuri începe și istoria omului în Dacia. Întrebându-se de primii locuitori ai Daciei, Nic. Densușianu spune, că „înapoia populațiilor cunoscute în antichitatea romană sub numele de Geți și Daci, se întinde o lungă serie de mai multe mii de ani, o istorie înmormântată a unor mari evenimente, a căror importanță a trecut departe peste orizontul acestei țări, — istoria unei națiuni geniale, puternice și glorioase, care, cu mult înainte de timpurile traiane, fundase cel dintâi imperiu vast al lumii, întemeiasse prima unitate de cultură în Europa și pusese totodată bazele progresului moral și material în Asia de Apus și în Africa de nord”.

„Dacia, această țară miraculos dotată dela natură cu toate bunățiile climei și ale solului, — opera unor timpuri depărtate geologice, a format, pe drumul cel mare dintre Asia și Europa, primul pământ binecuvântat pentru descălecarea și dezvoltarea vieții morale și industriale, a națiunilor migratoare. Dacia, în istoria acestor timpuri întinse, apare ca prima metropolă geografică, ce a fost destinată prin pozițiunea sa particulară, prin abundența populației și prin diversitatea avuțiilor sale, a-și estinde în epoca preistorică influența sa etnică și culturală, de-o parte spre sud, în peninsula Balcanică și până dincolo de marea egee, de altă parte spre apus, pe calea cea mare și lungă de comunicațiune a Dunărei”.

„Acțiunea civilisatoare, ce a exercitat-o populațiunea preistorică ante-dacă, dela Carpați și Dunărea de jos, asupra lumii ante-elene, a fost cu mult mai mare, de cum ne putem închipui

astăzi pe baza fragmentelor de monumente și a tradițiunilor istorice și populare, ce le avem din această epocă extrem de depărtată.¹⁾

În Iliada lui Homer se amintesc ca popoare primitive ale Europei, Abii și Agasii, la Hesiod se amintesc Titanii. Înainte de aceștia au trăit în Europa, și în special în Dacia, în vremile cele dintâi, o rasă de oameni pe gradul cel mai inferior al dezvoltării, fără societate, fără moravuri, fără legi (rasa de Neanderthal), după cari a urmat a doua rasă, mult superioară celei dintâi, cu constituțiune organică superioară, cu un grad de semicivilizațiune. Istoria lor se încheie cu epoca quaternară. Asupra lor invadează alți oameni, cari îi copleșesc, înving și-i distrug.²⁾ Cu această nouă migrațiune, se începe epoca pietrii poleite sau neolifice, când noi rase de oameni, cu inteligență mai înaltă, vin în Europa din ținuturile centrale ale Asiei. Aceasta e invasiunea neolitică.

Oamenii invasiei neolifice formau intense triburi pastorale și agricole. Plecând din Asia, au staționat mai multe sute de ani pe la marea Caspică și munții Ural, de unde au luat drumul spre vest, pe la nordul Mării-negre și, atrași de o climă mai dulce și vegetație mai bogată, ajung la câmpiile țărilor romane, iar în țăările Daciei s'a încheiat centrul populațiunei neolifice în Europa. Acești cuceritori au adus primele elemente de civilizație în Europa și au format primele state organizate.³⁾ Autorii greci i-au numit în general *Pelasgi* și *Turseni*.

Pelasgii au fost, în timpurile anterioare civilizației elene și egiptene, cel mai însemnat popor vechiu. Ei reprezintă tipul primitiv al popoarelor așa numite arice. Pelasgii apar în fruntea tuturor tradițiunilor istorice, în Elada, în Italia, la nordul Dunării, la nordul Mării-negre, în Asia mică și în Egipt. Datele puține ce au rămas asupra Pelasgilor, sunt din ultima perioadă a istoriei lor. Viața politică a Pelasgilor meridionali s'a încheiat cu căderea Troiei. După aceea Pelasgii din jurul mării egee, se găsesc numai ca resturi neînsemnate, alungați de dușmanii lor, ca să-și caute o altă patrie. După tradițiunile homerice, Pelasgii erau, pentru poporul grecesc, cei mai vechi oameni de pe pământ. Pelasgii

¹⁾ N. Densușianu, Dacia preistorică pag 1—3.

²⁾ op. cit. p. 23,

³⁾ Op. cit. pag. 24—25.

erau în ochii grecilor, oameni atât de superiori, puternici în voință și în fapte, nobili în moravuri, încât le dădeau epitetul de divini.

Din punct de vedere istoric este fapt pozitiv, că înainte de civilizația greacă și egipteană, se revărsase asupra Europei civilizația rasei pelasge, care a deschis un larg drum de activitate neamului omenesc. Influența culturii pelasge, a fost definitivă pentru soarta culturii omenești.¹⁾

După vechile tradițiuni istorice ale Grecilor, Egiptenilor, Fenicienilor și Asirienilor, imperiul Pelasgilor, în epoca sa de mărire, se întinde peste o mare parte din Europa, Asia și Africa.

Cei dintâi regi ai Pelasgilor s'au distins prin virtuțile lor, prin meritele politice și binefacerile lor față de oameni. Ei i-au organizat mai întâi în societate, adunând familiile și triburile răspândite prin munți și păduri; au întemeiat sate și orașe, au format primele sate, au dat legi și moravuri mai blânde.²⁾

Pentru meritele lor regii au fost divinizați și cinstiți ca zeii; ei ajung capii religiunii și priveghează și după moarte asupra popoarelor lor.

Patria celor dintâi regi divinizați, a fost la nordul Dunării, la muntele Ategs, identic cu catena Carpaților, în locul unde străbate râul Olt de azi (la Herodot „Atlas“, în epoca romană „Alutus“). Cel dintâi rege a fost *Uranos*, cam pe la anul 6000 înainte de Chr.

În timpul lui *Uranos*, statul pelasg avea o organizație teocratică, afacerile statului se conduceau în numele divinității. Toată puterea era unită în mâinile regelui. Nobilii se numiau *Titani*, meseriași *Cyclopi*, comandanții militari *Centimani*.

Uranos a fost detronat de fiul său mai mic *Saturn* sau *Cronos*, iar acesta la bătrânețe detronat de fiul său *Joe*, cu care a purtat un războiu lung.³⁾

Idealul național al lui N. Densușianu era, de a ne dovedi, că suntem descendenți direcți nu numai ai coloniștilor romani din Dacia, ci și ai Protolatiniilor, ramura numită Rimini, care rupându-se din neamurile ce au stăpânit pământul nostru, au plecat și au întemeiat Râmul.⁴⁾

¹⁾ Op. cit. pag. 660—672.

²⁾ Op. cit. pag. 914.

³⁾ Op. cit. pag. 926, 1050.

⁴⁾ V. Alex. Lăpădădu Activitatea istorică a lui Nic. Densușianu p. 61.

PERIOADA I.

din cele mai vechi timpuri până la întemeierea
principatelor române.

A) Epoca Dacă.

§. 8. Privire istorică. Agatirșii, Sciții, Geții. Luptele cu Romanii. Ocuparea Daciei.

Dacii erau un popor de *neam tracic* din *familia arica*, ramura Europeană. — Știrile cele mai vechi arăta ca locuitori ai Daciei, neamul *Agatirșilor*, care pe timpul expediției lui *Darius* contra *Sciților* (513 a. Chr.) locuiau partea muntoasă a masivului Carpaților, Ardealul. Moldova (câmpia răsăriteană) cu partea din răsărit de Olt a Munteniei, eră locuită atunci de *Neuri*, neam înrudit cu Agatirșii. Aceste popoare erau sub stăpânirea Sciților, popor de neam iranic, care aveau locuințele principale în nordul Mării-negre. — După căderea stăpânirii Sciților (339 a. Chr.) în câmpia din nordul Dunării, se găsesc Geții, în contra cărora face expediție *Alexandru cel Mare* (335 a. Chr.).

— Acești Geți, de același neam cu Geții din dreapta Dunării, erau vechii locuitori ai țării și sub stăpânirea Sciților. — În secolul al II-lea a Chr., se așează în nord-ostul Carpaților, Bastarnii, popor *Celto-German*, (după acest popor o parte din Carpați iau denumirea de *Alpii-Bastarini*) și pe Nistru până la gurile Dunărei. — Geții și Dacii au eșit biruitori din luptele purtate cu popoarele vechi din țările Sciților și din luptele cu noii vecini, veniți în munții Carpați. Astfel se întemeiază în țara muntoasă a Ardealului de azi, statul Geților și Dacilor, ca urmași ai vechilor Agatirși. — Geții și Dacii erau neamuri de aceeași limbă, ramuri ale aceluiași popor. Cei vechi îi deosebesc numai după așezare, numind Geți pe locuitorii șesului dela cataractele Dunării în jos (Porțile de fer), iar Daci pe locuitorii părților muntoase și de pe lângă Tisa.

Dela secolul I. înainte de Chr., în statul geto-dac dela nordul Dunării, ajung la rol precumpănitor Dacii, a căror nume și putere a ajuns vestită.

— Pe la mijlocul secolului I. a. Chr., puternicul stat al Dacilor se întindea spre apus până la Tisa, spre Ost până la Nistru și gura Niprului, spre sud peste Dunăre până în mulții Hemului (Balcanii) și până în părțile ilirice.

În acest timp Dacii vin în atingere și cu Romanii, cari în veacul al II a. Chr. cuceriră Macedonia. Cuceririle Romanilor din peninsula Balcanică, sunt espuse la atacurile popoarelor dela nordul Dunării, între care erau și Dacii.

În contra amenințării ce venea din partea Dacilor, Iuliu Cesar, începu să pregătească o expedițiune, care fu zădărnicită prin moartea sa (44 a. Chr.) Din acest timp începe dușmănia între Daci și Romani, și încetează numai prin cucerirea Daciei din partea împăratului Traian.

În secolul I. a. Chr., vestitul rege al Dacilor *Boerebiste*, a reorganizat statul și a unit toate triburile într'o singură domnie.

— În luptele civile dintre Octavian și Antonius din Roma, Dacii se dau pe partea acestui din urmă, iar Octavian câștigă pe Geți în partea sa. — Octavian în urmă învinge în dreapta Dunării și trimite o oaste și în stânga fluviului, în așezările Dacilor, înaintează până la Murăș și bate pe Daci în propria lor țară, călcată atunci pentru prima dată de oștirea romană (9 d. Chr.)

— Certele, în care trăiau triburile Dacilor și ale Geților, îi slăbise, încât nu mai erau capabili de nici o acțiune. — Romanii din potrivă, înaintează din cuceriri în cuceriri, ocupă în timpul lui August *Tracia* și *Moesia*, prefăcându-le în provincii romane, iar mai târziu ocupară și Panonia.

Dar certele dintre Geți și Daci au conținut când au văzut, că îi amenință pericolul roman. Pe la începutul domniei lui *Domițian* (81—96.) Dacii se consolidează din nou într'un stat puternic, — iar pe tron se suie viteazul lor rege Decebal.

— Decebal începu oștilitățile în contra Romanilor în anul 86. — După ce își pregătește puterile, trecu în Moesia și o prădă, iar pe legatul împăratului îl omori.

— În urma acestora, Romanii trecură Dunărea. La început generalii lui Domițian sunt bătuți de Decebal, mai târziu totuși câștigă și Romanii o învingere asupra Dacilor, slăbiți de

războiu. Decebal încheie pace cu Romanii la anul 91 d. Chr. El se declară amic amicilor și inamic inamicilor Romanilor, iar Domițian se obligă de a plăti subsidii mari lui Decebal, pentru trupele cu cari se leagă a-i da ajutor în luptele, ce trebuia să susțină pentru apărarea imperiului față de barbari. În schimb Domițian îi pune la îndemână ingineri și meșteri romani pentru lucrări de fortificații.

— Această pace, Romanii o considerau ca o rușine, pentru că ei s'au făcut tributari Dacilor. Raportul încordat dintre Daci și Romani în urma acestei păci, nu putea fi de lungă durată. Ambițiunea Romanilor, obișnuși de a fi tot învingători, era jignită. Ajungând pe tron Traian, în prima expediție ce a dus în contra Dacilor (101—103 d. Chr.), a spălat această pată de pe numele Romanilor, și înfrângând trufia lui Decebal, l-a făcut să primească condițiile Romanilor.

Adversarii puternici erau față în față. De o parte Dacii, cu energia lor expansivă, popor tânăr, plin de vigoare; de altă parte Romanii, care n-au cunoscut umilirea, în apogeul expansiunii lor, nu voiau și nu puteau să se lase mai pe jos. Astfel s-a produs un nou conflict între neîmpăcații dușmani.

— Traian duse, după pregătiri temeinice, a doua expediție (105—107 d. Chr.), în contra Dacilor. Era chestiunea de a înlătura pentru totdeauna pe un puternic dușman al imperiului. În mai multe lupte, între cari cea de pe urmă la *Sarmisegetuza* — înfrânge cu totul puterea Dacilor. Însuși Decebal, ne voind să supravețuiască pierderea țării sale, se otrăvește. Dacia este prefăcută în provincie romană, căzând zdrobită ca stat, la picioarele lui Traian.

Marele nostru istoric A. D. Xenopol zice, că depășirea imperiului roman peste Dunăre, ca linia sa firească de apărare, a fost o greșală politică. Dovadă, că abia a trecut un secol și jumătate, și a trebuit să se retragă, lăsând Dacia în prada barbarilor, iar poporul român, zămislit din o greșală politică, trebuie să plătească și azi cu cele mai mari jertfe existența lui, aruncat aici în pățile răsăritului, departe de trunchiul cel mare al rasei latine și încunjurat de elemente străine. — Dar vitalitatea lui extraordinară i-a dat putere a învinge toate greutățile și ceea ce aproape 2000 de ani de încălcări și suferinți, nu au putut distruge, fără îndoială nu e menit a peri în aceste zile de lumină și civilizație.

Zămislit din o greșală politică, poporul român a îndreptat-o prin puternica sa natură și ceiace eră pentru Romani o poticnire, va deveni pentru Orientul Europei un izvor de ordine și propășire¹⁾.

§. 9. Organizarea statului Dacia.

Teritoriul, poporațiunea, triburile, puterea supremă.

În organizarea oricărui stat se deosebesc 3 elemente: 1. *teritoriul*, pe care se formează, trăește, se desvoaltă un stat; — 2. *poporul*, care trăește în acel teritor, care, conform firei sale, creiază organele statului, le întocmește după necesitățile sale specifice, iar al 3-lea element este o putere mai înaltă, care dominează asupra acelui popor, care-i dirigează acțiunea sa de organizare și de viață de stat.

Să examinăm aceste 3 elemente la statul Dacilor:

Teritoriul: a fost cetatea de munți a *Carpaților*, cu teritoriile învecinate. — Țara Ardealului este, în urma situației sale firești, un adăpost natural. — În acest adăpost firesc, Dacii ușor și-au întărit organizația lor de stat, și ca stăpâni ai cetății firești din munți, și-au întins stăpânirea și asupra popoarelor învecinate. — Regele Boerebiste a supus mai multe triburi: Astfel pe *Boi* (poporațiune celtică — în Galla Cisalpină. În al II-lea război acest popor a luptat în contra Romanilor. — În expansiunea lor au venit de-alungul Dunării până cătră cataractele dela Porțile de fer. Boerbiste îi supune, ocupându-le Țara). A supus și gințile gete cele mai apropiate, cum spune istoricul Strabs. — Boerbiste a trecut și la sudul Dunării, pustiind Thracia, Macedonia și Ilyria, unde a ajuns în conflict cu Romanii.

Teritoriul Daciei în secolul II înainte de Chr. se întindea între Tisa, Nistru, munții Hemului și Carpații nordici.

Poporațiunea Statului dac eră organizată în triburi. Triburile sunt forma de organizație primitivă a oricărei societăți: mai multe neamuri fac un trib, având fiecare grupare câte un conducător.

Datele istorice ne spun, că regele Boerebiste, care a ridicat vaza statului în ochii celorlalte popoare vecine prin isbânzile militare, a reușit să unească toate triburile. Această unire a tuturor triburilor într-o singură organizație de stat, nu era destul de con-

¹⁾ A. D. Xenopol, Istoria Românilor ed. 1914 vol. I. pag. 128—129.

solidată, așa că, după moartea lui Boerebiste, statul său s'a împărțit iar în patru părți. Acestea au putut fi reprezentate prin ramurile principale ale poporului dacic și anume: 1. *Geții din câmpia Dunării*. 2. *Isigii*, din Moldova și munții răsăriteni ai Carpaților. 3. *Sarmații*. — 4. Tribul până atunci domnitor al *Dacilor*.

Dar traiul în discordie al singuraticelor popoare dacice, n'a fost avantajos, căci puterea statului a slăbit. După cum se vede mai târziu, înainte de regele Decebal, popoarele despărțite se întorc iarăși la unire într'un singur stat. Când Decebal veni pe tron, găsi Dacia în limitele din timpul lui Boerebiste. El nu mai supune triburile vecine, ci, întemeiat pe un stat puternic, atacă provinciile romane transdanubiane.

Puterea supremă a statului era organizată la Daci, ca în toate statele primitive, în forma statului militar, în capul căruia era un conducător pe care isvoarele îl numesc *rege*. — Acesta întrunea în mâinile sale toate drepturile statului.

Statul dacilor, ca stat războinic, a ajuns vestit în istorie. Organizația sa de stat războinic a fost foarte dezvoltată. Dovada despre puterea mare pe care a reprezentat-o acest stat războinic, a dat-o prin războaiele purtate cu Romanii.

Organizația civilă era îngemănată cu cea religioasă (întemeiată la Geți de „*Zamolxis*“). — Istoricul Strabon spune, că pe timpul lui Boerebiste eră un profet, numit *Deceneus*, pe lângă rege; — alături de Decebal eră profetul *Vezinas*.

§. 10. Puterea regală la Daci.

Cel mai înalt conducător al statului este numit de isvoare *rege*. Regele nu este în această epocă un monarh stabil, cu drept de moștenire a tronului. El este ales dintre nobili, în baza însușirilor sale deosebite de conducător în război. Alegerea nu eră legată de o familie, ci se făcea din clasa nobililor, alegându-se totdeauna cel mai vrednic, cel mai viteaz, cel mai înzestrat cu însușirea de a fi conducător.

Statul dac nu putea să fie un stat încheșat, cu conștiința dezvoltată a necesității de a trăi într'un stat, ci eră o federațiune a triburilor, în capul cărora se ridica câte un conducător viteaz. Acesta era legătura, ce ținea încheșate triburile sub o conducere

unică. Așa vedem cum unește Boerebiste triburile, cari la moartea lui iar se desfac. Suindu-se pe tron Duras, antecesorul lui Decebal, iar le unește. Acest rege, Duras, cedează de bună voie tronul viteazului militar Decebal, care e ales de rege.

Isvoarele ne spun, că puterea supremă lumească era îngemănată cu puterea supremă religioasă. Regele avea alături de sine pe cel mai mare preot. Boerebiste avea alături pe Deceneu, Decebal pe Vezinas. Puterea de conducere a statului se împărția între rege și preot. Regele avea atribuțiunile politice și militare, iar preotul făcea serviciile religioase și judecă, prin reprezentanții săi, certele dintre cetățeni.

§. 11. Organizația socială: Nobili, oameni de rând, sclavi.

Privitor la organizația socială avem știrea, că poporul Dacilor eră împărțit în două clase: în *Nobili* și în *oameni de rând*.

Nobili, numiți de scriitori greci „piloforoi“, de latini *pilati*, în limba dacă *tarabostes*, — purtau capul acoperit cu un bonet. Între nobili încă se cunoșteau ranguri mai înalte. Din aceste făceau parte probabil rudele principelui și preoții cei mari, cari purtau un fel de „*tiare*“, mai înalte decât bonetele celorlalți nobili. — Dintre nobili se alegea regele și preoții, iar în organizația militară, nobili erau conducătorii (ofițerii). Ei trăiau mai totdeauna în lupte interne.

— *Oamenii de rând*, — numiți *Comași* sau *Capillatii*, zși așa fiindcă purtau părul lung (cum poartă și azi țăranii români în unele părți muntoase ale țării), umblau cu capul descoperit.

În afară de aceste două clase ale Dacilor, exista și clasa socială a *sclavilor*. Se susține, că sclavii nu erau din neamul Geșilor și a Dacilor, ci prinși în războaie și lăsați cu viața, sau sclavi străini cumpărați, cum și cei născuți din sclavi. Sclavii erau lipsiți de ori-ce drepturi, considerați ca obiecte (lucruri).

Istoricul *DioCassius* povestește, că Decebal în întâiul războiu, trimisese lui Traian o solie din oameni de rând, capillați, după-ce însă nu putu îndupleca pe Traian, trimise o solie din pilleați. — Mărturisirea aceasta e adevărată de figurile columnei lui Traian, unde se reprezintă într'un tablou prima solie a oamenilor de rând, mai sus pe columnă, într'alt tablou, a doua; a Dacilor nobili, cu capul acoperit.

§. 12. Organizația armatei: pedestrași, călăreți. Arme.

Armata Dacilor se compunea aproape în întregime din pedestrași (infanterie). Numai o parte mai mică era compusă din călăreți. Triburile Dacilor compuneau pedestrima, iar cele ale Geșilor erau armata călăreașă.

Sistemul de luptă călare se potrivea la șes, în părțile muntoase ale țării, cum era partea centrală a țării Dacilor, călărimea putea fi întrebuințată numai cu greu, de aceea în organizația armatei predomină infanteria.

Nu exista sistemul de recrutare al armatei după vârstă. În organizația războinică a statului dacic, toți oamenii valizi, cari puteau purta arma, luau parte la luptă.

Asupra organizației tactice nu avem date. Din tablourile columnei lui Traian se poate vedea, că Dacii comăși, poporul de rând, stăteau sub pileași cari purtau și steagul național reprezentat prin un balaur sburător, cu capul de bronz, cu gura căscată, de se vedeau dinții și limba.

— Armata Dacilor era împărțită în anumite *Corpuri*, avea deci o organizație tactică.

— Se poate deduce, că Dacii cunoșteau și *mișcările tactice*: Aveau arme *tăetoare* și *aruncătoare* (spade lungi și scurte, lănci, sulife, prășcii de aruncat pietri și plumbi ascuși la ambe capetele). — *Arme de apărare*: scutul, coiful (casca), cămașe de zale, zeaua completă.

Cunoșteau arta de a întări orașele și lagărele și de a silui întăriturile dușmane.

§. 13. Așezămintele vieții sociale. — Familia. Căsătoria. Mijloacele de traiu, agricultura, comerțul.

Despre forma de conviețuire a sexelor avem știrea, că Tracii și Geșii aveau în uz *poligamia*. Scriitorul *Solinus* zice: „Geșii ar socoti ca lucru de onoare căsătoria înmulțită”. — Despre femeile trace, gete și dace, se spune, că nu prea aveau moravurile severe. Era obiceiul, ca părinții să-și vândă fiil și ficele la străini. Era liber, ca fetele să umble cu ori-ce bărbat: numai femeile cumpărate erau ținute sub un control aspru. ¹⁾

¹⁾ V. Xenopol, op. cit. pag. 101.

— Boerebiste, reorganizatorul statului dacic, prin instituțiile sale a pus capăt destrăbălării. Strabon spune, că Boerebiste a restatornicit puterile poporului său prin disciplină, cumpănare și activitate, așa că în pușini ani a constituit o vastă împărăție. Prin această reformă Dacii, din popor poligam, au ajuns să considere căsătoria ca o legătură permanentă între bărbat și femele, trecând într'un nou stadiu pe calea moralizării. Herodot arată, că în timpurile vechi, contractarea căsătoriei se făcea prin cumpărarea soției dela părinți de către bărbat, obiceiul vechiu, cunoscut aproape de toate popoarele în starea lor primitivă. Poetul *Horatius* arată, în una din odele sale, pe femeile dace, ca model de virtuți (se înțelege, pentru a sbiciuî moravurile femeilor romane.)³⁾

— Femeile dace sunt cunoscute ca mame bune — după cum ne arată și tablourile de pe columna lui Traian, — unde se văd femei dace, purtând în brațe sau ducând de mână copii. De altfel femeile la ei trebuiau să fie într'o condițiune înjosită, ca la toate popoarele vechi. Au trebuit să treacă multe veacuri, ca starea socială a femeilor, la toate popoarele, să se îmbunătățească. — Un factor puternic, care a contribuit la această îmbunătățire, a fost creștinismul. — Lupta pentru egalizarea socială a femeii, este în curs încă și azi.

Traiul material. Geții și Dăcii în timpul când ajung locuitori ai pământului dela nordul Dunării, sunt trecuți dela viața nomadă, la viața așezată. Ocupându-se cu agricultura, traiul lor a luat forma vieții așezate. ³⁾

După datele ce avem, Geții din primele timpuri, când s'au strămutat la nordul Dunării, cultivau grâul, care ocupațiune era în floare și la poporul dac. Pe columna lui Traian se găsește un tablou în care se văd legionari romani secerând pe ogoarele dace; printre funcționarii cei mari ai statului dac, se găsesc și supraveghetori ai agriculturii. ⁴⁾ — Ca hrană aveau meiul; beutura miedul, cunoșteau și vinul. Vița de vie era cultivată și de Agatirși. — Ca vișiu național la popoarele frace, era cunoscută beția. ⁵⁾

Afară de agricultură, Dacii se mai ocupau cu creșterea viteilor. Sunt date, că ei aveau herghelii de cai pentru călărit, boi

³⁾ Idem pag. 102.

⁴⁾ Idem pag. 75.

⁵⁾ Idem pag. 75.

⁶⁾ Idem pag. 76.

pentru agricultură, vaci și oi pentru lapte. Având lapte, trebuia să cunoască și derivatele lui, unt, smântână, brânză. Pieile vacilor și a oilor, cum și lâna lor, se întrebuițau pentru îmbrăcăminte. Eră cunoscută și cultura albinelor.⁶⁾

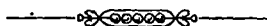
Dacii făceau și *comerciu* cu toate popoarele vecine, adecă schimbau produsele. Dovadă despre aceasta sunt multele monede dace (din aur și argint amestecat.) Efigia monedelor eră: figura unui cal fără urechi, cu cinci bobite în loc de coarne și câteva linii informe, închipuind pe un călăreț.

Comerțul constă din :

Exportul grânelor, pe cari le trimiteau orașelor maritime, apoi din export de cai, miere, ceară, etc.

Importau arme, stofe scumpe, obiecte de bronz, etc.

Pentru a putea funcționa exportul și importul, trebuia să aibă toate instituțiunile de drept în legătură cu comerțul, cari să stabilească raporturile dintre Daci și celelalte popoare, cu cari aveau relațiuni.

⁶⁾ Idem pag 76.

B) Epoca romană.

§. 14. Privire asupra istoriei Romanilor în Dacia, dela Traian la Aurelian. Lupte cu Sarmații, Roxolanii, Marcomanii și Goții. Retragera legiunilor.

Pe timpul domniei lui Traian (98—117) provincia romană creată de el, a fost respectată de popoarele învecinate. Sub el imperiul roman a ajuns culmea măririi, având o populațiune de 150 milioane.

După moartea lui Traian în timpul domniei lui *Hadrian* (117—138) se întâmplă prima năvălire de barbari în provincia romană Dacia, a *Sarmaților* și *Roxolanilor*. Sub Hadrian se urmează munca de civilizație în Dacia, ridicând în ea mai multe construcții.

Sub domnia lui *Antoninus Pius* (138—161) au fost respinse atacuri ale *Germanilor* și *Dacilor rămași în afară* de provincia romană, ba a fost înădușită chiar și o rășcoală a provincialilor, cari nu puteau fi decât Dacii din lăuntru provinciei, cari nu se puteau împăca cu noua domnie romană. — Sub *Marc Aureliu* (161—180) a avut loc în Dacia un mare război cu *Marcomanii*, popor de vișă germană. Acesta se pusese în fruntea unei ligi antiromane, în care luptau, afară de popoarele germane, și cele Sarmate. Armatele romane însă biruesc pe barbari și salvează Sarmisegetuza, care ridică un monument de recunoștință generalului roman Fronto.

Urmașul pe tron *Comodus* (180—192) luptă cu *Sarmații*, e și supranumit „Sarmaticus“ și cu Dacii dela marginea provinciei, pe cari îi bate și strămută dintre ei 12 mii de familii în lăuntru Daciei.

Împăratul *Septimiu Sever* (192—211) dă o îngrijire și mai mare Daciei, aduce aici legiunea V. Macedonică, o așează în *Potaissa* (Turda), pe care oraș îl ridică la rangul de Colonie, clădește un nou castru militar la Drobetae (Turnu-Severin). Din acest timp se găsesc în Dacia mai multe monumente cu inscripții, ri-

dicat împăratului, în semn de recunoștință pentru interesul arătat provinciei.

Sub *Caracala* (211—217) se arată un nou dușman în fața provinciei dacice, *Goții*, popor barbar, care coborâse de pe țărmurile mării baltice spre țărmurile mării negre și înaintau împotriva imperiului roman. Chiar împăratul i-a întâmpinat la Dunăre și i-a respins, înainte de a trece pe pământul roman. Urmașul *Alexandru Sever* (217—235) respinge o nouă năvălire îndreptată în contra Daciei. *Maximian Thrax* (235—238) respinge un nou atac al Dacilor și Sarmășilor, pentru care obține titlul de „*Dacicus* și *Sarmaticus*“, iar sub *Gordian* (238—244) Goții pătrund chiar în Dacia, dar sunt bătuți. Poporul recunoscător ridică monument de piatră cu inscripții acestui împărat.

Sub *Filip Arabul* (244—249) Goții dau un nou atac combinat în contra Daciei și Moesiei, dar sunt reținuți de luptele cu *Gepizii*, mai târziu continuă lupta contra Daciei, sunt respinși însă de împăratul *Decius* (249—251). Într-o a doua expediție în Moesia, armata romană e zdrobită și însuși împăratul își pierde viața. Se pare că rezistență opusă de această armată a salvat Dacia, căci inscripțiile găsite la colonia de *Apulum*, îl arată ca reînțemeietor al Daciei.

Sub *Gallus* (251—254) și *Valerianus* (254—260) Goții trec și prin Dacia și o prădează. Sub *Gallienus* (260—268) se repetă aceste incursiuni de pradă și scriitorii romani arată, că acestea siliră pe Romani încă pe atunci să abandoneze apărarea Daciei, spre a se putea împotrivi atacurilor barbare în Moesia, Macedonia, Grecia și Asia. În anul 268, cel dintâi al domniei lui *Claudius*, încearcă din nou o incursiune în contra provinciei romane, dar sunt bătuți de împărat, de aceea în acest timp încetară încâlțurile cu atacurile lor.

Cu toate acestea, împăratul *Aurelian* (270—275), ca să poată apăra celelalte provincii amenințate ale imperiului, se hotără a se retrage din Dacia și a o lăsa în mâna sorșii.

Aurelian întreprinzând restaurarea imperiului, învinge pe Goți chiar pe pământul Daciei, soarta Daciei însă era hotărâtă, *Aurelian* nu mai putea să schimbe mersul evenimentelor.

Spre a asigura linia Dunării, încheie pace cu Goții, cedându-le formal Dacia, ca unor federați ai imperiului, cu obligământul de a apăra linia dunăreană (271). Astfel Dacia era considerată

sub Goși (271—375) și mai pe urmă sub Gepizi (453—566) ca țară în raport federal cu imperiul roman.

Cedând țara Goșilor, Aurelian scoase din țară legiunile ce se mai țineau concentrate în Bănat, și le așeză în dreapta Dunării, unde înființă *Dacia Aureliană*. Cu legiunile a eșit din Dacia și elementul bogat și cult, care se ținea solidar cu imperiul, iar cei legați de pământul în care s'au născut și din care se hrăneau, au rămas în țară, ducând traiul greu sub popoarele barbare cu vremile de restriște ce au urmat.

§. 15. Teritoriul provinciei Dacia.

Traian trecând peste granița naturală de apărare a imperiului roman (*Dunărea*), a înființat provincia romană numai dintr-o parte a teritoriului Dacic. Dacii, deși băluși, au păstrat o parte din teritoriul țării în stăpânirea lor.

Traian ocupă regiunea cea mai tare de apărat, a munților, *Transilvania* și *Bănatul* cu o prelungire de șes prin Muntenia mică până la Dunăre: *Oltenia*.

Șesurile Moldovei și ale Munteniei mari, cum și o parte din nordul Transilvaniei, rămaseră în stăpânirea Dacilor celor nesupuși provinciei romane.

Astfel Dacia romană rămase în lăuntrul munților: Din 36 orașe arătate de *Ptolomeu*, 28 sunt în provincia Dacia și numai 8 dincolo de munți.

Scythia minor (Dobrogea de azi) încă eră ocupată de Romani. Pe malul stâng al Dunării au întemeiat de asemenea cetăți de apărare în contra barbarilor.

Spre apărarea Dobrogei au tras valurile imense de pământ, întărite cu lagăre de soldați, din *Basarabia* și *Moldova sudică*, cunoscute și azi sub numele de *valul lui Traian*.

Un asemenea val de apărare a fost ridicat și în partea vestică a provinciei. Acel val începe în nordul orașului *Porolissum* (jud. Sălajiu), din valea Someșului până în valea Crișului. Din malul Mureșului, în dreptul Aradului începe alt val roman, care trece peste Bega până în Caraș. Dela Timișoara spre sud începe al treilea val roman, paralel cu cel dinfăi, și coboară până la râul Bârsava. Partea sudvestică a Bănatului eră apărată de un al patrulea val, care eră tras cam dela Alibunar până la Dunăre.

Dacii din părțile rămase afară de provincia romană erau *tributari* imperiului. Întreg teritoriul lor era încunjurat de *stațiuni militare*, dovadă nu numai valul lui Traian, ci și multe cărămizi și monete aflate în teritoriul afară de provincie. La Giurgiu și București s'a găsit o cărămidă legionară cu marca: *Legio I. Italica*, alta la București cu inscripția: *Legio XIII. Gemina, I. Adjutrix*.

A. D. Xenopol aduce ca dovadă, că părțile nordice ale Transilvaniei nu erau supuse provinciei romane, următoarea inscripție (în traducere românească:)

„Zinei Nemesis, Reginei Valerius Valentinus, beneficiar consular militar din legiunea XIII. Gemina, edil al coloniei gordiane *Napoca*, a înscris la dare regiunea *Someșului* cu aceea de peste val, sub consulatul Domnului nostru M. Antonius Gordianus August și a lui Aviola în ziua a X. înaintea Calendelor.“¹⁾

Valul mărginiă provincia către nord, și partea de peste val nu putea fi locuită decât de Daci tributari, cari mai de multeori s'au răsculat în contra dominațiunei romane.

§. 16. Populațiunea. Coloniști, autohtoni, armată, funcționari.

După biruința statului dac, veniă să se înalțe pe ruinele lui o nouă provincie: a statului roman.

Deși veniă un element nou de populațiune, superior în cultură și inteligență, rămașițele poporului dac erau un element de energie tânără, superior în caracter și plin de vârtute.

A. D. Xenopol zice: „să nu ne fie silă, dacă și sângele Dacilor se va găsi amestecat în naționalitatea noastră, căci dacă Dacii n'au ajuns și ei un popor mare și însemnat, aceasta fu datorită numai oarbeii fatalități, care îi aduse în lovire cu Romanii, cari erau mai puternici decât ei.“

Scopul lui Traian la cucerirea Daciei a fost de a înlătura pentru totdeauna pericolul, ce a amenințat imperiul din această parte a lumii, și în acest scop Dacia cucerită a fost prefăcută în *provincie romană*.

Fiind așezată peste granițete naționale ale imperiului (Dunărea), Traian trebuia să iee *dispoziții deosebite* pentru asigurarea domniei romane.

¹⁾ A. D. Xenopol, Istoria Românilor, ed. 1914 vol. I, pag. 211.

Eutropiu spune: „Traian aduse, pentru a împopora această provincie, din un încunjur de un milion de pași, din tot imperiul roman, *nesfârșite mulțimi de oameni*, spre a cultivă *ogoarele și orașele ei*.“

După inscripțiile aflate pe pământul Daciei, se poate constata, că coloniștii romani au fost aduși :

1. Din *Asia minoră*, cum se poate dovedi din multe inscripții cu nume de origine greacă și din multe nume de zei de origine greacă, adorați în Dacia.

Acest element, deși romanizat în parte, totuși se vede a fi păstrat, cel puțin în prima generație sosită în Dacia, conștiința naționalității sale. Dela acești coloniști sunt elementele de limbă grecească rămase până azi în limba română ca: *drum* dela „*dromos*“, *martur* dela „*marturos*“, *papură* dela „*papuros*“, *strugur* dela „*truga*“, *teacă* dela „*teke*“, etc.

2. Din regiunea popoarelor traco-ilirice: *Tracia, Macedonia, țarmurii mării adriatice* (adecă Albania, Muntenegru și Dalmația de azi). Aceștia erau lucrători iscusiți în *exploatarea minelor*.

La *Alburnus major* (Roșia de azi) se află o colonie întreagă de Dalmați, la exploatarea vestitelor mine de aur ale Daciei. Erau mai ales din tribul Piruștilor (populație ilirică). La Abrud s'a aflat o tablă, în care Abrudul e numit *vieus Pirustarum*.

3. *Elemente celtice*, fiind multe cohorte din Gallia, Britania și Hispania, a căror populație eră atunci încă celtică.

Toate aceste elemente de coloniști erau meseriași, și ei au dat populația orășenilor.

Alături de pătura cea largă a țăranimei cultivătoare de pământ, care locuia, de moși-strămoși în Dacia, a trebuit să vină o populație romanică de țărani și de păstori. Această populație n'a putut să vină decât din Italia, care într-o epocă avusese un prisos de populațiune. Populațiunea aceasta de țărani și păstori, într'un număr foarte mare, a trecut în Iliricum și în Tracia, unde desnaționalisând pe populațiunea aflată acolo, în vremea colonisării Daciei prin Traian, păstrând tot aceleași ocupațiuni și tot mai număroasă, a mers mai departe peste Dunăre și s'a așezat în țara cucerită. După această operă de desnaționalizare făcută în tăcere și pe neobservate de popor, a venit împăratul Traian și a dus desnaționalisarea Daciei mai departe (vezi N. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, București 1915, vol I., pag. 20).

Al doilea element constituenț al poporului din Dacia a fost poporul băștinaș *dac*. Geții și Dacii în timpul războiului cu Romanii erau de mult popor *așezat*, părăsiseră viața nomadă. Pe timpul lui Alexandru-cel-mare îi găsim cultivând *grâul*, pe timpul Romanilor aveau o întinsă *agricultură* cu funcționari destinați a o inspecta.

În Dacia s'au găsit o mulțime de *orașe* și *sate*. Un popor *așezat*, nu fuge în fața unei invasiuni, cu atât mai mult nu fuge elementul legat cu toată ființa și existența sa, de pământul țării sale. În astfel de ocazii se expatriază numai cei bogați, cari încarcă avutul pe care și pleacă. *Eutropiu* spune: „Dacia a fost secată de *bărbați* prin lungul războiu al lui Decebal“, se înțelege numai cei *valizi*, cari erau obligați a lua parte la războiu. *Invalizii* (bătrâni, copii, incapabili de arme) și *femeile*, au rămas în așezările lor. Acesta a fost elementul de baștină, care a reconstituit populațiunea. — Natural, că elementul *dac* a intrat în alianțe de căsătorie cu noii veniți.

Afară de elementul *dac*, mai erau în teritoriul ocupat triburile Geților, Sarmajilor și a Iasigilor. Acești din urmă au luptat chiar alături cu Romanii, închinându-se lui Traian chiar dela începutul crâncenului războiu.

Dovezi de prezența elementului *dac* în provincia romană sunt:

1. Terminologia geografică a provinciei (râuri, munți, etc.), toate rămase dela Daci.
2. Topografia Daciei a rămas neschimbată sub Romași.
3. Aflarea de cohorte de Daci în Dacia.
4. Aflarea de funcționari romani cu nume *dac*.

Al treilea element al populațiunii romane au fost *armata*, *funcționarii* și *coloniștii voluntari*. Să ne ocupăm pe rând cu aceste elemente.

a) *Armata*. Traian a întrebuițat în expediția contra Dacilor 7 legiuni, din cari au rămas în Dacia ca garnisoană 3: XIII Gemina. V. Macedonica și I. Adjutrix. Cea dintâi a rămas în Dacia până la 270 d. Chr., în timpul întregii stăpâniri romane. Reședința de căpetenie eră *Apulum* (A. Iulia), unde era pretoriul (cuarțirul general), arsenalul și templul ei. Legiunea V. Macedonica, retrasă pe un timp, a fost adusă iară, când Goții începură a amenința provincia, pe timpul lui Septimius Severus, când își așează lagărul la *Potaissa* (Turda).

Legiunile erau compuse din elemente deplin romanizate. La începutul colonizărilor romane, ele erau alese (legio, legere) numai din elemente romane din Roma, după aceea au fost alese din elementele italice și numai mai târziu și din cele provinciale, dar totdeauna numai din cetățeni romani, deplin romanizate. Ele stăteau într'un singur loc, erau schimbate numai foarte rar dintr'o țară într'alta.

Serviciul soldatului era 20—25 ani; soldatul intrat tânăr în legiune, eșia bătrân. Fiind cu viață statornică, îndată ce era așezat într'un loc, se însura cu o femeie din aceeași localitate și avea copii. Copiii erau crescuți în lagăr, unde învățau limba tatălui mai curând decât a mamei. Serviciul militar se făcu ereditar în familie, locul tatălui era ocupat de fiul său. Veteranii (soldații cari și-au terminat serviciul) când ieșau de sub drapel, căpătau pământuri, iar mai târziu și vite și sclavi.

Din această situație favorizată a elementului soldădesc, rezultă că el era un factor foarte puternic, pentru întărirea puterii romane în provincia cucerită.

b) *Funcționarii* încă au fost un factor foarte puternic în opera de întărire a puterii romane și de romanizare a elementelor străine. Pentru organizarea provinciei dace, au fost necesari o mulțime de funcționari de toate categoriile. Ca funcționari, reprezentanți ai imperiului și culturai romane, au fost aduși dintre elementele cele mai bune. Aceștia și-au înțeles pe deplin chemarea de a câștiga pentru puterea și cultura romană poporul băștinaș, contribuind într'o largă măsură la romanizarea lui.

c) *Intreprinzătorii*, reprezentanții capitalismului român, au venit ca coloniști voluntari, atrași de bogățiile acestei țări, de vestitele mine de aur, argint, etc. Aceștia au alergat din toate părțile imperiului să exploateze bogățiile naturale ale Daciei. Cu ei au venit o mulțime de meseriași, profesioniști, funcționari particulari, tot elemente, cari au contribuit în largă măsură la propagarea limbei și culturai romane.

Toate aceste elemente, constitutive ale populațiunii, erau unite în spiritul, limba și dreptul roman, având rolul de conducere în organizarea și funcționarea organelor sociale. Elementele străine, pe încetul s'au obișnuit cu avantajele vieții organizate romane, și au cedat influinței hotărâtoare a elementului roman.

**§. 17: Organizare centrală. Împărțirea provinciei,
Guvernatorul, legații pretoriani;
adunarea provinciei.**

În înălțarea imperiului roman și în sporirea teritorială, Dacia este ultima provincie alăturată la imperiu, care în timpul împăratului Traian își ajunse culmea. Populațiunea imperiului se ridicase la cifra de 150 milioane. Teritoriul provinciei Dacia este evaluat de Eutropiu cu un circuit de un milion de pași romani (1481 km.).

Provinciile cucerite erau împărțite în această epocă: în provincii sub autoritatea senatului (*provinciae Senatus*, de regulă cele mai apropiate de Italia) și provincii sub autoritatea împăratului (*provinciae caesaris* sau *principis*, cele mai aproape de barbari, espuse mai mult atacurilor). Dacia a fost împărțită în categoria a doua, provincie a împăratului.

Procedându-se la organizarea unei provincii cucerite, Senatul decreta prefacerea țării cucerite în provincie romană. Pentru organizare trimitea o delegațiune de 10 senatori, aceasta eșia în provincie și acolo, în înțelegere cu comandantul militar, care făcea paza militară, lua dispozițiile necesare pentru a executa hotărârea Senatului. Dispozițiile și normele de organizare constituiau legea fundamentală sau constituția provinciei, *lex provinciae*.

În Dacia organizarea s'a început după terminarea războiului de cucerire, probabil în 107 d. Chr. Din punct de vedere administrativ, Dacia a fost împărțită la început în: *Dacia superior* cu capitala Sarmisegetusa (probabil părțile ardelene de azi) și *Dacia inferior* (probabil părțile din Muntenia dintre Carpați și Dunăre). Mai târziu e împărțită în 3 provincii, împărțire dată probabil sub Marcus Aurelius (161—180) și anume: *Dacia Apulensis* cu capitala *Apulum* (Alba-Iulia), *Dacia Porolissensis* cu capitala Porolissum (azi satul Moigrad, în Sălăgiu), și *Dacia Malvensis* cu capitala *Malva* (probabil unde e satul Celeiu, comună rurală în județul Romanași, plasa Balta Oltu-de-jos; în apropiere când scad apele Dunării se văd picioarele podului construit de Constantin-cel-mare).

Aceste diviziuni teritoriale, nu erau decât circumscripții în scopul de administrație civilă, financiară și militară. Întreagă provincia Dacia formă o singură unitate de guvernare. (*Provincia Dacia*, inscripție pe monedele bătute sub Filip Arabul).

Cel mai înalt funcționar al provinciei era delegatul împăratului, guvernatorul provinciei, purtând titlul de: *legatus Augusti pro praetore trium Daciarum* sau *legatus Augusti pro praetore provinciae Daciae*, el avea autoritatea asupra întregii provincii. Ca delegat al împăratului, reprezenta în teritoriul provinciei puterea împăratului. Reședința lui era în Sarmisegetusa.

În capul diviziunilor administrative (numite și *diecese*): Dacia superior, Dacia inferior, iar mai târziu Dacia Apulensis, Prolissensis, Malvensis, erau *legații pretoriani*, subordonați guvernatorului provinciei, iar pentru administrația financiară erau *procuratorii* (*procuratores Augusti*), cari înlocuiau și pe legați în lipsă, în administrația circumscripției, luând în acest caz titlul de *vicepraesidis*). Procuratorii aveau ca funcțiune principală administrația financiară a circumscripției lor, încasarea venitelor și întrebuințarea lor. Puteau să aibă însă și alte însărcinări.

Guvernatorul Daciei, cu titlul de *praeses* al provinciei (președinte), era numit de împărat pe timp nedeterminat. Înainte de a pleca să-și ocupe funcția, primea instrucțiuni de la împărat privitor la direcțiunea ce avea să urmeze în guvernare, *mandata principis*. Fiind în provincie, dacă obveneau cazuri neprevăzute în instrucții, se adresa împăratului după noi îndrumări. El guverna provincia în baza puterii date de împăratul (*imperium*). Avea putere asupra tuturor oamenilor din provincia sa, fiind cel mai înalt magistrat. Întrunind toate puterile în mână sa, în atribuțiunile lui intrau toate ramurile de guvernare și administrație cari atunci făceau preocuparea statului, și anume: *administrație, poliție, justiție civilă și criminală*. Când lipsia comandantul militar, *legatus legionum*, guvernatorul îi ținea locul.

Ca cel mai înalt funcționar în justiție, la ocuparea funcțiunii sale avea *jus edicendi*, dând *edictul*, în care fixa regulile, ce avea să urmeze în timpul funcției sale în împărțirea dreptății. (Acest drept a încetat cu introducerea edictului perpetuu al lui Salvius Iulianus).

Guvernatorul avea pe lângă sine un organ consultativ, *consiliul de asesori*, numiți de el. Acest consiliu era consultat de a-și spune părerea în afaceri administrative, judiciare și militare, fără ca guvernatorul să fie legat de opiniunea consiliului în deciziunile sale.

Adunarea provincială (concilium provinciae sau Concilium

trium Daciarum), se întrunia odată pe an la Sarmisegetuza. Eră constituită din delegați aleși de organizațiile teritoriale numite *civitates*. Avea atribuțiuni religioase și politice.

Ca *atribuțiuni religioase* sunt cunoscute: controlarea gestiunii tezaurului provincial numit *arca*, destinat pentru acoperirea cheltuielilor necesitate de cultul religios, impunerea de contribuțiuni deosebitelor *civitates* pentru tezaur, cum și compunerea bugetului de cult pentru exercițiul viitor.

Atribuțiunile politice erau: de a hotărî ridicarea de monumente sau statui în onoarea celor ce și-au câștigat merite pentru provincie (cum hotărârea și senatul din Roma); de a se plânge în contra guvernatorului abusiv, chiar trimițând delegațiune la Senat și la Împărat cu plânsoarea sau cu alte afaceri de mare interes pentru provincie; de a mulțumi guvernatorului merituos la eșirea sa din funcție. Adunarea, cum dovedește o inscripție, trimetea la Roma să felicite pe un fost guvernator, care s'a ridicat la funcția de consul. Toate aceste atribuțiuni nu aveau mare importanță din punct de vedere a administrației provinciei. Funcționarea acestei adunări, pe lângă puterea nelimitată a guvernorului, eră mai mult o iluzie a unei administrațiuni autonome.

Adunarea se întrunia sub președinția celui mai înalt preot al provinciei, *flamen provinciae*. Acest Sacerdot, intitulat și *Coronatus Daciarum*, administra tezaurul (*arca*) provinciei, a cărui gestiune eră controlată de adunare.

Cum se vede din organizația și atribuțiunile adunării, aceasta nu eră nici într'un fel de raport cu guveratorul, nu exercita nici o influență asupra mersului afacerilor publice ale provinciei.

§. 18. Organizarea teritorială.

Colonii, municipii, sate. *Ordo decurionum*,
Augustalium, *populus*. Funcționarii.

În afară de diviziunea în cele 2 mai târziu 3 subprovincii, teritoriul provinciei eră împărțit într'un număr de *civitates*, ca unități teritoriale de administrație.

Civitățile erau organizate diferit, fiind de mai multe feluri și anume: *colonii*, *municipii* și *opide* (organizații de *comune urbane* sau *orașe*), iar ca dependențe a acestora foruri (*forum*), con-

ciliabule (*conciliabulum*), comune (*pagus*), sate (*vicus*) și castele (*castellum*), — toate organizații de comune rurale.

I. *Coloniile* erau așezări de cetățeni romani, aduși din alte părți ale imperiului și așezați între popoarele cucerite, pentru a le supraveghia și a le romaniza. Coloniile erau organizate prin legea de întemeiere a coloniei (*lex coloniae, quem certo jure obtinerent.*) Poporația supusă formă lângă colonia privilegiată un sat, *pagus* sau *vicus*, fără drepturi, care perdea o parte din pământuri în beneficiul Romanilor veniți. Coloniile se considerau ca părți din Italia sau din Roma, cele *latine* se bucurau de *jus Latii*, cele *civium Romanorum* de dreptul cetățeniei romane. Coloniile *civium Romanorum* se formau din legionari veterani, aveau *jus suffragii* și *jus honorum* la Roma, iar *jus commercii* și *jus connubii* li se acordă prin diplome militare, când ieșiau din slujba ostășească. Din complexul drepturilor cetățeniei romane le lipsia numai *dominium ex jure Quiritium*, fiindcă pământul provinciei nu era potrivit pentru acest fel de proprietate. Coloniile erau întru toate o imitație de organizație a Romei (*quasi effigies parvae simulacraque populi Romani.*)

II. *Municipiile* erau orașe ale poporațiunii supuse, care ca favoare erau primite într-o legătură mai strânsă cu imperiul, luând însă asupra lor anumite sarcini către poporul domnitor (de aici numirea „*munus capere*“, a lua sarcină). Municipiile obțineau *civitas romana*, unele fără *jus suffragii* (dreptul de vot), altele cu *jus suffragii et honorum* (pe lângă vot și dreptul de a fi funcționari), apoi unele cu dreptul autonom de a-și alege magistrații, altele supuse funcționarului roman.

Organizarea coloniilor și municipiilor din Dacia e cunoscută din numeroase inscripțiuni.

III. *Opidele* (*oppida*) erau localitățile orășenești mai mici, care nu întruniau condițiile pentru a fi obținut dreptul de municipiu. Aveau o organizație mai dezvoltată decât comunele rurale, apropiindu-se de organizația municipală.

IV. *Dependențele municipiilor* erau localitățile externe din împrejurimea orașelor, stând cu ele în raporturi de administrație.

a) *Fora* și *conciliabula* sunt localități, orașele, cu senatul și magistrații proprii, aleși de populațiune.

b) *Pagus* este o comună extinsă pe un teritor mai întins, făcând o regiune; *vicus* este satul cu o aglomerație de case la

un loc; *castellum* este un sat fortificat. Aceste stau cu municipiul, într'a cărui dependență se află, în legătură mai strânsă, fiind subordonate magistraților din oraș. Recensământul se face în aceste comune rurale de magistrații orașului.

Canabele (*canabae*) sunt băcăile negustorilor din jurul castrului unei legiuni, a căror viață eră legată de cea a legiunilor.

Organizația eră stabilită prin *lex coloniae* sau *lex municipii*.

Locuitorii erau *municipes*, *coloni*, *cives romani*, *cives latini*, cei cu drepturi depline, iar străinii așezați în oraș erau *incolae*.

Din punct de vedere social, locuitorii coloniilor și municipiilor erau împărțiți în trei clase: *ordo decurionum*, *ordo augustalium* și *plebs* sau *populus*.

a) *Ordo decurionum* corăspundea senatului din Roma, se compunea dintr'un număr hotărât de membri, fixat în legea de organizație. Membrii erau înscriși într'un tablou (*album decurionum*). Înscrierea sau alegerea (*lectio*) se făcea de magistrații înalți ai orașului din cinci în cinci ani; magistrații cari săvârșiau această funcție rară și onorifică, luau atributul de *quinquennales*, câștigând prin aceasta un rang mai înalt decât ceilalți magistrați. În tablou erau înscriși decurionii după demnitatea ce au avut, așa veniau în prima linie *quinquennales*, *duumviri*, *quatuorviri*, *aedilicii*, *quaestorii*, *pedarii* și apoi *patronii* orașului, aleși dintre cetățenii frunțași.

Ședințele decurionilor erau presidate de magistrații orașului, *duumviri* sau *quatuorviri*. Acest senat se ocupa de afacerile cele mai însemnate ale orașului. Decurionii se bucurau de deosebite onoruri. De altă parte eră împreunat și cu anumite sarcini materiale. Din această cauză, cetățenii se feriau de sarcina decurionatului, care mai târziu a fost făcut ereditar în unele familii.

b) *Ordo Augustalium* formă clasa căvalerească a orașelor, situație de trecere între senatul orașului și ceilalți cetățeni. Constă dintr'un colegiu de 6 bărbați (*sex viri Augustales*). Erau numiți în fiecare an de decurioni. Plăteau o taxă de intrare în funcțiune (*summa honoraria*). Aveau și obligațiunea de a da jocuri popoului pe cheltuiala lor.

Augustalii erau aleși dintre libertini, cari neputând ocupa magistraturi și funcții preoțești, se mulțumiau cu cinstea acestei

magistraturi fictive. După eşirea din funcţie, ei rămăneau membri ai colegiului, bucurându-se de toate onorurile cuvenite ordului.

c) *Populus* eră împărţit în *tribus* sau *curiae*. La început participa în adunările sale (comitia tributa, curiata) la alegerea magistraţilor. Acest drept trecu în atribuţiunea ordului decurionilor. Se mai întrunia ca să ratifice unele hotărâri ale Senatului, ca să înainteze petiţiuni Senatului. Poporul eră împărţit în corporaţiuni numite colegii.

În privinţa organizaţiei interne în epoca provinciei romane în Dacia nu mai eră deosebire între colonii şi municipii. Funcţionarii administrativi în oraşe erau: *duumviri* sau *quattuorviri jure dicundo*, *edilii* şi *questorii*. Ei erau aleşi de comiţiile poporului. În unele oraşe se găsesc *duumviri*, în altele *quattuorviri*, o regulă în privinţa aceasta nu mai eră. Pentru a fi aleşi în demnitatea de magistraţi, candidaţii trebuiau să întrunească condiţiile de admisibilitate, ce se cereau şi la *ordo decurionum*, vârsta eră de 30 ani. Trebuiau să treacă prin treptele ierarhice până să poată ocupa funcţiile cele mai înalte, (ut gradatim honores deferantur, et ut a minoribus ad maiores perveniantur).

Înainte de alegere, candidaţii trebuiau să prezente declaraţie de candidatură (*professio intra praestitutum diem*), de când începea campania electorală. În ziua alegerii candidaţii trebuiau să depună cauciune înainte de începerea operaţiunii de votare, că vor îngriji averea publică. Magistraţii aleşi jurau credinţă legii municipale. Ei erau aleşi câte pe un an. Înainte de 5 ani nu puteau fi realeşi. Magistraţii aleşi erau obligaţi să dea jocuri publice, în parte pe cheltuiala lor. Ca asigurare trebuiau să plătească la casa municipiului *honorariam summam*.

Funcţionarii superiori erau constituiţi în *collegium*, fiecare avea *jus intercessionis* faţă de colegul său. Unul dintre ei eră *primus*, primar, având dreptul de conducere a afacerilor.

Atribuţiunile duumvirilor şi quattuorvirilor erau de a îngriji de administraţia oraşului, rezolvând toate chestiunile privitoare la bunul mers al afacerilor publice. Gestiunea financiară o îngrijeau sub controlul senatului. O atribuţiune principală eră judecarea proceselor, în titlul lor aveau atribuţiunea *jure dicundo*. În procesele de drept civil, competenţa lor se extindea numai până la o anumită valoare a obiectului de proces. În procesele criminale făceau numai prepararea procesului prin fixarea dovezilor

și prin detențiune provizoră. Judecarea proceselor peste puierile magistraților orășenești, eră dreptul guvernatorului.

Împăratul eră ales adeseori duumvir sau quattuorvir în orașele Daciei. Cum se pare, aceasta eră o demnitate foarte onorifică. Împăratul și primia această funcție și se reprezentă prin un delegat, *praefectus pro imperatore*, care făcea de fapt slujba de magistrat. Aceștia rezolva singur afacerile orașului, fără a avea un coleg.

Edili aveau ca atribuțiuni de a inspecta zidirile, piețele, jocurile publice, de a împărși grâul la cei săraci; supravegheau măsurile și prestațiunile în natură. Ei aveau și justiția civilă în procese mai mici, cam până la 1000 sesterții.

Questorii, erau casierii orașului.

Afară de aceștia mai erau o mulțime de funcționari inferiori.

Mai eră în unele locuri esecpțional un funcționar inspector, numit chiar de împăratul ca *curator civitatis* sau *curator reipublicae*, cu atribuțiunea de a supraveghia finanțele orașului. În baza marei autorități ce avea, ca trimis al împăratului, cu timpul se ingeră și în alte afaceri, prin ce a ajuns la decadență autoritatea organelor locale.

Pe lângă autoritățile locale eră și un patron al orașului *defensor*, care apăra interesele cetățenilor înaintea autorității centrale, mai ales în materie de impozite.

§. 19. Organizația financiară. Impozite directe, indirecte. Vămi. Mine.

Autoritatea de guvernare, de administrație generală și de justiție, eră în mâna unui singur funcționar înalt. De altă parte autoritatea financiară eră dată în mâna alor trei procuratori, câte unul în capul fiecărei subprovincii, Dacia Apulensis, Porolissensis și Malvensis. Administrația financiară avea o mare importanță pentru imperiul roman, pentru că în această epocă cetățenii romani nu plăteau imposite, aceste erau suportate numai de locuitorii provinciilor, între care și Dacia, numai ei erau supuși la sarcinile publice. Pentru acoperirea necesităților Statului, imperiul avea o deosebită grijă, ca cu ocaziunea cuceririi unei noi provincii, serviciul financiar să fie bine organizat, ca tezaurul public să poată strânge venite cât mai mari.

În provincia Dacia impozitele erau ca și în celelalte provincii ale imperiului.

Isvoarele de alimentare ale tezaurului public erau: impozitele directe și indirecte, vămile și minele (aur și argint, sare, etc.)

Impozitele directe erau:

1. *Impozitul fonciar* (dare de pământ, *tributum soli*, *capitatio terrena*, *jugatio*), la care erau supuse numai imobilele nesusceptibile de a fi proprietate quiritară, adică cele din provincii. Făceau excepție orașele din provincii investite cu drept italic, de asemenea scutite de darea fonciară. Datele necesare pentru a ține evidență de impozitul fonciar, erau fixate în *cadastru*, unde pământul era taxat după întindere, calitate și ramul de cultură (arvi primi, arvi secundi, prafi, *silvae glandiferae*, *silvae vulgares*, *pascuae*). Pe lângă cadastru mai există și o hartă a imobilelor. Impozitul era întemeiat pe capitalul, la care se evaluă imobilul, nu pe venit. Impozitul făcea 1% din valoarea imobilului.

2. *Impozitul personal* (*tributum capitis*, *capitatio plebeia*) era impozitul pe cap (darea capului, cum o numesc țăranii din Ardeal), plătit de toți locuitorii, cari nu plăteau impozitul fonciar, liberi, coloni, sclavi, trecuți peste vârsta de 25 ani. Femeile plăteau numai jumătate.

Sub Alexandru Sever s'a introdus și darea de câștig (patria) a negustorilor, numită *aurum negotiatorum*.

Mai era cunoscut în epoca aceasta încă și impozitul, ce se încasă pentru a se face un mare dar împăratului cu ocaziunea vr'unei victorii, numit *aurum coronarium*. Acest impozit era suportat de membrii ordului decurion.

Impozitele indirecte erau: darea de 5% pe moșteniri (*vicesima hereditatum*) și darea pe sclavii liberași (*vicesima libertatum* sau *manumissionum*). Sub Caracalla s'au ridicat aceste impozite la o zecime. *Vicesima hereditatum* se percepea numai dela cetățeni romani. Caracalla a estins cetățenia romană asupra tuturor locuitorilor imperiului, prin ce a realizat și un mare venit fiscal.

Mai erau *ducentesima rerum venalium* (1/2% accis de vânzare), și *quinta et vicesima venalium mancipiorum* (taxa de 4% asupra vânzărilor de sclavi).

Încasarea impozitelor indirecte la început era dată în arendă, mai târziu s'a revenit la sistemul de încasare prin organe ale statului.

Vămile (portoria) se încassau după obiectele de negoț, erau scutite de vamă cele pentru trebuințele personale ale călătorului. Suma ce se încassă ca vamă, nu eră fixată în general, ea variă după provincii. Încassarea vămilelor se dă în arendă. Arendașii erau supraveghiați de niște procuratori, delegați pentru acest serviciu.

Minele erau exploatate direct de stat, fiind declarate în mare parte proprietate a împăratului. Cel mai important product al minelor în Dacia eră *sarea*, a cărei exploatare eră dată unor companii de publicani, și *aurul*, pus ca producțiune sub supraveghierea unui procurator *aurariorum*.

§. 20. Organizația militară. Legiuni, cohorte, ale, Comandanți, funcționari.

Dintre cele trei legiuni, lăsate pentru serviciul de garnizoană în Dacia, legiunea XIII Gemina a stat tot timpul cât a existat provincia romană neîntrerupt în Apulum. Legiunea V. Macedonică, la început în Dacia la Porolissum, a fost trimisă în Moesia, de unde a fost readusă în Dacia numai sub Marcu Aureliu în timpul războiului cu Marcomanii, luând reședința la Potaissa (Turda). A treia legiune de garnizoană a Daciei a fost I. Adjutrix, dar aceasta a fost trimisă dela început în altă provincie.

Puterea militară a Daciei a fost la început de o legiune, iar după războiul cu Marcomanii, de 2 legiuni. Alături de ele mai erau trupele așa numite auxilia, compuse din cohorte, ale, numeri și vexillationes. Cele două legiuni erau compuse din câte 60 centurii, fiecare centurie având de comandant un *centurion*. Comandantul legiunii era *legatum legionis*.

Cohortele auxiliare (în diplomele militare se menționează 48 de cohorte, cari au fost în Dacia în deosebite timpuri) aveau contingent de 500 sau 1000 oameni. Comandantul lor eră *prae-fectus cohortis*. *Alele* de cavalerie aveau acelaș contingent ca și cohortele (se menționează 21 ale de cavalerie). *Numeri* și *vexillationes* erau ffușe de specialități. Numerii aveau contingent de câte 300, 500 și 700 oameni, vexillationes aveau efectiv variabil după trebuințe.

În epoca, când Dacia a fost împărțită în 3 subprovincii, Dacia apuseană, Porolissensis și Malvensis, armata fiecărei pro-

vincii forma un corp deosebit numit *exercitus*. Funcționarul superior al fiecărei subprovincii, *legatus pro praetore*, eră totodată și comandantul corpului de armată din subprovincie, cu titlul de *legatus legionis*. Comandantul suprem al trupelor din cele 3 subprovincii eră guvernorul provinciei Dacia, *legatus Augusti pro praetore*.

Legiunile erau încuartirite în castre statornice — *castra stativa*, — construite din material solid. La reședința legiunei XIII. în Apulum eră pretoriul (cartierul general) și arsenalul.

Comandantul activ al legiunei, care se ocupa cu trupa, eră *praefectus legionis*. *Legatus legionis* eră și administratorul civil al subprovinciei, așa că nu-i rămânea timp a se ocupa cu trupa. Între ofițerii superiori erau: *tribunus militum*, care avea controalele oamenilor, se îngrija de starea sanitară; *praefectus castrorum*, însărcinat cu serviciul de garzi, sta cu rezerva în castru.

La reședința comandantului suprem eră organizat un *co-mandament* înalt, provăzută cu toate organele necesare pentru serviciu.

Afară de trupele din lăuntru provinciei, mai erau organizate unități de-a lungul granițelor (*limes*) provinciei, către barbari, unde ridicaseră *valurile* și *fortificațiile* (*castella*) cu turnuri de pază. Turnurile erau apărate de *burgarii*, iar serviciul de patrulare de-a lungul graniței, îl făceau curierii călări numiți *veredarii*. Acești curieri făceau și serviciul de poștă.

Serviciile de apărare a graniței erau comandate de un *procurator Augusti*, organ deosebit de cei 3 funcționari financiari. *Burgarii* și *veredarii* aveau pământ de cultivat, în apropiere de stațiunea lor, pe care îl puteau lăsa băieților lor, dacă aceștia se obligau la acelaș serviciu de apărători ai granițelor.

§. 21. Organizația religioasă.

Concilium trium Daciarum, care se aduna anual la Sarmisegetusa, eră prezidat de cel mai înalt sacerdote al provinciei, de *flamen provinciae*.

Capul organizației bisericești păgâne eră dar acest sacerdote, purtând și titlul de *Coronatus Daciarum*. El eră ales în fiecare an de conciliu, introdus în funcție și confirmat de guvernator.

Cei-ce ieșiau din funcție, compuneau o clasă socială distinsă, având denumirea de *flamines* sau *sacerdotes*.

După trecerea unui an de funcție, sacerdotul putea fi reales.

Afară de organul central al serviciului din capitală, avea sacerdoși și fiecare oraș, cari erau obligați să celebreze cultul oficial al imperiului. Acest cult nu se deosebia de cultul din Roma.

În vremea de răspândire a creștinismului, eră natural, ca să fie și el răspândit în Dacia. Mulți dintre coloniști și legionari au adus cu sine în Dacia religiunea creștină. În războiul cu Marcomanii din timpul lui Marcu Aureliu, cohortele romane duse în luptă sunt în majoritate creștine.

La sinodul dela Nicea (325 d. Chr.) a luat parte și un episcop al Dacilor.

§. 22. Orașe din Dacia. Linii de comunicațiune.

Despre orașele din Dacia ni-au rămas număroase date istorice.

Sarmisegetusa, Potaissa sau Patavissa, Aquae, Malva, sunt arătate ca colonii, Tibiscum, Porolissum, Romula, Sirmiatium, ca municipii, Apulum ca municipiu și colonie, Drobeta și Napoca se prefaț din municipii în colonii. Patru colonii: Tierna, Patavissa, Napoca și Apulum sunt arătate ca având *jus italicum*.

Pentru orientare asupra vechilor așezări din Dacia, să urmărim, care erau liniile de comunicațiune. Romanii, ca peste tot locul, și în Dacia au legat provincia cu celelalte părți ale imperiului prin număroase drumuri, de-alungul cărora au clădit orașe și sate înfloritoare, castre statornice, turnuri de apărare și de pază. Astfel puterea, limba și cultura lor, s'a estins repede în toate părțile provinciei.

Un drum pleca din Moesia dela orașul *Lederata* (Ruma, în Serbia), trecea Dunărea în Bănat la *Apo* sau *A-Ponte* la râul Carașului (cam satul Palanca de azi), mergea pe Caraș în sus pe la *Arcidava* (Vărădia), apoi pe valea Cernovașului spre nord pe la *Centum Putei* (Surdac), la *Berzovia* (Iidovin), trecând râul Bârzava, spre est la întâlnirea râului Timiș cu Bistra întra în orașul *Tibiscum* (aproape de Caransebeș între satele Iaz și Iupa). Aici drumul se întâlnea cu alt drum ce venia dela sud.

Al doilea drum pleca dela gura râului *Cerna*, dela așezarea *Tierna* (Orșova veche), unde eră o colonie întemeiată de Traian, mergea spre nord pe *Cerna* la *Ad-Median* (Mehadia), la Teregova și iarăși eșia la orașul *Tibiscum*.

Dela *Tibiscum* plecau cele 2 drumuri unite într'unul spre capitala provinciei pe valea Bistrei, spre Ardeal, pe la *Agnavis* (Zăvoiu), *Pons Augusti* (Marga), prin Boufari, Bucova, Poarta-de-Fer, Zăicani, Păucinești, la *Sarmisegetusa*.

Dela *Sarmisegetusa* trecea drumul prin partea ostică a Hațegului până la Sântă-Măria-Orlea, apoi pe Streiu pe la *Ad Aquas* (Călan), trecea Murășul la Uroi, apoi pe Murăș în sus la *Cermisara* (Geoagiul-de-jos, însemnată așezare romană) la *Apulum* (Alba-Iulia).

La Sântă-Măria-Orlea venea în drumul *Sarmisegetusa-Apulum* o linie de drum dela *Drobeta* (Turnu-Severin) prin Valea-Motrului și Jiului și prin pasul Vulcan la *Sarmisegetusa*.

Dela Celeiu la Dunăre, unde eră vestita *Colonia Malvensis*, pleca un drum spre nord, din care un drum mergea la stânga spre Valea-Jiului și se întâlnea cu drumul dela Turnu-Severin, iar în dreapta spre Olt, unde se întâlnea cu drumul ce pleca dela gura Oltului la Islaz și înainta pe Olt în sus pe la *Romula* (Reșca), *Acidava* (Ienușești), *Rusidava* (Drăgășani), *Pons vetus* (Câneni), *Caput Stenarum* (Boița la Turnu-roșu), *Cedonia* (Sibiiu), de aici prin Săcel, Săliște, Mercurea, Sebeș la *Apulum*.

Dela *Apulum* drumul spre nord pe Mureș trecea pe la *Brucla* (Aiud), la *Salinae* (apropierea Uioarei — Cucérdea — Războienii de azi), apoi părăsind Mureșul pe la Hrastăș trecea în valea Arieșului, întră în *Potaissa* (Turda), de aici peste Cînaul-deșert, *Aiton* la *Napoca* (Cluj).

Dela *Napoca* coboră pe la Nădășel și Gârbău în valea Almașului la *Optatiana* (Zutor), trecea în valea Agrișului la *Largiana* (Unguraș) și trecând prin *Certia* suia la vestitul oraș *Porolissum* (Moigrad).

Tot dela *Napoca* pleca un drum pe Someșul-mic în jos pe la Apahida, Gherla și la Dej se întâlnea cu drumul ce venia de pe Someșul mare, unde mergea un ram până la locul de mine *Ruconium* (Rodna), iar altul dela Beclean la Bistrița, dela Dej și apoi pe Someș în jos până la Tihău, la gura văii Almașului și de-acolo la orașul *Porolissum*.

Dela *Salinae* (Uioara) mergea un drum pe Mureș în sus la Ieciu, unde eră un castru statornic și se termina la *Deda*. Dela Ieciu din valea Mureșului trecea un drum în valea Șieului spre *Bistrița* și în valea Someșului.

Dela *Napoca* mergea un drum în valea Crișului, unde la *Resculum* (Bologa) eră un mare castru, cu întărituri puternice, în legătură cu un drum militar, de-a lungul Meseșului, cu orașul *Porolissum*. Dela *Resculum* un drum ducea prin munții apuseni la *Alburnus-maior* (Roșia).

Dela trecerea Mureșului (linia Sarmisegetusa — *Apulum*) mergea un drum pe Mureș în jos până la Cienad, nu departe de gurile Mureșului.

Afară de aceasta erau o mulțime de drumuri de legătură între arterele principale de comunicațiune.

Cum se vede din schișarea acestei rețele de drumuri, nodurile de comunicațiune erau în Ardeal la *Apulum* (Alba-Iulia) și la *Napoca* (Cluj), iar în Bănat la *Tibiscum* (Caransebes).

Despre orașe din Dacia avem următoarele date:

Sarmisegetusa (azi Grădiște, în Valea Hașegului), fosta capitală a statului dac, luă numele *Ulpia Traiană*, i se mai zicea și : *Augusta Colonia Daciae Sarmisegetusa*. Clădită pe locul orașului dac distrus în războiu, a fost colonizată cu cetățeni romani, având rangul de *colonia civium Romanorum* cu *jus italicum*, pentru a atrage mai multă lume. În veacul al III. obține titlul de *metropolis*. Eră capitala provinciei adăpostind toate autoritățile centrale. Se afla: biserică spațioasă, închinată lui Iupiter, temple strălucite, ca cel închinat lui Aesculap și Hygia, for spațios, băi (scalde) și amfiteatru. Lângă oraș eră castrul stabil, în care încăpea toată oastea lui Traian și marele pretoriu (marele cartier).

Napoca este amintită într'o inscripțiune din anul 108 d. Ch., fără a fi denumită nici colonie, nici municipiu, E înființată de Traian, se înțelege în primii ani încă nu putuse câștiga o însemnătate. În timpul lui Antoninus (139 – 161) e amintită ca municipiu, Comod (180 – 192) o ridică la rangul de colonie, iar sub Severus capătă *jus italicum*, — În *Napoca* erau număroși coloniști romani, cari au sporit prin o continuă imigrațiune, astfel s'a ridicat dintr'un rang într'altul al orașelor dace.

Potaissa sau *Patavissa* (Turda) așezare dacă, există deja în timpul lui Traian. Dintr'o inscripție *Potaissa Napocae* se vede, că

depindea de Napoca. La început simplu sat dac, Ulpian o numește vicus. Poporațiunea câștigă sub Severus dreptul de municipiu, orașul ajunge cel mai însemnat punct militar după Apulum, fiind stațiunea principală a legiunii V. Macedonica și reședința legatului acestei legațiuni. Romanisându-se, e ridicată la rangul de colonie și obține jus italicum.

Apulum (Alba-Iulia) era vechiu oraș dac. Sub Romani era centrul militar al Daciei, stațiunea legiunei a XIII Gemina. Pentru trebuințele soldaților se înființă lângă orașul dac castrul cu apartenențele sale, locuințe, prăvălii, cantine, având aceste din urmă numele de *Cănabae*. Din acestea s'a dezvoltat un oraș, așezare înfloritoare în urma afluenței mari de oameni, care obținu sub Septimius Severus dreptul de colonie, iar alături se menține orașul dac, care obținu rangul de municipiu. Astfel găsim un oraș și municipiu și colonie. — Cele mai multe inscripțiuni din Dacia s'au găsit la Apulum.

Porolissum era municipiu, situat în partea cea mai nord-vestică a Daciei (azi Moigrad, plasa Zălau, în apropiere de actuala stațiune de cale ferată Nirșid pe linia Jibou-Zălau), avea un castru dintre cele mai întărite. Aici se întâmpină o parte din legiunea XIII Gemina.

Dintre centrele industriale sunt amintite: *Salinae* (Uioara), unde se exploata sarea și se transporta cu ușurință pe Mureș, *Alburnus major* (Roșia), unde se află colonia de băieși numită: vicus Pirūstarum, *Alburnus minor* (Abrud). Din minele acestea se scoteau câte 280 funți de aur pentru stat în fiecare săptămână.

Sunt încă urme de mine din timpul Romanilor la Brad, Baia-de-Criș, în nord-est la Rodna, în Banat la Sasca și Moldova.

C) Epoca popoarelor barbare.

§. 23. Privire istorică. Goții. Hunii. Gepizii. Avarii. Slavii. Bulgarii.

Cu retragerea legiunilor la sudul Dunării, Dacia nu a fost cu totul părăsită de imperiul roman, ci legătura între ea și imperiu, — fiind *cedată Goșilor, ca unor federați*, obligați a apăra hotarele ei, — a fost menținută și mai departe. Goșii nu au ocupat de fapt teritorul Daciei traiane, ci și după retragerea legiunilor romane, ei rămân în așezările de pe țărmurile Mării negre, unde îi găsim până la venirea Hunilor. Autoritatea imperiului roman nu putea fi exercitată în mod efectiv, în Dacia, care era exploatată de barbarii încunjurători, imperiul însă ținea, ca legătura de „*federați*” încheiată cu Goșii, să fie respectată de aceștia.

Două sute de ani după cucerirea Daciei prin Traian, un alt împărat mare, Constantin, strămută reședința imperiului în părțile răsăritene la Bisanț, numit apoi Constantinopol, după numele acestui împărat. Consecința a fost, că s'a dat mai multă atențiune părților răsăritene ale imperiului, între aceste și Daciei dela nordul Dunării. Iar în scopul de a apăra drepturile imperiului asupra acestei provincii, Constantin (325—337 d. Ch.) n'a pregetat de a duce o expedițiune în contra Goșilor, cari pe acel timp nu mai respectau legăturile de federați ai imperiului. Pe Dunăre a construit un pod, între gurile Jiului și ale Oltului, ale cărui rămășițe se văd și azi la satul Celeiu, și a trecut în *țările Sarmaților* (Muntenia), unde bate pe Goși și restabilește autoritatea imperiului roman în acele părți. Faptul, că Constantin a construit un pod de piatră, solid, peste Dunăre, arată intențiunea împăratului de a alipi cu trăinicie provincia romană dela nordul Dunării, de împărția sa. Deși Goșii au fost găsiți în expediția lui Constantin în țara Sarmaților, așezările lor rămân și mai departe în părțile Nistrului, la nordul Mării negre.

Goșii slăbesc de acum și prin certuri interne, la care s'au adăugat și cearța religioasă, dupăce o parte, Goșii de vest, trec

la creștinism, secta ariană. Stăpânirea lor asupra Daciei în astfel de împrejurări, își perduse orice efect, până ce la anul 375 d. Ch. trece în Europa un necunoscut popor barbar din Asia, *Hunii*, cari dau peste Goși și îi alungă din așezările lor.

Hunii fac începutul năvălirii celei mari a popoarelor barbare.

Hunii sunt popor de neam turanic. Istoriografia mai nouă ne dă mai multe date interesante despre acest popor (Peretz, *Istoria dreptului* p. 412—423).

Hunii erau cunoscuți în nordul Asiei încă multe veacuri înainte de Chr., având un imperiu estins dela mare până la munții Altai și Ural. Pe la anul 43 d. Chr. imperiul Hunilor se împarte în 2 regate, Hunii de nord și Hunii de sud. Pe la finea veacului întâiu după Chr. sunt bătuți de Chinezi. O parte din Huni trec peste munții Altai și vin în Ural. Aici se amestecă cu seminții ungurești și cu triburi iătărești, iar pe la finea veacului al IV trec în Europa și fac marea invasiune. După ce supuseră popoarele întâlnite în calea lor, au ajuns la așezările Goșilor de est, pe care îi înving și supun. O ramură a Goșilor, sub Atanaric, auzind de apropierea Hunilor, se întărește, trăgând zid cu șanț din malul Siretului până în al Dunării, din care probabil a rămas valul de pământ ce se vede și azi în județul Covurlui (*Xenopol* II. 16). Neliind însă siguri la scutul acestui zid, Atanaric se refugiază cu poporul său în Carpați, numiți de Goși *Caucaland*. (Carpați spre est dela Olț se numesc la istoricul Amnianus, Caucasus. *Xenopol* II. 17).

În fuga lor către munți se poate să fi pierdut Goșii lângă satul Pietroasa, jud. Buzău, tezaurul găsit în timpul nostru și păstrat în muzeul din București, cunoscut sub numirea „tezaurul dela Pietroasa sau Cloșca cu puii de aur“, care constă din obiecte de aur, tavă, vase, cește, etc., în formă de paseri unele, din cari pe o verigă se află inscripție în limba gotică „*lui Odin, patria sfântă*“ (descrisă într-o lucrare specială a lui Al. I. Odobescu în românește și în franțuzește).

În Carpați Goșii au întâlnit pe Sarmați pe cari îi alungară, dar nu rămaseră în locurile lor, ci trecură la sudul Dunării în Moesia, iar de acolo mai spre vest, în imperiul roman. Astfel primul popor barbar, în a cărui stăpânire a rămas Dacia, trece fără a fi venit în atingere cu poporul din Dacia și fără a fi lăsat vr'o urmă mai adâncă asupra lui.

Hunii vin în urma Goșilor. Ajunși la Carpați se împărțesc în 2 ramuri, unul apucă spre nord de-a lungul Carpaților, iar al doilea spre sud și intră în Dacia prin pasul Turnu-roșu, înaintează peste așezările de aici până în regiunea Tisei și a Dunării, unde Attila, conducătorul lor, își așează reședința, după unele isvoare, în locul unde e Buda de azi, după altele lângă Tisa cam la Solnoc, sau mai jos la Seghedin.

Hunii nu ocupă Dacia traiană — ca popor nomad nu era în obiceiurile lor de a-și face așezări statornice, — dar o cercetează și o prădează, făcând incursiuni de-a lungu văilor, cari se vărsau în Tisa. Înaintea cutropirii lor, poporul s'a retras tot mai mult în ascunzătorile oferite de munți.

În timpul petrecerii lor în Valea Dunării, Hunii au făcut incursiuni în toate țările vecine, alungând înaintea lor celelalte popoare, care locuiau în jurul lor.

Di Iorga ne spune: „Cel mai mare rege hun, Attila, a prădat de multe ori Serbia și alte părți ale peninsulei balcanice, dar nu numai ca să ucidă și să ardă: lui îi trebuiau, pentru sine și poporul său, robi mulți, și pe aceștia îi aducea de peste Dunăre, dintre Romani. Așa începea să se întărească elementul romanic, mulțămii chiar barbarilor din aceste părți”. (Ist. Rom. ed. III. p. 33).

După moartea lui Attila, urmată la anul 453 d. Chr., stăpânirea Hunilor se destramă. Între urmașii lui Attila se înstăpânesc certele interne, iar popoarele vecine supuse se răscoală, îi bat și astfel Goșii de ost și Gepizii ocupă ținuturile stăpânite de Huni, cari se retrag iar în spre patria lor veche, iar pușinii rămași se contopesc cu popoarele de aici.

Cât timp a ținut domnia Hunilor în valea Dunării? Isvoarele nu sunt congruente.

Se fixează anul 375, ca timpul, la care Hunii au trecut din Asia în Europa, dar lupta lor în contra Goșilor de ost, — care locuiau la nordul Mării negre, — este pusă la anul 430, când Attila vine asupra lui Ermeneric, regele Ostrogoșilor (v. Peretz, Ist. dreptului p. 412). După aceea a urmat retragerea acestora prin Carpați și apoi peste Dunăre, iar în urma Goșilor înaintarea Hunilor. La anul 453 e pusă moartea lui Attila. Prin urmare, judecând după aceste două date istorice, trecerea Hunilor peste provincia romană din Dacia și petrecerea lor în Panonia, abia a putut fi mai lungă de 20 ani.

Petrecerea Hunilor, al doilea element barbar, care a trecut peste Dacia, n'a lăsat nici o influință asupra poporului de aici.

În urma Hunilor s'au așezat în câmpia Tisei *Gepizii*, o ramură a poporului gotic, cari vorbeau aceiași limbă. Ei se arată în istorie pe la anul 250 pe la gura Vistulei. coboară în urmă la Dunăre și ajung vasali ai Hunilor, ca și Ostrogoșii. Gepizii ocupă, ca și Hunii, numai câmpia Tisei cu afluenții săi din partea șesului, fără a intra în cetatea de munți a Daciei. Se numesc și ei, ca și Goșii, „*federati*“ ai imperiului roman răsăritean. Domnia Gepizilor a finut în Panonia până la anul 566, adecă 113 ani, la care an se arată *Avarii* în regiunile ocupate până atunci de Gepizi.

Avarii erau o ginte hunică, cari într'o oardă de 200,000 de suflete, porniră din Asia spre Europa. Cât ce trecură munții Ural și auziră de marea împărăție romană, trimiseră o ambasadă la Constantinopol (557 d. Chr.). Împăratul Iustinian, ca să-i deparie dela marginile împărăției sale, consimte să le dea un dar pe fiecare an, cu condiția, ca să *apere împărăția romană* de toți dușmanii ei. Avarii bat toate popoarele, ce erau în drumul incursiunilor lor, popoarele de pe țărmurii Mării Caspice și a Mării negre, trec peste șesul din valea de jos a Dunării (Basarabia, Moldova, Muntenia), dau apoi, spre nord, peste popoarele slave, până ce ajung la izvoarele râului Elba. În acest timp îi chiamă Longobarzii, un popor care locuia tot în Panononia și se pregătia să treacă în Italia, să le dea ajutor în contra Gepizilor, făgăduindu-le țara lor Panonia și a Gepizilor, cum și o parte din turme. Avarii primesc și împreună cu Longobarzii bat pe Gepizi, îi nimicesc și se așează ei în Panonia.

Avarii, popor nomad, trăiesc în Panonia din prădăciunea țărilor vecine. Dar puterea lor nu e de lungă durată, căci luptele începute în contra lor și din partea Francilor dela apus și din partea imperiului roman de răsărit, îi slăbiră. Domnia Avarilor în Panonia finu până la finea veacului al VIII (anul 797, când domnia lor a fost desființată de Carol cel mare), adecă cam 200 ani. Domnia lor asupra Daciei nu mai există dela a. 634, când Çhanul Bulgarilor se proclamă independent de ei. În timpul petrecerii lor aici, se încreștinează și se contopesc cu Francii și cu Slavii.

Astfel trecură asupra pământului Daciei și *Gepizii* și *Avarii*, al treilea și al patrulea popor barbar, fără a lăsa urme în viața poporului daco-român.

Un rol cu mult mai însemnat în viața poporului român, decât toate popoarele barbare, care s'au părădat până acum, au Slavii.

Slavii încă din vremile vechi încunjurau cele 2 laturi nordice ale triunghiului de munți al Carpaților. Scriitorii vechi îi înșiră între popoarele sarmatice. Slavii purtau numirea de *Veneți*, împărțiți în *Sclavini* și *Anși*. Năvălirea Goșilor și apoi a Hunilor, cari luând drumul spre nord de-a lungul coastei Carpaților, a aruncat din țara lor popoarele de vișă slavă din colțul nordic al munților. Aceștia în fața invasiunii au căutat salvare intrând în cetatea Carpaților, în adăposturile poporului daco-român. A. D. Xenopol ne spune (vol. II. 64) „Astfel se înfinseră asupra întregii Dacii neamurile slavone, care veniau însă peste Români, nu mai mult ca năvălitori, ci ca fugari ei înșiși înaintea unei năvăliri, căutând nu pradă, ci mântuire”. Neamurile slave, ce au intrat în cetatea Carpaților, prin coastele de din afară, din părțile Munteniei, Moldovei, Bucovinei și Galiției de azi, s'au așezat printre poporul daco-român, refugiat în munți în fața năvălirilor barbare, ca un tovarăș de suferințe. De aici se explică relațiile mai intime, în care au intrat aceste două neamuri în decursul conviețuirii lor de sute de ani, cum și influința mare, ce au exercitat-o asupra Românilor, lăsând nenumărate urme de limbă în topografia munților, râurilor și a localităților.

Între aceste neamuri n'a fost o cucerire cu arma, ci o conviețuire naturală, prietenească, de vecinătate, de multe veacuri, din care a ieșit biruitor elementul daco-român, apărut pe scena istoriei ca un nou popor, cu o limbă nouă, naționalitatea română.

Afară de această migrațiune pacinică a Slavilor, a mai fost și cea a altor popoare de vișă slavă și anume: *Slovenii* au coborât pe la începutul veacului VII. în părțile vestice ale peninsulei balcanice, ocupând acele locuri unde locuiesc și azi (Carniolia, Carintia), iar *Croații* și *Sârbii*, cari locuiau la nordul Carpaților, au coborât de asemenea la sudul Dunării, ocupând pământul stăpânit de ei până azi. În aceste provincii au fost supuși din nou puterii imperiului roman, dar elementul nou venit a fost

atât de puternic, încât a înghițit civilisatul element roman din aceste părți și astfel ținuturile dela sudul Dunării, au devenit țeri locuite de elementul slav.

Influența acestor elemente slave asupra formațiunei poporului român și asupra formațiunei începuturilor vieții de stat, e cu totul de altă natură, cum vom vedea (mai târziu.

Un alt popor, de rasă finică ca și Hunii și Avarii, și anume *Bulgarii* au venit apoi în atingere cu poporul daco-român, exercitând o mare influență asupra dezvoltării începuturilor vieții sale organizate de stat. Bulgarii locuiau în regiunile râului Volga și sunt împinși din așezările lor de Avari. Bulgarii trec Dunărea și pustiesc Tracia și Iliricul încă la anul 495 d. Chr. Sub împăratul Iustinian atacă împărăția bizantină și multe familii bulgare se așează aici.

Bulgarii însă ajung într'un fel de alianță cu Avarii, înaintea cărora se vede că au făcut drumul spre interiorul Europei. În Panonia găsim împreună pe aceste două popoare. Bulgarii se ridică la o mare influență în organizația, ce aveau, așa că murind un Chagan al Avarilor, Bulgarii pretind, ca noul chagan să se aleagă din neamul bulgar. (v. Xenopol II. 99). Din cauza aceasta se încinge luptă între Avari și Bulgari. Bulgarii sunt bătuți și 9 mii de familii bulgare sunt silit să părăsească Panonia. Aceste evenimente s'au întâmplat la anul 630 d. Chr.

La anul 634 ducele Bulgarilor Cubrat, care recunoștea până atunci supremația Avarilor, se proclamă neafârnat de ei, domnind peste un teritor *dela Don până în Panonia*. Puterea Bulgarilor era în creștere, iar a Avarilor în declin.

În anul 678 Bulgarii pradă Tracia, împăratul Constantin Pogonat trece Dunărea spre a-i bate în țara lor, dar împăratul reîntorcându-se acasă din cauză de boală, Bulgarii îi atacă oștile, le aruncă peste Dunăre și apoi înșiși trec Dunărea și se așează în partea ostică, a Bulgariei de azi, între Balcani, Dunăre și Marea-neagră. Acest pământ era locuit de triburi slave, pe care Bulgarii le cuceriră, țării îi dară numele lor, dar Slavii, ca un popor de o cultură mai înaintată, le-au dat limba și i-au slavizat.

Poporul bulgar, nu e compus din oardele finice venite din Asia, ci din Slavii, cari au desnaționalizat pe năvălitori. Întrărirea exercitată de acest popor asupra Românilor, nu este decât o renoire, deși cu alt caracter, a influinței slave de mai nainte.

Domnia Bulgarilor e puternică și după așezarea lor la sudul Dunării. Ținuturile dela nordul Dunării rămân tot sub influința lor. Ele sunt însemnate multă vreme cu terminul de *Bulgaria de dincolo de Nistru*.¹⁾

Geograful anonim Ravenat, scriind o geografie pe la finea veacului VII., după așezarea Bulgarilor în Moesia, arată între țările aflătoare sub influința Bulgarilor și țările Daciei și anume, înșirând orașe e din Dacia, numește toate orașele care le-am cunoscut în epoca romană. Din datele geografice, comunicate de anonimul Ravenat încă rezultă, că Dacia era sub influința domniei Bulgarilor și o numește *Misya transdunăreană*, care este identică cu *Bulgaria transdunăreană*, amintită de scriitorii bizantini pe la începutul secolului al IX.

Bulgarii, așezați la sudul Dunării între popoare încreștinate, s'au încreștinat. Ei au purtat multe lupte cu împărații din Constantinopol. Idealul lor era, să ocupe împărăția romană orientală, și să înființeze în locul ei un imperiu roman barbar, cum se făcuse în apus un imperiu roman german. Romanii din Bizanț, față de furia Bulgarilor, voiau să-i îmblânzească prin creștinism. Chanul lor Boris, la anul 864, în urma unui războiu avut cu împăratul Mihail III, se botează și cu el întreg poporul bulgăresc. Totodată s'a înființat și o ierarhie bisericească proprie cu un patriarhat bulgar.

Statul bulgar și biserica lui, au prosperat și sub domnitorii următori, cari au luat titlul de „Țar“ și au dat lupte mai întinse în contra imperiului răsăritean, mai ales sub țarul *Simeon* (893—927), al doilea fiu a lui Boris. Bulgarii s'au estins spre sud de Balcani în Tracia și Iliria. După *Simeon*, țaratul Bulgarilor ajunsese în decadență, ivindu-se neînțelegeri interne și răscoale. Împărații bizantini se folosiră de această situație și, ajutați de Rușii dela Chiev, cuceriră partea ostică din Bulgaria. Dar în sud-vest, pe lângă lângă lacul Ohrida, se menșinu stăpânirea bulgară, sub conducerea unui conducător *Samuel*, care se încoronă la 976 ca țar; se începură lupte crâncene cu Bizanțul, care ținură 40 ani, dar împăratul *Vasile II. Macedoneanul* învinge pe Bulgari și le desființează statul la anul 1018, incorporând teritoriul Bulgarilor în

¹⁾ Xenopol II. 103. La 812 fratele regelui bulgar Crum, face o mulțime de prizonieri la Adrianopol, care împreună cu averile și vitele lor sunt transportați în regiunile dela nordul Dunării.

imperiul bizantin, iar biserica bulgară a fost supusă patriarhatului grecesc.

Delă anul 634 și până la 1018, cât a existat cel dintâiu imperiu bulgar, aproape 400 ani, Românii din Dacia-traiană au trăit sub influința domniei bulgare. Această influință însă n'a putut fi efectivă, Bulgarii aveau puțin interes pentru teritoriile din cetatea Carpașilor, cari erau așa de depărtate de așezările lor, preocuparea lor principală era de a cuceri imperiul bizantin.

De aceea în teritoriile Daciei-traiane, în cetatea Carpașilor, unde au trăit rețrași Daco-Românii, ei și-au putut organiza așezăminte de stat ale poporului de aici și să-și ducă vieța lor într'o mare neatârnnare față de domnia bulgară.

Ca să fie completă înșirarea popoarelor barbare, care au venit peste pământul Daciei, rămâne să amintim și pe *Maghiari*, cari au venit tot din Asia și pe la finea veacului al IX au ajuns în câmpiile Panoniei. Cu venirea Maghiarilor și înființarea statului lor, ne vom ocupa mai târziu.

La venirea Maghiarilor poporul daco-român, coborât de mult din ascunzătorile munșilor, în lunga epocă de viață neturburată de barbari, revenise iar la viața încheagată de mai nainte și se afla constituit în statele sale naționale. Prima perioadă a năvălirii popoarelor barbare era încheiată.

Reprivind asupra celei de a treia epoce din perioada I., din istoria neamului românesc, vedem că poporul daco-român în această vreme de 600 ani, dela retragerea legiunilor și părăsirea Daciei, până la finea veacului al IX., la venirea Ungurilor, a venit în atingere cu următoarele popoare:

Goșii	(270—430)	timp de 160 ani
Hunii	(430—453)	„ „ 23 „
Gepizii	(453—566)	„ „ 113 „
Avarii	(566—634)	„ „ 68 „
Bulgarii	(634—900)	„ „ 266 „

În întreagă această epocă teritoriul poporului daco-român rămâne cel al vechei provincii romane, pe care a rămas creștincios și nu l-a părășit, ca popoarele barbare, care au trecut peste el, ci i-a fost leagăn și mormânt, dându-i mijloacele de traiu pentru a-și conserva ființa sa.

§. 24. Formarea naționalității române.

Din învălmășala popoarelor venite în scurgerea atâtor veacuri în pământul Daciei, a rezultat și un popor nou cu limbă nouă. Din datele istorice expuse până aici am văzut, că deja în epoca romană pe stratul de popor ilirico-trac s'a pus elementul roman. Vieașa a constrâns pe urmașii vechilor Daci, să vorbească limba coloniștilor și a legionarilor, iar aceștia luau cuvinte din limba vechilor locuitori. Așa se vorbea o limbă amestecată cu elemente noi, iar cei vechi o potriveau după felul lor de a vorbi. Între locuitorii aceluia pământ s'au făcut legături de căsătorie, amestecându-se și sângele. Apoi multele influințe ale vieții sociale, ale vieții economice, ale viețuirii împreună, au contribuit ca din aceeași luptă de rase să iasă biruitor elementul roman. În epoca popoarelor barbare s'a mai suprapus un element nou, elementul slav, care s'a furișat ca tovarăș de suferințe printre așezările elementului daco-roman. Acest element slav de asemenea a fost covârșit de Daco-Romani, cari erau și mai număroși, și „astfel Slavii, străbătuți de înrăurirea noastră, s'au contopit cu noi, așa în cât, astăzi, abia după trăsăturile feșii, colorarea părului și alcătuirea trupului, dacă ai putea că cauți a deosebi pe Românul de origine slavă, de acela al cărui străbun a fost trac sau roman“. (Iorga op. cit. p. 34).

Romanizarea elementului ilirico-trac a fost terminată înainte de ce s'a început marea năvălire a popoarelor, stârnită de invasiunea Hunilor, astfel că în fața năvălirilor barbare, a stat *poporul român* deja format, cu caracter pronunțat *roman*.

Când s'au pus în mișcare și Goții și Slavii, aceștia pe neobservate așezându-se printre Români, elementul român își avea caracterul său, limba sa, firea sa, bine pronunțată, așa că influința ulterioară venită dela Slavi, n'a putut să-i schimbe firea și limba, cel mult i-au îmbogățit-o cu cuvinte, cari înseamnă noțiuni de a doua mână.

Istoricul A. D. Xenopol constată: „Ca rezultat al frământării, îndeplinite în timp de veacuri pe pământul mănos al Daciei Traiane, avem un popor de rasă latină, care ca atare se afirmă la viață, ca atare vrea să trăiască și să păstreze comoara sufletului său. Din momentul ce acel element nobil și generos pătrunse în constituirea ființei sale, el se crezu ca pe deplin alcă-

tuit. Se mai supuse înrăuirilor cemaî veniră peste el, neputându-le înlătura; însă se apără cât putu de a lor copleşire, şi îşi aduse totdeauna aminte, chiar în timpurile cele de mai grea răstřişte, despre înalta origine din care se trăgea“ (ed. II. vol. II. p. 165).

„Astfel poporul român ieşi alcătuit din elementele sale fundamentale, împreunate aşa fel, încât acel roman să rămână ca predomnitor“ (p. 166).

Ş. 25. Poporaţiunea daco-romană sub barbari. Disparaţiia oraşelor. Rolul satelor. Organizaţiia primitivă.

Am văzut în studiul epocii anterioare ce vieajă înfloritoare s'a desvoltat sub dominaţiunea romană, atât la oraşe, cât şi la sate. Liniile de comunicaţiune, cari legau aşezările de sate şi oraşe din Dacia între sine şi cu imperiul, erau ținute în rândul cel mai bun. Înflorirea morală şi materială a satelor şi oraşelor, era ajutată şi promovată de siguranţa de drept ce o da organizaţiia statului roman.

Cu retragerea legiunilor şi organelor puterii centrale la sudul Dunării, a rămas în Dacia organizaţiia cea veche a viejii orăşeneşti şi a satelor, — căci organele administrative a acestor aşezări locale, nu puteau fi retrase, — dar a dispărut siguranţa viejii şi averii, care o dă numai organizaţiia puternică şi generală a unui stat.

Poporaţiunea a trebuit să-şi întocmească traiul după siguranţa aceasfa mai redusă, care nu putea să împedec pe barbarii, cari trăiau din prădăciuni şi pândiau pe la hotare momentul potrivit pentru a jefui avutul locuitorilor cu vieajă aşezată.

Plugarii, nu-şi părăsiră lucrarea pământului, ci trebuiră să are pământul mai adânc, să scoajă mai mult roş, pentru a avea şi pentru traiul propriu şi pentru a putea da şi barbarului prădător, care îi era oaspete regulat şi se împăca cu el cum putea. Păstorii de asemenea îşi îngrijiau turmele şi mai departe, crescând mai multe capete în turmă, să poată şi da şi să-i mai şi rămână.

Istoricii ne spun, că deja pe la mijlocul veacului al III., nu era în Dacia nimic mai obicinuit, decât să se vadă sosind tri-

mișii vr'unui rege sau judecător al Goșilor, pentru a cere dijmă dela păstori și dela plugari, iar dela orașe un preț de răscumpărare¹⁾). Cei cari am trecut prin evenimentele războiului mondial, am văzut, că nici după o civilizație de două mii de ani, nu s'a schimbat în privința aceasta obiceiul războinicului. Chiar prin asemenea dijmuiuri au trecut ȣeranii pământului românesc de azi, în urma cuceririi vremelnice din partea urmașilor de azi ai Goșilor de odinioară.

Orașele Daciei căzură foarte repede în sărăcie; fără siguranța vieții nu poate fi viață de oraș, populațiunea nu mai produce, căci nu știe pentru cine și cine îi va lua produsul, părăsește orașul și caută scăpare la sat. Clădirile orașelor căzură în ruine, nu mai era cine să le îngrijească și să le mai ridice. Drumurile nu mai dădeau siguranță drumetului trecător, negustorii cari aduseră înainte viața la o înflorire atât de mare, din lipsă de siguranță au dispărut. Astfel izvoarele de bunăstare și bogăție au secăt, viața orășenească, atât de strălucitoare altă dată, a ajuns în deplină decădere.

Satele cele vechi, rămase din vremea Dacilor și alte sate nou întemeiate de coloniști, au rămas. În ele trăiau plugarii și păstori, cari se pot potrivea mai ușor golului vieții schimbate, iar printre ei se așează orășeni mai săraci, cari nu mai aveau ce căuta în orașele, ce nu le puteau da condiții de traiu; se potriveșc și ei felului de viață dela sat; având o meserie, lucrează pentru trebuințele sătenilor, iar aceștia plătesc prețul muncii prin produsele plugăriei și păstoritului, cari dau mijloace de traiu pentru toți.

Satul, în structura sa socială și economică, e mai resistent față de valurile vieții prădătoare a popoarelor barbare, produce atât cât poate da și barbarului, și rămâne și pentru traiul sătenilor. De aici se explică trăinicia cea mare ce au dovedit-o satele, așezările plugarilor și păstorilor români, în puvoiul năvălirilor barbare din decursul veacurilor.

Dar pe lângă trăinicia cea mare a vieții sătenești, mai are și un neajuns. Vieța ȣerănească se adună cu greu la un loc, cu greu se încheagă în unități de viață organizată de un ordin mai înalt. În lipsa orașelor, cari au căzut în ruină și a crescut iarba verde peste ele, în decursul veacurilor s'a închegat cu greu

¹⁾ Iorga, Ist. Rom. ed. III. p. 29.

o viață de stat. Aceasta încă e una dintre explicațiile, pentru ce în această epocă atât de lungă, viața de stat s'a încheiat așa de fărziu.

Di N. Iorga caracterizează în următoarele organizația primitivă a vieții sătenești :

„Fiecare sat era locuit de urmașii aceluiaș *moș* : tot pământul pe care-l avea satul, și vatra, și câmpul, și pădurea, formau *moșia* ; urmașul cel mai de aproape al întemeietorului, îndeplinia sarcina de judecător de aceea s'a început a-i zice dela un timp *jude*. Mai multe sate alcătuiau un grup, locuind în aceeași vale sau în același ascunziș, unde barbarii nu-i puteau găsi lesne pe oameni, pentru a-i globi sau jăfui. O astfel de vale putea să aibă *un singur jude*, când satele se alcătuiseră unul din altul, și atunci valea toată, câte sate erau într'ânsa ; se chema *județ*. Slavii aveau dela cuvântul german care înseamnă „rege” : *König* și un nume al lor deosebit pentru jude, pe care ni l-au trecut și nouă : *cnezi*. Mai multe județe laolaltă, fiind vecine, se uniau însă pentru războiu, pentru apărarea de dușman sau pentru căutarea de pradă, de răzbunare ; atunci călăuzul se chema, cu un cuvânt împrumutat din slavonește *Voevod*, adică duce”.

§. 26. Date privitoare la organizarea popoarelor barbare.

Nu este fără interes pentru studiul așezărilor de stat și a istoriei dreptului, a spicui și puținele date ce avem din viața popoarelor barbare, ce au trecut peste pământul Daciei. Aflăm aceste puține date în Istoria dreptului român a dlui *Peretz*, de unde le estragem.

Gofii trăiau sub un conducător zis *rege*, care nu moșteneă tronul, ci eră ales din anumite familii. La moartea unui rege, rămâne tronul vacant 40 de ani, plângând pe fostul suveran.

Religiunea lor a fost, îndată la așezarea lor în Scitia, cea creștină, în forma ariană.

Hunii au în capul lor un *rege*, care guvernează și e conducător la luptă și pradă. El e considerat de fiu al ceriului ; eră ales dintr'o singură familie, privită de cea mai nobilă. Toți fiii regelui erau îndreptățiți de a fi aleși la tron. Ofițerii curții formau o ierarhie puternic organizată. În jurul regelui eră o aristocrație puternică.

Hunii aveau cultul strămoșilor, și deși ei erau în incursiuni în țeri depărtate, trimeteau delegați în țara lor de origine, să aducă sacrificii pentru strămoșii lor, cari erau îngropați acolo. Aveau credința în nemurire și viața după moarte.

Aveau sclavi, dar nu de naștere, ci făcuți prin capturare, îi întrebuițau la paza cirezilor și a turmelor.

Familia la Huni nu e monogamă, hunul putea avea atâtea femei, câte putea nutri. Înrudirea nu era piedecă de căsătorie.

La Huni domnia cea mai desăvârșită lipsă de respect pentru viața și averea străinilor. Forța de cinste bărbaților, bărbații în plină putere aveau toate avantajele, iar bătrânii erau disconsiderați.

Hunul nu trebuia să cadă nici mort în mâinile dușmanului, iar cel ce reușea să ia capul camaradului ucis și să-l aducă acasă, era moștenitorul lui.

Bunacredință predomina în raporturile dintre ei, iar cuvântul dat era lege. Cine fură, sau omoră, era pedepsit cu moarte.

Despre *Gepizi* știm că erau creștini arieni, ca și Goșii, având aceleași obiceiuri; despre viața lor juridică lipsesc ori-ce date

Avarii sunt înfățișați ca popor nomad cu obiceiuri sălbatice. Tu-lun a fost primul lor legislator, care a introdus mijloace de disciplinare a armatei sale, instituind pedepse pentru mișei și recompense pentru viteji. Monarchia pare să fi fost la ei ereditară în linie bărbătească; familia poligamă, iar rolul femeii foarte decăzut.

Slavii (Sclavenii și Anșii) sunt arătați de istoricul Procopius, că trăiesc în democrație și toate lucrurile se discută în comun.

La Slavii de sud și de nord, baza vieții comunale și de stat este comunitatea familială (Hauskommunion). În ea mai multe persoane dintr'o vișă, sau familii înrudite, trăiesc la un loc și sub conducerea unuia din cei mai bătrâni ales de ei (zis: vladika s. Starosta în boemă, starješina la sârbi, djado, domakin la Bulgări). Cel mai bătrân hotărăște asupra averii comune, împarte munca, face vânzarea și cumpărarea în interesul tuturor. Bunul familiei e proprietatea comună, între membri domnește egalitatea. Astfel sărăcia era cu neputință.

Mai multe comunități familiare trăind la un loc, formau un neam, provincia locuită de oamenii unui neam, se chema *jupa*, centrul ei era cetatea = *grad*, așezată în mijlocul mlaștinelor

sau pe un deal apărat cu ziduri sau râpi. În jupă un bătrân numit *jupan*¹⁾ aveă conducerea, eră ales totdeauna dintr'o anumită familie. Din aceste familii se desvoltă nobilimea. Afacerile jupei erau decise în adunarea bătrânilor tuturor familiilor. (De aici poate au rămas și în satele românești, în special în Bănat, *bătrânii satului*).

Nu suferiau domnia unei singure persoane. Se uniau neamurile numai la vreme de pericol, pentru apărare sau atac în comun. Dar cât ce trecea pericolul, reveniau iar la libertate.

§. 27. Dovezi pentru aflarea Românilor în Dacia, înainte de venirea Ungurilor. (Toponimie, cronici, documente.)

Dela venirea Avarilor în Panonia, — a căror putere a fost desființată prin Carol-cel-mare la anul 797, dar mai ales dela emanciparea Bulgarilor de sub Avari la anul 634, când s'a stâns ori-ce stăpânire a lor peste Dacia traiană, — și până la sosirea Ungurilor în Transilvania (după anul 1000) nici un popor barbar n'a turburat liniștea poporațiunei din Dacia traiană. Stăpânirea bulgară, care se consolidase la sudul Dunării de jos într'un stat puternic, avea o anumită măsură de stăpânire a acestei provincii dar aceasta eră o putere de stat, care oferia garanță de siguranță vieții poporului din această provincie.

În această epocă de peste 300 ani, poporul român și tovarășii lui slavi, pripășiți dinaintea uraganului barbar, în ascunzătorile munților, a coborât în vale, unde greutățile traiului nu sunt așa de mari, mai ales peste iarnă, și a început a căuta rămășițele satelor părăsite de groaza prădătorilor.

Că înainte de venirea Ungurilor a trăit aici poporul român, ieșit format ca o naționalitate cu ființă, fire și limbă specifică românească, și că la sosirea Ungurilor a fost găsit aici ca popor băștinaș, e un adevăr recunoscut de toate izvoarele istorice, cari se ocupă cu venirea Ungurilor, fără deosebire.

Dar o dovadă mai puternică decât datele istoricilor ne dau numirile române sau în parte slavone ale satelor și orașelor reînființate de Români înainte de venirea Ungurilor, după-ce au coborât la șes din ascunzătorile munților și s'au dedat iar la

¹⁾ Denumirea de *jupân* a rămas și în românește, desemnând cu ea Românii dela sat în Ardeal pe bărbații din neam străin, d. e. pe sași, armeni etc.

viața așezată de sat și orășenească. *Având sate și orașe, s'au organizat și cele dintâi începuturi de state, care s'au găsit la venirea Ungurilor în Dacia-traiană.*

Numirile satelor și orașelor înființate de Români au fost primite și de Unguri și Sași la așezarea lor aici și traduse conform spiritului limbei lor. Astfel de numiri tipice sunt următoarele (v. *Aug. Bunea*, Încercare de Istoriă Rom. pag. 114):

Clujul înainte de veacul al XIII. a fost numit numai *Clus* sau după pronunția românească, scris cu ortografie fonetică: Cluj. Forma latinească e: *Claudiopolis*, adică oraș după numele unei persoane *Claudius*, dar numit și păstrat de Români în forma „Clus”. Când au venit Ungurii în Ardeal, au găsit forma românească a numelui de oraș, care au luat-o și ei, dar cum spiritul limbei lor nu suferă un grup de 2 consoanante la început „cl” — au pus o vocală între ele — *Culus*, iar mai târziu trăgându-se și un zid de apărare în jurul orașului, fortăreață = *vâr*, i-au zis *Culusvâr*, de unde l'au prefăcut mai târziu în forma de azi — *Kolozsvâr*. — Dacă ar fi venit Românii după Unguri aici, ei ar fi numit orașul găsit cu numele *Kolozsvâr* = *Colojoara* sau *Cojoara*, după analogia *Ujvár* = *Uioara* și *Kolozsakna* = *Cojocna*.

Turda (sub *Romani Potaissa*) e numit după numele reînfrumusețării cu acest nume *Turda*, care a existat ca nume de familie (obvine și în *Anonymus: Gesta Hung. Cap. 19.. „a cuius progenie Turda episcopus descendit“*). Ungurii îi zic *Torda*, iar Românii numai *Turda* (în documente obvine la 1075). Dacă ar fi venit Românii după Unguri, când ei numiau orașul *Torda*, după spiritul limbei românești nu i-ar fi putut zice altcum decât *Toarda*; după analogia poartă, coardă, toarnă.

Deva, amintită în documente pe la 1269 e botezată după un nume de persoană, care se întâmpină la sudul Dunării la persoane de origine română (lirecek:... „*Deva filia Stanoe de Smeccia in Cattaro*”). Orașul *Deva* nu a putut fi întemeiat de Unguri cu un nume roman, ci ei l-au găsit aici. *A. Bunea* ne spune, că și azi sunt în Ardeal Români cu numele *Deva*.

Dejul, amintit în documente în veacul al XIII., a fost întemeiat de Români și numit după numele unui cneaz român, căci cnezi români cu numele de *Des* și *Dees* se găsesc în documentele vechi, (v. *Pesti Frigyes A szőrényvármegyei oláh kerületek*

p. 51 și 61). Etimologia, care deducea numele Dejului dela Deus, e fantastică.

Orăștie e numită după întemeietorul ei *Orăș*, nume amintit în documentele țarilor rom., (citat și de N. Iorga. *Geschichte der rum. Volkes* I. 283), chiar ca și *Orăștioara*, Ungurii l-au prefăcut, conform spiritului limbei lor, în *város*, punând și pe *Szász* ca atribut. Dacă veniau Românii după Unguri, ei îi ziceau *Văraș* sau chiar *Broș* după *Broos* din S. Ambrosius.

Bălgrad (Alba-Iulia — numit de țeranul rom. așa până azi) e slav și înseamnă: Cetate albă, în documentele latine, începând cu veacul al XII tradus: Alba (Transsylvanensis), Ungurii l-au tradus *Fejér*. s. *Fehérvár*. Dacă veniau Românii după Unguri, ei i-ar fi zis *Firioara*, după analogia *Șirioara* = *Sárvár*, *Firihaza* = *Fehéregyház* — Românii nici odată n'au tradus numele localităților întemeiate și botezate de Unguri.

Bârsa, (*Țara Bârsei*) după cele mai noi cercetări filologice (v. articolul *Bârsa* din revista *Pagini literare* din Arad Nr. 4 din 1916 p. 83 scris de Dr. Nic. Drăganu, actual profesor la facultatea de litere din Cluj) e nume de origine dacă, păstrat de locuitorii români ai Daciei până la venirea Ungurilor, cari l-au prefăcut în *Bárcza*, iar Sașii în *Burzenland*.

Târnava, numele alor 2 râuri din Ardeal și după ele alor 2 județe, *Târnava-mică* și *Târnava-mare*, e nume slav, găsit și în alte părți, atât în teritoriul locuit de Slavi, cât și în cel românesc, ca *Ternova*, *Tirnova* (jud. Arad). În limba slavă înseamnă, *spin* — *trn* și *râu* — râul, ori valea spinului. Ungurii l-au tradus în limba lor veche: *Kükül* — spine și *jó* — râu, Sașii apoi i-au zis *Kokel* după numirea ungurească. Dacă veniau Românii după Unguri, ar avea și ei forma aceasta ungurească și nu cea veche de origine slavă.

Sunt unii scriitori, cari susțin, că numirile slave și dace (în cazul *Bârsa*) au trecut dela popoarele respective de-a dreptul la Unguri. Adevărul este, că Ungurii, ca popor venit cu mult mai târziu în Ardeal, le-au luat dela Români, căci pe vremea când au ajuns ei să aibă nevoie a numi localitățile și a trece numirile în documente (secl. XIII și XIV), nu era alt popor, care ar fi putut păstra aceste numiri vechi, decât Românii. Se știe însă că Românii trăiau sub influința unei culturi slavone, atât în organizația socială, de stat, cât și în cea bisericească, cu limba ofi-

cială slavonă, care trebuia să fie foarte răspândită la Români, chiar ca latina la occidentali.

Afară de numirile de localități înșirate, sunt încă o mulțime de numiri vechi, în fiecare județ al nostru se găsesc exemple, pentru a le putea aduce ca argumente întru confirmarea adevărului susținut de știința romanească.¹⁾

Al doilea argument puternic pentru vechimea elementului românesc în Dacia, este terminologia așezămintelor de stat, găsite aici la venirea Ungurilor. Aceste numiri de așezăminte sunt de origine slavă-bulgară. Organizația primelor state găsite aici, au în capul lor conducători numiți: *voievozi* (*vojavoda* = conducător de război). După cercetările lui I. Bogdan numirea a fost împrumutată de la Slavi într-o epocă cu mult mai veche, decât constituirea statelor slave diferențiate, și această epocă o pune înainte de venirea Ungurilor, între secolul VI și IX. Tot cu cuvânt de origine slavă e însemnată și clasa nobililor la Români, *boierii*, care derivă de la cuvântul *boljar* = nobil.

Documentele istorice vechi dovedesc în chip neîndoios existența Românilor în Dacia-traiană la venirea Ungurilor.

Cronica notarului anonim al regelui Bela, înșiră voevodatele, care le-au găsit Ungurii la venirea lor și anume: *Menuromur* pe lângă Criș, *Gelu* în Transilvania pe lângă Someș și *Glad* în Bănat. Numirile de localități și râuri redată în Cronică sunt românești d. e. *Morisius* și *Morus*, *Crisius*, *Zomus* (Someș), *Temus* (Timiș), *Copus* (Căpuș), *Esculeu* (Așcilău), se înțelege reproduse cu ortografia latină medievală și după cum a putut să le susceapă urechea unui ungar, care a fost departe de graiul românesc.

Despre oastea lui Glad spune Anonimus, că era compusă din Cumani, *Români* și Bulgari. Românii erau poporațiunea băștinașă a Bănațului. Bulgarii erau reprezentanții statului bulgar, puteau fi ofițeri mai înalți, Cumanii însă au venit 200 de ani după Unguri în Europa.

Despre ducatul lui Gelu, așezat lângă Someș, arată că era locuit de *Români* și Slavoni.

¹⁾ v. Xenopol II. 173.

Cărpiniș — Kerpenyes.

Daia — Dălya.

Topârcea — Toporcsa — Tschapertsch.

Buia — Bolya — Bell.

Reșinar — Resinár — Reschinar.

Buzeu — Bodza — Bodsau.

Anonimul mai spune într'un loc al cronicei sale, că *Panonia* la venirea Ungurilor ar fi fost locuită de Slavi, Bulgari, *Valahi* și *păstorii Romanilor*. Acești „păstorii Romanilor“ erau Români, cari veniau cu turmele lor dela munte și treceau în câmpia dintre Tisa și Dunăre, zisă și pustia Avarilor. Din cauza, că era întrebuințată ca pășune, se mai numia și *pascua Romanorum*.

Cronicarul *Kézai Simon* spune, că sub Attila eșiră cetățenii romani din orașele Panoniei, retrăgându-se în Apulia, iar *Valachii*, cari fuseseră păstorii și colonii lor, rămaseră de buna lor voe în *Panonia* (Xenopol II. 183).

Cronicarul rus *Nestor* scrie pela a. 1100 în Cronica sa privitor la venirea Ungurilor: „...Ei veniau dela răsărit și trecură niște munți înalți, care s'au numit munții ungurești și se apucară la luptă cu *Vlahii* și *Slavii* care locuiau aceste țări...” (Xenopol II. 183—185).

Afară de aceste Cronici, existența Românilor în Dacia la venirea Ungurilor e dovedită și documentar chiar dela prima aparițiune a documentelor ungurești.

Un document din 1227 reproduce conținutul unui alt document mai vechiu al regelui Coloman (1095—1114), prin care regele confirmă unor Români din ținutul Crasnei, a căror nume schimonosite sunt: *Voinea*, *Dinu*, *Vulcan* și *Micul*, stăpânirea asupra pământului lor și le dă mai multe privilegii.

Un document din 1763 arată că s'a produs în justiție un alt document mai vechiu din 1445, în care se confirmă în persoana urmașilor Petru, Mândru, Han, Costea, Sandrin, Nicolae de Pop și Nicolai din Vizău, *donăția făcută de regele Sf. Ștefan străbunilor Negrilă și Radomir în comitatul Vișăului*.

Un document din 1437, din anul când s'a făurit *Unio trium nationum* arată, că țărani români și unguri revoltați cer să li-se înapoieze libertățile, care le aveau încuviințate de regele Sf. Ștefan. (Xenopol II. 188—189).

Din toate aceste dovezi se constată peste ori ce îndoială, că pe pământul Daciei traiane poporul românesc e mai vechiu decât cel unguresc și săsesc, care au venit mai târziu, când trecuse puvoiu oardelor barbare, și că și dreptul istoric al neamului românesc asupra acestui pământ, este în afară de orice discuție.

Că Români au fost constituiți aici în organisme de stat și că Ungurii i-au găsit în aceste organisme, ne vom ocupa într'alt capitol.

Ş. 28. Biserica Românilor din Dacia Traiană.

În timpul organizării provinciei Dacia, afară de religiunea dominantă a imperiului roman, se răspândia şi noua religiune a omenimei, religiunea creştină. Istoricii admit, că cu elementele populaţiunii aduse în provincie, pentru a asigura stăpânirea romană, a venit şi religiunea creştină. Atât între colonişti, cât şi între legionari erau mulţi mărturisitori ai noilor învăţăături, deşi mărturisirea în public a acestora eră oprită, iar creştinii erau persecutaţi¹⁾. Dovezi directe despre existenţa creştinismului în Dacia, în timpul domniei romane, sunt puţine. Aug. Bunea menţionează o piatră sepulcrală, găsită la Nepoca din veacul III., pe care este pus sub inscripţiune, monogramul lui Christos, apoi găsirea a 12 rude de aur, ieşite din monetăria dela Sirmium din veacul al IV., găsite la Crasna (din jud. Sălăgiu), pe care de asemenea e gravat monogramul lui Chistos în forma cea mai veche (Încercare de istoria Rom. p. 29—30). Ele există însă mai pe sus de ori ce îndoială în lexiconul limbei române. Toţi savanţii nepreocupaţi recunosc, că cuvintele limbei noastre, care denotă noţiunile cele mai esenţiale ale religiunei creştine, sunt de origine romană. Prin urmare Românii au trebuit să primească aceste noţiuni ale religiunii într'o epocă, când limba latină eră limba poporului. Aceste noţiuni sunt Dumnezeu (Dominus Deus), Duminecă (Dominica), creştin (chrestianus), sânt (sanctus), ânger (angelus), biserica (basilica), cruce (crux), altar (altar), păcat (peccatum), etc.

Dovezi, că creştinii din Dacia, au fost persecutaţi din primele timpuri ale domniei romane, avem. Eustatiu, comandant al legiunilor din Dacia sub Traian, a suferit martiriu la 117 d. Chr. cu toţi casnicii săi. Mercuriu (declarat mai târziu de sfânt) a suferit martiriu la 255 în Dacia²⁾. Când între creştini se găsea şi un comandant de legiune, creştinismul fără îndoială eră răspândit şi între legionari.

După retragerea legiunilor la sudul Dunării, elementului roman i se dă o mai mare importanţă în Dacia aureliană. Circulaţia

¹⁾ Vezi H. Schwicker, „So wahr es aber zu sein scheint, dass noch im ersten lahrhunderte das Christentums mehrere christliche Gemeinden in Dacien und Pannonien gestiftet worden seien“ — citat la Dr. Popoviciu, Istoria Bănatului p. 58.

²⁾ V. Dr. Popoviciu, Istoria Bănatului p. 60.

între poporul dela nordul și sudul Dunării rămâne vie. Nu se poate admite, că prin refragarea legiunilor s'ar fi pierdut urma creștinismului în Dacia dela nordul Dunării. Din potrivă, avem date, că în părțile Daciei episcopul Nicetas propaga creștinismul, pentru ce obținu atributul de „episcopul Dacilor“. Episcopul Theofinus din Tomi propaga creștinismul și între Huni, cari îl numiau „Deus Romanorum.“ După anul 270 d. Chr. ambe Daciile aparțineau Iliricului, cu centrul Sirmiu. Dela anul 313 d. Chr. religiunea creștină ajunge a fi recunoscută și de către stat. Din acest timp (325 primul sinod ecumenic) începe organizația pe față a bisericei creștine.

Organizațiile bisericei creștine din Dacia erau subordonate jurisdicțiunei arhiepiscopului din Sirmiu. După devastarea Sirmii prin barbari (între 440 și 450 d. Chr.), Arhiepiscopul își mută reședința la Tesalonic, unde rămase până în timpul împăratului Iustinian (535). La sinoadele ecumenice (381 Constantinopol, 431 Efes, 451 Calcèdon) au luat parte și episcopi din părțile Daciei³⁾ Limba de stat și a armatei până la începutul veacului VII. eră cea latină. Populațiunea rurală se folosiă de latina vulgară, care în Dacia eră româna, în forma ei primitivă, rezultată din amestecul elementului roman și dac. În veacurile III.-V. limba română nu venise în atingere cu elementele slave, ea presenta și în biserică înăfășurarea ei originală.

Împăratul Iustinian la 535 d. Chr. mută reședința arhiepiscopului dela Tesalonic la Prima Iustiniana (Scupiae, Scòpidaecum, locul natal al împăratului). Arhiepiscopul e ridicat la rangul de primate (fiind al treilea în rang după Roma și Constantinopol), jurisdicțiunea lui e estinsă și asupra creștinilor dela nordul Dunării⁴⁾. Prima Iustiniana ajunge centrul vieții bisericești și pentru Românii din Dacia. După 200 ani (la 732) împăratul Leo, ajuns în dușmănie cu Roma, desființează Arhiepiscopatul din Prima Iustiniana, iar teritorul îl subordonează patriarhului din Constantinopol, ajungând pentru un timp acesta centrul vieții bisericești a Românilor din Dacia.

³⁾ V. Idem p. 75—76.

⁴⁾ În novela XI a lui Iustinian este dispoziția : „Sed in Aquis quae est provincia Daciae ripensis, ordinari volumus a tua sanctitate Episcopum...“ Dr. Popoviciu op. cit. p. 84—85 susține, că sub „Aquae“ = Ad Aquas din timpul Romanilor, se pot înțelege Băile Herculane de lângă Mehadia, unde ar fi fost cea dintâi și unica episcopie cunoscută pe teritorul Daciei Traiane.

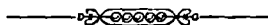
În cursul luptelor dintre biserica din Roma și cea din Constantinopol, Românii lăsați pe propriile lor puteri, în marea popoarelor barbare dela nordul Dunării, în veacul al VII. ajunseră în tovărășie de arme, și mai târziu în alianță cu Bulgarii, cari după o petrecere de peste două sute de ani în mijlocul elementelor creștine, la 864 se botează și ei în legea creștinească, înțemeindu-și organizație bisericească proprie, în cap cu arhiepiscopatul din Ochrida. Românii s'au asociat și în cele ierarhice aliaților lor politici și astfel la 864 ajung sub jurisdicțiunea Arhiepiscopiei bulgare dela Ochrida, care eră supusă patriarhatului din Constantinopol. Limba bisericeii fusese până acum cea latină și în parte cea greacă, dar cu încreștinarea Slavilor, apostolii acestora Metodiu și Ciril, traduc liturgia în limba slavă, aprobată și de papa dela Roma (propaganda lui Metodiu și Ciril începuse la Slavii din Moravia-mare și Panonia), care îi sfințește de episcopi (869). Reforma produce mare împotrivire, noii episcopi sunt persecutați, dar ei trec în Bulgaria. Limba slavă rămâne biruitoare și înlocuiește în ierarhia Slavilor pe cea latină și greacă. Astfel ajunge limba slavă de limbă ierarhică și liturgică a bisericeii Românilor. Cu limba slavă au primit Românii și noul alfabet, compus de Metodiu și Ciril, din literele romane și grecești.

Dintre învățăceii apostolilor creștinismului¹⁾ la Slavi unul cu numele Moznopon ar fi predicat învățăturile slave în munții Românilor²⁾. Maghiarii încă au primit la început creștinismul dela preoți din răsărit. Ducii Bulcs și Gyula s'au încreștinat la Constantinopol și au adus cu sine pe episcopul Hieroteius (948).

Românii rămân în ierarhia bisericeii bulgare până după înființarea principatelor naționale. Ei sunt subordonați episcopului din Vidin, cum se constată și din datele păstrate referitor la primele state găsite aici la finea veacului al IX-lea.

În tot timpul legăturilor bisericești cu biserica bulgară, cum și înainte de existența aceleia, legăturile politice și bisericești, între sudul și nordul Dunării, sunt naturale. Influența, exercitată de biserica slavă și de viața politică bulgară asupra Românilor, e explicabilă.

¹⁾ Idem p. 129 citat din Roesler, *Romänische Studien*.

Instituțiuni juridice.

§. 29. Dreptul roman în Dacia.

Provincia romană Dacia. ca parte integrantă a imperiului, a fost cărmuită de legile imperiului. Pentru a putea cunoaște dreptul și așezămintele juridice, sub a căror regim a trăit poporul Daciei traiane, va trebui să studiem comoara de așezăminte juridice, care au stăpânit societatea romană în timpul colonizării și organizării provinciei, până în timpul când raporturile oficiale dintre imperiu și provincie au fost întrerupte. Cunoșcând structura juridică a societății romane la epoca aceasta, vom cunoaște și regimul juridic al societății din Dacia.

Dreptul societății romane în veacul al II. d. Chr., era dreptul clasic, așa cum se dezvoltase în timpul regilor, în timpul republicii și al imperiului până la Traian.

Ca ori-ce societate primitivă, așa și cea romană, în opera de organizare a început cu normele de drept, isvorâte din geniul național, *mos majorum*, obiceiul din bătrâni în forma dreptului nescris, *jus non scriptum*. Progresând munca constructivă a statului, s'a ajuns la normele de drept scrise.

Primul monument juridic de drept scris este *legea celor XII. table*, compusă în veacul al III. după întemeierea Romei. Legea celor XII. table e cea mai fidelă icoană a regulilor de drept, care cărmuiau societatea romană în timpul compunerii ei. Ea conține norme de drept civil, de procedură și de drept penal. Deși nu ni s'a conservat în întregime, ea e reconstruită pe baza operelor juriștilor romani, cari s'au ocupat cu ea. Astfel astăzi poate fi studiată aproape în întregime. Celelalte izvoare, în care este depozitată comoara de drept roman sunt: *senatus consulturile*, *edicta magistratuum*, *responsa prudentium*, *constitutiones principum*.

Studiul amănunțit al instituțiilor dreptului roman, cum și

a normelor, cari cărmuiau societatea romană, aparține disciplinei dreptului roman.

Din punct de vedere al studiului istoriei dreptului român, ne restrângem a studia câteva instituțiuni principale, căutând mai ales stadiul de evoluție, în care au ajuns ele în veacul al II. și III. d. Chr., timpul dominațiunei romane. Stadiul, în care a ajuns dezvoltarea dreptului roman până în acest timp, formează dreptul coloniștilor și în general al populațiunii romane din Dacia. Instituțiunile de drept, turnate în aceeași formă, au fost păstrate de Daco-Români și în veacurile viitoare, fie în forma dreptului scris, fie în forma de *mos majorum*, obiceiul pământului, *jus valachicum ab antiquo*, până în timpurile mai bune, când, peste 14 veacuri, prefăcute după necesitățile societății, adăugite în urma influințelor externe, au fost codificate ca drept scris, în cele dintâi cărți de legi ale statelor române.

Căutând originea vechilor așezăminte ale poporului român, nu le putem căuta în dreptul roman din epoca lui Iustinian, căci străbunii noștri nu le-au cunoscut. Rămăși în Dacia, cu orice legături oficiale cu patria-mamă întrerupte, ei n-au mai primit direct reformele juridice venite ulterior. Aceste au mai exercitat influință asupra poporului daco-român numai târziu de tot, prin legile împărătești, prin doctrina dezvoltată și prin izvoarele, cari au servit de bază la legiuirile domnilor români de după veacul al XIV.

Influință directă asupra dezvoltării de drept din Dacia a exercitat numai dreptul roman din epoca clasică, când — zice dl I. Perez — „jurisconsulți, ale căror nume vor rămânea în veci neperitoare, cercetau și lămuriau problemele dreptului, când Papinian, prefect al pretoriului, avea de asesori pe Paul și Ulpian. Acesta este dreptul roman, care a pătruns și a fost practicat în Dacia; asupra acestui drept trebuie să se îndrepte privirile istoricului dreptului român; cu acest drept trebuiesc comparate obiceiurile vechi juridice ale poporului român, atunci, când ele nu se regăsesc nici în legiuirile bizantine, nici în legiuirile și obiceiurile juridice slave.”¹⁾

¹⁾ Op. cit. p. 163.

Studiul instituțiunilor juridice poate fi înțeles numai după cunoașterea materiei referitoare din dreptul roman. Se recomandă studenților, să iee această parte a materiei numai după ce vor fi studiat materia respectivă din dreptul roman.

§. 30. Cetățenia romană. *Cives Romani*. *Peregrini*.

În societatea romană se deosebeau 2 clase sociale de oameni liberi: *Cives Romani* și *peregrini*.

Cives Romani erau descendenții celor 3 triburi (ramuri) ale poporului roman: Ramnes, Tities, Luceres. *Peregrini* erau elementele în afară de acești descendenți.

Numai *civis Romanus* avea drepturi depline. El se bucură de *jus suffragii* (dreptul de alegător în adunările cetății), *jus honorum* (dreptul de a purta funcțiuni), *jus militiae* (dreptul de a fi soldat în armata cetății), *munus judicis* (capabilitatea de a fi judecător), dreptul de a fi *senator*, *jus sacrorum publicorum* (dreptul de a participa la serviciile religioase publice), *jus provocationis ad populum* (dreptul de a apela la adunările poporului în cauze criminale de importanță capitală). Aceste erau îndreptățiri de drept public. De drept privat erau: *connubium* (dreptul de a întemeia familie și a câștiga drepturi asupra membrilor familiei), *commercium* (dreptul de a câștiga avere și a încheia contracte după dreptul roman), *factio testamenti*, dreptul a transmite averea după moarte prin testament, sau de a fi martor testamentar.

Urmașii celor 3 triburi, după estinderea puterii romane în afară de cetate prin cuceriri, au rămas a fi singuri cu drepturi depline, *cives optimo jure, patrici*. Popoarele cucerite au ajuns a fi cetățeni inferiori, *cives optimo jure, plebei*. Aceștia nu se bucurau de deplinătatea drepturilor celor dintâi, erau excluși din îndreptățirile de drept public și din *connubium*, dar se bucurau de *commercium*. Cu timpul însă plebeii și-au eluat asimilarea în drepturi cu patricianii, obținând dreptul de a fi senatori, *connubium* între patriciani și plebei, dreptul de a fi funcționari, etc.

Altă categorie de cetățeni inferiori erau *libertini*, cei eliberați din sclăvie. N'aveau *jus honorum*, nu puteau fi senatori. Chiar și copiii lor nu aveau drepturi depline.

În această categorie erau și *municipes*, cetățeni ai orașelor cucerite de Romani. Ei rămâneau în drepturile lor, păstrându-și legile avute, autonomia. Se bucurau de *commercium* după dreptul roman.

Cetățenii romani așezați în provinciile cucerite, formând orașe cu rang mai înalt (*coloniae civium Romanorum*) duceau cu ei drepturile avute la Roma. Dacă erau originari din afară de

Roma, din Italia, se bucurau de drepturile cetăţeniei numite latinitas (*coloniae Latinae*, cu *jus Latii*).

Peregrini sunt popoarele cucerite, ajunse în raporturi de prietenie cu Roma. Asupra acestora nu eră estinsă cetăţenia romană. Popoarele provinciilor din afară de Italia, plăteau impozite către statul roman. Erau considerate ca *socii*, prieteni. Unor provincii li s'a dat *jus italicum*. Peregrinii sunt cârmuişi de *jus gentium*, sau chiar şi de dreptul lor naţional. Magistraţii în unele cazuri îi consideră prin ficţiune de cetăţeni romani, admitându-le încheierea unor contracte de drept roman.

În provincia Dacia populaţiunea, compusă din deosebite elemente, cum am văzut din punct de vedere al cetăţeniei, ținând seamă de cele de mai sus, se puteau găsi următoarele elemente:

Funcţionarii, soldaţii, coloniştii puteau să fie: *cives Romani*, cu *jus Latii*, *libertini* şi *peregrini*. Autohtonii, vechii locuitori ai Daciei, erau *municipes*.

Afară de aceştia erau *Sclavii*.

Reforma împăratului Caracalla, prin care a estins cetăţenia romană în anul 212 d. Chr. asupra tuturor cetăţenilor liberi ai imperiului, a adus egalitatea pentru toţi şi în provincia Dacia. Excepţiune au rămas numai libertinii şi celelalte categorii de neliberi.

§. 31. Familia romană.

Familia romană e întemeiată pe *puterea paternă* (patria potestas). Intemeietorul familiei, tatăl, câtă vreme e în viaţă, e singur stăpân în mod absolut, asupra soţiei, copiilor şi a descendenţilor acestora. Are drept de viaţă şi moarte asupra lor, poate să-şi vândă copiii. Tatăl e singur proprietar asupra întregii averi, asupra fructelor rezultate din avere, din munca soţiei, copiilor şi sclavilor.

Autoritatea tatălui nu se desfiinţează decât prin moarte sau prin pierderea drepturilor cetăţeneşti (*capitis diminutio*). Nici chiar vinderea copilului nu desfiinţa puterea paternă. Dacă copilul eră liberat de cumpărător, nu devenia sui juris, ci numai după a treia vânzare.

Legătura de rudenie eră agnaţiunea, înrudire se naşteă numai prin bărbaţi. Rudenii mai depărtate, în lipsa agnaţiunei, erau

aparținătorii la o gens (generațiune) comună, gentilitas. Cari purtău acelaș nume, aveau nomen gentilicium.

Descendenții femeilor erau rude numai cu familia tatălui lor, cu familia (părinții, frații etc.) mamei lor nu.

Sofia nu eră sui juris, ci eră supusă tutelei perpetue a bărbatului.

Puterea paternă (manus) asupra copiilor, se nășteă prin procreațiune și adopțiune, asupra soției prin actul formal al căsătoriei (confarreatio, coemptio, usus).

Afară de tutela asupra celor aflați sub puterea paternă, există tutela impuberului și curatela asupra nebunului (furiosus) și prodigului (prodigus).

Cu timpul această reglementare strictă a familiei, a fost reformată.

Sub imperiu în veacul II. și III. (timpul domniei romane în Dacia) dreptul tatălui de a-și pedepsi copiii e restrâns. Traian constrânge pe tată, să emanicipeze pe fiul maltratat. Mai târziu el nu poate aplica copiilor decât pedepse ușoare. Pentru pedepse mai grave, trebuie să ceară hotărîrea magistratului. Dreptul de viață și moarte a dispărut.

Fiul câștigă personalitatea juridică. El câștigă dreptul de a cere alimente dela tatăl său, de a reclama în contra lui la magistrat. Filius familias câștigă capabilitatea de a face acte juridice în numele său, să se oblige față de altul. Ce câștigă fiul, trece în patrimoniul tatălui. Mai târziu împărații crează averea proprie a fiului (peculium).

Vechea formă de rudenie, agnațiunea, își perde însemnătatea. Se ridică la valoare înrudirea de sânge, cognatiunea. Gentilitatea eră dispărută prin secolul al II. al imperiului.

În secolul al II. și III. mijloacele de a dobândi puterea paternă, erau tot cele vechi. Căsătoria s'a introdus fără manus, formele vechi de încheiere a căsătoriei (coemptio, usus) erau uitate, iar o lege din anul 23 d. Chr. schimbă caracterul confareațiunei, declarând, că prin această formă de căsătorie, femeia vine sub manusul bărbatului numai privitor la cele sacre. Femeia căsătorită fără manus, rămâne rudă cu familia sa, rămâne proprietară a averii sale. Se naște instituția dotei, independența femeii și divorțul (repudiul și din partea femeii, cum eră mai nainte numai din partea bărbatului.)

Femeia nu mai cade sub puterea bărbatului său. Fiind sui juris, rămâne în acest drept, ne mai fiind sub tutela bărbatului, ea rămâne sub cea a agnaților săi.

Drepturile bărbatului față de soție sunt: De a fi respectat de soție, de-a o reclama, dacă tatăl ei ar abuza de puterea sa (interdictum de uxore ducenda, exhibenda), de a ucide pe soția adulteră. În căsătoria fără manus, între mamă și copiii săi nu rezultă înrudire, aparțin unor familii diferite, fără a avea drepturi și datorii unii față de alții.

Puterea paternă se stinge, afară de formele cunoscute, și prin emancipație (capitis diminutio minima), prin ridicarea fiului la demnități ca d. e. flaminus Jovis pentru băieți, vestală pentru fete. Cu ocaziunea emancipației perdeă agnații, fiind sui juris, dar rămâneă cu cognatii, își păstră peculiu (protecticium și castrense).

Cam aceste erau regulele de drept privitoare la familie, ce se aplicau cetățenilor romani în Dacia.

§. 32. Proprietatea.

Pater familias, stăpân asupra familiei, este stăpân și asupra averii, patrimoniului.

În timpul legii celor XII table nu mai există proprietatea comună, ea mai are numai puține urme în așezămintele de drept public. Forma proprietății în societatea romană eră proprietatea individuală, atât asupra imobilelor, cât și asupra mobilelor. Se numia: dominium ex jure Quiritium, proprietatea quiritară.

În reglementarea ei, proprietatea romană eră îngrădită în mod foarte riguros. Pentru a o câștiga erau 3 condiții neomisiibile: persoană cu drept de proprietate romană, obiect admisibil pentru proprietatea romană și un mod roman de transmitere a proprietății. Lipsă una dintre aceste condiții, nu rezultă proprietate quiritară.

Diferau modurile de a dobândi proprietatea între vii și de a transmite proprietatea după moarte.

Între vii proprietatea se transmiteă prin: *mancipatio* (per aes et libram) și *in jure cessio*, dar numai în condițiile stricte ale dreptului din Roma, relative la res Mancipi.

Pentru res nec Mancipi transmiterea dreptului de proprietate se făcea prin *traditio* (tradiție, predare). Dacă un res Mancipi era transmis prin *traditio*, era un viciu de formă, care trebuia corectat prin *usucapio*, de 2 ani la imobile și 1 an la mobile.

Alte moduri de transmisiune a proprietății erau: *adjudicatio* și *lex*. Toate aceste sunt moduri *derivate* de transmisiune. Cele *originale* sunt: *ocupatio*, *accessio*, *specificatio* și *inaedificatio*.

Pentru caz de moarte transmisiunea se făcea: prin *testament* și *abintestat* (adecă în lipsă de testament, după lege). Voința defunctului de a înstii un erede, continuator al personalității în patrimoniul său, era respectată întocmai ca și legea, era jus. Heredes sui puteau fi și exheredați prin testament, fără a avea vr'un remediu de drept în contra testamentului.

Dacă defunctul muria fără a lăsa testament, succesiunea era dată prin lege agnaților, iar în lipsa acestora gentililor.

În testament se puteau lăsa și legate (per vindicationem sau per damnationem).

În secolul II și III dreptul de proprietate quiritară, cu formele lui riguroase, nu suferise nici o reformă. El rămase așa până la Iustinian.

Pământul Daciei, ca al unei provincii în afară de Italia, nu era admisibil pentru proprietatea romană. Dar în locurile, unde era încuviințat jus italicum, el' ajungea abie pentru formele quiritare.

Peregrinii, marea mulțime a populației din Dacia, nu puteau dobândi dominium ex jure quiritium, ci numai dominium. Cum însă pământul dac era ridicat la formele dreptului roman prin acordarea de jus italicum, așa era ridicat și peregrinul prin acordarea de jus commercii. Prin acest drept peregrinul putea câștiga proprietatea după formele stricte, prevăzute pentru proprietatea quiritară.

Modurile de transmisiune: Mancipatio, in jure cessio, erau în vigoare, traditio asemenea, devenind însă în acest timp un act abstract (ca și cele două). S'a admis însă și predarea simbolică, *traditio longa manu*, *brevi manu traditio* și *constitutum possessorium*.

Usucapio, ca mod de dobândire roman, nu putea fi întrebuințată nici de roman în provincie, nici de peregrin asupra unui imobil roman. Ca să se saneze acest neajuns, s'a introdus în secolul II în favoarea deținătorilor romani de imobile provinciale,

sau în favoarea peregrinilor *praescriptio longi temporis* (cu 10 ani între prezenți și 20 ani între absenți). La usucapiune se cere altcum pe lângă *justus titulus* și *bona fides*.

Transmisiunea în caz de moarte, la succesiunea ab intestat, afară de cele 3 categorii de erezi (*heredes sui*, *adgnati*, *gentiles*) se extinde și asupra altor categorii de erezi ca: *unde liberi*, *unde legitimi*, *unde cognati*, *unde vis et uxor* etc., toate cunoscute în epoca colonizării Daciei. Aceste categorii de succesori au fost create de pretor, dându-le *bonorum possessio*. Prin *senatusconsulte* se introduce succesiunea legitimă a copiilor, *jus liberorum* și *succesiunea copiilor după mamă*, primând pe agnați. S'a introdus și declararea de nul a testamentului din cauza că defunctul își despoiasse rudele în favoarea unui străin (*querella inofficiosi testamenti*).

Intrarea în moștenire la *heredes sui* eră de drept, fără nici un act deosebit. La ceilalți erezi eră declarațiunea de acceptare sau repudiare (*cretio*, *pro herede gestio*), iar mai târziu cererea adresată pretorului, prin care se cerea succesiunea (*bonorum possessio*).

În epoca colonizațiunei romane eră cunoscută și separațiunea bunurilor succesoriului de cele moștenite, în interesul creditorilor, *separatio bonorum*. Pretorul acordase erezilor *sui* și *jus abstinendi* pentru a împiedeca plățirea datoriei defunctului *ultra vires successionis*, cu timp de gândire, dacă acceptă, sau nu, moștenirea, *spatium deliberandi*.

§. 33. Dreptul peregrinilor în Dacia.

Pentru cetățenii romani sau latini din Dacia, fără îndoială se aplicau regulile dreptului roman, cari cârmuiau societatea romană. Excepțiuni puteau fi introduse ici-coalea prin magistrații provinciei. Determinarea regulilor de drept, aplicabile cetățenilor romani, se poate face, pe această bază, fără greutate.

Pentru cetățenii din categoria peregrinilor determinarea acestor reguli e mai dificilă. Legea de organizare a provinciei (*lex provinciae*) eră hotărâtoare pentru normele de drept ce li-se aplicau. Afară de aceasta fixau reguli de drept și guvernatorii provinciei prin *edictum provinciale*, dat la intrarea în funcțiune.

Raporturile de drept ale cetățenilor autohtoni ai provinciei erau regulate prin *dreptul național* sau *dreptul local*. Raporturile dintre acești cetățeni și ceilalți locuitori ai provinciei, veniți din afară, cum erau în Dacia coloniștii, erau normate după *dreptul ginților*.

Peregrinii nu aveau drepturi politice, decât cel mult în organizațiile administrative autonome locale. Nu aveau nici *connubium*, nici *commercium*.

Căsătoria peregrinilor se făcea „*secundum leges moresque peregrinorum*.” Când soții erau de deosebite situații juridice, roman cu peregrin, sau din diferite provincii, se proceda „*secundum jus gentium*”, Din astfel de căsătorii nu rezultă patria potestas după drept roman, ci o altă putere paternă *secundum leges moresque peregrinorum*.

Celelalte drepturi personale familiare încă erau inferioare celor acordate de dreptul roman. Tutela era normată de dreptul local, „*secundum civitatis suae jura*”.

Proprietatea putea fi dobândită și de peregrini. Forma ei însă nu era proprietatea quiritară, ci *dominium* după dreptul ginților. Modurile de dobândire ale ei nu erau *mancipatio* și în *jure cessio* ale cetățenilor romani, ci tradițiunea și ocupațiunea din dreptul ginților. Apărarea proprietății era mai dificilă, căci acțiunile civile nu li-se puteau da, decât poate în baza unei ficțiuni: „*Si civis romanus esset*”. *Uscupatiunea* nu se putea aplica peregrinilor, ci câtă vreme peregrinul era în posesiune, se apăra cu *praescriptio longi temporis*.

Transmisiunea proprietății la caz de moarte, nu se putea face între peregrini prin testament. Ei n'aveau *testamenti factio*, nu puteau nici testa, nici să fie instituți ca eredi sau legatari. Capabilitatea de a face testament rezultă din *jus commercii*, de care peregrinii nu se bucurau. Fără îndoială peregrinii făceau transmisiunea la caz de moarte printr'un testament „*secundum civitatis suae leges*”. Nici succesiunea ab intestat nu venia în fa- vorul peregrinilor, decât tot numai după legile patriei lor.

§. 34. Tablele cerate.

Tablele cerate sunt însemnări asupra unor contracte, încheiate între cetățeni din Dacia, găsite la Alburnus major (Roșia

Abrudului). Aici știm, că erau coloniști aduși din Dalmația, ca vestiți lucrători de mine. Din urmele găsite se constată, că ei erau din tribul Piruștilor, numind și aici localitatea: vicus Pirus-tarum.

După descrierea lui Th. Momsen din Corpus inscriptionum latinarum, aceste documente, de o valoare atât de mare pentru a cunoaște dreptul din Dacia, constau din table de brad, în număr de trei. Aceste 3 table sunt ca 3 file de hârtie de azi, formând un caiet, cu 6 pagine. Pagina primă și cea din urmă, nu sunt scrise, nici nu sunt potrivite pentru a fi scrise. La pagina 2, 3, 4, 5 este scobit locul pentru scris în forma unui pătrat, iar în interior pătratul e uns cu ceară. Scrisoarea în ceară se făcea cu un sileț, scobindu-se literele.

După un senatus-consult din timpul lui Nero, actele trebuiau redactate în 2 exemplare. În cele aflate în tablele cerate contractul începe pe pagina 2, se continuă pe a 3, pag. 4 e împărțită printr'un canal adânc, în partea dreaptă a acestui canal sunt puse sigilele și numele martorilor, iar în partea stângă, care e mai lată, începe exemplarul al doilea al convenției, care se continuă pe pagina a 5. ¹⁾

Partea primă a actului se numea scriptura interior. Cele 2 table prime erau legate printr'un fir, tras prin 2 deschizături mici. La pagina a 4 firul era adus în lăuntrul pătratului și era prins cu ceară, apăsată cu pecețile martorilor. Pagina 2 și 3 rămăneau închise. Pagina 4 și 5 (scriptura exterior) rămăneau deschise, și puteau fi consultate. Scriptura interior putea fi deschisă numai în prezența martorilor.

Au fost găsite la finea seclului al XVIII ²⁾ 25 table cerate sau fragmente de table cerate, în interval de 69 ani. Ele derivă din timpul, dintre anii 131 și 167 d. Chr. Momseu crede, că în timpul războiului cu Marcomanii, început în anul 167, barbarii au ajuns până la Alburnus major, unde au ars satul și au distrus pe dinafară minele. În fața primejdiei apropierei barbarilor, locuitorii satului au ascuns în interiorul minelor actele lor, prin cari își dovedeau proprietatea, convențiile, creanțele, etc., cu gândul de a le scoate după trecerea inamicului. Poate că locuitorii satului și-au găsit moartea în războiu, poate că minele au fost

¹⁾ Vezi la Xenopol I. p. 248—249 ilustrații după tablele cerate.

²⁾ V. Paul Negulescu, Studii de istoria dreptului român p. 75.

distruse, încât n'au mai putut fi scoase din ele documentele ascunse. Ori cum ar fi fost, ele ni-au fost conservate pentru a putea cunoaște din ele viața juridică din provincia romană.

Actele cuprinse în tablele cerate sunt scrise cu literă cursivă majusculă. Ele au fost descifrate *numai la 1840* de Masman. (*Liber aurarius sive tabulae ceratae et antiquissimae*, 1840).

Din materialul juridic conservat în aceste monumente se poate constata și influința mare a dreptului roman în Dacia. Tablele conțin documente din primii 60 de ani ai stăpânirii romane. Din materialul lor se poate ține, că după puțin timp dela cucerirea Daciei, dreptul roman s'a impus în viața juridică a populațiunei. Nu numai cetățenii romani, cari trăiau în formele dreptului roman, ci chiar peregrinii observau formele riguroase ale acestui drept, chiar când ele erau de prisos.

Tablele găsite nu aparțin uneia, ci mai multor persoane, fiind datele găsite cu atât de mai mare interes.

§. 35. Conținutul tablelor cerate.

Din table descoperite, 11 sunt necomplete și conțin numai fragmente, încât ele nu pot fi studiate. Celelalte 14 sunt în stare bună, ele au fost deplin descifrate. După conținut se referă: 3 la împrumut, 1 la depozit, 4 la vânzare, 3 la locațiune, 1 la societate, 1 la cheltuieli și venit, 1 la disolvarea unui colegiu. Reasumând vedem, că se referă la 2 contracte reale: împrumut și depozit, și 3 contracte consensuale: vânzare, locațiune și societate, iar cele din urmă două sunt de altă natură.

Studiem câteva dintre ele¹⁾:

I.

Corpus inscr. lat. vol. III. p. 930.

Tabla din 20 Iunie 162 (conservate tabla 1. și 2. la Blaj, a 3. la Cluj) conține *cautio crediti*:

„Dinari o sută patruzeci capital și dobânzile lor din acea zi centezime singule cât timp se va abține, acestea ambele drept pe dreptate a cerut să se dea pe credință Anduenna Batonis, a

¹⁾ V Peretz, Curs de istoria dreptului p. 372—405, unde sunt reproduse după Corpus inscriptionum latinarum.

promis pe credința sa a se da Iulius Alexander: pe care a le restitui va trebui, în ziua când le va cere, cu dobânzile mai sus scrise. Acestea ambele, capital și dobânzi, drept cu dreptate a se da a cerut pe credință Anduenna mai sus scrisă, a promis pe credința sa Iulius Alexander.

Făcut la Deusare XII. calende lui Iulie Rusticus II. și Augustinus fiind consuli. A lui Iulius Max(imus), a lui Lucius, a lui (A)urelius S... a lui Va.si... a lui I... Nicomi... dinari o sută (patruzeci) a lui Iul(ius) Alexander“.

(tab. 1')

x centum quadraginta sortis et eorum
usuras ex ea die sing centesimas, quamdiu
abstinuerit, id utrumque probos recte dari
' f r Anduena Batonis, d f sua promisit
Iulius Alexander: quos ea reddere debebit,
qua die petierit, cum usuris s s.
Id utrumque sorte et usuras probos recte
dari fide rogavit Anduenna s s,
dari fide sua promisit Iulius.

(tab. 2^r)

Alexander.

Actum Deusare XII kal. Iulias
Rustico II et Aquilino cos.

(tab. 2')

x [centumqu] adraginta	Iul. Max / / / / /
ta sorti[s] et eorum	Luci / / / / /
[us]uras ex ea[d]ie	x ureli S. / / / /
[sing. centesi]	/ / / / / Veri / /
mas, id utrumq[ue]	Va / si / / / /
probos recte dari	I / / Nicomi / / /
[fid]e rogavit An [du]	x centum [qua]
enna Batonis, dari	[draginta]
fide promisit Iulius	Iul. Alexandri
Alexander; quos eæ	/ / / / /

(tab. 3^r)

reddere debet, qua die petierit,
cum [usu]ris s s.

Id ut[ru]mque sortem et us[uras] probos
recte dari fide rogavit An[du]enna
[s s, dari fide sua] .promisit [lul]ius
Alexander.

Actum De[u] sarae [X]II Kal. Iulias Rusti
co II[et] Aquilino cos.

II.

Corpus inscr. lat. vol. III. p. 934.

Tabla din 20 Oct. 162 (conservată în Muzeul din Budapesta)
conține tot *cautio crediti*:

„Dinari șasezeci, în ce zi ar cere, drepți cu dreptate a se
da pe credință a cerut Iulius Alexander, a da pe credință a promis
Alexander Cari, și el pe cei dinari șasezeci care mai sus scriși
sunt, a zis că îi ar fi primit cu împrumut numărași și îi datorește.

Și dobânzile lor din această zi până în treizeci de zile cen-
tesime a da lui Iulius Alexander sau acelui căruia acel lucru se
va cuveni pe credință a cerut Iulius Alexander pe credință a
promis a da Alexander Caricci. Aceasta cu credința sa a garantat
a fi Titius Primitius în ziua mai sus zisă a se plăti capitalul cu
dobânzi pe dreptate și cinsit.

Făcut la Alburnus maior XIII K. Noembrie, fiind Rusticus II
și Aquilinus consuli.

A lui L. Vasidius Victor, a lui ctafi as, a lui Bato Pr... vus,
Tovetis, Titius Primitius, a lui Alexander Caricci însuși a debi-
torului.

(Tab. 1')

x LX, q d p p r d f r Iul Alexander, dari f p
Alexander Cari, et se eos x LX, q s s s mutuos
numeratos accepisse et debere se dixit.
Et eorum usuras ex hac die in dies XXX 3I
dari Iul Alexandro e a q e r p f r Iul Alexander
dari f p Alexander Caricci.

(Tab. 2^r)

Id fide sua esse iussit Titius Primitius d s s s
c u r p s
Act Alb maiori XIII K Novembr
Rustic II et Aquilino c[o]s.

(Tab. 2')

x sex sagi[nt]a qua die petierit,
 probos recte [da]ri fide rogavit
 Iulius Alexander, dari fide
 prom[isi]t Alexander Caricci.
 et se ex LX, q s s s mu[tuo]s
 numera[tor] acce[pt]iss[e et]
 debere [se d]ixit. E[st] eo-
 rum u[s]uras]

L Vasidi Vi[c]toris
 /// ctati / as
 Batonis Pr /// vi
 Tovetis
 Titius Prim-
 itius
 Alexandri Caricci i[p-]
 sius debitori[s]

În primul contract Iulius Alexander e nume roman, Andu-
 enna Batonis (cu numele tatălui la Genetiv) este nume de pe-
 regină. În al doilea Titius Primitius e roman, Alexander Caricci
 e peregrin. În aceste contracte una din părți fără îndoială nu
 eră roman. Cu toate aceste contractele nu se fac după jus gen-
 tium, ci se întrebuițează stipulațiunea, desbrăcată de forma veche.
 Dovadă, că dreptul roman se împământenise adânc și nu se mai
 făcea nici o deosebire la contractare între cetățeni romani și
 peregrini:

III.

Corpus inscr. lat. vol. III. p. 494.

Tabla din 29 Maiu 167 (conservată în muzeul din Buda-
 pestă) conține act de *depozit*:

„Verus III și Quadratus fiind consuli IIII Kalendelor lui Iunie
 dinari cincizeci 50 depozitați Lupus Carēntis spuse că a primit
 și primește dela Iulius Alexander, pe care trebuie a-i înapoia fără
 nici o controversă.

Făcut la Alburnus maior.“

Vero III Quadrato cons. IIII kal. Iunias
 x. quinquaginta L commendatos Lupus Ca-
 rentis dixit se accepisse et accepit a Iulio
 [Al]exandro, quos ei reddere deb[e]t
 sine ulla controversia.

Actum Albur[no] maior[is] ///

Depozitul e cel practicat la Roma. Constată în scris faptul
 primirii banilor. Actul nu e constitutiv, ei numai probatoriu.

IV.

Din cele 4 contracte de vânzare vom reproduce 2, dar numai în text românesc, din economie de spațiu¹⁾.

Tabla din 16 Mai 142 (conservată la Blaj) conține contract de vânzare relativ la un sclav.

„Dasius Breucus cumpără și primește în mancipiu pe copilul Apalaustus, sau dacă e cu un alt nume, de națiune grec, chitanțat pentru două uncii denari 600 dela Bellicus Alexandri, fiind pe credință cerut M. Vibius Longus a garantă: că acel copil este sănătos, trădat deslegat de furturi și noxie, că nu este vagabond, fugitiv, caduc și dacă cineva ar evinge, pe acel copil, de care e vorba, sau vre-o parte din el, ca astfel cumpărătorul mai sus scris sau cel căruia acel lucru se va cuveni, să nu poată uză, profita, avea și posedă drept; atunci, cât aceasta va fi ce astfel din el va fi fost evins, de două ori atâția bani buni pe drept a cerut Dasius Breucus a se da pe credință, pe credință a se da a promis Bellicus Alexandri. Acelaș a garantat a fi pe credința sa Vibius Longus. Și pentru acel copil, care s'a scris mai sus, zise Bellicus Alexandri a fi primit și a avea la sine prețul lui x 600 dela Dasius Breucus.

Făcut în canabele legiunei XIII. gemină XVII. Kalende ale lui Iunie, fiind Rufinus și Quadratus consuli.

A lui Appius Proclus veteranul legiunei XIII. gemină, a lui Antonius Celer, a lui Iulius Viator, a lui L. Firmius Primitivus, a lui Ulpius Severinus, a lui M. Vibius Longus, fidejursorul, a lui Bellicus Alexandri vânzătorul“.

Tabla din 6 Mai 159 (conservată la muzeul din Budapesta) conține contract de vânzare relativ la un imobil.

„Andueia Batonis cumpără și primește în mancipiu jumătate parte, partea dreaptă în încăperile casei, care este la Alburnus Maior satul Piruștilor între megiașii Plator Acceptionianus și Ingenus Callisti cu denari trei sute dela Veturius Valens. Acea jumătate parte din casă, de care e vorba, cu ale sale garduri, îngrădiri, hotare, înfrări, uși, ferestre care este așa ca în cui prinsă și cât se poate de bine să îi fie permis a o avea pe drept. Și dacă

¹⁾ Studenții, cari vor avea interes pentru această chestiune, vor căuta celelalte la *Peretz*, Istoria dreptului p. 379 și urm.

cine-va ar evinge acea casă sau vre-o parte din ea așa ca Andueia Batonis sau cel căruia îi va aparține acest lucru, să nu poată a avea, a poseda și a usucapă, drept; celace astfel nu îi va fi permis, atâția bani a cerut pe credință Andueia Batonis a i se da pe drept, a promis pe credință Veturius Valens. Și pentru acea parte jumătate de casă Veturius Valens a zis a fi primit și a avea la sine preț denari 300 dela Andueia Batonis. Și s'a convenit între ei, ca Veturius Valens să plătească pentru acea casă tributele până la recensământ.

Făcut la Alburnus maior în preziua nonelor lui Mai, fiind Quintillus și Priscus consuli. L. Vasidius Victor a iscălit, a lui Titus Flavius Felix, a lui M. Lucanus Melior, a lui Plator Carpi, a lui T. Aurelius Priscus, a lui Bota Annaei, a lui Veturius Valens vânzătorul."

Din aceste vânzări constatăm, că deși între contractanți sunt și peregrini, formalitatea mancipațiunei e observată. În contractul al doilea obiectul vânzării este un imobil provincial, pentru care nici cetățenii romani nu puteau uza de mancipațiune. Părțile observau fără nici o teamă formele dreptului civil, respectându-le la extrem, corectând efectul prin stipulațiuni de garanție. Esplîcația poate fi, că părțile interesate copiau anumite formulare, care le stăteau la îndemână.

V.

Din contractele de locațiune reproducem cel mai complet, celelalte sunt tot cam de același conținut.

Tabla din 20 Maiu 164 (conservată în muzeul din Cluj) conține un contract de locațiune:

„Macrinus și Celsus fiind consuli XIII Kalendele lui Iunie Flavius Secundinus scrisa rugat de Memmius Asclepi pentru că a tăgăduit că știe literile, ceea ce a și zis că s'a închiriat și a închiriat munca sa la munca aurarie lui Aurelius Adiutor din această zi până la idele lui Noembrie viitor pe dinari șaptezeci liberi. Plata la vreme va trebui a o primi. Muncile sale sănătoase tari a da va trebui conductorului mai sus scris. Iar dacă fără voia conductorului ar voi să plece sau să înceteze, va trebui să dea pe fie ce zi sesterți 5 numărate... c... Iar dacă apa va împiedecă, în proporție va trebui să socotească. Dacă împlinin-

du-se termenul, conductorul ar face întârziere să plătească plata, cu aceiași pedeapsă va fi ținut afară de încetate trei.

Făcut la Immenosum majus.

Titus Beusantis care și Bradua, Socratio Socrattonis, Memmius Asclepi“.

Locatio-conductio operarum obișnuită. Lucrul închiriat e munca, plata amăsurat muncii, garantându-se a muncii cu putere și a fi sănătos. În caz de împedecare, plata va fi scăzută proporțional. Clausă penală pentru caz de încetare a muncii.

VI.

Tabla din 28 Martie 167 (conservată în muzeul din Berlin) conține un contract de *societate*:

„Între Cassius Frontinus și Iulius Alexander societate de împrumut cu dobândă dela X kalende ale lui Ianuarie care au fost apropiate fiind Pudens și Polio consuli, până la preziua idelor lui Aprilie apropiate viitoare astfel se convine, ca orice în aceea societate *arvunit* ar fi și ar veni câștig sau pagubă, în porțiuni egale vor trebui să ia. În care societate a pus Iulius Alexander numărași sau în fructe denari cinci sute și Secundus servul, lu Cassius Palumbus agent a pus denari două sute șase zeci și șapte... s... c... um s... la Alburnus... va trebui.

În care societate dacă cineva ar fi prins cu dol fraudă că face, pentru un as un dinar... pentru un dinar douăzeci dinari celuilalt a da va trebui și trecând timpul scăzându-se datoriile sau suma mai sus scrisă să și-o primească, sau de va prisosi ceva să împartă vor trebui. Această a se da, a se face, a se presta a stipulat Cassius Frontinus, a jurat Iulius Alexander. De care lucru două asemenea tabele au fost iscălite. De asemenea se datorește lui Lossa dinari cincizeci, care dela soții mai sus scriși va trebui să îi primească.

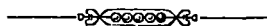
Făcut la Deusare V Kalende ale lui April, fiind Verus și Quadratus consuli“.

Nici acest contract nu înfățișează nici o particularitate, care l-ar deosebi de cele ce se contractau la Roma. Scop de câștig, fiecare pune un capital, împărțirea beneficiilor în părți egale. Amândouă părțile sunt cetățeni romani.

Dl I. Peretz dă următoarea apreciere generală asupra materialului conservat în tablele cerate:

„Concluziunea firească, ce se impune, este dar: că dreptul roman s'a aplicat în Dacia, că el a avut o înrâurire covârșitoare și că a reușit astfel să se impună și peregrinilor în manifestările vieții lor juridice și că, prin urmare, nu este cu puțință să se pretindă, că dreptul roman nu se află la baza dreptului român, oricât ar fi fost în urmă schimbat și înăbușit de dreptul slav și bizantin“.

„În studiul istoriei dreptului român, trebuie deci în totdeauna să se arunce mai întâi o privire asupra instituțiilor dreptului roman din epoca clasică, epocă ce corespunde cu ființarea Daciei ca provincie romană și apoi asupra celorlalte drepturi, căci dreptul roman ca și limba, ca și obiceiurile, ca și caracterul, ca și tipul roman, s'a păstrat mai mult sau mai puțin alterat în plămădeala, din care a eșit cu o caracteristică atât de latină națiunea românească.“¹⁾

¹⁾ V. op. citat p. 400—401.

PERIOADA II.

dela cele dintâi state naționale până la încheierea principatelor române într'un stat (1866).

A) Epoca primă,
până la moartea lui Vasile Lupu și Matei Basarab (1654).

§. 36. Privire istorică. Organizații de State în Europa.
Venirea Ungurilor, consolidarea lor în Stat. Raporturile cu Bizantinii. Pecenegii. Cumanii. Tătarii.

La sfârșitul veacului al IX., începutul perioadei a doua în istoria neamului românesc, trecuse de mult primul val al popoarelor barbare. După desființarea imperiului roman occidental la 476, pe ruinele lui se ridicară deosebite domnii, menite a asigura ordinea în țările apusene ale Europei. Cea mai puternică domnie, care se consolidase până la începutul veacului al IX, a fost a lui Carol cel mare, încoronat la anul 800 de împărat roman. Carol cel mare puse sfârșit și în țările dintre Tisa și Dunăre domniei Avairilor, ultimul popor barbar rămas aici timp mai îndelungat.

În Europa occidentală din rădăcinile imperiului roman de odinioară ies noi popoare cu limbă nouă, popoarele romanice. Aceste se ridică ca noi factori în constituirea statelor europene. Alături de ele se găsesc popoarele germane, de asemenea factori puternici ai constituirii societății europene pe noi temelii. Din imperiul lui Carol cel mare, împărțit de urmașii lui (843), se formează mai târziu 2 state. Franța și Germania (887). Tot în acest timp se înființează în nord-vestul Europei organizații de state în Suedia, Norvegia și Dania, iar în nord-est la Slavii așezări între Ural și Marea baltică, Rusia. În centrul Europei întemeiază Slavii 2 state puternice: Boemia și Polonia.

În sudostul Europei își urmează viața de stat al doilea ram al imperiului roman vechiu, imperiul roman răsăritean, care există

o mie de ani încă după căderea ramului apusean. În învălmășeala de popoare barbare, care își schimbă așezările, împărăția romană orientală păstrează comorile culturii antice pentru timpurile viitoare de renaștere.

În toată scurgerea vremii dela cucerirea Daciei prin Traian, poporul daco-roman rămâne apărător credincios al pământului său de așezare, cetatea Carpărilor. În timpul de liniște din ultimele veacuri, de liniște relativă, își încheagă iarăși viața sa în sate. Satele se unesc în organizații mai puternice, constituiesc viață de stat, în forma primitivă a voevodatelor, cu stăpânire asupra unui teritoriu mai mic sau mai mare.

La sfârșitul veacului al IX cronicarii ne dau date despre primele organizații de state în pământul românesc.

Când Românii ar fi putut să închege statele lor naționale în unități și mai puternice, începe o nouă epocă de emigrare a popoarelor barbare. Viața, care se încheagă în Europa occidentală, în vechea Dacie trebuie să treacă prin noi încercări. Noi pedece sunt destinate de soartă de a se pune în calea dezvoltării poporului daco-român.

Pe la finea veacului al IX, sosește în regiunea dintre Tisa și Dunăre poporul Maghiarilor. Se așează ca moștenitor pe tradiționala vatră a Hunilor și rămâne aici, începându-și incursiunile în regiunile vecine. El vine în atingere și cu organizațiile statelor române, care abia se constituie în ultima epocă de viață liniștită.

Maghiarii sunt unicul popor dintre popoarele barbare revărsate asupra Europei centrale, care și rămâne statornic în regiunea dintre Tisa și Dunăre, constituind un stat, intrat în comuniunea de interese a popoarelor din această parte a Europei. Maghiarii primesc creștinismul și consolidați în stat, cuceresc în decurs de câteva veacuri multe dintre teritoriile învecinate. Astfel și o parte din poporul daco-român ajunge în cadrele noului stat. De aceea în studiul nostru vom da o deosebită atențiune și organizației de stat a poporului unguresc.

După desființarea primei stăpâniri bulgare (1018), imperiul bizantin cuceritor peste pământul stăpânit de Bulgari, cum și peste pământul ajuns sub influință bulgărească, ajunge în atingere și cu noua domnie a Ungurilor. În veacurile următoare statul ungar intră de repeșite ori în raporturi politice cu imperiul

roman. Afară de aceea noui popoare barbare, Pecenegii și Cumanii, bat la porțile domniei ungurești.

Creștinismul nu este deplin consolidat în Ungaria. Lupte între curentul creștin și cel păgân, lupte între pretenții la tron, influențe din afară din partea capilor bisericii apusene de o parte, din partea împărașilor bizantini de altă parte, sunt la ordinea zilei și în înfăptuire permanentă noua domnie ungurească. Primul organizator al statului, regele Ștefan I. intră în legătură cu biserica apuseană, dar un urmaș al său Geza I. în credință, că interesele țării sale sunt scutite mai bine prin alianță cu imperiul roman, cere coroana dela împăratul Duca. Soția regelui Geza era greacă de origine, nepoata împăratului de mai târziu Botaniates.

Fiica regelui Ladislau I. se mărită după Ioan, fiul împăratului Alexiu Comnen, ajuns și el la tron (1118). Acesta poartă războiu cu Ungaria la 1129, oastea maghiară e înfrântă. La 1152 alt războiu poartă cu Ungaria împăratul Manuel Comnen. La curtea din Constantinopol sunt în permanență refugiați unguri, cari cer de a interveni în afacerile Ungariei. Alianțe de căsătorie între pretenții de tron din Ungaria și fete de împărat din Bizanț sunt la ordinea zilei. În epoca de domnie a dinastiei arpadiene raporturile politice dintre Bizanț și Ungaria sunt când de dușmănie, când de prietenie. În luptele dintre Bizantini și Unguri iau parte de multe ori Pecenegii și Cumanii.

Pecenegii, popor barbar invadat asupra pământului românesc în veacul al XI., e tot de rasă mongolă. Ocupă locurile părăsite de Unguri în veacul al IX., după plecarea acestora din Ateleuz. Ei se întind până la Carpați și până la Dunăre. Rămân în această regiune până la finea veacului XI., când sunt sdrobiți într'un războiu de împăratul Isac Anghel (1096). Dintre cei rămași în viață, o parte trec în imperiul bizantin, altă parte trec peste munți în Ardeal, unde sunt cunoscuți ca Bisseni sau Bessi. Dela această epocă ei dispar ca popor și perd importanța istorică.

Cumanii sunt urmașii Pecenegilor în pământul ocupat de ei. Sunt de același neam, vorbind aceeași limbă. Cumanii sunt tot popor nomad. Stăpânirea lor se întinde în șesul dela nordul Dunării până în Carpați. Ei sunt poporul barbar al veacului al XII. până către mijlocul veacului următor, când sunt alungați de Tătari. La finea veacului XI. Cumanii intră peste Carpați în timpul

regelui Ladislau I., fiind acesta ocupat în Croația. Dar ei sunt bătuți de Unguri, o parte din Cumani se așează în Ungaria. La începutul veacului al XII ei sunt chemați contra Ungariei de un pretendent al tronului unguresc.

În veacul al XIII. mulți dintre Cumanii dela nordul Dunării se încreștinează. La stăruința papei dela Roma li-se și înființează un episcopat, numit al Cumanilor, la *Milcov*.

Pe la 1239 armata franceză plecată în ajutorul împăratului latin din Constantinopol, intră în prietenie cu Cumanii dela nordul Dunării și cu împăratul Ion Asan al Româno-Bulgarilor. În timpul când luptă alături de Francezi în contra Grecilor, ei sunt atacați în așezările lor de Tătari. Parte din Cumani se refugiază peste Dunăre, iar altă parte trece în Ungaria, unde sunt primiți de regele Bela IV. și se așează în regiunea Tisei. Astfel dispare și acest popor, invadat peste pământul românesc.

Tătarii sunt poporul barbar al veacului al XIII. și XIV., care încheie pentru pământul nostru a doua epocă a năvălirii popoarelor barbare.

Invasiunea Tătarilor sau Mongolilor este cea mai îngrozitoare din câte au venit asupra părților răsăritene ale Europei. La anul 1241, preveniți că regele Ungariei e gata de a face o excursiune la sudul Dunării spre a pedepsi pe necredincioșii față de scaunul papal, ei intră în Ardeal prin Carpații ostici, înaintează în Ungaria până către capitală, prefăcând în urma lor totul în cenușe și în ruine.

Un duce tătar Cadan, așezat în Ardeal, unde părea că vrea să întemeieze o stăpânire trăinică, dă la 1242 un edict, datat din Zujo (Sajó = Șieu ?) „anul domniei noastre al II.“ în care ordonă, ca Săcuii și Valachii să primească, precum făcură și Sașii, banii lor în prețul celor necesare, ca și banii bizantini (Documentul e din colecția lui Iosif Kemény: „Nos Caffan ex stirpe Iedzan in regno Hungariae Kaymakam... hortamur... et committimus vobis... Castellani in castris Clusu, Dees, Busdach, quod cum a nobis data potestate ordinare debeatis at quem admodum *Flandry* in initio regni nostri acceptabant nummos nostros vulgo Keser Chunnich Tatar Pensa, et dicti *Zycli et Blachy* per omnia necessaria, quae ad nostram utilitatem pertinent, acceptarent, tamquam nummos byzantinos“. Datum in Zuyo anno regni nostri II. — După Transilvania din 1871 p. 55 la Xenopol II. 263).

După 3 ani Tătarii părăsesc țara. Deși invasiunea tătară de o extremă violență, după depărtarea lor, oamenii revin la ale lor, și ranele lăsate se vindecă.

Tătarii însă rămân timp îndelungat în părțile răsăritene ale Carpaților, împedecând închegarea organizațiilor de state românești.

Prin prădăciunile acestui popor barbar au putut ele să fie întârziate o vreme, dar n'au putut fi zădărnice.

În tot timpul dela venirea Ungurilor și până la plecarea Tătarilor elementul daco-român rămâne statornic în așezările sale. Organizațiile sale sociale, chinezatele și voivodatele, sunt cadrul în care duc viața, își apără ființa atacată de dușmani, și o perpetuează. El nu numai trece biruiților peste toate, ci, condus de geniul național, eșind din cetatea Carpaților, 'își întinde așezările pe coastele sudice și răsăritene ale acestora. Aici clădește noi organizații de stat, temeliiile, din care se încheagă cele 2 principate românești dela nordul Dunării, cum vom vedea în cele următoare.

§. 37. State române în teritoriul fostei provincii Dacia la finea veacului IX.

Am văzut, că în întreagă epoca dela retragerea legiunilor și oficialității din partea împăratului Aurelian la sudul Dunării, poporul daco-român a rămas statornic pe teritoriul, unde a constituit provincia romană Dacia. Pentru timpul mișcării popoarelor barbare, deși se găsesc numai puține documente istorice privitoare la poporul român, dar totuși se poate constata, că el nici pe un moment n'a părăsit acest pământ, urmând exemplul popoarelor barbare, trecute peste el. În decursul veacurilor de vremi tulburi, a rămas străjer credincios la locul lui încredințat, dovedind trăinicia lui legendară exprimată în cuvintele: „apa trece, pietrele rămân“.

La sfârșitul veacului al IX., despre care timp ni s'au păstrat însemnări istorice asupra popoarelor găsite pe acest pământ, se constată existența în teritoriul fostei provincii Dacia următoarelor organizații de state locuite de popor românesc:

I. Principatul lui Gelu, eră așezat dincolo de păduri, în Transilvania („terrae ultra silvanae ubi Gelou quidam Blacus dominium tenebat... castrum suum juxta flumen Zomus“ — Ano-

nimus cap. XXIV. și XXVII. Se întindea în părțile nordice ale Transilvaniei în regiunea Someșurilor, capitala era lângă râul Someș.

Cronicarul povestește, că atacat fiind de Unguri, Gelu a fugit către castrul său de lângă râul Someș, soldații lui Tuhutum urmărindul l-au ajuns lângă râul Căpuș (Copus) și l-au ucis.

Castrul lui Gelu, adică reședința lui, nu putea fi decât unde e azi localitatea *Gilău* (spre vest dela Cluj pe șoseaua Cluj—Oradea-mare). Aceasta e așezată lângă Someșul mic, (întrunind ramificațiile Someșul cald și rece), în care intră ca afluent pe țărmul stâng râul Căpuș, chiar la Gilău. Numirea acestei localități probabil derivă dela numele principelui Gelu.

Ca locuitori ai principatului lui Gelu sunt arătați Românii și Slavonii (Blasii et Sclavii).

Anonimus nu-l arată dependent de imperiul Bulgar.

Datele comunicate de cronicar îi sunt cunoscute din tradiție și nu pot fi bănuite ca inventate de dânsul, ceea-ce constată și dl D. Onciul (Originele principatelor rom. p. 124).

II. Principatul lui Menumorut (dux Bihorensis), era situat în regiunea Crișurilor și a cursului de jos al Someșului, învecinându-se la nord și nord-vest cu Tisa, la sud cu Mureșul, iar la est cu Ardealul („terra que est inter Tisciam et silvam Igfon, que jacet ad Erdeleu, a fluvio Morus usque ad fluvium Zomus“ Anonimus cap. XI).

În acest principat era și orașul Satu-mare, a cărui existență este dovedită documentar din timpul regelui Stefan I. (soția regelui a adus acolo colonii bavareze).

Principatul era vasal imperiului bulgar.

Poporațiunea era în parte română, cum se dovedește și din păstrarea vechilor nume ale râurilor Crișul, Someșul și a numirii Satu-mare.

E probabil, ca la principatul lui Menumorut să fi aparținut și partea mai muntoasă a Maramureșului.

Când Menumorut a fost somat de Arpad să i se supună, s'a împotrivit. (Xenopol II. 176—177).

În contra țării lui Menumorut fac Ungurii 2 expediții. În cea dintâi cuceresc numai pustietatea Nir (Nyir), așezată la nord. Menumorut se retrage în muntele *Igfon* și se împotrivește cu putere, până ce Ungurii încheie pace cu el. Prin tratatul de pace

Menumorut este lăsat în principatul său, totodată se obligă de a-și da pe fata lui de soție fiului lui Arpad, Zulta.

La moartea lui Menumorut principatul lui, în lipsă de moștenitori de sex bărbătesc, trecu fiicei sale, care eră soția primului principe al Ungurilor, după venirea lor în această țară.

III. Principatul lui Glad, eră situat dela Mureș spre sud până la Orșova, adică în Banatul de azi, mărginit la vest de Tisa, la sud de Dunăre. („Terram vero que est a fluvio Morus usque ad castrum Urscia...” Anonimus cap XI.)

Principatul lui Glad e arătat ca aflător sub suzeranitatea Bulgarilor, ca și a lui Menumorut. Însuși Glad eră de origine din Vidin („de Bydyn castro egressus”).

Populațiunea eră compusă din Români, poporațiunea autohtonă a Bănătlui, și din Bulgari, reprezentanții stăpânirii bulgare în această țară.

Când au venit Ungurii asupra țării lui Glad, după lupte îndelungate de apărare, el s'a retras în cetatea Cubin (Keve). Fără a fi biruit, Glad a trimis soli de pace la Unguri, cari au încheiat pace cu el, rămânând și mai departe domnitor al țării sale. Pe Unguri i-a îngrămădit cu daruri și le-a cedat o parte de pământ lângă Tisa, unde s'a așezat un conducător al Ungurilor, Boyta. Glad a rămas și mai departe în capul principatului său, schimbând vasalitatea bulgară cu cea a Ungurilor.

Existența principatului lui Glad este dovedită, afară de Cronica lui Anonimus, și de alte cronici vechi și este recunoscută și de istoricii maghiari (v. isvoarele citate la G. Popoviciu, *Istoria Românilor bănățeni* p. 108. A magyar honfoglalás kútfoi, etc). Frideric Pesty, cel mai nepreocupat istoric maghiar, care are numeroase cercetări istorice privitoare la Banat, recunoaște personalitatea istorică a lui Glad.

Principatul lui Glad, după pacea încheiată cu Ungurii, rămâne în vechea sa organizație, cum nici nu se putea altcum. Ungurii s'au mulțumit cu declarația de supunere și au plecat să cucerească și alte părți, ei aveau nevoie de pradă și de slujitori.

Glad și următorii lui au rămas ca principi ai țării lor până în timpul regelui Ștefan I., când domniă principele *Ahtum*. Despre acest principe sunt date într'o monografie istorică Vita S. Gerhardii (publicată în Monumenta Arpadiana de Endlicher pag. 214, la Xenopol II. 179 și Popoviciu op. cit. p. 113—115).

Principele Ahtum eră în „*urbe Morisena*“ (probabil Cenadul, ca oraș pe Mureș — la Xenopol II. 179 e identificat greșit cu orașul Târgu-Mureș, care e cu totul în altă regiune a Mureșului). El fusese botezat după ritul grecesc în cetatea Vidinului. Deși creștin, dar după obiceiul bulgăresc trăia în poligamie, având șapte soții.

Ahtum în acest timp eră emancipat de sub suzeranitatea Ungurilor. Pe regele Ștefan nu-l mai respecta. Se încredea în puterea sa, în mulțimea soldaților și nobililor săi. Avea mulțime nenumărată de turme de vite, multe posesiuni și curți. Își întinse puterea peste sarea regelui, care venia pe Mureș și așezase vighetori și vameși în toate porturile aceluia râu până la Tisa.

Cu binecuvântarea episcopilor greci a construit în „cetatea Mureșană“ o mănăstire închinată sfântului Ioan Botezătorul, în ea a așezat egumen și călugări de ritul grecesc.

Puterea lui Ahtum se întindea dela râul Criș până lângă Transilvania și până la Vidin și Severin („*a fluvio Keres usque ad partes Transilvanas et usque in Budin et Zoren*“).

Ahtum aveă pe un credincios al său cu numele Cinad, pe care îl făcuse conducător peste armata lui. Acuzat însă cu o vină foarte mare, Ahtum voia să-l piardă. Cinad aflând despre aceasta, fugi la regele Ștefan. Acesta îl primi, îl boteză în legea catolică și aflând toate secretele nesupusului său vasal, trimise pe Cinad cu oaste în contra lui Ahtum. După lupte grele, Ahtum căzù, iar în locul lui rămase Cinad, ca om al regelui unguresc.

Cinad menținu situația țării lui Ahtum, cu mai puțină neațarnare față de regele ungar, în calitate de comite sau ban, în categoria voevodului din Ardeal.

Această situație se menține în toată epoca de domnie a dinastiei arpadiene. După aceea urmează o nouă organizare autonomă a teritoriului bănățean, ca banatul de Severin.

Aceste sunt organizațiile de state dovedite istoricește. Dușmanii continuității poporului român în Dacia traiană, contestă adevărul datelor conținute în cronica notarului anonim al regelui Bela III. numai din motivul, că amintește despre existența Românilor. În celelalte amănunte și în celelalte părți ale cronicii, el este acceptat ca dovadă istorică.

După dovezile, ce am scos din numirile de localități, arătând că Românii sunt anteriori Ungurilor în teritoriul fostei pro-

vincii Dacia, după ce existența Românilor e confirmată și de cronicarul unguresc Simion Kézai, de cronicarul rus Nesfór, de deosebitele documente produse în judecăți, credem că argumentul dușmanilor continuității, nu mai poate fi luat în serios.

Să admitem, că în amănunte tradiția, din care și-a scos cronicarul anonim știrile, dela veacul al X. până la al XII., s'a întunecat. Dar într'o chestiune atât de principală, că oare erau Români în țară la venirea Ungurilor ori nu, să fi greșit cronicarul după 200 de ani, științificește nu e admisibil.

Alte dovezi vom avea în capitolele următoare.

§. 38. Organizații de state române înainte de întemeierea principatelor.

Între veacul al X. și al XIV., înainte de întemeierea principatelor Țării-românești și, al Moldovei, găsim și pe coastele dela sudul și ostul Carpaților formațiuni de state, întemeiate de Români. Aceste organizațiuni formează temeliile, pe care se clădesc mai târziu aceste principate.

Datele istorice relative la aceste organizațiuni ne arată următoarele state:

1. *În regiunea Oltului*, în dreapta și în stânga, erau 5 state. Datele ni-le dă o diplomă de donațiune dată de regele Bela IV. al Ungariei.

Regele Bela IV. (1235—1270), ca să apere țara de o invaziune ca cea a Mongolilor, care trecuse peste țara sa, în anul 1247 dăruiește prin un document cavalerilor sfântului Ioan din Ierusalim (Ioaniși) pământurile așezate peste munți, în Muntenia. În acel document sunt amintite 5 state mici, 3 locuite de Români, iar la două se poate face aceeași concluziune.

Aceste state, despre cari documentul spune, că le conferește cavalerilor Ioaniși, sunt:

1. *Toată țara Severinului, împreună cu knezatele lui Ioan și Farcaș-până la râul Olt* (Nos Bela ...damus et conferimus dictae domui totam terram de Zevrino... pariter cum Kenezatibus Ioannis et Farcassii usque ad fluvium Olta);

2. *Țara numită Lytira* (a Lotrului);
exceptează din donație:

3. *Knezatul voevodului valah Lytuon*, pe care îl lasă valahilor precum îl avuseră și până acum (excepta terra Kenazatus Lytuon voivodae, quem Olachis relinquimus, prout iidem hac-tenus tenuerunt);

mai dăruiește:

4. *Întreaga Cumanie* dela râul Olt spre ost (a fluvio Oltae et Alpibus ultrasilvanis totam Cumaniam);

afară de

5. *Țara voevodului Seneslau*, pe care o lasă de asemenea Valahilor precum o avuseră și mai înainte (terra Seneslai voivodae Olachorum, quam eisdem relinquimus). (Xenopol II. 275—277).

Din donațiunea lui Bela IV. se vede, că a concedat cavalerilor ioași:

dreptul de a percepe din veniturile, foloasele și slujbele tuturor teritoriilor dăruite și anume din țara lui Lytuon și Seneslau $\frac{1}{3}$, din rest în întregime, pe 25 ani.

Din aceste țări erau *supuse direct autorității regelui* cele de sub 1, 2, 4. În acestea regele avea *biruri* (reditum et servitiorum), din care el încuvințează cavalerilor jumătate.

În celelalte (Lytuon și Seneslau) regele avea *tributuri* (proventum et utilitatum), fiind acestea *recunoscute ca autonome*. Asupra ocârmuirii acestora regele nu putea dispune.

Regele renunță în totalitate la veniturile dela: biserici (atât cele existente, cât și cele ce s'ar zidi în viitor), dela mori, dela pescării, afară de cele din Dunăre, dela cari își rezervă jumătate. Asemenea își rezervă și $\frac{1}{3}$ venitul din morile din țara Lytira (Loțrului).

Valahii din țara Lytira sunt datori a face slujbă militară, ajutând cavalerilor de câte ori ar fi a se respinge vr'un atac din afară, iar cavalerii sunt datori să dea sprijinul lor Valahilor.

Când vr'un mai mare al țării Lytira (nobil) ar fi condamnat la moarte, poate apela la curia regească.

Cronicarul persian Fazel Ullah Raschid spune, că în anul 1240: „principii Mongolilor trecură munții Galiției, pentru a intra în țara Bulgarilor și a Ungurilor. *Orda*, care mergea spre dreapta, după ce a trecut țara Ilaut (Olt, Aluta), îi iese înainte *Bazaramban* cu o armată, dar este bătut“.

„Cadan și Buri au mers asupra Sașilor și i-au învins în

trei băfălii. Bugek din ȧara Saşilor, trecu peste munţi, intrând la Kara-Ulaghi în ȧara lui Mischelav (Seneslau) şi a bătut popoarele Ulaghice". (V. Xenopol II. 115).

Din textul cronicarului persian se constată privitor la Români:

1. Că şeful mongol *Orda* a coborât dela nord spre sud şi trecând prin ȧara Ilaut a ajuns la ȧara lui Bazaram-Ban, care nu e. altcineva decât voevodul Basarab-banul, arătat de documentul unguresc din 1247 pe numele de boţez Lytuon, iar de cronicarul persian pe numele de familie (Basarab) şi titlul de domn (ban).

2. Că şeful *Cadan* intrat în ȧară pe la Rodna, a coborât la Bistriţa, de acolo la Braşov, şi bătând în trei locuri pe Saşi a trecut cu *Bugek* munţii şi a atacat popoarele Kara-Ulaghice, alt grup de Români, decât cei ce luptau în contra lui *Orda*.

Împotrivirea statelor româneşti în contra ordelor tatare, în faţa cărora regele Ungariei a fugit până pe insula Veglia, din Marea adriatică, dovedeşte că ele aveau puteri însemnate. De aici se explică, că pentruce călugării Ioanişi n'au luat nici odată în posesiune locurile date lor de diploma din 1247. Regele îşi însuşia drepturi asupra unor regiuni, unde n'avea autoritate şi drepturile lui nu erau recunoscute. A dat cavalerilor ceea-ce de fapt nu avea.

Mai târziu e întâlnit voevodul Lythen (Litean), care e identic cu toată siguranţa cu Lythuon din 1247 şi cu Bazaram-ban a lui Roschid.

Lythen se revoltă împreună cu fratele său *Bărbat* contra regelui Ladislau IV. Cumanul (1272—1290), pe când acesta eră încă minor (la începutul domniei 1272—1279) şi ocupă o parte din pământul de dincolo de Alpi, nevoind cu nici un chip să dea venitele acelor părţi („Cum nos in aetate puerili coepissemus, Lythen waywoda una cum fratribus suis, per suam infidelitatem aliquam partem de regno nostro ultra alpes existentem pro se occuparet et proventus illius partis nullis admonitionibus redire curabat... ipsum interfecit et fratrem suum nomine Barbat captivavit et nobis adduxit... tributum nostrum in eisdem partibus nobis fuit restitutum" — Fejér V. p. 274, Xenopol II. 281).

II. *Ȧinutul Vrancei*, (azi regiune în judeţele Putna şi Râmnic), despre care o bulă papală din 1234 spune:

„În episcopatul Cumanilor se află, după cât ştim, nişte popoare care se numesc Valahi. Deşi ele se cred a fi creştine,

disprețuiesc biserica romană și nu primesc sacramentele dela onorabilul nostru frate episcopul Cumanilor, ci dela niște pseudo-episcopi ce se țin de ritul grecesc. Câți-va din regatul unguresc, atât Unguri cât și Sași și alți dreptcredincioși, zăbovind printre ei, trec la credința lor și făcându-se una cu acei Valahi, primesc după felul lor sfintele sacramente, în disprețul episcopului Cumanilor“ („In Cumarorum episcopatu, sicut accepimus, quidam populi qui Valachi vocantur existunt... Fejér III. 2 p. 350; la Xenopol II. 282).

În această țară Vrancea, teritoriul episcopatului Cumanilor, la 1234 era un stat organizat de Valahi, care pe lângă organizația impusă de regele Ungariei cu episcopia Cumanilor, avea organizația sa religioasă deosebită, cu mai mulți episcopi. Nu e decât natural să admitem, deși isvoarele ne lipsesc, că prius-ul pentru o organizație bisericească, este organizația politică, de stat. Putem admite, că în acest teritoriu era un voevodat organizat, care oferea o mare siguranță de drept, cum și multe avantagii comerciale, când atrăgea pe Sași, Unguri și alți dreptcredincioși din țara de peste munți ai stăpânirii ungare.

Piç in Abstammung... p. 114 zice: „Dass hier eine zahlreiche Walachische Bevölkerung gemeint ist, erhellt schon daraus, dass selbe eigene Bischöfe hatte und fremde Elemente in religiöser Hinsicht amalgamiren konnte“.

Pe lângă episcopi trebuiau să fie cler, cărți bisericești, cunoștința scrisului și cetitului (v. Xenopol II. 282 nota 12).

Vrancea, încorporată în principatul Munteniei, iar dela Ștefan-cel-mare în cel al Moldovei, a păstrat o organizare deosebită. D. Cantemir spune în *Descriptio Moldaviae*, că această „republică ar cuprinde 12 sate și vreo 2000 de case, a căreia locuitori trăiesc cu păstoria și nu practică agricultura. Ei plătesc principelui pe an un tribut hotărât, iar în celelalte se ocârmuiesc după legile lor, neprimind dela domni ordine, nici judecători.“

Vrancea în epoca episcopatului Cumanilor, trebuia să fie cu un teritoriu cu mult mai extins, decât cum ne relatează Cantemir.

III. În regiunea Cetatea Neamțului se găsesc urmele unei organizații de stat a Românilor. Iată ce date avem despre Cetatea Neamțului (județul Bacău de azi) de prin veacul al XII.

Autorul bizantin *Cinnamus* (născut la 1145) scrie, că în expediția întreprinsă de împăratul Manoil Comnen în contra Un-

gurilor la anul 1161, Leon Batatze, un general împărătesc „cu o armată tot așa de puternică, în care se afla mai ales *un număr însemnat de Valahi*, cari se zice a fi o colonie italică, fu trimis pentru a cădea asupra Ungurilor, dintr'o altă parte, dinspre Marea Neagră, pe unde ei nici odată nu fuseseră atacați“. Această regiune putea fi cam pe la pasul Oituzului, pasul Ghi-meșului sau al Tulgheșului. Acești *Valahi erau din partea locului*, pe unde trecea generalul bizantin, în mare număr. Ei s'au aliat cu împăratul bizantin și i-au sporit armata, sau o constituiau singuri.

Aceste date din Cinnamus sunt confirmate prin alt scriitor bizantin Nicetas *Choniates*, care spune că Românii ce locuiau în acea regiune a Moldovei, erau prietenii și aliații împăratului Mihail Comnen. Scriitorul Choniates povestește, că la anul 1167 (șase ani după expediția în contra Ungurilor), Românii din acea regiune au prins pe un unchiu răsvrătit al împăratului, în fugă spre Galiția și l-au dat în mâna împăratului. O dovadă evidentă aceasta, că acești Români erau în raporturi de prietenie cu împăratul Comnen. O bulă papală ni-a lăsat informația, că cetatea Neamțului a fost zidită de cavalerii teutoni, cari obținuseră dela Andreiu II. și țara Bârsei. Regele le retrăsese acest dar, mai târziu însă le-o înapoiă și, ca despăgubire, le dăde și o bucată de loc peste munți în Cumania, unde ei construiră o cetate foarte tare. („*ultra montes in viam, partem contulit Cumaniae, in qua dicti magister et fratres castrum munitissimum construxerunt*“). Bulla din 1232 in Theiner Mon. Hung. I. p. 106, la Xenopol II. 290).

IV. *Regiunea Câmpulung* din munții Bucovinei, întrunia în sine constituită o poporațiune românească de munte. D. Cantemir ni-a păstrat în *Descriptio Moldaviae* date și despre această țară a libertății, care avea încă drepturi și privilegii deosebite pe timpul său. El ne spune :

„Republica Câmpulungului cuprinde vre-o 15 sate, toate cu legile și judecătorii lor proprii. Locuitorii ei nu se pricep la lucrul pământului și toată ocupația lor e păstoritul oilor. Tribut anual plătesc și ei către domnii de mai nainte și această legătură înfrîmă, ei o înnoesc de câte ori se pune domn nou, trimițând anume delegați spre aceasta la curte...”

„Locuitorii Câmpulungului nu sunt boieri, dar nici supuși boierilor; că au un obicei al pământului, care nu e acel de pre-

tufîndeni. „Ciobani îndrăzneşi, ajutaţi de asprimea locurilor, ei primesc pe vornicii ce le plac şi gonesc pe ceilalţi...”

Din această situaţie deosebită, menţinută şi după constituirea principatului moldovenesc, se vede că organizaţia republicii Câmpulungului era foarte veche, şi că la încorporarea ei în statul Moldovei, şi-au păstrat, în baza unei înţelegeri, repetate la fiecare schimbare de domn, drepturile şi situaţia avută.

Ş. 39. Venirea Ungurilor şi cucerirea lor.

Nici originea, nici patria primitivă a Ungurilor, nu e cunoscută. Toate cercetările făcute pe acest teren au rămas fără rezultat pozitiv. Pe baza filologiei comparative şi a etnologiei e stabilit, că ei aparţin rasei turanice sau mongolice (în cele 3 rase: arică, semitică şi mongolă) zisă totodată şi ural-altaică. Nu se poate stabili ştiinţific, că aparţin la ramura uralică sau altaică, e constatat însă, că limba lor face parte din familia fină-ugorică.

Tradiţiunea îi consideră de urmaşi ai Hunilor. Cu această tradiţie au şi înaintat ei mai târziu în Panonia, dovedindu-şi dreptul asupra aceluia pământ, cum istoriseşte şi Anonimus.

După rezultatele ştiinţei de azi, în Europa patria veche a Ungurilor (numiţi în izvoarele vechi: *hunugur*, *unugur*, *unugor*, *ungri*, greceşte: *Ouggroi*, germ. Ungar, Unger, în lat. medievală *Hungarus*), ar fi fost *Iugria*, în ţinutul dela cursul mijlociu al râului Volga până la muntele Ural. Aici ar fi venit în veacul I. d. Ch. şi au locuit cam 700 de ani în *Iugria* şi după aceea în *Baskiria*, în apropierea lacului Caspic. Pe la anul 830 îi găsim pe şesul dintre cursul de jos al râurilor Don şi Nipru, la nordul Mării negre în ţinutul numit *Lebedia*. Când au venit aici şi din ce cauză şi-au părăsit patria veche, nu se ştie. După aşezarea lor în *Lebedia*, îndată au început incursiunile de pradă la popoarele vecine. Cele dintâi date sigure despre rolul Ungurilor în Europa sunt din 839, când au fost chemaţi de Bulgari să lupte în contra Bizantinilor.

Istoricul Constantin Porphyrogenetos (unul dintre izvoarele principale ale istoriei vechi ungureşti, a scris despre ei în cartea sa „*De administrando imperio*” în cap. 38—40) spune, că după o

jumătate de veac Ungurii au fost scoși din Lebedia de Biseni și că o parte din ei au plecat spre est în Asia, iar cealaltă parte spre vest, ocupând ținutul dintre Nipru, Nistru, Prut și Seret, numit de ei *Atelkuzu* (după cuvântul Atel, Etel = râu și köz = între). Cucerirea acestui ținut a putut fi cam pe la anul 889. Aici n'au stat decât câțiva ani. De petrecerea lor aici leagă știința ungurească înființarea statului lor, prin faptul, că cele 7 triburi, cari până atunci trăiau în neatârnavare, s'au unit sub un singur conducător, la sfârșitul chaganului Chazarilor, care avea interesul, ca un popor vecin să fie unit și puternic, dorind să-i supună sieși. Acesta a chemat la sine pe primul voevod al Ungurilor, Lebedias, și i-a pus în vedere, că îl va înălța de *archon*, dar să se supună poruncilor sale. Lebedias a recomandat, chaganului pe voevodul următor, Álmos sau pe fiul acestuia Árpád, ca mai potrivii. Chaganul lăsând pe Lebedias să plece, a trimis cu el oameni de ai săi, cari să se sfătuiască cu Ungurii. Aceștia au ales de conducător pe Árpád, și după obiceiul și legea chazarilor l-au instalat, ridicându-l pe scut. Aceasta a fost la anul 890. Tradițiunea perpetuată de Anonymus povestește despre încheierea contractului de sânge între cei 7 șefi ai triburilor, al cărui conținut este:

1. Până ce trăiesc, conducătorul lor și al urmașilor lor va fi totdeauna din familia lui Álmos; 2. Ori ce avere vor câștiga cu osteneala lor, la împărțire să nu fie nici unul exclus; 3. Fruntașii, cari din voința lor au ales pe Álmos de domn, nici ei, nici copiii lor să nu fie excluși din sfatul domnului și din slujbele țării; 4. Dacă cineva dintre urmași ar deveni infidel către persoana domnului și ar provoca neînțelegere între Domn și rudele sale, sângele păcătosului să se verse, cum s'a vărsat sângele lor când au jurat credință lui Álmos; 5. Dacă cineva dintre urmașii lui Álmos ori a celorlalți conducători de triburi ar călca poruncile cuprinse în acest jurământ, să fie blăstămat în veci.

În timpul petrecerii în Atelcuz, Ungurii au fost chemați în ajutor de împăratul bizantin contra Bulgarilor, pe cari i-au bătut și s'au întors cu prăzi bogate acasă. Bulgarii însă, cu ocazia unei incursiuni contra lui Svatopluk, regele Moraviei, au intrat în Atelcuz și și-au răsbunat. Reinforcându-se au luat carele și corturile și au plecat către *Chiev*, unde s'au bătut cu Rușii, dar încheind pace, au primit daruri și mulți călăuzi, cari i-au condus

spre pământul Panoniei, înfrând pe la pasul *Verecske*, au ajuns până la Munkács. Anul înfrângerii lor în Carpați, nu e sigur, dar se pune la 885 (a'ii istorici susțin 896 și 897).

După tradiție la venirea Ungurilor, au existat următoarele organizații de stat pe pământul fostei Ungarii:

la nord-vest în Ceho-Slovăcia regatul Slovac al lui Svatopluk cu Moravia;

între Tisa și Dunăre ducatul lui Salan;

în Crișana alui Menumorut;

în regiunea Someșului alui Gelu;

în Bănat alui Glad;

în părțile Ardealului, într'un loc întărit, ar fi existat (pe timpul primului rege ung. Sf. Ștefan), un Duce *Kean*.

Știința ungurească susține, că cucerirea țării, în estensiunea integrității sale, s'ar fi făcut în 5 ani.

Adevărul istoric e, că ocupațiunea în Ardeal s'a făcut abia în veacul al XI și la începutul celui de al XII—XIII, de asemenea și părțile sudice, locuite de Slavi. Integritatea, așa cum a fost în anii din urmă, a existat abia dela 1867. Prin urmare a se vorbi de existența de o mie de ani a statului ungar, în estensiunea celor 50 de ani din urmă, nu e un adevăr științific.

Ungurii în cel dintâiu veac după așezarea lor în Panonia au continuat cu prădăciunile în țările vecine, în Germania, Italia, Bulgaria, imperiul roman răsăritean, unde, puteau pătrunde ușor cu oastea lor călăreașă, răspândind peste tot locul groază între popoarele vecine. În ținuturile muntoase nu au prea încercat norocul cu cuceririle.

Au fost însă de multeori bătuți. Istoria înseamnă cumplita înfrângere dela Merseburg la a. 933 sub ducele Zoltán (907—947), la râul Lech la a. 954 sub ducele Taksony (947—972) din partea Germanilor, și la 970 din partea Bizantinilor.

Sub al treilea duce Geza (972—997) începe încreștinarea Ungurilor, care e continuată de urmașul său Ștefan (997—1038), care obține la anul 1000 dela papa Silvestru al II. titlu de rege apostolic și coroana, împreună cu un sceptru și o cruce. În acest timp se pune temelie puternică pentru statul ungar, înființat pe vatra huno-avară, ca așezământ de statornicie și civilizație pentru poporul nomad de până atunci.

În această epocă statul ungar ca teritoriu abia se întindea mai departe decât pe șesul Dunării și a Tisei.

§. 40. Cucerirea Ardealului de către Unguri în veacurile XI—XIII.

Asupra timpului, când au fost cucerite părțile răsăritene ale țării, găsim interesante date culese după izvoarele ungurești în „Încercare de Istoria Românilor“ de Aug. Bunea (pag. 118 și urm.) Dintre aceste izvoare menționăm: Dr. Karácsonyi János, Hazánk Szent-István korabeli határaitól, tot de același autor: A honfoglalás és Erdély și A székelyek eredete. Pauler Gyula: A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt.

Regele Ștefan, pentru a ajunge în Transilvania sau Ultrasilvania (țara dincolo de păduri, ung.: Erdő-el), a trebuit să treacă printr'o țară păduroasă, *Silvania*, situată în județul Sălajiu (cam unde a fost comitatul Solnocul de mijloc și Crasna). În aceste locuri Românii își au și azi ținutul numit „codru“, iar locuitorii sunt numiți „codreni“. Să ne închipuim starea, în care trebuia să se afle atunci acel codru, neîlăiat de mii de ani și ce pedecă de comunicațiune trebuia să fie.

Trecând prin acest codru, cronicile spun, că regele Ștefan a dat de un voivodat, a lui *Kean*, locuit de Bulgari și Șchei, așezați în locuri foarte întărite. După mare osteneală și anevoioase lupte *Kean* a fost învins, omorât, iar neprețuitele lui comori de aur și pietri scumpe au ajuns pe mâna biruitorului, care a așezat acolo ca voevod pe strămoșul său *Zoltán*. Astfel au cucerit Ungurii primul ținut în Ardeal dintre Someșul mic și Someșul împreună.

Se poate, ca acest *Kean* să fi fost un urmaș al lui *Gelu*, din cronica lui Anonimus, care în timpul dela prima cucerire, cam de un secol, până la regele Ștefan, să-și fi eluat independență, înlocuind ca și *Ahtum* din Bănat, urmașul lui *Glad*, a cărui țară a trebuit să fie supusă a doua oară de către Unguri. În ținutul cucerit regele a înființat o episcopie latină, numită ultrasilvană, care a avut cele dintâi moșii în aceste părți. Timpul acestei cuceriri este între 1000—1010.

Al doilea voivodat român, asupra căruia s'a îndreptat cucerirea, a fost al voivodului *Ahtum*.

Voevodul *Ahtum* trăia în bune raporturi cu Bizantinii, a căror putere crescuse în urma biruinței asupra imperiului bulgar.

Eră bogat și se răzima pe ajutorul Grecilor, la cari s'a botezat în Vidin. Regele supărat, că sarea, ce venia prin țara lui Ahtum, eră supusă la vămi, se sculă asupra lui și îl învinse, ocupând partea șesoasă a Bănatului, cum am văzut mai sus. Părțile muntoase ale Bănatului rămaseră neocupate, chiar și în veacul al XIII. Cucerirea țării lui Ahtum a avut loc la anul 1038.

Cucerirea în Ardeal s'a continuat numai cincizeci de ani mai târziu, sub regele Ladislau I. (1077—1098). Acesta profitând de biruințele sale asupra Cumanilor, cari i-au prădat țara intrând prin pasurile răsăritene ale Carpaților, și-a estins stăpânirea pe valea Mureșului până în regiunea munților și pe valea Târnavei-mici până la munții Harghitei, fiind granița prin obârșia dealurilor ce despart valea Târnavei-mici de a Târnavei-mari.

La Bălgrad a zidit regele Ladislau o catedrală și a mutat acolo episcopia înființată de sf. Ștefan, cu ocaziunea cuceririi țării lui Kean, care a stat poate până atunci în Cluj.

Pe la Sebeșul-săsesc, Orăștie, pe valea Mureșului și în valea Gurghiului au fost colonizați Săcui, să apere granițele cele noi, către Cumani.

A patra etapă în cucerirea Ardealului a fost numai peste altă jumătate de veac, sub Geza II. (1141—1161), când Ungurii au cucerit valea Târnavei-mari și ținutul până la Olt. În acest timp, între 1143—1150, au fost așezați aici coloniști sași, iar Românii îndepărtați. Între Târnavă și Olt, între Săcui și Românii Țării Olului, între Țibin, Nocrich și Cincul-Mare a fost întemeiată provincia săsească a Sibiului. Bela III. (1173—1196) înființă pentru Sași prepozitura Sibiului, supusă direct jurisdicțiunei primatului din Strigon. Tot odată au mai fost colonizați Săcui pe valea Târnavei-mari și a Homorodului.

După alți 50 ani, pe la 1210, ca a cincia etapă, a fost ocupată Țara-Bârsei cu ținuturile Treiscaune și Ciuc, cari erau locuite de Români.

Asfel cucerirea Ardealului a ținut 200 de ani. Cele din urmă organizații de stat ale elementului românesc au fost desființate. Situația lui s'a menținut în condiții bune și mai departe sub cucerirea ungurească, în cadrele organizației chinezatelor și voievozilor săi, cum vom vedea într'alt capitol.

Situația de drept a Ardealului a fost deosebită. Ardealul totdeauna s'a bucurat de o anumită neatârnnare față de Ungaria.

**§. 41. Situația Românilor sub cucerirea ungurească.
Proprietatea, nobilimea, organizația națională,
dreptul valachic, soarta țăranilor.**

La începutul cuceririi maghiare situația elementului românesc de baștină e destul de bună. Domnia ungurească nu eră așa de puternică, reprezentanții ei erau pușini și destul de îndepărtați, ca să poată apăsa asupra poporului găsit aici.

Cu timpul poporul românesc ajunge a perde multe drepturi, cari le-a avut la început și care noii stăpânitori le lăsară neatinse.

I. La început *Românii și-au păstrat proprietățile avute*. (Xenopol II, 202). Documentul cel mai vechiu este cel din 1227, care constată Românilor Voinea, Dinul, Vulcan și Micul stăpânirea pământului din timpul regelui Coloman.

Proprietatea asupra teritoriilor ocupate se dovedește și pentru Românii din *țara Bârsei*, din timpul când a fost donată cavalerilor teutoni. Un document din 1222 spune, că s'a conces acestor cavaleri teutoni a nu plăti nici o dare, *când vor trece prin țara Săcuilor sau prin țara Valahilor*, cari erau în preajma lor.

Un privilegiu dat de regele Andreiu II. din 1224 concede „coloniștilor germani din Sibiu a întrebuința spre folosul lor pădurea Blachilor și a Bissenilor împreună cu acei Blachi și Biseni“.

La 1223 tot regele Andreiu II. ia o bucată de pământ dela *Români* pentru a o da călugărilor cisterciși, pentru cari a înființat Bela III. o mănăstire la *Cârța*, cu scopul de a răspândi catolicismul în țara Oltului.

În decursul veacurilor următoare însă Românii au fost desmoșteniți din proprietățile lor, mai ales din cauza că nu voiau să-și părăsească legea strămoșească, care nu eră aceea a noilor stăpânitori.

II. Românii au avut o *nobilime națională*, puternică, pusă sub conducerea unor capi militari, Voevozi. Existența nobilimei române e dovedită de asemenea prin documente.

Așa este un document din 1427, în care regele Sigismund, ca mulțumită pentru credința și serviciile făcute de Români, nu numai lui, ci și predecesorilor săi, regilor Ungariei, mai ales întru apărarea valurilor Dunării în contra Turcilor, întărește privilegiile tuturor nobililor Valahi și ale Cnejilor și ale celorlalți Valahi din ținuturile Banatului. (Xenopol II. 206—212).

În alt document sunt amintiți nobili români din țara Hașegului, cari iau parte împreună cu vicevoivodul Transilvaniei, Petru, la judecarea unui proces între cnejii Mușat, Stroia și Zaicu, Români și ei, pentru stăpânirea unei moșii. (Xenopol II. 207).

III. Poporul românesc păstrează și după ce a ajuns sub Unguri, *organizația sa militară*. Din izvoarele vechi istorice e dovedit, că Românii în organizația lor militară națională au luat parte în multe războaie purtate de regii Ungariei și că întru recunoașterea virtuților lor ostășești au primit și ei privilegiile dela regii Ungariei.

Românii organizați pentru paza granițelor, din timpurile cele mai vechi, încă mult înainte de venirea Ungurilor, se găsesc ca apărători ai moșiei în multe locuri. Așa cei din Bănat țineau paza Dunării, cei din ostul Ardealului, între cari au venit mai târziu și Săcuii, apărau granița răsăriteană în contra incursiunilor Cumanilor. Românii din ținuturile Devei și Hunedoarei, formați într'un corp militar, erau obligați a păzi, a întări și repara cetățile, iar la caz de lipsă a ieși cu toate puterile lor la războiu. Românii din ducatul Amlașului (vecin cu țara Oltului) se învoiesc cu Sașii mărginași din ținutul Sibiului de a păzi granița munților dela Tălmăciu până la marele sat al Valahilor. Asemenea serviciu făceau și boierii din țara Făgărașului, cari erau obligați, după un vechiu obicei, a face serviciu și la castelul Făgărașului. (Xenopol II. 211—212).

Toate documentele relative sunt citate în text latinesc la Xenopol, locurile citate.

În organizația militară a Românilor găsim două feluri de capi, cari formează o ierarhie: *voevozii* și *cnejii*.

După funcțiile ce împlineau, cum rezultă din cercetările istorice, atribuțiunile acestor capi militari erau cam următoarele:

Voevozii: a) erau *capii unor teritorii*, numiți totdeauna după ținutul, în capul căruia erau. După mărimea teritoriului ce stăpâneau, erau voievozi mari și mici; b) erau *comandanții militari* ai armatelor organizate în ținutul lor. Însași numirea de voevod înseamnă: conducător militar, căpitan; c) erau *judecători*, exercitând această atribuțiune în instanța cea mai înaltă asupra tuturor persoanelor așezate în teritoriul lor. Dela judecățile lor se putea apela la rege.

Unii voievozi sunt numiți și comiși, sunt încărcăți cu epitete

pompoase, ca excellentissimi, magnifici. Se bucurau de toate onorurile, ce li se cuveneau după situația lor în societate.

Cnejii (chinezii) sunt subalterni ai voevozilor. Sunt inferiori voevozilor și chiar nobililor simpli, încât se pare că ei erau clasa intermediară între nobili și țărani.

Atribuțiunile lor erau cam următoarele: *a)* Cnejii erau *capii țăranilor* așezați într'un sat sau comună. Nu erau nobili din naștere, dar puteau să câștige nobilitatea dela rege. Atunci aveau titlul de *nobiles kenezii*; *b)* erau *conducători militari* ai sătenilor din satul lor. Sunt o mulțime de documente despre virtuțile lor ostășești în armata regelui. Nobleșii o câștigau mai ales pentru vitejia dovedită în oaste; *c)* cnejii erau și *judecători* pentru cauzele mai mici. În contra judecăților lor negreșit se putea apela la judecata voevodului.

Asupra succesiunii în scaunul de voevod, nu avem date, erau ei ereditari sau numiți de rege, nu se știe exact. Probabil erau ereditari, dar eră nevoe și de o înțărare din partea regelui. Despre cnejii se știe pozitiv, că dreptul asupra cnezatului eră ereditar.

Titlul de cnez și de voevod, putea fi dat și de rege, când eră creat din nou.

După cercetările lui I. Bogdan „Originea voivodatului la Români” (Analele Acad. Rom. vol. 24 p. 193) voevozii apar cu aceleași atribuțiuni ca și chinezii, ca șefi ai așezărilor sătești și intermediari între acestea și rege, cler sau nobilime. Voevozii sunt, ca și cnejii, supuși jurisdicțiunii castelanilor și comișilor regești. Cei din Maramureș au o independență mai mare, nefiind supuși castelanilor, cari lipsiau acolo.

Cu chestiunea voevozilor și cnejilor, ca una din cele mai importante din studiul istoriei dreptului român, rămâne să ne mai ocupăm.

IV. Afară de așezământul militar se mai păstrase la Români încă un așezământ de ordine și organizare și anume existența unui *drept consuetudinar valah* (jus valachicum ab antiquo). După cum ne spune Xenopol (II. 226), acest drept „regulă atât relațiunile private între Români cât și, ceea-ce este mai important, acele ale poporului românesc cu ocârmuirea maghiară, încât se vede din această împrejurare, într'un chip luminos, că cucerirea Ungurilor nu se impusese poporului românesc ca atotputernicie,

ci recunoscuse acestuia niște însemnate privilegii, precum păstrarea nobleței a voievozilor, knejilor și aceea a unor obiceiuri juridice înrădăcinate în poporul românesc, care dincoace de Carpați constituiesc obiceiul pământului“.

V. Un alt drept al poporului românesc, din care rezultă, că acesta eră tratat în primele veacuri ale domniei ungurești, asemenea îndreptățit cu celelalte popoare din țară, este *dreptul de a participa la congregațiile țării*, resp. ale ținuturilor. Se menționează de repezite ori de participarea nobililor și cnejilor români la congregația celor 7 scaune românești din Bănat.

La 11 Martie 1291 în fața regelui Andreiu III. s'a ținut adunare generală cu toți nobilii, Sașii, Săcuii și Românii, cari aveau atunci drepturi egale. În această adunare s'a cercetat și procesul unui Român Ugrinus, care reclama proprietatea asupra Făgărașului și Sâmbetei din Țara Oltului, care drept i s'a și judecat. (Document din 11 Martie 1291. „Nos Andreas — quod cum universis nobilibus, Saxonibus, Syculis et Olachis in partibus Transilvanis adup Albam-Iule pro reformatione statum eorumdem congregacionem cum iisdem fecissemus ...ab eisdem nobilibus, Saxonibus, Syculis et Olachis diligenter inquiri fecimus“.) (Deutsch u. Firnhaber p. 167, v. Bunea l. c. p. 215 și Xenopol II. 230).

VI. Țeranii români, ca elementul care constituia armatele, conduse de voievozi și cneji, erau obligați la serviciu militar, de a construi întărituri, a le apăra, a apăra granițele, și a lua parte la expedițiuni, dar nu erau obligați la servicii private.

Dar în decursul timpurilor situația lor s'a înrăutățit, au pierdut treptat drepturile, chiar și cnejii au ajuns în iobăgie. Starea țeranului român a ajuns nesuportabilă, dovadă răscoalele țărănești, ce le vom cunoaște în decursul istoriei, dintre care cea din 1437 a adus la înțelegerea celorlalte naționalități din Ardeal în contra Românilor.

§. 42. Organizația statului ungar. Regele, prerogativele regale și limitarea lor. Legea consiliului. Dreptul de rezistență. Regele tânăr.

Pentru a înțelege multe dintre chestiunile istorice, privitoare la așezămintele ce găsim în țările române, nu va fi inutil a face o scurtă privire asupra dezvoltării organizației de stat ungurești.

După consolidarea statului, regele ungar și-a întins dominațiunea sa atât dincoace, cât într-o anumită măsură și dincolo de munți, iar conducătorii organizațiilor românești au ajuns în multe raporturi cu regii Ungariei.

Poporul barbar venit din Asia, încreștinându-se, a pus temelii sigure statului și a intrat în șirul statelor din Europa centrală. La baza organizației sale a servit de model concepția feudalismului, care se dezvoltase deja în statele germane.

Caracteristica statului feudal e, că raportul dintre capul statului și supuși se bazează pe contractul de feud, contract de drept privat. În statul feudal nu toți supușii stau în raport de subordonare cu capul statului, ci numai aceia cari sunt în raport personal de feud cu el, nobilii. Masa mare a poporului e scoasă de sub puterea lui, e supusă numai nobililor, cari exercitează puterea lor privată asupra nenobililor. Regele e stăpân deplin numai pe moștile sale private, asupra celorlalte teritorii poate stăpâni numai în baza contractului, ce are cu nobilii.

Regele prin urmare nu e suveranul statului, ci e „*primus inter pares*”. Nobilii în teritoriul lor au aceeași putere ca și regele. Funcționarii regelui nu sunt funcționari publici ai statului, iar administrația teritoriului o fac nobilii feudali cu oamenii lor.

Aceasta eră concepțiunea organizației statului în timpul, când cel dintâi rege al Ungariei a început munca de clădire.

Forma de stat acceptată a fost *regatul*. Titlul de rege, cu predicatul „apostolic” a fost obținut dela papa Silvestru II. Regele eră singurul depozitar al puterii supreme. Tradiția contractului de sânge, de a rezolva afacerile publice, chemând în sfat pe urmașii celor 7 duci, a fost părăsită, asemenea și tradiția adunărilor naționale, având exclusiv regele toate puterile, sau drepturile majestatiche. Aceste erau :

1. Dreptul de a *purta războiu* și a *încheia pace*. Avea dreptul de a chema la oaste pe bărbații liberi, capabili de arme, dar numai la apărarea țării sub conducerea personală a regelui, la războiu ofensiv în afară de țară nu erau obligați a merge; 2. dreptul de *judecată*; 3. dreptul de a numi *funcționari*; 4. de a crea *legi* și a le executa.

Dreptul de a impune cu dări pe supuși nu-l avea, cum nu-l aveau nici domnitorii din statele occidentale. Dar strângea *vamă*, bătea *monede*, concesiona *târguri* (bâlciuri) și avea *mine*.

Avea și o mare putere *eclesiastică* ca legat al papei din Roma (*legatus sedis apostolicae*).

Puterea regelui eră *nelimitată*, absolută. Regele avea un *consiliu* din intimii săi, ca organ consultativ, dar fără atribuțiuni determinate.

Adunările *generale* (dietele), erau zile de juducată, când regele, în fața poporului, împărția dreptatea.

Regele eră *ales*, dar din membrii unei familii, care avea drept de *moștenire* la tron. Regele eră încoronat cu ceremonie bisericească și puneja jurământ, iar mai târziu da și o diplomă inaugurală în scris. Dacă eră căsătorit și soția, regina, eră încoronată.

Titlul eră: *Serenissimus Rex*, apoi mai târziu *Excellentia Regalis* și *Maiestas*. Țările luate în titlu au fost până la Andreiu II. (1205—1235): *Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae rex*, Andreiu II a mai adaus: *Galitiae et Lodomeriae*, Bela IV (1235—1270) *Cumaniae*, Stefan V. (1270—1272) *Bulgariae rex*.

Cu timpul nobilimea a restrâns din drepturile regelui, obținând și singuratici nobili dreptul de a clădi cetăți și a ținea oastea lor, peste care porunciau nelimitat, îndreptând-o de multe ori în contra voinței regelui spre scopuri particulare. Nobilii au câștigat dreptul de a judeca pe iobagii lor, cum și din drepturile fiscale ale regelui, drept de vamă, târg, mine.

Drept consecvență a urmat și limitarea puterii absolute regale în sens constituțional prin crearea de *garanții*. Între aceste se amintește *dreptul de rezistență* din bula de aur a regelui Andreiu II (1222) și *legea consiliului*, dată de Andreiu III (1298). În sensul acestei legi regele nu-și poate alege singur consilierii, ci ei se determină prin lege și anume 2 episcopi (câte unul din metropoliile Strigon și Calocia) și 2 nobili aleși de dietă, pe cari e dator a-i asculta la resolvarea afacerilor de stat, la dinpotrivă dispozițiile aduse nu sunt valabile. S'a întrodus și răspunderea funcționarilor regali în fața dietei și alegerea funcționarilor principali cu învoirea dietei.

Mai târziu s'a întrodus ca garanție de limitare a puterii regale și jurământul de încoronare și diploma de inaugurare, în care se asigurau drepturile nobililor resp. ale țării.

Regele puneja de guvernator în unele părți ale țării pe băiatul său sau alie rude, pe care documentele îl numesc *dux*, din ce

s'a dezvoltat așezământul numit: *regele tânăr*, care exercita în partea sa de față puterea deplină de domnitor. În timpul lui Bela IV., fiul său Ștefan poartă titlu de: *iunior rex et dux Transilvaniae*, iar al doilea fiu Bela titlul de: *dux Slavoniae*.

§. 43. Organizația statului ungar.

Clase sociale. Curtea regală. Organizația teritorială.

1. Supușii regelui se împart în anumite clase numite *ordines*, care sunt trei: 1) urmașii familiilor cari au cucerit țara au drepturi politice, *liberii*; 2) cei fără drepturi politice, dar liberi de drept civil, *nelibarii*; 3) *robii*, fără libertate personală, de drept nu sunt persoane, ci lucruri.

Liberii, ca urmași ai cuceritorilor, se ziceau *nemes*, în sensul ca aparținători la o anumită familie: *nem*, această însușire se câștiga exclusiv prin descendență și nu era identică cu nobilitatea din evul mediu, a cărei bază era moșia liberă. Din clasa liberilor s'a dezvoltat *aristocrația* (*nemesség*). Moșia acestora era: *de cucerire* (*szállásbirtok*) și *dăruită* (*adománybirtok*) de regele. Nemeșii erau scutiți de orice sarcini publice, ci erau datori numai să apere țara, să ajute regelui la judecări și să-i fie credincioși (*fidelitas*). Infidelitatea avea de urmare pierderea capului și a averii.

Ignobili, al doilea grup mare de cetățeni ai țării, se bucurau de libertate personală, dar nu aveau drepturi politice. Neposedând moșie liberă, ei nu aparțineau la „națiunea politică“, aveau însă personalitate de drept civil, puteau avea familie și avere. Unii cultivau pământul nobililor, iar alții căpătau pentru servicii militare pământ dela rege. Cei fără pământ erau subordonați organizației comitatense a regelui. Erau de 4 categorii:

1. *lobbagiones castri*, soldați din cetăți, cari au primit pământul dela rege pentru servicii militare, luând obligamentul de a face serviciu militar regelui. Aceștia fac un batalion de fiecare comitat, stau sub ordinul direct al regelui, pe când asupra oștii date de nobilime regele nu poate dispune.

2. *Castrenses* sau *civiles*, se întrețineau pe pământurile regale, dar nu făceau servicii militare, ci de altă natură. Sunt liberi pentru persoana lor, dar n'au moșie liberă.

3. *Curteni pe domeniile regale și agricultori liberi*, împlinesc servicii direct curții regale.

4. *Hospes* sau *coloniști*, veniți din străinătate ca d. e. hospites theutonici.

Robii (sclavii) erau făcuți de regulă prin capturare în războiu. Puteau fi eliberați, în fața de martori. Dar sclăvia ca instituție a înflorit multă vreme la Unguri.

Viața orășenească a înflorit în orașele întemeiate mai ales de coloniști, ca centre ale industriei și comerțului.

II. *Curtea regelui* (curia regis) era organizată după modelul curților din statele apusene, funcționarii curții sunt ai regelui, nu ai statului. Cei mai însemnați sunt:

a) *palatinul* (comes palatinus), e primul funcționar, locțiitorul regelui în funcția judecătorească, e judecător peste curteni;

b) *judele curții* (comes curialis, *judex curiae*) locțiitorul palatinului, mai târziu judecător al țării;

c) *camerariul*, îngrijitorul tezaurului regesc, administra venitele și cheltuielile regelui;

d) *cancelarul*, providea serviciul de cancelarie, avea sub el pe *notari*.

III. Teritoriul țării a fost împărțit în unități administrative numite lat.: *comitatus*, *parochia*, sau *provincia*, în veacul al XII, în număr de 72. La început erau compuse numai din teritoriile neocupate de nemeși. În organizația comitatensă erau cuprinse numai celelalte clase sociale în afară de nobilime.

În capul comitatelor era un funcționar al regelui numit: *comes* (ispân), care era judecător peste ignobili, ținea în samă pe cei obligați la slujbă militară, îi conducea în tabăra regelui, adună venitele regelui, având ca plată a treia parte din ele. Comesii aveau și moși mari în comitat. În cele judecătorești comesul era suplinit de *comes curialis castri*, iar în cele ostășești de *maior* vel *dux exercitus*.

Cetățile formau cu ținutul din nemijlocită apropiere, din punct de vedere administrativ și militar, circumscripții deosebite, în capul cărora era *castellanus* (várnagy).

Din această organizație teritorială unitară mai târziu s'au dezvoltat 3 organizații teritoriale și anume: *comitatul autonom*, *orașele libere* și *pământul supus proprietarului de pământ*, ca teritoriu propriu sub stăpânirea unui nobil în baza unei imunități.

În Ardeal regele avea locțiitor în persoana *voevodului*, care

avea funcții de judecător și peste nobili, eră comandant al oștilor din această țară, administratorul venitelor regești, din care avea $\frac{1}{3}$ parte.

Oaspeții teutoni, Sașii, așezați în Ardeal după diploma Andreanum din 1224 formau o unitate deosebită de guvernare, în capul căreia eră *comes Cibiniensis*, ca funcționar regal. Sașii erau supuși numai lui și prin el autorității regești. Judecător peste ei putea fi numai comesul din Sibiiu, sau un judecător delegat de regele (*iudex regius*). Orașele Sașilor aveau autonomie, ca și orașele libere regești, își alegeau judecătorii și preoții. Pe pământul lor aveau folosință deplină, aveau drept de vânat, pescuit și minerit.

Nime nu putea să aibă pământ între Sași, iar dacă regele ar fi dăruit cuiva pământ între ei, aveau dreptul să facă opoziție. Puteau transporta produse industriale în întreagă țara, scutiți de vama regească. Puteau ținea târguri. În baza unui privilegiu, în anumite zile le eră permis să aducă și sare, fără plată deosebită.

Față de rege aveau să prestee: a) dacă regele conduce în persoană oastea, în țară 500 soldași, în afară de hotarele țării 100, iar dacă conducea vr'un nobil, numai 50; b) un *lucrum camerae* de 500 mărci de Colonia, din argint fin, anual pentru tezaurul regelui, dar care propriamente e arendă după pământ (*terragium*); c) dacă regele vine pe la ei în vre-o expediție de războiu, dau de 3 ori *cartiruire*, dacă însă voevodul vine la ei în interesul regelui 2 cartiruiuri, una la venit și alta la întors.

În capul organizației pământului săcuiesc eră *comitele Săcuilor*.

§. 44. Întemeierea principatelor Țara-Românească și Moldova.

Am văzut, că elementul daco-român în vechiul teritoriu al provinciei Dacia la finea veacului al IX, se află constituit în organizații de stat. Fără îndoială, aceste organizații erau cu mult mai vechi. De pe la mijlocul veacului al VII., când puterea Avarilor a fost desființată pe acest teritoriu, Bulgarii în alianță cu Românii locuitori ai acestui pământ au întemeiat organizații mai puternice de stat. Bulgarii au trecut și s'au așezat la sudul Dunării, iar Românii au stăruit în vechiul lor pământ. Izvoarele is-

torice ne arată statele lor dela finea veacului al IX. Ungurii, noul popor migrător, veniți în acest timp în regiunea Dunării și Tisei, se împacă cu statele găsite, cum au făcut cu Glad și Menumorut, cuceresc statul lui Gelu, dar peste tot locul lasă starea cea veche a organizației. Peste o sută și mai bine de ani, la începutul veacului al XI., când cel dintâiu rege, Ștefan I., organizează Statul unguresc, găsim în țara lui Glad din nou o stăpânire neatârnată față de Unguri, răzimată pe domnia bulgară, a lui Ahtum, iar în regiunea Someșurilor în Ardeal pe a lui Kean, de asemenea neatârnată față de Unguri. Ungurii cuceresc a doua oră aceste regiuni. În veacurile XI. și XII. domnia ungurească e lăjită și mai departe în părțile răsăritene ale Ardealului. Pentru întărirea ei, noua putere colonizează în părțile marginașe din Carpați pe Săcui, iar în părțile mijlocii pe Sași. Cu noua stăpânire și cu noii coloniști, sprijiniți și favorizați, a venit și o apăsare asupra vechilor organizații vechi românești și asupra poporațiunii, care până atunci ținea în stăpânire aceste locuri. Rezultatul acestei apăsări este, că o parte din elementul daco-român își caută așezări în părțile peste munți, pe coastele sudice și ostice ale Carpaților, de unde se coboară pe încetul în părțile șesoase ale țării, pe atunci puțin locuite. Astfel găsim în afară de masivul munților organizațiile de state românești, la sudul Carpaților cele 6 organizații, descrise în documentul dela 1247 al lui Bela IV., la sud-ost cea din munții Vrancei, mai spre miază noapte cele din regiunea cetății Neamțului și cea dela Câmpulung.

Pecenegii și Cumanii, stăpânitorii regiunii spre est dela Olt și dela Carpați, în veacul al X—XIII., își aveau centrul stăpânirii lor între Don și Nipru prin vechiul Atelcuz. Organizația lor, ca a unui popor nomad, nu avea o întindere reală asupra teritoriului din ostul Carpaților. Acest teritoriu, numit pe atunci „Cumania“ sau „Cumania neagră“ a fost ocupat succesiv de Românii, așezați pe coastele din afară ale Carpaților, și de cei din vestul Oltului, cari aveau din timpuri foarte vechi organizația lor de stat, trăind în bună înțelegere cu vecinii dela sudul Dunării, Bulgari și Serbi, și în neatârnată față de orice domnie dela nordul Dunării.

În acest timp (veacul XI.—XIII.) organizațiile mai puternice de state, care au venit în atingere și doriau să-și întindă puterea asupra pământului dela sudul și ostul Carpaților, erau la vest

Ungurii, la ost Pecenegii, iar după ei Cumanii, la sud Bizantinii, (cari cucerind stăpânirea Bulgarilor, au ajuns până la Dunăre), iar mai târziu (după 1186) nou înființata stăpânire româno-bulgară. Ungurii considerau teritoriul din sudul și ostul Carpaților, ca aparținător statului lor, întemeiați pe împrejurarea, că Românii din Ardeal au trecut peste munți și au cucerit acele locuri. Aceste pretențiuni ale Ungurilor, fără nici un temei real, au provocat conflicte între Români și Unguri, atât în veacul al XIII., cât și în cele următoare după întemeierea principatelor. Asupra pământului dela nordul Dunării însă și-a întins stăpânirea și imperiul Asanizilor (1186—1257), întemeiat de Românii din Balcani și de Bulgari, ca reînființare a vechiului stat bulgar. Această stăpânire a fost înființată de frații „valahi” (cum îi numesc izvoarele) Asan și Petru, ajutați în afară de Românii și Bulgarii din sudul Dunării și de Românii din nordul Dunării și de Cumani.

Pentru a-și apăra neafârțarea față de Unguri, natural că Românii dela nordul Dunării, au intrat în legătură și cu imperiul româno-bulgar. Răsboaie între Unguri și Româno-Bulgari s’au purtat între anii 1197—1207 și între 1118—1241. Pe la 1230 Ungurii câștigă o biruință la Vidin și cuceriră o parte din pământul din dreapta Oltului. Pentru întărirea și apărarea acestei cuceriri Ungurii înființează un „banat” unguresc al Severinului. O colonie de oaspeți teutoni, cunoscuți sub denumirea de cavalerii teutoni, așezați de regele Ungariei în Țara-Bârsei, cu ocaziunea înlăturării cuceririi ungurești (a 5. etapă în cucerirea Ardealului), în timpul petrecerii lor aici (1211—1225), trec și peste Carpați și ocupă teritoriul până către Dunăre. Această ocupațiune e anexată la Ungaria, regele adaugă la ținuturile sale și noua cucerire, Cumania, numindu-se și „rex Cumaniae”. Spre întărirea stăpânirii se înființează aici un episcopat catolic al Cumanilor (1227—1241), care se întindea între Carpați și Seret, având reședința undeva la Milcov.

În acest timp au ajuns în dependență față de regele Ungariei și organizațiile de stat românești din dreapta și stânga Oltului, așa cum le găsim după documentul din 1247. Din aceste pe unele le găsim autonome în raport de feudalitate cu regele ungar, iar pe altele ca teritorii ale regelui ungar, cum apare aceasta și din analiza donațiunei din 1247.

În urma Cumanilor, întrași în prietenie cu regele Ungariei,

colonizați în țara acestuia, iar țara Cumanilor anexată, vin Tătarii la 1241, pustiesc Ungaria și pun stavilă întinderii acesteia spre est dela Carpați. Cu intrarea Tătarilor în Ungaria se pune capăt stăpânirii ungurești în „Cumania“ din ostul Carpaților, cum și organizației bisericești dela Milcov

Desființându-se domnia ungurească la ostul Carpaților, prestigiul regelui ungar a scăzut în ochii organizațiilor de stat românești din dreapta și stânga Oltului. Dorul lor de a-și elupta neafârnamea era o consecință naturală a evenimentelor. De altă parte regele ungar făcea totul să-și recâștige prestigiul pierdut și să-și întărească puterea, înainte de-a o pierde de tot. În acest scop dăruiește el cavalerilor Ioaniși, în condițiile cuprinse în documentul din 1247, teritoriile din regiunea Oltului la sudul Carpaților. Donațiunea însă rămâne neefectuată, puterea ungurească nu era de ajuns de tare spre a constrânge executarea ei. Dorul de neafârname al organizațiilor de stat românești nu putea fi suprimat.

Organizațiile cunoscute din donațiunea regelui ungar se găsesc grupate în 2 voievodate mai de seamă. În dreapta Oltului era voievodatul lui *Lytovoi*, care stăpânea în „țara Lytua“, în „țara Severinului“, se întindea pe valea Jiurilor și spre nord dela Carpați în țara Hașegului. În stânga Oltului era voievodatul lui *Seneslav*, care stăpânea pe amândoi țărmurii Argeșului și se întindea de-a lungul Oltului peste Carpați în țara Amlășului și a Făgărașului. Teritoriul spre răsărit dela Seneslav era în stăpânirea Tătarilor. Dintre aceste voievodate cel mai puternic era al lui Lytovoi. Acesta după moartea lui Seneslav, folosindu-se de împrejurarea, că așazisa „posesiune transalpină“ a regelui ungar a ajuns tributară Tătarilor, ocupă teritoriul voievodatului fost al lui Seneslav. Fiindcă l-a ocupat prin lupte cu Tătarii (cam pe la 1272), Lytovoi n'a mai vrut să recunoască dreptul regelui ungar asupra acelui teritoriu și a refuzat plata tributului, ce i-se cerea de rege.

Regele ungar pentru apărarea dreptului său plecă cu războiu în contra lui Lytovoi (pe la 1276). Ocupă mai întâi țara Hașegului, apoi înainte mai departe. În lupta, ce s'a dat, Lytovoi în fruntea oștilor sale își pierde viața. Un frate al său, Bărbat, căzu în prinsoare, de unde fu liberat numai mai târziu, după ce făcu promisiune de credință regelui ungar, în baza căreia fu așezat ca voevod vasal în voievodatul lui Lytovoi.

Această încercare de a elupta neatârănarea țării și de a uni cele 2 voevodate n'a reușit. Dar ea a fost continuată, dorul de libertate era în sufletele Românilor. În timpul ultimului rege din casa arpadiană, Andreiu II (1290—1301), autoritatea regelui scăzu mult, nobilimea răsvrăitoare se întări (legea consiliului). Cu stângerea dinastiei, urmărea certe pentru tron (1301—1308). Voivodul transalpin dela Argeș, *Tihomir* (Thocomer) se amestecă în aceste certe. Fiul acestuia, *Basarab* (probabil din familia Basarabilor alui Basarab-Ban, amintit în cronica tătară din 1241), folosindu-se de situația regatului ungar din timpul certelor pentru domnie, ocupă posesiunile dela nordul Carpaților: țara Hașegului, Amlășului și Făgărașului, alungă pe cneji credincioși regelui ungar și nu mai vru să știe nimic de plata unui tribut. Astfel toate organizațiile de stat române din dreapta și stânga Oltului, atât în sudul, cât și în nordul Carpaților, au fost unite într-o singură domnie (între anii 1301—1308), *voevodatul Țării Românești* (Ungro-Vlachia, Valachia Transalpină, numită după primul voevod, în veacul al XIV și XV și Basarabia). După numele primului voevod se numește și dinastia întemeiată de el, a *Basarabilor*, urmași ai vechilor Basarabi din Oltenia.

După consolidarea din nou a legatului ungar, au urmat noi lupte pentru restabilirea situației avute a regelui față de voevodatele române. Dar independența și unirea eluptată până acum a fost consfințită și prin luptele de mai târziu.

Înfăptuirea unirei voevodatelor dintr-o parte a pământului românesc, în organizație de stat mai largă, nu putea să rămână fără influință și asupra Românilor din celelalte părți. Teritoriul din ostul Carpaților, după invasiunea Tătarilor, dela 1241, a rămas încă peste un veac sub domnie tătară, până la anul 1345. În acest timp organizațiile vechi românești din aceea legiune plăteau tribut puterii, care se așezase asupra lor în urma Cumanilor.

La anul 1345, fiind pe tronul Ungariei al doilea domnitor din dinastia Anjou, Ludovic I, acesta întreprinse o expediție în contra Tătarilor, pentru a înlătura pericolul ce amenința statul ungar din regiunea dela ostul Carpaților. Luptele au fost continuuate și în anii viitori. Oștile regelui ungar, în care au luat mare parte și Românii din Maramureș, și fără îndoială și Românii, cari locuiau în ostul Carpaților, însufleșiți de dorul de a fi scăpați și

ei de stăpânirea tatară, au ieșit biruitoare, pământul din ostul Carpaților a fost curățit de Tătari.

Românii din Maramureș, cari au luat parte în luptele de eliberare duse în contra Tătarilor, s'au așezat în pământul curerit și au înființat un voevodat numit „țara moldovei” (terra Moldaviae), sub voevodul *Dragoș-Vodă* din Maramureș.

Cum voevodatul Țării Românești s'a întemeiat din mai multe voivodate, prin unirea lor, astfel și Moldova s'a întemeiat prin unirea mai multor voivodate. Cel dintâi este cel înființat de Românii din Țara Maramureșului (terra Maramorosiensis) în regiunea râului *Moldova*, sub Dragoș și fiul său Sas, cei dintâi voievozi. Al doilea a fost voivodatul român numit „țara Șepenițului” între Prut și Nistru, sub un voevod Ștefan înainte de 1359. Din unirea acestora și a altor teritorii¹⁾, ocupate în urma scoaterii Tătarilor din acest pământ, s'a întemeiat la 1359, ca stat independent *voivodatul Moldovei* de către voevodul *Bogdan*. După numele lui, Moldova (Moldovia, Moldovlahia) a fost numită în primele veacuri după înființare și *Bogdania*. Voevodul Bogdan este întemeietorul dinastiei *Bogdan-Mușatinilor* din Moldova.

După sbuciumări de peste o mie de ani, dela retragerea legiunilor din Dacia Traiană la sudul Dunării, Daco-Românii, trecuți peste puvoiul migrațiunii: alor 5 popoare barbare în epoca primă, și alor 4 popoare barbare în epoca a doua a migrațiunii, se află constituiți în 2 state naționale, la sudul și ostul Carpaților, iar pe cei din cetatea lăuntrică a munților îi găsim cuprinși în cadrele domniei, întemeiate de unicul popor rămas aici, din cele 9 popoare migrătoare.

Poporul român, așezat peste granița naturală de apărare a imperiului roman, zămislit dintr'o politică politică a împăraului Traian, cum zice istoricul Xenopol, a îndreptat-o cu puternica sa individualitate și pentru a-și asigura locul său de străjer neadormit al culturii, la sfârșitul perioadei a doua, după altă jumătate de mileniu, îl vom găsi organizat, din cele 2 state din afară de Carpați, într'un singur stat, formă și mai desăvârșită pe calea, ce are a o parcurge întru realizarea idealului său.

¹⁾ Existența unui *principat al Bârladului*, al voevodului Ivancu la 1134, este contestată, deși este menționat în afară de documentul contestat și în 2 cronici rusești.

Ş. 45. Privire istorică dela întemeierea principatelor până la Vasile Lupu şi Mateiu Basarab.

Dinastiile, întemeiate de Basarab în Ţara Românească şi de Bogdan în Moldova, au stat pe tronul principatelor până la Mihaiu Viteazul (1593—1601), care a unit cele două principate în mod trecător la 1600. După aceea urmează domni din diferite familii, până la 1866, suirea pe tron a unui domn dintr'o dinastie străină europeană. Cu înfăptuirea acestui vechiu postulat al ţărilor unite se încheie. epoca de certe pentru domnie, la schimbarea fiecărui domn.

Basarab I. (numit şi Ioan Basaraba (cam 1301—1330), elup-tase neatârarea voevodatelor unite din sudul Carpaţilor. Ajungând pe tronul ungar Carol Robert (1308—1342), din dinastia de Anjou, duse războiul la 1330 în contra domnului Ţării Româneşti pentru a-şi recăştiga drepturile vechi, dar fără noroc, căci e bătut, însuşi regele abia scapă cu viaşa. Voevodatele unite din Ţara Trans-alpină rămân eliberate de sub suzeranitatea coroanei ungare.

Fiul, lui Basarab, Alexandru (1330—1364.), urmând la tron, întră în raporturi de prietenie cu urmaşul lui Carol Robert, Ludovic I. (1342—1382), recunoaşte suzeranitatea ungară pentru posesiunile dela nordul Carpaţilor (Ţara Haşegului, Amlaşului şi Făgăraşului), pe cari le ţine ca feude ungureşti. Voevodatele din sudul Carpaţilor rămân fără nici o obligaţiune faţă de rege. Alexandru ia parte şi la războiul în contra Tătarilor (1345) alături de regele ungar, şi Românii din Maramureş câştigă ţinutul de pe lângă Milcov până la mare, numit „spre părşile tătareşti“. La finea domniei e în neînţelegere cu regele ungar, care îşi renoieşte pretenţiunile asupra teritoriilor din Muntenia, dar aceste pretenţiuni rămân nerecunoscute. Sub urmaşul său Vladislav I. (1364—1374) regele ajunge din nou la înţelegere, voevodul român primeşte Severinul ca feud unguresc cu titlul de „ban al Severinului“ şi titlul de „duce al Făgăraşului“. Pentru posesiunile de la nordul Carpaţilor recunoaşte pe rege de „domn natural“ al său¹⁾. Sub

¹⁾ Vladislav I. confirmă Braşovenilor vechile privilegii, ce aveau în Ţara Românească acordate din vremi anterioare. Documentul din 1368, scris latineşte, cu pecete atârnată, e cea mai veche diplomă păstrată dela un Domn român. Tot dela el a rămas şi cea mai veche monetă românească. Pe o parte are Vulturul ca marca ţării, pe cealaltă scutul casei Anjou, cu inscripţie latinească (D. Onciul, din Istoria Rom. ed. 1914 p. 31).

Vladislav dau României cea dintâiu luptă cu Turcii, venind în ajutorul Ungariei, care își apăra cucerirea din Bulgaria din jurul Vidinului, făcută nu de mult. României ajută la respingerea atacului turcesc cu „lăudată vitejie“. Noui neînțelegeri se ivesc între domnul român și regele ungar, cari neînțelegeri au de urmare războiul din anul 1369. Oastea ungurească e zdrobită la Ialomița. Iarăși se împacă, regulează în comun acord întemeierea unui episcopat catolic la Arpaș. La 1374 din nou este războiu între ei, care se sfârșește cu înlăturarea suzeranității ungurești.

Radul I (1374—1385) e independent de Ungaria; în 1377 Țara Românească este arătată și în documentele ungurești ieșită de sub ascultare față de regele Ludovic. Posesiunile din nordul Carpaților sunt în stăpânirea regelui, la Severin este iarăși un ban unguresc, cum și un episcop catolic, în locul celui dela Argeș care se desființase. Ținutul „spre părțile tătărești“ dela gurile Dunării pare a fi trecut la Moldova²⁾.

Luptele cu Ungaria continuă sub fiii lui Radul I., Dan I., și Mircea cel Bătrân (1385—1418). Dan intră în Banat și cucerește Severinul. Cade însă în lupta cu Bulgarii, (1386) când României au cucerit Silistria și Dobrogea (țara lui Dobrodici, un fost despot bizantin, cu reședința în regiunea orașului Varna). Mircea luând tronul, se întitulează în cele dintâi hrisoave ale sale (1387): „*mare voevod și domnitor a toată țara Ungro-Vlahiei și al părților de peste munți, încă și spre părțile tătărești, și Amlașului și Făgărașului herțeg și banatului de Severin domn, și de amândouă părțile pe toată Dunărea până la marea cea mare și cetății Dârstorului stăpânitor*“.

Prin cucerirea Dobrogei Mircea vine în conflict și cu Turcii, marea primejdie a creștinătății. În tot timpul domniei, marele voevod a luptat în contra lor alături de creștini (Câmpul Merlelor 1389, Rovine 1394, Nicopol 1396). Dar Turcii, după cucerirea Bulgariei și Serbiei, s'au întins până la Dunăre și Mircea, după mărturii sârbești, bulgărești, bizantine și românești „principe între creștini cel mai viteaz și cel mai ager“, după o nouă isbândă asupra unei oști turcești (1400) încheie pace cu Turcii, obligân-

²⁾ După ipoteza susținută de dl D. Onciul privitor la descălecarea principatului Țării Românești, Radul I, ar fi legendarul Radu Negru, care, părăsind posesiunile din Făgăraș, a venit cu toți oamenii săi și a întemeiat noua domnie la sudul Carpaților.

du-se să le plătească tribut și primind în schimb ca feud turcesc posesiunile dela sudul Dunării, menționate din nou în titlu „de amândouă părțile pe Dunăre până la marea cea mare cu cetatea Dârstorului și alte cetăți turcești“. Capitulațiunea, încheiată la anul 1402, garantează autonomia țării, cu dreptul de alegere a Domnului, în schimbul unui tribut anual de 3000 galbini. Scăpat de sub suzeranitatea ungurească, Mircea intră sub suzeranitatea turcească. Prin ea însă păstrează în cursul veacurilor viața interioară a țării sale în contra vecinilor, cari nu voiau numai tribut, ci însași ființa statului român din Țara Românească.

Până la Mircea noul stat s'a consolidat într'atât, cât în veacurile următoare a putut să reziste tuturor valurilor, care erau gata să-l înghită.

În veacul al XV. și XVI. Țara Românească a dus lupte atât cu vecinii creștini, cât și cu Turcii, dar existența statului a fost salvată, tot sub scutul suzeranității turcești. Încercări de a scăpa din legăturile acestei suzeranități n'au lipsit. La sfârșitul veacului al XVI, urmează pagina luminoasă a domniei lui Mihai Viteazul, marele Domn, care a înfăptuit cea dintâi unire a țărilor românești (1600). Mihai se intitula: „Principe al Transilvaniei, Valahiei și Moldovei“.

În veacul al XVII domnește în Muntenia Mateiu Basarab (1633—1654) deodată cu Vasile Lupu în Moldova (1634—1653), cari domni au o deosebită importanță în studiul istoriei dreptului român.

Principatul Moldovei, întemeiat ca stat independent de Bogdan (1359), întocmai ca și Țara Românească, intră în luptă cu Ungaria pentru recunoașterea independenței. Voevodul Bogdan, în timpul, când era voevod al Românilor din Maramureș, avuse neînțelegi cu regele Ludovic. După ieșirea lui Bogdan și a oamenilor săi din Maramureș, regele le confiscă moșiile și trimite în contra lui și în Moldova oaste „spre restaurarea țării Moldovei“ și spre a readuce la ascultare pe „Vlahii regelui ce s'au abătut dela calea credinței datorite“ (1360). Nici în anii următori Ludovic nu reușește să-i supună. După Bogdan urmează fiul său Latsco (1365—1373), care murind fără moștenitori de viță bărbătească, se stinge descendența bărbătească a întemeietorului Bogdan. Urmează într'o domnie scurtă principele lituan Iurg Koriatovici

(1373—1375). Ca străin n'a putut să câștige simpatia țării și a fost răsturnat. Tronul îl ocupă descendenții în linie feminină ai lui Bogdan, fiii unei fete Mușata (măritată după Costea Voevod), după care iau numele patronimic de *Mușatini*: frații Petru I. (1375—1391) și Roman I. Mușat (1391—1394). Moldova intră în relațiuni mai strânse cu Polonia, după suirea pe tronul acesteia a regelui Ludovic al Ungariei (1370—1382).

După moartea lui Ludovic, ambe țările își disputau drepturile asupra Moldovei. Petru I. Mușat recunoaște suzeranitatea Poloniei ¹⁾ (1387), ajunsă și prin unirea Lituaniei de cel mai puternic stat la granițele Moldovei.

Consolidarea domniei voevodatului Moldovei se făcu, cam în același timp ca și în Țara Românească, sub *Alexandru I. cel bun* (1400—1433). Sub el Moldova ajunse aproape granițele de mai târziu, întințându-se „*domn de sine stătător dela munte până la mare*”. Spre Țara Românească a întins domnia în regiunea Putnei, iar în spre mare până la Chilia. A întărit și Cetatea-albă, punctul de razim al Moldovei la gurile Nistrului.

Cu Poloniei intră în raporturi de vasalitate. Regele polon însă nu i-a fost sincer. Prin un tratat cu împăratul-rege Sigismund (în Ungaria 1387—1437) regele Poloniei se înțelese să împartă Moldova între Polonia și Ungaria (1412). Alexandru nu bănuia nimic. El lasă și mai departe un împrumut vechiu, cu care datora regele polon, și primește în zălogire o parte din Podușia, cu cetățile Snyatin și Colomea. Ba chiar își ajută dușmanii în luptele lor cu cavalerii teutoni din Prusia, trimetându-le într'ajutor un corp de călăreți, cari au făcut cinste numelui de Român în lupta dela Marienburg (1422). În ultimii ani ai domniei însă a aflat și Alexandru situația, în care se afla cu suzeranul său. Acesta nu-i trimise ajutorul obligat într'o ciocnire cu Turcii pentru Chilia. Eră cea dintâi ciocnire între Moldoveni și Turci. Apărând interesele țării sale, Alexandru intră în legături de prietenie cu Turcii, Teutonii și Lituanii. Ca să scape de Turci începu a le da și el daruri.

La capătul domniei lasă țara deplin consolidată pentru a

¹⁾ Diploma scrisă în latinește cu pecete atârnată este cel mai vechiu act ce s'a păstrat din Moldova. Dela Petru I. sunt primele monete moldovenești. Au pe o parte ca marcă a țării capul de bour, pe cealaltă scutul casei Anjou din Ungaria, rest al suveranității lui Ludovic I.

putea sta faţă în contra atacurilor ce erau să mai vie din partea vecinilor. În interior introduse reformele necesare. De numele lui e legată cea dintâi spicuire de legi, cunoscută ca „Pravila lui Alexandru cel bun“.

În jumătatea a doua a veacului XV. şi începutul celui de al XVI. urmează în istoria Moldovei falnica `pagină a domniei lui Ştefan cel mare. Într'o domnie de 47 ani acest mare Domn ridică numele ţării la înălţimi neajunse până atunci. Luptele lui cu Turcii, Polonii şi Ungurii sunt cele mai frumoase pagini ale istoriei moldovene. Urmasul său Bogdan, la sfatul părintelui său, cum vom vedea mai târziu, pentru a asigura fiinţa ţării faţă de duşmanii gata de a o înghiţi, încheie capitulaţiune cu Turcii, stabilindu-se suzeranitatea lor asupra Moldovei (1512).

§. 46. Teritoriul statelor române.

Cadrele pământului de aşezare a elementului daco-roman din timpul dominaţiunii romane rămân şi cadrele pământului, pe care s'au constituit organizaţiile de state româneşti. Deşi vremelnice o parte din acest pământ a fost ținută de elemente străine în stăpânire, totuşi elementul daco-român îşi recucereşte moşia strămoşască şi îi întinde hotarele până la limitele de odinioară.

La sfârşitul veacului al IX. găsim organizaţiile de state române în cetatea Carpaţilor, în locul de aşezare a vechiului stat dac şi a provinciei romane. Ele stăruiesc întru a menţine acest pământ şi în veacurile următoare, până la întărirea şi expansiunea statului unguresc, care în veacul al XIII. ţine în stăpânire, ca putere superioară, întreg teritoriul din cetatea Carpaţilor şi din şesurile din vestul lor. În veacurile X—XIII. elementul daco-român, apăsă şi strâmtorat în vechiul său teritor din masivul munţilor, iese pe coastele din ostul şi sudul Carpaţilor, unde îl găsim în organizaţii de stat, care se întind succesiv în părţile şesoase ale vechiului pământ roman. Cu începutul veacului al XIV. găsim voivodatele din sudul Carpaţilor constituite într'un singur principat mai puternic, ocupând întreg teritoriul dintre Carpaţi şi Dunăre, iar în masivul munţilor teritoriul ținut când sub suzeranitate proprie, când ca feud dela regele ungar, ducatele Amlaşului şi al Făgăraşului. O jumătate de veac mai târziu se constituiesc într'un singur principat şi organizaţiile de stat din ostul Carpaţilor, care

fin în stăpânire teritorul dintre Carpați și Nistru. La finea procesului de constituire a organizațiilor de stat românești, găsim elementul românesc, ocupând exact teritorul provinciei romane, cuprins în organizația a lor 3 state 2 naționale, Țara Românească și Moldova, iar al treilea stat constituit de poporul unguresc ca putere supremă, ca populațiune, în teritorul elementului dacoromân, însă constituit tot de acest element, printre care noua putere de stat a așezat ici-colea elemente de încredere de ale sale.

Să examinăm teritoriile acestor state.

Țara Românească constituită la început din teritoriile voevodatelor lui Lytvoiv și Seneslau, din dreapta și din stânga Oltului, își întinde stăpânirea până la Dunăre și până la Marea Neagră.

Mircea-cel-Bătrân (1386—1418) dă deplină formă statului Țara-Românească. Sub el se lăcesc granițele până la cea mai mare întindere. Țara Românească cuprinde sub Mircea, Oltenia sau banatul Severinului, Muntenia mare, ducatul Făgărașului și Amlașului, din Moldova sudică ținutul Putnei cu cetatea Crăciuna și portul Chilie, la sudul Dunării Dobrogea.

Mai târziu ținutul Putnei și orașul Chilia sunt cucerite de Moldova, iar granița Munteniei se așează la râul Milcov, hotarul de despărțire în întreagă epoca de existență separată a celor două state românești.

În timpul lui Mircea Țara Românească se întindea peste Prut, având ca hotar o linie ce mergea pe la nordul orașului Chilia până la Marea Neagră.

Mircea mai avea și Dobrogea (în estensiunea de azi fără Cadrilater) cu cetatea Silistriei, moștenite dela tatăl său.¹⁾

Ducatul Făgărașului din Țara Oltului e teritorul dintre cursul râului Olt (dela comuna Mateiaș până la Turnu-roșu) și dintre Carpați despărțitori de teritorul județelor Argeș și Muscel. De Țara Bârsei e despărțit prin piciorul de munte, dintre valea Oltului și această regiune. În cele mai vechi documente este numită „Terra Valachorum.”

Când cavalerii teutoni au ocupat Țara Bârsei, dăruită lor de regele Andreiu II. (1211) granițele regatului ungar se aflau numai la marginea de răsărit a Țării Oltului²⁾. Ducatul Făgărașului e

¹⁾ V. Xenopol, op. cit, III. 119.

²⁾ V. A. Bunea, Stăpânii Țării Oltului p. 5.

constatat în posesiunea domnilor Țării Românești sub Vladislav I. (1364—1372), numit ca „nouă plantațiune”, dovadă că a fost câștigat de acest domn, probabil de-odată cu ducatul Amlașului. Numai prin cedarea acestor 2 ducate, prin pacea din 1366 dintre regele Ludovic I. și Vladislav I. a obținut regele ungar recunoașterea Suzeranității sale din partea domnului român.

Ducatul Amlașului se estindea înainte de colonizarea Sașilor în Ardeal între „Knezii de Hatzak” (Hațeg) și „boierii de Făgăraș”, dela Mureș și Târnava până la Olt. În urma colonizării Sașilor ducatul Amlașului a fost redus la teritoriul învecinat al Săliștei și Tâlmaciului, regiunea subcarpatină din sudvestul Sibiului. Centrul ducatului era opidul Amlaș, mai târziu numit și Omlaș, (azi sat cu majoritate săsească). În 10 Oct. 1366 regele Ludovic I, ordonă lui Petru, vicevovodul Ardealului, să delimiteze satele Icilău (azi Aciliu), Tilișca, Săcel și Orlat, situate în apus de Sibiu, de „teritoriul de sub voivodatul domnului Vladislav, vovodul nostru fransalpin”. Domnii Români, stăpânind ducatul Amlașului, așezau în Săliște vicevovezi, iar în comunele aparținătoare cnezi.

Situația deosebită a ducatului Amlaș a ținut până la regele Matia, care, cedând stăruințelor Sașilor, l-a incorporat la teritoriul Sibiului.¹⁾

Moldova, constituită la început din voevodatul de pe lângă apa Moldovei, cu centrul în orașul Baia, și din Țara Șepenițului dintre Prut și Nistru, se întindea între Carpați și râul Nistru, ajungând la ost până în Marea-Neagră. Granița spre Țara Românească era pe o linie care începe în Carpați, cam dela izvoarele râului Putna și merge printre orașele Bârlad și Tecuciu pe la nordul orașului Chilia la Marea-Neagră.²⁾ Cetatea-Albă dela gurile Nistrului eră în stăpânirea Moldovei. Sub Alexandru cel bun hotarul către Țara-Românească se mută mai spre sud, Galații, Tecuciu se găsesc în teritoriul Moldovei. Ștefan cel mare cucește în războaiele ce poartă cu Domnii Țării Românești cetatea Chilia (1465) și cetatea Crăciuna cu ținutul Vrancea (1482). Astfel hotarul e mutat și mai spre sud la râul Milcov, care rămâne granița de despărțire între cele 2 state românești.

¹⁾ V. D. Onciul, *Originile principatelor rom.* p. 55 și nota 95, și *I. cav de Pușcariu*, Amlaș în *Enciclop. Rom.* p. 147—148.

²⁾ V. Xenopol op. cit. ed. II, vol III. p. 118 harta : Muntenia și Moldova pe timpul lui Mircea cel mare, Alexandru cel Bun și Ștefan cel mare.

La 1484 cele 2 cetăți dela Marea-Neagră, Chilia și Cetatea-Albă, despre care sultanul Turcilor spunea, „până când Românii stăpânesc Chilia și Cetatea-Albă, iar Ungurii Belgradul sârbesc, nu vom putea birui pe creștini“, după ce Ștefan le apăraseră cu cea mai mare viteză în timp de 20 ani, au ajuns în stăpânirea Turcilor. Asemenea au ajuns în mâna lor și orașele din Țara-Românească de-a lungu Dunării, Galații, Brăila, Giurgiu și Turnu-Măgurele, cu o fașie din teritoriul de-a lungu Dunării.

În Ardeal Ștefan cel mare a cucerit din posesiunile regelui Matia domeniile *Ciceu* și *Cetatea de Baltă* (1469), intrând în Ardeal pentru a răsbuna pustiirea țării sale prin armatele ungurești în anul 1467 (lupta dela Baia, în care Matia era să-și piardă viața). Făcându-se pace între Matia și Ștefan, acesta primi domeniile ocupate de el sub titlu de feude ungurești. Petru Rareș (1527—1546), amestecându-se în certele pentru coroana Ungariei dintre Ferdinand I, și Ioan Zapolia, câștigă și cetățile *Unguraș* (Bálványos-Váralya) și *Bistrița*. După moartea lui Petru Rareș se perd toate posesiunile din Ardeal.

Ciceul (jud. Solnoc-Dobâca) cuprindea 60 de sate în valea Someșului cu văile laterale din regiunea Reteagului, ajungând până la sud-vest de Dej tot pe Someș, iar în sus până în apropierea de Bistrița. Era unul dintre cele mai frumoase domenii feudale din Ardeal. La Vad (pe Someș în sud-vest de Dej) a înființat Ștefan cel mare o mănăstire și a așezat în ea un episcop.

Cetatea-de-Baltă (în jud. Târnava mică, până în timpul mai nou capitala județului), avea un domeniu foarte extins. Aici și-a așezat Ștefan cel mare părcălabul, oamenii de pază și vameșii săi.

Ardealul, cu o preponderanță populațiune românească, înainte de lupta dela Mohaci e *voevodat* în cadrele statului ungar. Cele 2 ducate, Făgăraș și Amlaș, din sudul Ardealului, teritorialicește aparțin Domnilor Țării Românești, până ce regele Matia le scoate de sub stăpânirea lor. Cele 2 feude ale domnilor moldoveni, Ciceul și Cetatea-de-Baltă, timp de 80 ani stau sub stăpânirea Domnilor Moldovei.

După pacea dela Oradea-mare (1538) situația Ardealului se schimbă, ajunge principat autonom, sub suzeranitate turcească. Cu chesțiunea teritoriului ardelenesc ne vom ocupa într'alt loc.

§. 47. Populațiunea. Clase sociale. Traiul material.

Examinând populațiunea ca element constituent al Statelor române, nu rămâne 'îndoială, că din punct de vedere etnic elementul preponderant al populațiunei era elementul daco-român, rămas credincios în tot timpul în locul său de așezare. În statele găsite la finea veacului al IX populațiunea, cum dovedesc și cronicile, este cea românească și în parte slavă. Din frământarea acestor două neamuri iese biruitor elementul românesc, care deși împrumutând dela Slavi, dar desvoltă în spiritul său național și dă caracterul său tuturor organismelor de stat, înființate în teritoriul său.

Nouj elemente de populațiune vin asupra strifului românesc, dar acestea suni prea neînsemnate pentru a schimba caracterul populațiunei. În veacul al XII începe colonizarea Sașilor în centrul Ardealului, iar progresiv cu cucerirea Ardealului, se așează Săcuii în părțile răsăritene. Aceste elemente exercitează o apăsare asupra elementului românesc, care e constrâns a părăsi unele locuri ale așezării sale, dar ca număr suni prea neînsemnate pentru a putea preface caracterul populațiunii vechi.

În afară de cetatea munților, elementul românesc se întinde dela munte către șes, și prin veacul al XII și al XIII el e constatat istoricește în așezările din pământul ținut de Pecenegi, după ei de Cumani, și pe urmă de Tătari.

Sașii au trecut și peste Carpați, atât la sud cât și la ost, unde au găsit condițiuni favorabile pentru desvoltare. Înființarea câtor-va orașe este legată de numele Sașilor.

De asemenea au trecut în ostul Carpaților și Săcuii, cum și Ciangăii. Acești din urmă s'au menținut până azi ca individualitate distinctă.

Armenii s'au așezat ca negustori în orașele Moldovei încă din timpul lui Alexandru cel bun. Ca lucrători de pământ tot în această epocă au venit Țigani și Tătarii, pomeniți în documente pe la începutul veacului al XV.

Cu chestiunea importantă a stării sociale și economice a populațiunei, în trecutul Moldovei, s'a ocupat dl Radu Rosetti în studiul Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova, publicat, vol. I. dela origini până la 1837, în 1906. În acest studiu, deși se re-

feră numai la Moldova, se găsesc prețioase indicații și privitor la situația Românilor din Țara Românească, Ardeal și Galiția. Pe rezultatele dlui Radu Rosetti întemeiem datele ce dăm în această chestiune.

Populațiunea rurală liberă din Țara Românească în veacul XV era împărțită în următoarele clase:

1. Boeri; 2. Slujile domnești; 3. Cnejii; 4. Românii.

Boerii, slujile domnești și cnejii formau clasa de sus, iar Românii clasa de jos.

Boierii erau înalții funcționari ai Domnului. Slujile erau slujbașii, cari făceau alte servicii d. e. copiii din casă, aprozii și foți cari aveau o slujbă la curtea Domnului.

Cnejii erau stăpânii satelor, având și atribuția de cârmuitori și judecători sau giudeți ai locuitorilor așezați în acele sate.

Românii erau fără îndoială oameni liberi, cum erau și cei din Ungaria până în veacul al XV.

Înainte de întemeierea principatului Țării Românești așezările populațiunei, întocmai ca în întreg teritoriul locuit de elementul daco-român, erau conduse de *cnezi*. Primii domni ai Țării, pentru a putea face față dușmanilor, și pentru a-și întinde domnia, mărginită la început în văile dela Nordul și Sudul Carpaților, au trebuit să câștige bunăvoința și sprijinul sătenilor români din partea șesului și a conducătorilor lor, a cnezilor. În acest scop Basarabii au recunoscut pe cnejii în stăpânirea cnezatelor, în chip ereditar, și au lăsat neatinsă situația materială a locuitorilor din sate. Acești locuitori au rămas în libertățile lor, consfințite de dreptul vechiu românesc.

În baza acestui vechiu drept consfințit Românii, locuitori liberi ai satelor, aveau locuri de casă, ținută din un număr de pogoane, pășune pentru vite și lemne din pădure. Cnezul, ca stăpânul satului, pentru slujba de cârmuitor și judecător, primia a zecea parte din rodul pământului și din stupi; oamenii măcinau la moara lui și consumau în crâșma lui. (Singur cnezul avea drept să aibă moară și să țină crâșmă).

Afară de aceste clase de locuitori liberi, existau și oameni cu libertate limitată, în număr foarte neînsemnat față de cei liberi. Aceștia se numiau *rumâni* în Țara Românească, *vecini* în Moldova.

În *Moldova* a fost aceeași situație. Clasele sociale erau aceleași ca și în Țara românească. Regele Ludovic I. al Ungariei, unul dintre cel mai puternici domnitori ai Europei în acea epocă, nu s'a putut împăca așa ușor cu actul de trădare al infidelului Valah. El a dus războiul pentru a-l readuce la supunere. Valahul, întemeiat pe sprijinul cnezilor și sătenilor din satele Moldovei s'a apărut cu îndârjire și cu rezultat. Prin urmare atât Bogdan, cât și urmașii săi, au lăsat neatinsă situația socială și economică a sătenilor români și a cnezilor lor. Numai astfel se poate înțelege lupta pentru apărarea pământului românesc.¹⁾

Din cneji s'a dezvoltat clasa stăpânilor de moșii, din care a eșit întreaga boierime.²⁾

Sub regimul dreptului vechiu românesc s'au întemeiat în cursul veacului al XV și XVI sate românești și în Galiția, pe pământul regelui Polon, cu așezări de Români trecuți din nordul Ungariei; din județele Maramureș, Bereg și Ung. Aceste sate erau în mare număr, în regiunea muntoasă dela nordul Carpaților (districtele Sanok, Bjele, Sambor), și compuneau ocoale proprii.³⁾ Din situația acestor români, cârmuiți de dreptul românesc în țară streină, se poate reconstrui situația materială a sătenilor români aceeași și în celelalte teritorii ținute de sătenii români.

Hotarul satelor în *Moldova* era împărțit în sorți numite *jireabii*. Fiecare casă din sat avea jireabia ei cu loc în țărină, în câmp și în pădure. Cu timpul jireabiile au fost despărțite cu hotare, încotmai ca și satele între ele. Jireabia era posesiunea individuală a săteanului, pe care o putea transmite liber copiilor săi. În pravila lui Vasile Lupu se numește *ocină* (patrimoniu).

Chestiunea foarte interesantă a situației juridice a sătenilor și stăpânilor de pământ va face încă obiectul cercetărilor noastre.

¹⁾ Fapt caracteristic, că în Țara Românească s'a menținut titlul de cnez până în veacul al XVIII, dar nu e cunoscut la soțiile lor titlul de *cneaghină*, pe când în *Moldova* s'a uitat titlul de cnez, înlocuit cu cel de județ, iar soțiile lor au conservat până la finea veacului al XVII cel de *cneaghine* (*Cneaghina Morușca* a lui Andrei Șerbici, *Cneaghina Ana* a Logofătului Gavrilăș Troțușan — v. Rosetti op. cit p. 40—43.)

²⁾ Rosetti, op. cit. p. 40.

³⁾ Rosetti p. 53—72 citează o mulțime de documente conservate la Poloni asupra situației cnejilor sătenilor din aceste colonii.

§. 48. Organizația centrală a statului. Domnul și puterile lui. Succesiunea la tron. Divanul țării.

Puterile Statului erau în mâinile Domnului. El era conform concepțiunii acestor timpuri domnitor absolut (autocrat, cum se numia și în titulatură), fără de nici o îngrădire din partea populațiunii. Făcând analiza puterilor distinse după doctrina din timpurile mai noi în puterea supremă a statului, constatăm, că:

1. Domnul avea puterea legiuitoare, executivă și judecătorească.

Afară de acestea, în acel timp, când nu se făcea distincție între patrimoniul statului și al Domnului, —

2. Domnul era stăpân absolut „a toată țara“. Din pământul țării dăruia celor vrednici ca recompensă pentru serviciile aduse. În baza dreptului său domnul întărește chiar transmiterile de moșie, făcute de un particular altui particular. Pământul țării nestăpânit de particulari, era în stăpânirea Domnului, servind scopurile lui indetice cu scopurile statului, personificat prin el.

3. Avea drept de viață și moarte asupra tuturor oamenilor țării, fără a fi limitat nici într'o pricină. Acest drept era privit ca un drept dat de Dumnezeu. În baza acestui drept Domnul putea osândi la moarte.

4. Domnul declara război și încheia pace.

D. Cantemir în „Descrierea Moldovei“ caracterizează puterea Domnitorilor români, aceiași în Muntenia, ca în Moldova, după cum urmează:

„Se învinde puterea lor nu numai asupra *boierimei* și a *locuitorilor Moldovei*, ci încă și asupra *altora* de orice stare ar fi, când se află în țară.

„*Viața și moartea* lor este în mâinile Domnului. Judecând el pe cineva la moarte, la bătaie, la surgun sau la pierderea tuturor moșiilor, măcar și cu strâmbătate și cu tiranie, apoi cei loviți pot numai să se roage prin graiu sau scrisoare, dar nimenea nu are voia de a contrazice sau a se împotrivi judecății domnești. Și iarăși dacă va voi să libereze pe vreunul judecat la moarte de toată țara, nimenea nu poate să se opune voinței lui.

„*Toate dregătoriile militare și civile* atârnă de bunul său plac, le dă celor iubiți, le ia celor urâți. Pentru împărțirea lor Domnul nu are nici o regulă prescrisă. Dacă ar voi să facă pe un țaran

logofăt mare. care este boieria cea mai mare a Moldovei, nimeni nu cutează a i se împotrivi, și din contră, când ar voi să lipască din post pe unul, fie măcar și din neamul cel mai de frunte, îndată acela caută a se supune hotărârei domnești.

„Asemenea putere are nu numai asupra celor mai de jos ai clerului bisericesc, ci încă și asupra mitropolitului, episcopilor, archimandrișilor și egumenilor, și asupra tuturor celor ce sunt de tagma bisericească. Neîmpedecat poate să-i scoată din dregătoriile lor, deși nu din cele sacerdotale, și cerând trebuința, poate și cu moarte să-i pedepsească“.

Sistemul după care se ocupă tronul vacant, este cel *electiv-ereditar*. Dreptul de moștenire la tron îl are o singură familie, dinastia țării (sistemul ereditar), dar între membrii acestei familii țara are dreptul de a alege pe membrul cel mai potrivit (sistemul electiv). În baza acestui sistem concureau la scaunul de Domn toate rudele fostului Domn, fără nici o deosebire. Copiii naturali aveau același drept ca și cei legitimi.

Actul alegerii de Domn se făcea după anumite reguli, consacrate din timpurile vechi ca obicei al țării. Alegerea făcută după aceste reguli avea următorul curs: Înainte de a închide ochii Domnul, când se afla pe patul de moarte, se întruniau Mitropolitul țării și toți boierii în biserica catedrală și țineau sfatul cel mare al țării. În acest sfat alegeau pe viitorul Domn. Bine înțeles acesta este cazul unei alegeri liniștite, fără certe pentru domnie.

La ieșirea din biserică, Mitropolitul vestia dintr'un loc mai ridicat poporului adunat alegerea, iar poporul aclama pe noul ales. Crainicii vestiau alegerea în capitala țării.

Fiind nou alesul Domn de față se proceda la actul așezării în scaunul de domnie prin încoronare și prin depunerea jurământului de credință din partea boierilor și a oștirii. Acestea se făceau în formele religioase ale bisericeii, prin participarea Mitropolitului și a celorlalți dignitari înalți ai țării.

Alegerea era vestită în țară prin călărași. Fruntașii țării veniau la curte și prezentau felicitări.

Sistemul ereditar-electiv la ocuparea tronului e găsit în aceste timpuri și în țările vecine: Bulgaria, Ungaria, Polonia, mai târziu

în Ardeal, cu toate urmările sale rele. În țările române în acest timp încă nu putea să fie altcum').

În rezolvirea afacerilor țării Domnul era ajutat de *divanul țării*, compus din boieri și clerici. În primele timpuri toate lucrurile se discutau și hotăreau în divan.

Întrunind Domnul în mâinile sale toate puterile, hotărârile divanului nu erau obligatoare pentru el. Puterea divanului era numai consultativă. Domnul, dacă-i plăcea, urma hotărârile aduse, dacă nu, le disconsidera.

D. Cantemir în „Descrierea Moldovei“ dă următoarea informație despre funcționarea divanului *la judecăți*:

„Când voește Domnul să asculte însuși jalbele și pricinile cele mari, atunci chiamă înaintea sa pe pârașul și pe cel pârît și dă voe la amândoi, ca să spue toate ce au, — pârașul de pârît și cel pârît în apărarea sa; — și cercetându-se pricina, spune întâi mitropolitul gândul său cu glas, și după dânsul ceialalți boieri judecători, fieștecare după cum socotește, deși știu că Domnul are alt gând, și hotărește pe cel pârît: sau a fi slobod, sau îl judecă a fi vinovat.

„Dupăce s'au auzit gândurile tuturor, cunoscând pe unul a fi vinovat, întreabă Domnul pe Mitropolit, de ce pedeapsă este acela vrednic după pravilele cele politicești și cele bisericești, iar Mitropolitul arată întâi hotărîrea pravilelor și după aceea pune înaintea mila domnească, căreia nu poate judecata să-i puie hotar

1) Istoricul Xenopol se întreabă, cum de au putut țările române să răsbată din nenorocirile aduse asupra lor de acest sistem de succesiune la tron, când pe lângă micimea lor, vecinii ambițioși doriau să-și întindă puterea asupra lor chiar cu ocaziunea schimbării tronului, favorizând toate intrigile și luptele pentru domnie? Răspunsul este: „La început apărarea existenței lor naționale fu datorită numai eforturilor unor inimi mari și minți puternice, pe care norocul poporului român le urcase în tronurile lor, și cari își găseau un sprijin și un răsunet în un popor voinic și doritor de neatârnamare. Dupăce însă greutatea vremurilor încuibă sub jugul ei firea de oțal a poporului român, existența lui fu ocrotită prin împrejurările exterioare, care se desfășurase totdeauna așa, încât să ferească pe Români, dacă nu de ciuntire, cel puțin de desființare. În acești secolii înjosiți ai vieții românești, trebuie să constatăm cu o adâncă mahnire, că Românii au făcut tot ce au putut spre a se sinucide, și că dacă lucrul nu a izbutit, este numai fiindcă alții nu i-au lăsat să o îndeplinească. Se vede, că puterile evoluției ne-au fost spre priință și de aceea am scăpat teferi din toate nevoile.“ (Op. cit. III. p. 212—213).

și făcând și boierii asemenea, pe urmă arată și Domnul gândul său și hotărăște pe cel pârît ori a fi slobod, sau îl osândește la moarte, sau altă pedeapsă”.

În *titlurile* lor Domnii români înaintea numelui de botez puneau particula „*Io*”, care nu e decât numele Ion cu *n* suprapus lui *o*. În documentele latine e redat prin Iohannes. E împrumutat probabil din organizația statului româno-bulgar, împreună cu alte instituțiuni ale vieții de stat, unde se afla în titlul împăratului, introdus de marele întemeiator al imperiului Ionișă Asan, indicând pe împăratul ca la Romani cu numele de *Cesar* sau *August*. Particula „*Io*” o întrebuintează toți urmașii după Ionișă.

Capitalele celor două state românești s’au schimbat în decursul timpului.

În Țara Românească Basarab I (1301—1330) are reședința la *Argeș*. Aici e urmărit de regele Ungariei Carol Robert, în războiul din 1330. Sub Radul IV (1496—1508) reședința e mutată la *Târgoviște*. În 1659 după răscoala lui Mihnea III Radul (1658—1659), Turcii ordonă lui Grigore G. Ghica să dărâme palatul domnesc din Târgoviște, de unde domnii puteau fugi ușor în Ardeal, și să se așeze în București. Constantin Brâncoveanu (1688—1714) s’a așezat definitiv cu reședința în *București*.

În Moldova reședința în primul timp al principatului a fost probabil la *Baia*. Bogdan I (1359—1365) e înmormântat la Rădăuși în biserica zidită de dânsul. Sub Petru Mușat (1375—1391) reședința e așezată la *Suceava*, vechea capitală a Moldovei. Alexandru Lăpușneanu (1564—1568) o mută la *Iasi*.

§. 49. Diregătoriile. Boieriile. Principalii funcționari ai Domnului.

Boierii erau clasa socială conducătoare. Cum am văzut în studiul nostru de până aici, selecționarea clasei conducătoare eră cunoscută în organizația socială a poporului român, din cele mai vechi timpuri. Înainte de întemeierea principatelor, la Români din masivul Carpaților, cuprinși în cadrele statului ungar. clasa conducătoare (cnezi, voievozi) avea funcția ei distinctă atât în timp de pace, cât și în timp de războiu. Această clasă socială eră di-

ferențiată în timpul evoluțiunei istorice, cuprinzând în sânul său pe cei mai viteji, pe cei mai buni, pe cei mai virtuoși. Această clasă a devenit ereditară.

În țările române erau *boieri*, în urma originii lor, și *boieri dregători*, în urma funcției ocupate de ei. Cei mai de frunte erau boierii de origine, boierii dregători puteau fi și boieri de origine, dar puteau să fie ajuns la boierie numai prin numirea în funcție. Domnul avea dreptul de a creă boieri noi, ridicând la boerie oameni din clasele mai de jos a societății.

Boierii, cari ocupau o funcție la curtea Domnului, aveau un titlu (logofăt, vornic etc.), se numiau *boieri titrați*, iar ceilalți, fără funcție, *boieri netritați*.¹⁾

Boierii titrați se numiau și *boieri cu boierii*, iar ceilalți boieri fără boierii.

Boierii erau obligați la serviciu militar. Pentru această obligație erau ei stăpâni de pământ. Celor ce moșteniau pământ dela părinți li se confirma moștenirea în stăpânirea pământului de către Domn. Asemenea și celor ce cumpărau. Iar cei ce n'aveau pământ, îl obțineau dela Domn pentru servicii militare.

Boierul, stăpân pe pământ, fie moștenit, fie cumpărat, fie dăruit, dacă nu mergea să facă slujbă militară la chemarea Domnului, se făcea vinovat de tradare, hicleie (derivat din ungurescul *hitlen*), adică lipsă de credință față de Domn și țară.

Boierii nu erau scutiți sub nici un motiv de serviciu militar.

Dregătoriile s'au creat în timpul formărei organizației statelor române. Cu cât progresează opera de organizare a unui stat, cu atât se ivește necesitatea de a se crea dregători, pentru a săvârși funcțiile necesare în organizație. Dregătoriile sau funcțiile, provăzute cu titlu, care indica atribuțiunile noului funcționar, au fost create după necesitate, succesiv. Cum toate dregătoriile sunt indicate cu titluri de origine slavă, modelul, după care au fost create și organizate, trebuie să-l căutăm în organizația statelor slave, între care cel mai apropiat eră peste Dunăre, în Bulgaria. Cu statul bulgar Domnii români au trăit în raporturi bune, întrând

¹⁾ În timpurile primitive, înainte de a exista titlurile, boierii sunt numiți: *jupâni*, în Moldova mai târziu *pani* (după cuvântul polonez). În documente obvin *jupânii* înaintea *panilor*, fiind considerați în cinste mai mare. Mai târziu dispăre această deosebire și în documentele moldovene obvine numai titlul *pan*, necunoscut însă documentelor muntene.

de repeșite ori în înrudire cu Țarii bulgari. Românii au modificat modelele împrumutate după trebuințele lor, constituind și funcții necunoscute la vecini. Aceleași modele de organizație erau însă și la ceilalți vecini, Poloni, Unguri, Serbi.

Dregătoriile, comune ambelor principate, sistemizate la *curtea principilor români*, sunt:

1. *Logofătul* (= cancellarius). El întocmia actele sau „cărțile domnești” (hrisoave, ispisoace sau urice), ajutat de personalul cancelariei domnești, și punea pe ele în ciară pecetea domnească, păstrată de dânsul.

2. *Vornicul* (dvornic, în ung. udvar, curtean = palatinus), avea funcțiunea de a face judecăți la curte. Eră numit și judecătorul curții (= judex curiae). În Muntenia eră un singur vornic, având sub el ajutoare. În Moldova erau 3 vornici: vornicul de ȧara de jos, cel mai mare în rang; vornicul de ȧara de sus, și vornicul de Suceava „judecător în acele părți”. Vornicii aveau și atribuțiuni de guvernare, în teritoriile lor.

3. *Postelnicul* (postelja, lectus, paț; postelniku = praefectus cubili, mai mare peste camera de dormit a domnului), eră prefectul curții, secretarul Domnului. El avea prerogativa de a intra ori când, fără anunț, în camera de dormit a Domnului. Mai târziu avea afacerile externe, raporturile cu statele străine, totdeauna urgente de rezolvit, în care scop putea intra ori când la Domn. E ministrul de externe de mai târziu.

4. *Vistiernicul* (sau vistiieru = thesaurarius), e administratorul veniturilor și cheltuețelor domnești.

Tot boieri mari, dar deosebiți pentru fiecare principat, erau:
în *Muntenia*:

Banul (banul Craiovei), el eră administratorul Banatului Olteniei. Avea putere teritorială în ținutul dela Turnu-Severin până la Olt. Avea poziție în destul de independentă față de Domnul ȧării. Avea oaste deosebită, incassa veniturile. El eră în Muntenia dregătorul cel mai ȧalt. Situația aceasta deosebită a banului Craiovei se explică cu situația ce și-au păstrat în noul stat unit, la întemeierea principatelor, voevodatelor din dreapta Oltului.

Spătarul purta spada Domnului la alaiuri și eră comandant al oștilor în lupte,

în *Moldova*:

Părcălabii (porkalab = magistratus) sunt funcționarii-șefi ai

diviziunilor teritoriale, numite „finuturi“, ispravnicii de mai târziu, prefectii de azi. În unele orașe purtau numele de staroste (starosti — bătrân).

Starostele de Cernăuți (de Cotnar Putna), căpitanul ținutului, sunt șefi ai ținutului respectiv întocmai ca și pârcălabii.

Hatmanul (hatman-capul oastei, din germ. Hauptman) era comandant militar.

Afară de dregătoriile înșirate, mai erau și alți dregători, cari împliniau funcții de mai puțină importanță la curtea Domnului. Astfel: *paharnicul* (în Moldova și Țiașnic=pincerna) turna vinul și îl gusta la masa domnului, grija viile și pivnițele domnești; *Stolnicul* (sto=masă, ung. asztal) îngrija de masă, supraveghiând cămările cu alimente ale Domnului; *medelnicerul* (ung. medencze=lighean) turna apă Domnului de șe spăla pe mâni, *comisul* îngrija de caii domnești și întocmia parăzile; *sardarul* era șeful călărimii; *Aga* era șeful siguranței publice.

Titlurile avute erau purtate de boieri și după ce ieșiau din slujbă, numindu-se d. e. *exvornic*, etc. dar după obiceiul acest *ex* se indica cu cuvânt slavon: *biv.* d. e. biv-logofăt, biv-spătar, etc.

Titlurile nu puteau fi transmise asupra erezilor. Se moștenia singură boieria.

Retribuțiile dregătorilor în timpurile vechi, când nu eră statul întocmit cu o gospodărie deosebită, erau acordate prin cedarea unor venituri cuvenite Domnului. Așa D. Cantemir spune privitor la Moldova, că logofătul avea ca venit pârcălăbia Cetății-Albe, vornicul ȧării de jos pe cea a Chiliei, după cucerirea acestora prin Turci (1484) cel dintâi are zecimile din ținutul Cernăușului, al doilea pârcălăbia Bârladului. — Banul Craiovei în baza situației sale teritoriale avea veniturile proprii. În Ȧara Românească logofătul avea venit dela punerea peceții domnești, spătarul lua dări dela călărași.

§. 50. Organizația teritorială. Ȧinuturi. Județe. Orașe. Sate.

Moldova era împărțită în *Ȧara de jos*, cuprinzând județele dela sud de Iași, și în *Ȧara de sus* cu județele dela nord de Iași.

Muntenia de asemenea e împărțită în *Ȧara de sus* și *Ȧara de jos*.

Împărşirea în *judeţe* în Ţara Românească e foarte veche. Într'un document din 1415 dela Mircea cel Bătrân se aminteşte judeţul Motrului, într'altul din 1424 de judeţul Jaleşului (o vale în judeţul Gorj), la 1487 de judeţul Brăila.

În Moldova nu se găseşte aşa de curând întrebuiţarea cuvântului judeţ sau a similarului slavonesc (*sud, sudstvo*). Numirea de *ţinut* (în slav. *volost* şi *zemlea*, de unde avem azi în Basarabia *voloste* şi *zemstve*) se găseşte începând dela jumătatea a doua a veacului al XVI, aproape în toate documentele eşite din cancelaria domnească. În documentele anterioare, de câte ori eră necesitate a se indica aşezarea geografică a unei localităţi, aceasta se făcea prin numirea râului din apropiere, sau prin numele funcţionarilor dela faţa locului (d. e. trei sate pe Seret; un sat pe Tâslăul sărat; unde sunt juzii Făt şi Ilie, etc.).

Cu dezvoltarea organizaţiei de stat, s'au înmulţit şi afacerile statului. Pentru rezolvirea lor nu mai eră de ajuns cancelaria Domnului. Astfel luând modelul de organizaţie dela vecini, Ţara a fost împărşită în circumscripţii. În capul lor au fost puşi funcţionari delegaţi ai Domnului, care să resolve afacerile din circumscripţia lui. Prin această desconcentrare a puterilor domneşti s'a făcut înlesnire atât Domnului, care nu mai putea rezolvi în persoană toate afacerile, cât şi locuitorilor, care nu trebuiau să meargă cu toate lucrurile la reşedinţa Domnului.

Pe la finea veacului al XVI, Moldova se găseşte împărşită în 24 *ţinuturi*, cari au suferit în decursul timpului modificări.

Funcţionarul pus în fruntea circumscripţiei teritoriale este *pârcălabul*. El exista şi înainte de veacul al XVI, în oraşele mai mari, ca funcţionar al Domnului pentru a supraveghia activitatea organizaţiei orăşeneşti. Cu înfiinţarea circumscripţiilor teritoriale pârcălabii ajung administratorii noilor unităţi teritoriale, având atribuţii în afară de buna cârmuire şi de a judeca pricinile dintre locuitori, de a-i globi, de a încassa dările domneşti. Ei trebuiau să aibă ştire de ce se petrecea în teritoriul lor. Ei erau însărcinaţi de Domn cu cercetarea cererilor locuitorilor din teritoriul lor, trimise cancelariei domneşti. În urma cercetării făceau raport Domnului, care avea să hotărască. Dela judecata lor se putea apela la judecata Domnului.

Pârcălăbia eră una dintre dregătoriile mari. În această slujbă erau numiţi boerii.

Către finea veacului al XVII, se găsește în capul circumscripțiilor în locul pârcălabului funcționarul numit *ispravnic*. Pârcălabul rămâne și mai departe ca funcționar în orașe cu atribuțiuni polițienești și judecătorești.

Ispravnicul are aceleași atribuțiuni ca și pârcălabul, afară de cele militare. Ca judecător nu mai iese la fața locului pentru a judeca pricinile, ci aceste se aduc și se judecă la reședință. Aici se formează împreună cu boerii, încredințați de Domn, un fel de tribunal. Pricinile de judecată, înaintate Domnului, sunt trimise ispravnicului, cu porunca de a judeca pricina. Dacă una din părți ar fi nemulțumită cu judecata, putea să apeleze la divanul domnesc.

Ispravnicii erau ajutați de funcționari, cari stăteau la ordinul lor.

Mai târziu a fost împărțit teritoriul în unități administrative mai mici, *ocoale*.

În timpul Fanarioșilor se găsesc 2 ispravici în capul județelor (al doilea era omul de încredere al Domnului strein).

Ispravnicia însă era una din multele boerii ale timpului. Beneficiile ispravnicilor erau venituri în natură, care erau hotărâte de Domn.¹⁾

Județele la finea veacului al XVIII. erau următoarele (indicând în paranteză capitala.²⁾)

În *Țara-Românească*:

Slam-Râmnic (R.-Sărat) (Focșanii munteni), Buzeu (Buzeu), Săcuieni (Bucov), Prahova (Ploiești), Dâmbovița (Târgoviște), Muscel (Câmpulung), Argeș (Pitești), Ialomița (Urziceni), Ilfov (București), Vlașca (Găești), Teleorman (Rușii de vedea) Olțul (Slatina), Vâlcea (Râmnicu Vâlciei), Gorj (Târgu-Jiu), Romanași (Caracal), Dolj (Craiova), Mehedinți (Cerneți).

Orașele Brăila, Giurgiu, Turnu-Măgurele, cu o parte din teritoriul de-a lungu Dunării, erau în posesiunea Turcilor. Partea din județul Braila, aparținătoare Țării-Românești, era lipită de județul Râmnicul-Sărat. Județul Săcuieni a fost desființat la 1847 și îm-

¹⁾ În afară de acești funcționari din teritorii se mai găsesc: *staroștii* ca funcționari în ținuturile dela granițe deschise (ca la Cernăuți, Hötin, Putna), investiți cu puteri militare, administrative și judecătorești; *serdar* la Lăpușna-Orheiu peste Prut.

²⁾ V. Paul Negulescu, drept adm. ed. II. p. 272—273.

părțit între Prahova și Buzău. Capitala județului Teleorman a fost mutată în 1837 la Turnu-Măgurele.

În *Moldova*:

Covurlui (Galați), Fălciu (la început cu capitala în Fălciu, mai târziu mutată la Huși, reședința episcopiei), Vaslui (Vaslui), Tecuci (Tecuci), Tutova (Bârlad), Putna (Focșanii moldoveni), Bacău (Bacău), Neamț (Piatra), Roman (Roman), Iași (Iași), Cărligătura (Târgu-frumos), Hârlău (Hârlău), Botoșani (Botoșani), Dorohoi (Dorohoi), Herța (Herța), Suceava (cu capitala Suceava până la răpirea Bucovinei, după aceea cap. Fălticeni), Orhei (Orhei), Soroca (Soroca').

Denumirile județelor din Muntenia sunt luate în cea mai mare parte după nume de râuri (d. e.: Râmnicul-sărat, Buzeu, Prahova, Ialomița, Dâmbovița, Argeș, Teleorman, Gorj și Dolj, după Jiu și Gor = munte, Dol = șes, vale), iar unele după alte numiri caracteristice pentru teritoriul din județe, ca Vâlcea și Muscel (după terenul accidentat cu vâlcele în Vâlcea și cu muscele sau dealuri număroase, în Muscel), Vlașca (dela slavonul Vlascoe = românesc) arată că eră locuit în vechime de populațiune românească, Romanași derivă dela vechiul oraș roman Romula (astăzi Reșca), iar Mehedinți dela castrum Mihald din vechiul banat al Severinului (din Banatul de azi), la care a aparținut cândva.

Numele județelor din Moldova sunt luat dela orașele principale din regiune. Escepțiune fac Covurlui, Cărligătura și Tutova, care au numele apelor ce le străbat.

Di Paul Negulescu crede (v. drept adm. ed. II. p. 261), că în Moldova orașele sunt mai vechi decât județele, de oarece orașele, sub influință polonă, au jucat un rol cu mult mai important ca d. e' Suceava, Cetatea-Albă, Cetatea Neamțului, prin ce întreagă regiunea a fost desemnată cu același nume. În Muntenia din potrivă organizațiile județene sunt anterioare orașelor.

Orașele (târgurile) erau locuite de meseriași și negustori. Organizația lor avea multă asemănare cu organizația orașelor săsești din Ardeal și a celor germane din Galiția.

¹⁾ Orheiul și Lăpușna erau un singur ținut, Tighina, Cetatea-Albă și Hotin nu mai făceau parte din Moldova, fiind trecute în posesiunea Turciei (Nicolau, op. cit. p. 148).

În capul oraşului eră un funcţionar numit *judeţ* în Muntenia, *Şoltuz* în Moldova, iar alături de el un sfat de 6 sau 12 cetăţeni numiţi *pârgari* ¹⁾. Acest sfat orăşenesc făcea administraţia, îngrijind de toate chestiunile, ce puteau face în acele timpuri preocupăţiunile unei administraţii orăşeneşti.

Autoritatea oraşului se întindea şi asupra unei circumscripţii „ocol de ţară“, ce se şinea de el.

Atribuţiunile sfatului orăşenesc erau: *administrative* şi *judecătoreşti* .

Atribuţiunile administrative erau: a îngriji de ordine şi siguranţa publică, în oraş şi în „ocol“; a îngriji de curăţenia oraşului, a priveghia negustoriile, preşurile, bunătatea mărfurilor şi măsurile de a încassa anumite taxe pentru plata contribuţiei către Domn.

Atribuţiunile judecătoreşti erau de a judeca abateri, pedepsite de regulă cu amenzi.

Oraşul purta un registru asupra imobilelor, în care se şinea socoteală de proprietăţile orăşenilor şi de mutările ce se făceau în aceste proprietăţi prin vânzări, schimburi, donaţiuni, etc. Şoltuzul şi pârgarii înfăţişau în mod provizoriu actele de schimbare a proprietăţii, până ce se face aprobarea Domnului.

Organizarea oraşelor se făcuse sub influinţa organizaţiei oraşelor săseşti din Ardeal (Miron Costin spune: „Oraşele aproape toate s'au înfiinţat de către Saşi, cari împreună cu Ungurii introduseseră cele dintâi cârciume“), prin urmare, cum în oraşele din Ardeal funcţionarii erau aleşi, astfel trebuiau să fie aleşi şi în oraşele din principate.

Oraşele se bucurau de autonomie faţă de Domn, ele aveau normele lor de organizare şi funcţionare, respectate de puterea domnească. Domnul nu porunceşte oraşelor, ci se învoieşte cu ele. (Alexandru Vodă la 1453 într'un hrisov zice: „...şi i-am mai dat cu voia *Şoltuzului* şi *pârgarilor* dela Baia..., iar dacă Saşii din Baia vor călca vr'odată această *tocmeală* ...“).

¹⁾ Denumirea şoltuz derivă dela germanul *Scholthaise* , venit prin intermedierea Polonilor — *Szoltys* , înseamnă judecător, conducător, *Bürgermeister* . S'a împământănit numai în Moldova. În Muntenia a rămas denumirea românească *judeţ* . — *Pârgar* derivă dela germ. *Bürger* , transformat în spiritul limbei române. E venit probabil din organizaţia orăşenească a Saşilor din Ardeal. S'a împământănit în amândouă principatele.

Fiind orașele, cel puțin în primele începuturi, în mare parte colonii de străini, cu drepturile normate prin anume privilegii, și cu anumite obligații față de Domn, Domnul și-a susținut dreptul de a supraveghea activitatea organizațiilor orășenești și de a controla împlinirea obligațiilor. Aceasta o făcea printr'un funcționar așezat în oraș, numit *părcălab*.¹⁾ Părcălabul se găsește încă din veacul al XIV, mai întâi prin orașele mari, mai târziu și prin cele mai mici. El este comandant militar, judecător și funcționar pentru strângerea dărilor. Din părcălabul ca funcționar al Domnului într'un oraș, s'a dezvoltat mai târziu părcălabul ca șef al unui ținut.

Satele erau de 4 categorii: 1) *sate libere*; 2) *sate domnești*; 3) *sate mănăstirești*; 4) *sate boierești*.

La întemeierea principatelor, satele erau locuite de Români, locuitori băștinași, locuitori liberi ai vechilor organizații de state, stăpânind ținutul ca oameni liberi. Dreptul mai vechiu al acestora a fost respectat de întemeietori și întărit din partea lor. Satele acestor Români au rămas *sate libere*.

Teritoriile nelocuite de săteni, cari erau destul de pușini în primele veacuri pentru a ocupa tot pământul țării, au fost declarate de locuri domnești. Mai târziu sporindu-se populațiunea și prin colonizare, s'au întemeiat sate și pe aceste locuri ale Domnului. Aceste sate s'au numit *sate domnești*.

În timpurile următoare Domnii având multe războaie pentru apărarea țării, boierii credincioși, cari se distingeau în războaie, erau remunerați, pentru serviciile aduse, prin daniile de sate („și am dat... pentru a lui credincoasă slujbă trei sate, în mâna lui cu tot venitul în veci“, formula documentelor). Aceste sate dăruite boierilor, ajunse din stăpânirea Domnului într'a boierului, sunt *satele boierești*.

Domnii își arătau recunoștința nu numai față de oameni, pentru succesele ce aveau în războaie, ci și față de Dzeu. În acest scop clădiau biserici și mănăstiri. Acestea erau provăzute cu toate mijloacele materiale pentru a putea răspunde chemării

¹⁾ La 1525 târgoveți din Vaslui se plâng Domnului contra străinilor așezați în acel oraș. Domnul poruncește părcălabului: „...tare îți poruncim, cum în mână veniți-va această carte a Domniei-Mele, să nu într'altfel să faci, numai ce de sârg să vă strângeți: cu șoltuzii și pârgarii și să chemați pe toți cei străini... Așa poruncimu-ți Părcalabe și cată a da ascultare deplină la porunca noastră...“ Nicolau op. cit. p. 133—134.

lor. Domnii le făceau dani sate, investindu-le cu scutiri de sarcini. („...Să n'aibă a ne da nouă nici odată, nici un soi de lucru să lucreze... dar nici alta nimic... din câte sunt dabile pe ceilalți săraci, dar la rândul lor să albă a asculta de sfânta mănăstire mai sus zisă“). Aceste sunt sate *mănăstirești*.

Satele, dăruite de Domn boierilor și mănăstirilor, erau trecute cu toate drepturile ce le aveau, asupra noilor stăpâni. Satele mănăstirilor și ale boierilor erau supuse, atât ca administrație, cât și ca justiție, cât și ca patrimoniu, așa că Domnul nu mai avea nici un drept, nici un venit asupra lor. Ele erau subordonate cu desăvârșire noului stăpân.

În satele domnești funcționarii erau ai Domnului. Funcționarii găsiți în fruntea satelor în cele dintâi veacuri după înființare sunt numiți în documente *cnezi*, *juzi* și *vatamani*. Cnezii erau cârmuitorii și judecătorii satelor. Dacă satul era mare având și călune, cnezul era ajutat în funcția sa de administrator de vătămani, în cea de judecători era ajutat de juzi. Satele mari erau împărțite în mai multe *judecii*.

Pe măsură ce satele la început domnești treceau în stăpânirea boierilor și mănăstirilor, trecea și puterea de administratori și judecători asupra boierilor și mănăstirilor, cari singuri numiau funcționarii din satele lor.¹⁾

Nu poate fi nici o îndoială, că precum Domnul îngrija administrația numai în satele domnești, rămânând această grijă pentru boieri și mănăstiri în satele date lor, în *satele libere* sătenii înșiși se îngrijeau de a avea funcționarii sătești.

Cnezii și juzii dispar mai târziu; în fruntea satelor găsim dela veacul al XVII alături de vataman funcționarul numit *vornic*. Acest funcționar de asemenea era funcționar al stăpânului satului, după natura juridică a satului. Atribuțiuni avea pe lângă cele de ordin administrativ și cele de ordin judiciar și fiscal. Porun-

¹⁾ Într'un document de dănie făcută unei mănăstiri, Domnul adresându-se locuitorilor din satele dăruite, spune: „...de asemeni nimeni din vatazii și boierii noștri să nu judece întru nimic pe oamenii din acele 3 sate mănăstirești, iară cei ce se vor crede strămbătășiți întru ceva mult sau puțin de către acei oameni, să aibă a-și căuta dreptatea înaintea *egumenului* ce va fi atunci în acel templu al sfântului Nicolae și înaintea *vătavilor egumenești*, care să nu aibă un altfel de jude mai mare peste ei, ci să judece ei singuri pe oamenii lor din acele 3 sate și să-i certe și să-i globească. V. Nicolau, Vechea organizare adm. a Moldovei p. 113).

cile domnești erau adresate în acelaș timp vornicului și vatamanului, amândoi având să le aducă la îndeplinire.¹⁾

Satele ascultătoare de târguri erau sub autoritatea orașului (târgului) din apropiere. Organele orașelor respective strângeau din acesta veniturile visteriei domnești, scoteau oștenii din ele și făceau slujba de judecători.

În cronica lui Urechia ni-a rămas informația privitoare la timpul domniei lui Iuga-Vodă (finea veacului XIV): „Și-au descălecat orașe prin țară la locuri bune și au ales sate și le-au făcut ocoale prin prejur...” Probabil numai sate domnești erau supuse sub ascultarea târgurilor.

Această formă de organizare a satelor, sub autoritatea târgurilor a fost primul început al organizării teritoriale în circumscripții.

§. 51. Organizația militară. Elementele oastei.

Unități. Feluri de armată. Arme. Legătura între moșie și slujba militară.

Organizația armatei în statele române, în veacul al XV. — în care, sub domnia lui Mircea cel bătrân în Țara Românească și a lui Ștefan cel mare în Moldova, prin faptele de arme săvârșite de oștirile românești, tinerele state s’au ridicat la o importanță atât de mare în fața Europei, — a fost studiată mai nou de prof. I. Bogdan.

În studiul nostru asupra organizației militare ne întemeiem pe rezultatele fixate de I. Bogdan în studiul publicat în *Analele Acad. Rom.* tomul XXX 1907—1908 pag. 361—441, sub titlul: organizarea armatei moldovene în secolul al XV.

În documentele vechi se vorbește de *cete de oaste*, compuse din *feciori și voinici*²⁾ (înțelegând sub feciori pe *tineri*, *viteji*, iar sub voinici pe *ostași*, *răsboinici*.

¹⁾ Se mai amintesc încă câțiva slujitori ai satelor în documente. Astfel: *globașul* strângea gloabele (amendele) puse asupra sătenilor de judecător; *dabilarul* strângea dările în natură (dabile); *pripășarul* strângea vitele fără stăpân, găsite pe teritoriul satului. Sunt în afară de aceștia oare-cari slujitori domnești, cu competență peste mai multe sate, ca *deșugubinarul*, care cerceta cazurile de omoruri prin sate, iar dacă nu se putea găsi făptuitorul omo-

Armată permanentă nu exista în veacul al XIV și-al XV nici la Români, cum n'a existat nici în alte state. „*Cetele de oaste*“ erau adunate numai în caz de războiu. În acele vremi războiul era în permanență. „*Cetele*“ erau „unități“ de războiu, fără a avea o organizație unitară și fără a avea un număr determinat de oameni (voinici sau feciori). Cetele erau cel puțin de 5 feluri:

1. *Cetele boierilor aela curtea domnească și ale curtenilor.* Acestea erau compuse de boierii cu funcțiuni la curtea domnească (boierii titrați), atât de boierii cu funcțiuni înalte (logofăt, vornic, postelnic, vistiernic etc.), cât și de ceilalți boieri cu funcții mai neînsemnate în casa Domnului, cu și de *curteni*. Curtenii³⁾ erau „ostașii de curte“ ai voivodului (identici cu „*milites aulae*“ sau „*servientes regales*“ din Ungaria. În Țara Românească boierii cei mari făceau curtea, iar ostașii erau curtenii mici.

2. *Cetele boierilor dela țară, ale mănăstirilor și episcopilor.* Acestea erau mai mici decât ale boierilor cu funcțiuni. Ca număr de voinici erau inegale. Fiecare compunea ceata după câte sate avea și după cât de mari erau satele.

3. *Cetele pârcălabilor și staroștilor⁴⁾* compuse din locuitorii satelor și fârgurilor așezate pe teritoriul *cetăților* și din străjile cetăților. La aceste cete se alipeau și cnejii sau judecii satelor dom-

rului, impunea gloabe grele populațiunii sau stăpânului moșiei, unde s'a săvârșit omorul. *Olacarii* pregăteau în sate caii pentru poșta domnească.

²⁾ Cuvântul *voinic* a fost împrumutat și de Unguri, unde se întâlnește în textele medievale cu însemnarea de ostaș pedestru, milițian — voinicus, vojnici sau voinicones.

³⁾ „Curtenii trebuie să fi format sub Ștefan-cel-mare un corp de armată de 4000—5000 oameni, toți călări și gata să se concentreze, ca și boierii la cea dintâi chemare cu mare iușeală. Era o cavalerie ușoară cu mult superioară ca mișcări cavaleriei polone, care n'a putut lupta niciodată cu succes împotriva ei“ (Bogdan I. c. p. 406).

În veacul al XVII se găsesc și curteni, ce trăesc la țară, în sate domnești, cu anumite privilegii și obligațiuni, legate de *curtenie*. În veacul al XIV și XV curtenii se mai numiau în Moldova și viteji, după ocupațiunea lor militară, indicați cu cuvântul împrumutat dela unguri *vitez*, care însemna *milites, soldați*. În timpul lui Ștefan-cel-mare, deși erau inferiori boierilor cu funcțiuni aveau mare însemnătate militară. În privința faptelor militare sunt pomeniți pe o treaptă cu boierii. Toți făceau slujbă militară în schimbul veniturilor ce aveau dela moșiile, ce le aveau dela domn.

⁴⁾ Cetele pârcălabilor corăspund contingentelor comitatelor din Ungaria, conduse de comiți.

nești. Aceștia mergeau sau în persoană, sau trimiteau 1, 2 sau cel mult 3 ostași călări.

4. *Cetele târgurilor sau orașelor fără cetăți*, compuse din locuitorii acestora, cum și din ai ocoalele cari se țineau de ele.

5. În locul din urmă vin *mercenarii străini*. Aceștia erau foarte pușini în veacul XIV și XV. Domnii aveau în acea epocă pușini bani, ca să poată ține corpuri întregi de mercenari. Chiar și în veacul XVI. se găsesc foarte pușini mercenari la Domnii pământeni. Se numiau și *lefegii* (leăfă = soldă, merces).

Comandant al cetei eră fiecare boier dela curte, fiecare pârcalab și staroste pentru trupa adusă de el. Comandant peste toate cetele eră Domnul, sau un boier încercat în războaie, d. e. un fost vornic, care se bucura de încrederea Domnului.

Unitățile cetelelor se grupau în unități mai înalte numite *pâlcuri*. Cuvântul pâlc eră întrebuințat ca: a) *linie de bătaie*¹⁾ și b) *corp de armată*.²⁾

Cum vedem, organizația militară eră simplă. Voinicii formau *cetele* (cea dintâi unitate), cetele se grupau în *pâlcuri* (unitate mai înaltă). Aceste unități erau menținute fie la marș, fie în linia de bătaie, fie în așezările de odihnă. Toate pâlcurile cu cetele lor formau *oastea*.³⁾

Avantgarda se numia *strajă*, corpul principal al armatei *toiu*.

Gloatele erau pedestrima neorânduie. Ele creșteau în timpul unei întreprinderi războinice prin alăturarea la ele a țăranilor din regiunea, pe unde trecea oastea.

Cu ocaziunea concentrării oștilor, cetele boierilor dela țară, mănăstirilor, episcopiilor, cneșilor și judecilor și ale târgurilor se alipian la cetele pârcălabilor din *ținuturile* respective. Gruparea se făcea dar după teritoriul, din care erau adunate. Acest obicei

¹⁾ Neagoe Basarab în învățăturile, ce dă fiului său îl sfătuiește, ca după începerea luptei să stea „mai la o parte de pâlcul său, în al doilea sau al treilea pâlc.”

²⁾ Cronicarul Urechia povestind expediția dela 1528 alui Petru Rareș în contra Săcuilor zice: „...Petru Vodă au ridicat oaste mare asupra Săcuilor la Țara Ungurească și și-au împărțit oastea în două pâlcuri și pe două poteci; și dacă au intrat la săcui... pe toți i-au supus.”

³⁾ Acesta e singurul termin, întrebuințat în vechime de Români pentru denumirea armatei, moștenit dela Romani (*hostis* în latina medievală însemnă: oaste, armată).

se constată și în Țara Românească, unde *județele* aveau în veacul XVI. corpurile lor separate de oaste.

Se disting 2 feluri de armată *călărași* și *pedestrași*. Moldovenii veacului XIV. și XV se luptau, după cum erau nevoile războiului, când pe jos, când călare, cu aceeași îndămânare.

Călărimea consta, după arma ce o întrebuința, din *sulițași* și *arcași*. Cu sulița se luptau mai ales boierii și curtenii, cu arcul țaranii.

Sulițașii și arcașii nu erau două corpuri deosebite. Fiecare oștean, boier ori țaran, știa mână cu aceeași dibăcie și sulița și arcul.

Armele principale, care le găsim și în epoca daco-romană, arcul și sulița, le găsim și în primele timpuri ale organizării statelor române.

Sulița era cu 2 vârfuri, unul drept și ascuțit ca un stilet, celalalt strâmb ca o coasă. În trecerea repede pe lângă dușman, cu vârful cel drept străpungeau, cu cel strâmb trăgeau de pe cal tăiau picioarele cailor, făcând mari pagube.

Că sulițele și arcurile erau armele de preferință, se vede din toate descrierile de luptă din veacul al XV. și XVI.

Armele de foc, puști și sinețe au fost introduse în veacul XV. și XVI.

Pușca era arma numită azi *tun*. Cu ea se aruncau ghiulele de piatră, de fer, de plumb, de schijă. La început se întrebuința numai la asedieri de cetăți, mai târziu și la lupta în câmp deschis.

Sinețele sunt puștile de azi. Ele trebuie să fi fost introduse în vremea lui Petru Rareș (Sineajă înseamnă *plumb*, cuvânt rusesc).

Alte arme cunoscute la Români erau: praștia, măciuca, ghioaga, sabia, coasa, toporul.

Arme defensive: scuturi, zale, coifuri. Scuturile țaranilor erau de lemn, boierii aveau scuturi de fer, comandate la Sașii din Ardeal.

Hainele armatei erau cele în care erau îmbrăcați țaranii de acasă, așa cum e și azi portul țaranilor dela munte. Istoricii poloni vorbesc ee „aspectul țărănesc“ al oastei moldovene.

De *hrană* se îngrijeau oștenii singuri. Cum spune un istoric polon descriind oștirea română, „hrană poartă pe oblâncul șelei, brânză de burduf și pâine albă.“

Cu această organizație militară și cu aceste mijloace de luptă au ținut Românii în stăpânire pământul lor, apărându-l de mulții dușmani, ce au năvălit asupra lui. Cităm o descriere a felului de luptă din vremile primitive, dată de I. Bogdan :

„Când urgiile de Pecenegi, Cumani și Tătari cutreerau șesurile dintre Nistru și Carpați, înaintând de-a lungul apelor în sus, ca să dea de așezările bogate în turme ale Moldovenilor, voinicii din sate și din cătune se scoborau, unii pe jos, alții călări, alții pe plute, și se adunau în cete, cu câte un *cnez* în frunte, la locul unde-i aștepta cnezul ales să-i ducă la războiu, *voevodul*. Ca și Herzogul german în fruntea unui „Volk“, așa și voevodul nostru, în fruntea unui pâlc, când eră singur, a unei oști, când avea sub dânsul alți voievozi mai mici cu pâlcurile lor, se uita dacă toți voinicii au, arcuri, sulii, prăștii și ghioage sau măciuci, îi așeza în locuri prăpăstioase sau mocirloase, apărate de stânci și de păduri, și când iscoadele îi aduceau veste de sosirea vrăjmașului, porunca buciurilor să sune de luptă. Toți se băteau la fel, voinicul ca și cnezul sau voevodul, cu aceleași arme fără foc din epoca daco-romană și slavă. Ce nu culca de departe arcul și praștia, cu săgețile și pietrele, doboră corp la corp ghioaga, măciuca și sulia. Așa au curățit ei țara de păgâni și au dat-o creștinilor s'o pască și s'o brăzdeze în liniște“. (I. Bogdan, *Anale XXX* p. 379—380).

În veacurile următoare, după constituirea în state, soarta pământului țării a fost așezată în mâna Voivodului celui mare, a Domnului. Acesta, ca stăpân al poporului și a pământului ținut de el, avea și grija pentru apărarea moșiei trămoșești.

Între moșia țării și poporul ei s'a creat o strânsă legătură. Cei ce au fost făcuți părtași ai moșiei, ai pământului țării, ca stăpâni, au fost făcuți și apărători ai lui. Boierii viteji cari s'au distins în războiele de stăpânire și apărare ai moșiei, cnejii vremilor de mai nainte, conducătorii sătenilor, sătenii liberi, și toți Românii harnici de a apăra moșia, erau stăpânitori ai unei părți din pământul țării, dar aveau și sarcina de a eși de câte ori îi va chema Domnul, ca oșteni în slujba țării. Numai această legătură strânsă, între pământul țării și datoria de a-l apăra, ne dă cheia pentru a înțelege faptele mari săvârșite de generațiile primelor veacuri de existență a principatelor Țării-Româneșii

și Moldovei. Cităm și aici o pagină frumoasă și adevărată de I. Bogdan:

„Dacă Moldova, o țară mică și cu populație rară, strânsă de o parte între două regate catolice militante, ce se întreceau care de care s'o înghiță mai de grabă, a putut totuși să fie pept, de altă parte, atâția ani și cu atâta fală, unor dușmani așa de puternici ca Turcii; dacă Ștefan a putut să facă această minune de a zdrobi la Racova pe cuceritorii Constantinopolei și de a nu se da învins după înfrângerea cumplită dela Răsboieni; dacă după 1476 el a putut să-și apere, fără nici o flotă, încă opt ani întregirea țării care se întindea până la mare; — aceasta nu se datorește numai energiei extraordinare ce se acumulase în acest ilustru vlăstar al Bogdăneștilor descălicători, *ci și celui spirit militar puternic*, de care erau pătrunși Moldovenii lui, *acelei iubiri adânci a pământului strămoșesc*, ce făcea din fiecare proprietar un ostaș, *acelei legături indisolubile între proprietatea de pământ, fie ea mare sau mică, și între slujba militară*“.

(I. Bogdan, Anale XXX, p. 381).

§. 52. Organizația financiară. Vistieria Domnului. Birul. Zecimi și prestațiuni. Mine. Vămi.

La începutul domniilor românești, cum nu se făcea deosebire în alte organizații de state, nu se făcea nici în Țara Românească și Moldova, deosebire între averea Domnului și averea Statului. Statul eră personificat prin Domnul, care eră stăpân al întregului pământ aparținător țării și a poporului așezat pe acel pământ. Trebuințele țării nu se deosebiau de cele ale Domnului.

Slujbașii Domnului, boierii cu funcțiuni la curtea Domnului, nu erau priviți de funcționari ai țării. Ei erau retribuiți prin moșiile, ce aveau dela domnie, fie ele moștenite și întărite de Domn, fie dăruite, Domnul trebuia să se îngrijască de toți slujitorii săi și de toate necesitățile publice. Prin urmare și toate dărilor, ce au fost așezate în țară, se strâneau ca venite ale Domnului.

O diferențiere între veniturile Domnului și a statului și peste tot o distincție între patrimoniul particular al Domnului și al Statului a trebuit să se facă în epoca, când țara, în urma actelor de închinare față de Turci, trebuia să plătească suma tributului,

prestațiunile în natură și darurile pentru funcționarii dela curtea Sultanului.

Pentru strângerea mijloacelor materiale, necesare pentru a face față acestor obligamente, au trebuit să se așeze din bună vreme, în Țara Românească dela începutul veacului al XV., în Moldova cu un veac mai târziu, contribuții deosebite, iar pentru încassarea și administrarea acestora, au trebuit să se așeze funcționari ai vistieriei.

Epoca, la care se referă studiul nostru, nu ne arată urme despre această diferențiere și despre organizație specială a vistieriei statului, ci toate trebuințele generale erau lăsate în grija Domnului. E natural, că toate veniturile se strângeau *pentru vistieria domnească*.

Cea mai însemnată dare eră *birul* (tributum). E cel mai vechiu impozit cunoscut în țările române. Exista la întemeierea principatelor. În documentul dela 1247 se vorbește de foloasele cedate cavalerilor Ioaniși.

Birul să plătea sau individual, sau pe baza *cislei*. Sub *cislă* se înțelege recensământul ce se făcea asupra populațiunei unui sat, conținând numele tuturor locuitorilor obligați la bir, cu indicarea sumei de plată. Birul unui sat eră fixat într'o sumă globală care la formarea *cislei* eră împărțită pe capete, după starea materială a fiecăruia. Pentru plata birului satul răspundea solidar.

Afară de contribuabilii la bir pe baza *cislei*, erau contribuabili obligați la plata unei sume fixe. Aceștia erau *mazilii* și *ruptașii*. Mazilii erau aleși dintre țăranii fruntași, un fel de boieri de rang inferior, așezați prin sate. Ruptașii erau oameni străini liberi, cari având interes de a petrece în țară, pentru a avea liniște față de oamenii domniei, făceau rupțoare, obligându-se la plata unei sume fixate înainte.

De plata birului erau scutiți boierii, cum și stăpânii de sate.

Zecimi dela produsele în natură și alte contribuții erau:

oieritul după oi,

porcăritul (goștina) după porci,

albinăritul (desetina) după stupi,

cămana, după ceară topită,

găletăritul (găleata cu fân) după recolta de fân,

vinăriciul, dare pe crâșme,

zecimea vinului,

ilișul, după peștele prins și dat în consumațiune publică, *posadul*, dare pentru întreținerea garnisoanelor din orașe (*posadă* se numiau suburbiile orașelor, administrate de un funcționar numit *posadnic*).

De aceste zecimi în natură erau scutiți până prin veacul al XVII boierii, mănăstirile, slujbașii. Mai târziu însă au fost impuși, deși nu în aceeaș măsură ca oameni de rând.

Prestațiuni în natură, făcute numai de poporul de rând:
caii de olac pentru poștă domnească. Curierii aveau dreptul să iee *caii* cei mai buni din sat pentru serviciul de poștă,
podvoadele, transporturi de materiale, lemn, etc. pentru trebuințele domnului și ale țării;
căratul buților cu vin,
facerea morilor,
pescuitul morunilor.

Venituri ale vistieriei domnești erau și produsele *mînelor*, mai ales ale ocnelor de sare, care și atunci formau monopolul Domnului.

Vămile încă erau unul dintre izvoarele însemnate de venit. Vămi nu se plăteau numai la intrarea sau ieșirea din țară, ci și la trecerea prin principalele orașe ale țării. Privitor la vămi ne-a rămas documentul din 1407 al lui Alexandru cel bun, prin care normează comerțul de import și export al Moldovei cu negustorii din Galiția. Din acest document se vede, că vama principală era la Suceava, unde se plătia vama la descărcarea mărfurilor importate din Galiția ori din Ardeal. Dacă se cumpăra marfă tătărească pentru export se plătia vama în orașul de cumpărare. Exportând marfă și mai ales vite spre părțile tătărești, se plătia vama în Suceava, în Iași și în Cetatea-Albă. La exportarea în Țara-Românească se plătia vamă la Suceava și la frunțarie în Bacău, iar la import la Băcău și în Suceava. La exportarea în Ardeal la Bistrița se plătia vamă la Suceava, Baia și Moldavița. La export pentru Brașov se plătia la Suceava, Bacău și Trotuș.

Slobozii erau anumite scutiri de biruri date temporar (dela unul până la zece ani și chiar mai mulți), mănăstirilor și particularilor, în scopul să înlesniască întemeierea unui sat pe un loc pustiu, sau împopularea unui sat părăsit de locuitori.

Poslușnici erau sătenii scutiți de biruri și prestațiuni către domnie, având să facă anumite lucrări, prestațiuni mănăstirilor. După veacul al XVII se dau astfel de săteni scutiți de biruri și boierilor, luând denumirea de *scutelnici*. Acele scutiri de bir în favorul mănăstirilor și boierilor erau o mare pierdere pentru visteria domnească.

§. 54. Organizația bisericească.

Înainte de întemeierea principatelor României nu aveau ierarhie superioară națională. Despre principatul lui Ahtum dela începutul veacului al XI știm, că eră în privința bisericească în legătură cu arhiereul din Vidin, subordonat scaunului dela Ohrida. Ahtum a înființat în cetatea Mureșană (Cenad) o mănăstire închinată Sfântului Ioan Botezătorul, cu călugări de ritul grecesc. Cu ocaziunea cuceririi ducatului lui Ahtum, a rămas și mănăstirea în situația veche. Mai târziu a fost mutată la Crașova în Bănatul-Timișan.

În teritoriul spre est dela Carpați, înaintea episcopiilor naționale, a existat o organizație a bisericii catolice. Aceasta a fost episcopia Cumanilor.

Episcopatul Cumanilor a fost înființat de papi în anul 1227. Încă la 1218 se pomenește un „Capitulum Cumanorum“, fără a i-se arăta reședința.

Episcopia Cumanilor se afla la *Milcov*, unde existase mai înainte episcopia Milcovului. Episcopia de Milcov a fost prefăcută în episcopie a Cumanilor.

Un document din 1228 arată pe episcopul Teodoric, muștrând pe Săcui pentru că se supăraseră din cauza, că a fost schimbat numele episcopiei.¹⁾

Din documente rezultă, că episcopatul Cumanilor²⁾ și vechea

¹⁾ „Ce vă supără schimbarea numelui, dacă episcopia rămâne cu aceeaș bună plecare și înțeles către nația voastră? Oare în biserica lui Hristos nu s'au întâlnit lupul cu mielul? Pentru ce nu s'ar împăca Secuiul cu Cumanul și cu Valahul? (Quidni etiam Siculus cum Cumano Olahoque“ — Teutsch u. Firnhaber, Urkundenbuch p 45, la Xenopol II 283).

²⁾ Cumania este definită de un izvor unguresc, ca țara numită azi Muntenia mare: „Cumania vero dicitur terra Valachiae, quae inhabitatur a Cumanis nigris, quae est sita a fluvio Olth inter Alpes et Danubium, facens versus Tartariam, quae nunc inhabitatur a Valachis et nuncupatur pars Transalpiniae et Moldaviae“ (Decretul regelui Sigismund din 1435 — la Xenopol II 284).

episcopie a Milcovului se întindea în colțul sud-estic al Ardealului, prin ținutul Brașovului și al Săcuimei, și în colțul sud-vestic al Moldovei, prin Vrancea, pe la râul Milcov și spre răsărit până în părțile tătarăști.

Episcopatul catolic de *Milcov* a fost reînființat în 1347, după cucerirea teritoriului din mâna Tătarilor, ca restaurare a fostului episcopat cuman. Dar a încetat în curând de a funcționa. Teritoriul aparține la Muntenia. Alexandru I. (1330—1364) recunoaște jurisdicția episcopului catolic al Transilvaniei asupra catolicilor din Muntenia.

În principatul *Țării Românești* se înființează prima Mitropolie la 1359 sub Alexandru I. Basarab, cu reședința la Argeș. Domnul, după pertractări cu patriarhul din Constantinopol, recunoaște jurisdicțiunea acestuia. Patriarhul pune condiția, ca să nu se mai ceară Mitropolit dintr'alt loc, decât dela Constantinopol. Se vede, că noua ierarhie românească părăsește jurisdicția scaunului dela Ohrida. Primul Mitropolit numit de patriarhul din Constantinopol e un grec, Iachint Cristopul. Noul păstor ia titlul de „Exarh a toată Ungro-Vlahia și al plaiurilor“, păstrat până azi, în titlul Mitropolitului-Primaț. Jurisdicțiunea mitropolitului de Argeș se întindea și asupra Românilor din Ardeal și Ungaria.

În 1370 se înființă a doua Mitropolie la Severin, subordonată ca și cea dela Argeș de-a dreptu patriarhiei din Constantinopol. Mitropolitul din Severin luă titlul de „Mitropolit al părților Ungro-Vlahiei din spre Severin.

Sub Radu IV. (1496—1508) se mută și scaunul Mitropoliei dela Argeș în noua capitală Târgoviște. Fosta mitropolie dela Severin a fost prefăcută în episcopie sufragănă celei dela Târgoviște și mutată la Râmnicul Vâlcea, numindu-se episcopia noului Severin (1500), care denumire a rămas până azi. O altă episcopie sufragănă s'a înființat la Buzău.

Reședința Mitropoliei dela Târgoviște, cu mutarea capitalei se mută la București, unde este și azi.

În Țara Românească s'a înființat și un episcopat catolic sub Vladislav I. la 1369 la Argeș, ca sufragăn al episcopului Transilvaniei. Acest episcopat a fost desființat în urma nouilor certe cu regele Ungariei, dar a fost din nou înființat de Mircea cel Bătrân.

În *Moldova* primul scaun episcopesc ortodox a fost întemeiat sub Iurg Koriațovici (1373—1375). Reședința a fost la Cetatea-albă, de unde sub Alexandru cel Bun, a fost mutată în capitala țării, la Suceava. Episcopul moldovean, ridicat la rangul de mitropolit, recunoștea jurisdicțiunea scaunului dela Ohrida. Patriarhul dela Constantinopol, care supusese biserica din Țara Românească, doriă să supună și pe cea din Moldova. La 1394 trimite de mitropolit pe un grec, Ieremia, dar Domnul Moldovei nu-l primește, contestând dreptul patriarhului de a numi mitropolit în Moldova. Conflictul e aplanat la 1401, când patriarhul numește de Mitropolit pe unul din cei 2 episcopi ai țării.

Episcopi sufragane au fost înființate de Alexandru cel Bun la Roman și Rădăuți.

Reședința Mitropoliei se mută de-odată cu mutarea capitalei dela Suceava, la Iași.

La 1592 se mai întemeie o episcopie sufragană la Huși. Cu răpirea Bucovinei episcopia dela Rădăuți a fost mutată la Cernăuți.

Episcopat catolic în Moldova a fost înființat la Siret (1371) sub Laisco, fiul lui Bogdan, care a trecut cu o parte a poporului său la biserica latină. Episcopul eră ordinar în Polonia la Cracovia. Funcționarea însă n'a fost permanentă. Mai târziu s'a înființat și al doilea episcopat catolic, mutat la Bacău.

În biserică în primele veacuri ale ierarhiei naționale limba oficiului divin rămăsese tot cea slavonă. În epoca lui Vasile Lupu și Mateiu Basarab atât statul, cât și biserica scutură jugul limbei slavone. Se tipăresc cărți bisericești în limba națională. Viața bisericească intră într-o nouă epocă.

**§. 54. Raporturile de drept internațional
cu imperiul turcesc. Expansiunea puterii turcești.
Închinarea. Noțiuni juridice asupra închinării.
Însemnătatea politică. Conținutul închinării.**

Principatele române, atât înainte de 1859, cât și după aceea până la războiul pentru independență din 1877—78, au fost în raport de suzeranitate față de statul turcesc. Fiindcă acest raport a luat începutul în epoca, care o fratăm, e necesar să ne ocupăm și cu chestiunea aceasta.

Cum am văzut din privirea istorică asupra acestei epoci, primul stat amenințat de expansiunea puterii turcești în Europa, dintre cele 2 principate românești, cari abia își luară ființa, a fost Țara-Românească. Statele dela sudul Dunării, abia înjghebate, Bulgaria și Serbia căzuseră sub apăsarea turcească, perzându-și neatârănarea, iar în deceniul din urmă al veacului al XIV Turcii căutau să se estindă la nordul Dunării, unde întâlneau mai întâi Țara-Românească de sub domnia lui Mircea. Pentru a apăra ființa statului său, Mircea a făcut așa numita „închinare” către Turci, la anul 1402. Principatul Moldovei a dus viață neatârătoare încă mai bine de o sută de ani, până după Ștefan-cel-mare, când urmașul său Bogdan, tot pentru a apăra ființa statului său față de mulții dușmani înconjurători, la 1512 a făcut aceeași „închinare” față de Turci. Eră în timpul când puterea turcească ajunsese irezistibilă, și în cele 2 principate române ne mai având ce căuta, s'a întins în Ungaria, pe care a zdrobit-o în lupta dela Mohaci din 1526. După această dată a ocupat aproape întreagă Ungaria, o mare parte din Austria și le-a ținut în jugul său 150 ani, prefăcând teritoriile ocupate în provincii turcești.

În acest timp Țările române și-au dus viața de stat independent în lăuntru.

Să examinăm natura juridică a acestei „închinări”.

Raporturile de drept internațional dintre 2 state, aceleași ca și în dreptul roman, erau și în această epocă: *hostilitas* și *foedus*. Foedus — alianța — e de 2 feluri: *aequum* = asemenea,

alianța între 2 state suverane, prin care se încheie nu numai o prietenie, ci și o societate de arme; *foedus iniquum* — *alianță neasemenea* — care îndatorează pe partea mai slabă a avea aceiași prieteni și aceiași dușmani ca și partea mai puternică.

Fiecare *foedus* putea fi desființat în mod unilateral, chiar și dacă eră legat pentru totdeauna sau pe un timp nehotărât. Se înțelege, că desființarea, fără motiv și declarație corăspunzătoare, avea de consecvență războiul.

Se deosebește de *foedus* actul *deditio* (predarea) și *occupatio bellica* (ocupațiunea războinică), la cari poate fi supus un popor învins.

Deditio e act bilateral, poporul învins, deși silit, dar totuși face ofert de a se preda din voința proprie (*voluntate*), fiind încă în puterea proprie, iar învingătorul primește ofertul de *deditio*, și crușă oferentului aceea-ce are. Prin *occupatio bellica* învinsul perde tot ca a avul (statul, legile, averea, libertatea).

Închinarea nu este altceva decât un *foedus iniquum*, iar *incorporarea* unei țări (cazul Ungariei ca provincie turcească), fie în urmă de *deditio*, fie în urmă de *occupatio bellica* e desființare. Afară de închinare și încorporare este și răscumpărarea păcii dela dușman prin plata unui tribut (*tributum*).

Foedus iniquum (închinarea) se încheie de regulă în timp de pace, când statul mai slab, din inițiativă proprie, oferă de bună voe *închinarea*.

Prin „*foedus iniquum*“ se poate perde suveranitatea externă, dar se poate și menținea în parte, cuprinzând numai obligația de a fi prietin prietenilor și dușman dușmanilor federatului. La tot cazul însă *foedus iniquum* lasă neatinsă *suveranitatea internă*, care conține: libertatea cârmuirii interne nelimitate, ca alegerea Domnitorului, legiuirea, justiția, funcționarea liberă a acestora conform dreptului țării, dreptul de a bate monede, de a impune pe cetățenii proprii, a le cere servicii militare, a ținea armată.

În lumina acestor cunoștințe de drept internațional public să examinăm închinarea celor 2 țări române.

Di Dim. Onciul spune următoarele pespre închinarea, făcută de Mircea :

„De patru ori învingători asupra lui Baiazid, Mircea și-a câștigat la Turci renumele de „*principe între creștini cel mai viteaz*

și cel mai ager“. Poate de aceea Baiazid, după ultimul războiu cu neînvinsul Domn român, a făcut o învoială cu Mircea înainte de a pleca în Asia..., prin care Mircea a *promis să dea tribut și au tocmit pace*. Și *Mircea a primit multă țară în partea Bulgariei și Serbiei*“ (citat la Longinescu op. cit. p. 331), iar mai departe: „Necesitatea acestui tratat, prin care Suleiman își asigura liniștea din partea războinicului domn român, eră mai mare pentru dânsul decât pentru Mircea. Din acelaș motiv el a încheiat tot atunci un tratat de pace și amicie cu împăratul bizantin, renunțând chiar la o parte din cuceririle tatălui său, cum și la tributul promis de bizantini. Dar nu mai puțin și pentru Țara-Românească, tratatul lui Mircea prezintă însemnate foloase, asigurându-i pacea în afară și independența înăuntru“.

Prin acest tratat se garanta Țării-Românești autonomia sa completă, dreptul de alegere al Domnului și toată libertatea înăuntru, ținând să plătească numai tributul pomenit către Turci. Prin acest tratat, pe stipulațiunile căruia, s'au întemeiat până în timpul din urmă raporturile noastre de vasalitate cu Poarta, *s'a asigurat și pentru viitor existența statului român, atât în contra unei eventuale cuceriri turcești, cât și în contra celorlați vecini*, cari până în timpul mai nou tot fîneau la presiunea țărilor noastre și ale căror intențiuni s'au zădărnicit mereu prin suzeranitatea turcească. Suzeranității turcești avem să datorim în mare parte, că nu ne-a înghișit Austria sau Rusia. Prin urmare actul de închinare al lui Mircea era un act de mare înțelepciune. Acesta e folosul, care cu toate relele suzeranității otomane, de care am suferit atât de mult, ni le-a adus înțeleapta politică a lui Mircea“ (Longinescu op. cit. 334).

Închinarea lui Mircea s'a făcut în anul 1402. Actul original al închinării nu s'a descoperit până acum.

Închinarea Moldovei n'a urmat decât peste 110 ani la 1512, în timpul domniei lui Bogdan, urmașul lui Ștefan cel mare, de asemenea unul dintre cei mai viteji Domni, care a bătut de multe ori pe Turci, făcându-i să simțească greutatea loviturii Moldoveanului războinic, numit în documentele contemporane: „*gens bello praestantissima*“.

Închinarea Moldovei s'a făcut chiar la sfatul lui Ștefan cel mare, care în cuvîntul său pe patul de moarte, cum spune cronicarul Urechia, a dat între altele și următoarele povești: „...Soliman

a înghițit până acum prin intrigi și uneltiri mai toată Ungaria a supus prin puterea armelor sale Crimeea și triburile până acum neînvinsse ale Tătarilor, pre care și le-a aliat prin introducerea religiei mohamedane; Basarabia noastră e contopită prin silnicia sa; ... De cauf la vecinii mei de prin prejur, nu pot decât să căinez starea nenorocită a lucrurilor noastre. Pe Sași îi cunosc și știu, că sunt nestatornici și nu-s în stare să se împotrivescă furiei Turcilor; Ungurii gem acum cu toții sub jugul lor: Germanii au, după cum mi se pare, atâtea încurcături lăuntrice, încât nu vor, sau nu pot, să se îndeletnicească și cu acele din afară. Iar a îndeinde pânzele contra furtunei și vijeliei, face numai un nebun, dar nu un corăbier cuminte! Puterile noastre sunt prea mici; ajutorul străin îndoelnic și departe, primejdia însă neîndoelnică și aproape.“ „...De aceea în aceste din urmă clipe ale mele, vă sfătuiesc ca un tată și ca un frate, că dacă pe lângă pășrarea legilor noastre mirene și bisericești, puteți dobândi pacea cu învoieli cinsteșe, chiar fie și pe lângă un haraciu, atunci este mai bine să vă încredeți în milostivirea lui decât în armele lui. Dacă însă v'ar pune alfel de învoieli, atunci mai bine să periți cu toți de mâna dușmanului, decât să fiți privitori nepăsători la pângărirea religiunii voastre și la ticăloșenia țării voastre! — Iar Dzeul strămoșilor noștri, care face minuni... va trimite pe Unul, care să vă scape, sau să scape pe urmașii voștri, de sub jugul barbarilor și să redea Țării libertatea și puterea sa“.

În anul 1512, domnul Moldovei Bogdan, când a trimes tributul, care se plătia și mai nainte, și când solul său, Ioan Tăutul s'a prezentat în fața Sultanului, a declarat, că e însărcinat de Domnitor și de Poporul Moldovei, ca să-i închine amândouă Moldovele... Sultanul a primit solia cu dragoste. După Cantemir, Moldova se îndatora să plătiască anual 4000 galbeni, 40 cai moldovenești, 24 de șoimi, — *in feudi recognitionem* — și la caz de războiu, condus de sultanul însuși în persoană, să trimeată în lagărele turcești 4000 de Moldoveni, ca să deschidă drumurile și să dreagă podurile. Sultanul din partea sa încă a făcut daruri domnitorului, și asupra actului închinării a dat un hătișerif, pe care l-a întărit cu semnătura proprie.

Închinările făcute de cele 2 principate față de Turcia se numesc și *capitulațiuni*.

Hătișeriful de închinare al Moldovei a fost ars la anul 1686,

când Sobieski, regele Poloniei, a năvălit în țară. Așa că mai târziu n'a putut fi arătat, când s'au ivit discuții asupra conținutului său. Conținutul e restabilit de cercetările istorice și fixat în următoarele :

1. Suveranitatea internă a statului a rămas nelimitată, perzându-se numai suveranitatea externă;

2. Drepturile Sultanului se reduceau la investitura Domnilor aleși și la plata tributului anual fixat.

Chiar în vederea clauzei privitoare la cei 4000 Moldoveni pentru repararea podurilor și deschiderea drumurilor, în caz de războiu condus de Sultanul în persoană, în tratatele încheiate după 1512 între Moldova și Polonia se prevedea, că Moldovenii sunt scutiți de îndatoririle luate prin acele tratate, dacă Sultanul conduce vr'un războiu în persoană.

După „închinare“, Țara Românească a încercat de 2 ori să scuture jugul turcesc. Prima încercare a făcut-o Domnul Vlad Țepeș, care a refuzat să plătiască tributul cerut de Turci și a sdorbit o expediție turcească, care a venit să-l prindă. Dar Turcii au venit cu puteri mai mari și în 1462 au prins pe Țepeș, iar în locul lui au așezat pe tron un Domn, care s'a supus Turcilor și s'a obligat să împlinească condițiunile închinării. A doua încercare a făcut-o Mihaiu Viteazul, care, în scurtă lui domnie numai de 8 ani, a reușit să sdrobească în lupta dela Călugăreni o oaste turcească de 20 ori mai mare decât a sa. Dar căzând la 1601 Mihaiu, asasinat la Turda, țara, ridicată de dânsul, a ajuns iar sub apăsarea turcească.

Capitulațiunile încheiate între cele 2 principate și Turcia au fost singura bază de drept a raporturilor de drept internațional dintre ele, până la ruperea raporturilor de vasalitate, urmată la 1877.

În epoca posterioară închinării n'a avut loc nici o convenție de modificare, cu toate acestea Turcii și-au luat mai multe drepturi, decât aveau în baza capitulațiunilor, ca numirea Domnilor și destituirea lor, ridicarea tributului, limitarea libertății comerțului, acordând puterilor străine jurisdicțiune consulară, aplicarea tarifelor vamale turcești. Se înțelege, că toate aceste încălcări sunt făcute cu violarea normelor cele mai elementare de drept internațional, cum vom vedea în epocile următoare.

§. 55. Voivodatul, originea, fazele lui.

Situația voivodului față de cnezi. Voivozii din teritoriul locuit de Români.

Unul dintre cele mai vechi așezăminte din constituirea vieții de stat a Românilor este voivodatul. Cu chestiunea originii lui s'a ocupat Ion Bogdan, fost profesor la Universitatea din București (v. Analele Academiei Române, tomul XXIV, pag. 191 și urm.) În baza cercetărilor lui putem fixa următoarele rezultate privitoare la voivodat.

În organizarea veche a țărilor române, autoritatea supremă, Domnul, purta titlul de *voevod*. Acest titlu nu a fost nici la unul din statele vecine. Bulgarii au avut chani, cneji și mai târziu țari; Sârbii mari-jupani, cneji, crai, bani și despoți; Rușii cneji, mari-cneji, țari; Polonii cneji și apoi regi, ca și Ungurii.

Cuvântul „voevod” e de origine slavă (sl.: vojevoda = conducător de ostași, beliduce). E oare și instituțiunea de origine slavă?

Istoriografia mai nouă admite în general originea slavo-bulgară a voivodatului, dar aceasta e numai până la un punct adevărat. După rezultatul cercetărilor lui I. Bogdan, voevodatul, ca și chinezatul e una dintre acele vechi instituții, care deși împrumutată dela Slavi într'o epocă cu mult mai veche (între secl. VI. și IX.) decât constituirea statelor slave, s'a dezvoltat la Români ca o instituțiune națională, în mod particular românesc, cu totul deosebit de dezvoltarea din statele slave. Instituțiunea voevodatului la Români e rezultatul dezvoltării corăspunzătoare împrejurărilor politice deosebite, în care a trăit neamul românesc. Pentru denumirea instituțiunei a rămas cuvântul de origine slavă, suprapus celui românesc, care a fost uitat.

Originea voevodatului se găsește în epoca primelor întâlniri ale elementului slav cu cel român, din timpul când Bulgarii, făcând declarația de emancipare de sub dominațiunea Avarilor, au rămas stăpâni peste organizațiile din teritoriul locuit de Români. La început voivozii au fost independenți, dar estinzându-se dominația Bulgarilor, care în urma depărtării, eră mai mult nominală, au ajuns în dependență față de ei.

După decăderea stăpânirii bulgare, crescând puterea de expansiune a regatului ungar, acesta și întinde dominațiunea și

peste Carpați, așa că la 1247—1250 găsim cele 2 voevodate românești din dreapta și stânga Oltului (Lytovoi și Seneslau) sub suzeranitatea regelui ungar.

Între anii 1250 și 1290 Ungaria trece prin o epocă de slăbire în afară și anarhie înlăuntru (lupta nobililor pentru reducerea puterii regale — legea din 1298 pentru restricțiunea prerogativelor regale), în care cele 2 voevodate se unesc sub un „*mare voevod al Țării Românești*“.

În timpul consolidării acestui voevodat cnejii români din Moldova trăiau izolați unul de altul sub stăpânirea Tătarilor. Dar fiind curățit și ținutul până la Seret de Tătari în urma expedițiilor întreprinse de regii Ungariei la 1324— și 1352—53, la care au luat parte și voievozii români din Maramureș, s'a pregătit și în Moldova terenul pentru unificarea chinezatelor românești într'un „voevodat“, înființat de voevodul venit din Maramureș, după ce frații lor din Țara Românească se constituiseră de mult într'un asemenea stat.

Cu emanciparea voievozilor din Țara Românească de sub suzeranitatea regelui ungar și cu eșirea voevodului Bogdan din Maramureș, voevodatul la Români intră într'o nouă fază. Voievozii ajung domni neațânași peste teritorii întinse, peste chinezate și poate peste confederațiuni de chinezate. În această fază ei iau și titlul de „*gospodari*“ sau „*gospodini*“, arătând prin aceasta stăpânirea absolută a țărilor lor, suveranitatea în sens modern. Ei se numesc de aici înainte: *voievozi și Domni, voievoda i gospodini*.

Voievozii recunosc și după trecerea peste munți vasalitatea regelui ungar, dar în țărilor lor au puterea deplină asupra teritoriului și supușilor lor, ce însă nu aveau în Ungaria. Cu titlul de Domni ei iau și forma teocratică: „*din mila lui Dumnezeu*“, care eră și în titlul regilor Ungariei și Poloniei, iar în Țara Românească se află pe lângă aceasta și formulă bulgărească „*cel în Christos Dumnezeu credinciosul*“.

Primii voievozi români sunt amintiți pe teritorii dependente de regii Ungariei (Severin, Cumania) sau în teritoriile Ungariei dincoace de munți. După I. Bogdan pentru faza veche a voevodatului nu se poate susține, că voievozii ar fi avut autoritate teritorială, că erau comandanții armatelor și judecători, ci voievozii sunt șefi ai așezărilor sătești și intermediari între acestea și stăpânii lor: regele, clerul sau nobilimea. Voievozii sunt supuși ju-

risdicțiunei comișilor și castelanilor, ca și cnejii, și în unele părți au atribuțiunile cnejilor, iar în alte părți d. e. în Maramureș au atribuțiuni mai largi, fiind quasi reprezentanții întregii populațiuni românești față de rege.

În documentele ungurești voievozii români se amintesc dela secolul XIII. încoace. Din analiza documentelor I. Bogdan reconstituiește următoarele atribuțiuni pentru epoca aceasta.

Deși în viața statului ungar voievozii români n'au fost factor constituțional hotărâtor, ei ca voievozi ai Românilor sunt în același timp și voievozi ai regelui ungar. În teritoriul lor erau voievozi, iar față de regele erau chinezi mai puternici decât ceilalți. Țara lui Lytwoy e numită: „*terra Kenezatus Lytwoy Woivodae*” — pământul chinezatului lui Litovoy voevodul.

În veacul al XIII. chinezii români din Ungaria aflători pe pământurile regelui aveau în atribuțiuni:

1. de a administra pământurile în numele regelui;
2. de a pregăti și conduce contingentul de războiu din teritoriul lor;
3. de a judeca pe locuitori în cauze mai mici;

Pentru serviciile acestea aveau anumite venituri dela locuitori, pe cari le împărțiau cu regele.

Chinezii la început erau aleși de Români și erau confirmați de rege. Mai târziu demnitatea de chinez devine ereditară în familia sa. Cu timpul chinezii pun mâna pe pământuri mai întinse, se îmbogățesc, iar în schimbul serviciilor militare primesc pământurile dela rege cu drept de proprietate și îi ridică la gradul de nobili. Dar prin aceasta intră în șirul nobilimei, care nu făcea deosebire după neam, și ca urmare încetează de a mai fi reprezentanți ai poporului român față de rege.

Voevozii Românilor din Ungaria sunt în unele părți cu aceleași atribuțiuni ca și chinezii, iar în alte părți sunt superiori chinezilor, având autoritate asupra altor chinezi. Între acești din urmă e cunoscut voevodul din Maramureș, care eră mai mare peste chinezii români din acel ținut și eră privit ca șef al întregii populațiuni din comitat, îndeplinind și funcțiunea de castelan.

Pentru epoca înainte de veacul al XIII și al XIV, din care se găsesc documente, I. Bogdan ne spune, că „voievozii” erau, dela cucerirea maghiară încoace, niște șefi ai chinezilor, aleși de aceștia ca să reprezente interesele lor comune față de suveran

În epoca cea mai veche, înainte de cucerirea maghiară și în timpul stăpânirii bulgare, ei erau șefii unor confederațiuni de chineji: în vreme de pace ei hotăreau neînțelegerile dintre aceștia, în vreme de război ei se puneau în fruntea lor. Atribuțiunile militare și judiciare, fiind contopite pe atunci în aceeași persoană, nu numai la Româi, dar și la toate celelalte popoare din jurul lor, voevodatul s'a putut naște la Români, ca și instituțiile analoge dela alte popoare, în mod cu totul independent de influințele streine.

Din studiul documentelor cunoscute până acum se constată existența de voevodate și voievozi în următoarele ținuturi:

I. La 1247–1250 (document dela regele Bela IV) *voevodatul lui Lytwoy* în fața țării Hațegului la poalele sudice ale Carpaților în dreapta Oltului, cam prin județul Gorj, și *voevodatul lui Seneslau* în fața țării Făgărașului, prin județele Argeș și Muscel.

II. La 1326 (document dela prepositul mănăstirii Sf. Ștefan din Oradea-mare) *Negul woywoda* în ținutul Hudus din Bihor.

III. La 1335 *Bogdan voevod* fiul lui Mykula, în ținutul *Carașului* în Bănat la posesiunile lam și Borzaszentgyörgy (document dela C. Robert).

IV. La 1345 sunt amintiți 5 voievozi odată cu Alexandru Basarab în scrisoarea papei Clement VI, în care acesta spune, că le-a trimis scrisori cu invitarea de a trece la catolicism, cum trecuseră și alți „Olachi Romani, commorantes in partibus Hungariae Transsilvanis, ultra Alpinis et Sirmiis”. Acești 5 voievozi „Valachi Români” erau: Nicolaus pinceps de Remechea, Ladislaus voyvoda Bivinis, Sanislaus de Sypprach, Aprozya Voyvoda de Zopus și Nicolaus voyvoda de Auginas. Identificarea cu localități cunoscute e imposibilă (Remechea = Remetea, Sypprach = Siplac, Aprozya din Zopus = Aprusa din Saraseu, Zopus = Sebus (Maramureș) ???).

V. La 1363 (document dela capitolul din Oradea-mare) *Ivan woywoda de Bulenus* (Beiuș) împreună cu frații săi Bog și Balk. Aceștia sunt o familie de voievozi ai Românilor dela Beiuș, cari judecau neînțelegerile dintre aceștia și adunau dările regale dela ei.

VI. La 1364 (document dela regina Elisabeta) regina Elisabeta permite Românilor din *comitatul Bereg* („comunitati Wolacorum in comitatu de Beregh”) să-și aleagă și pună în fruntea lor

un voevod („quem communitas Wolacorum habere voluerit), care va avea să judece și să puie capăt tuturor certelor iscate între dâșii și care va administra toate veniturile și va supraveghia toate îndatoririle, ce le aveau Românii față de regină și comitele comitatului. Cu 6 ani mai târziu (1370) regina Elisabeta permite din nou acelorași Români să fie judecați de voevodul lor („de voevodul Românilor din comitatul Beregh“), (document la *Mihályi* p. 55).

VII. La 1371 prin un document al regelui Ludovic se dăruiește fiilor unui Stanislau „*fost voevod de Ung*“ chinezatul unei posesiuni din satul Neresnița de sus, în document e vorba de un voevod al Românilor din Ung. (tot la *Mihályi* p. 64).

VIII. La 1383 regina Maria dăruiește chinezatul Românilor din comitatele Beregh și Sătmár la trei frați, fii ai unui „Stanislau, voevod al Românilor reginei (woywoda Olachorum reginalium“) din „Kerchkery“ și „Buchnicze“, 2 sate, peste cari fusese chinez cu titlul de voevod (*Mihályi* p. 77).

IX. La 1410 „Petrus vajda ac universi Kenezii et jurati de pertinentiis eiusdem *Belenes*“ (Beiuș) judecă un proces dintre mai mulți Români. (Hurmuzaki 1. 2. p. 469). Voevodul se prezintă ca șef al chinezilor din ținutul Beiușului.

X. La 1445 șase voievozi indicați cu nume de comune din comitatul fost al *Zarandului*: Moga și Ladislau de Bolya, Ștefan de Birtin, Ioan de Fenyupatak, Șerban și Ion de Ribitze se adună la judecarea unui proces între un țibian și locuitorii din Baia de Criș.

XI. La 1450 episcopul de Alba-Iulia dăruiește lui *Nicolae* „woywode Walachorum nostrorum de Oláh Gorbó“ o posesiune a capitolului Olahtothfalw din comit. Cojocnei.

XII. La 1547 Românii din Abrud își aveau voevodul lor propriu, cu numele *Iacob*. (Uj magy. Muzeum 1854 vol. II. 130).

XIII. La 1548 Thoma Hosszu de Kis-Nyires „în vaivodatu possessionis Restolcz“ în *Chioar*.

Se amintesc apoi în documente voievozi în com. *Cojocna* în *Caraș*, *Bihor*, *Ung*, *Timiș*, *Maramureș*, *Bereg*, *Zarand*, la *Caranșebeș*, *Lugoș*.

Cei mai însemnați, și ca atribuțiuni și cu putere și ca importanță istorică, sunt voievozii din Maramureș, cari singuri fac un capitol în istoria înființării principatului moldovenesc.

§. 56. Dreptul vechiu. Drept scris și nescris. Pravile. Obiceiul pământului.

Viața societății din organizațiile de state românești eră stăpânită de obiceiul pământului (*jus valachicum ab antiquo*). Obiceiul e forma în care se prezentă dreptul în fiecare societate începătoare.

Neamul românesc însă, care avea un trecut de peste o mie de ani, când s'a organizat în cele 2 principate naționale, al Țării-Românești și al Moldovei, avea și o moștenire de instituțiuni juridice vechi. Deși în timpul năvălirilor barbare și al vieți sale petrecute în ascunzătorile munților nu s'a putut conserva dreptul în forma scrisă, dar s'a păstrat în tradițiunea obiceiului din bătrâni.

Date privitoare la legile vechi românești, găsim în 2 aprecieri generale a unor istorici europeni.¹⁾

Paul Giovio (1483—1559) în *Historia sui temporis ab anno 1494 ad annum 1547*, tipărită la Paris în 1553, spune:

„Apud Valachos enim, non Romanae modo disciplinae certi mores, et leges vigent, sed ipsa quoque Latinae linguae vocabula servantur“.

Leonhardus Goreccius, în *Descriptio belli Ivoniae palatini Valachiae, quod in anno 1574 cum Selymo II. Turcarum imperator gessit* (se găsește în *Poloniae historiae corpus* vol. III. pag. 75, tipărit: în Basileae 1582) spune:

„Apud Valachos enim, non modo Romanae disciplinae mores certi, legesque vigent, sed ipsa quoque Latinae linguae vocabula per multa servantur“.

Din acești scriitori se constată, că în știința juridică a veacului al XVI domniă părerea, că Românii sunt conduși de obiceiuri și legi romane. Ce ce părea mai interesant eră constatarea, că la Români de găsește și un vocabular de cuvinte latinești.

Cel dintâi domnitor, care a simțit necesitatea de a întări siguranța de drept prin fixarea obiceiurilor și a dreptului existent într-o carte scrisă, a fost Alexandru cel bun al Moldovei (1401—1433). Istoricul Dimitrie Cantemir (1716) ocupându-se și cu legiunile provinciale ale Moldovei, ne spune că în timpul înainte de

¹⁾ Vezi S. G. Longinescu, *Legi vechi românești și izvoarele lor*, vol. I. Introducere p. E. și Istoria dreptului rom. p. 133.

Alexandru cel bun judecătorii nu se mai pricepiau cum să judece, având să lupte cu „obiceiul vrăjmaș“, adică cu norme de drept contradictorii, de aceea Alexandru cel bun, când a luat stema regilor dela împăratul din Constantinopol a luat și legile cuprinse în cărțile *Basilicalelor* și a făcut din ele o spicuie (*Pravilă*).

Totuși, zice Cantemir, n'au putut fi desființate la acest neam diferitele *obiceiuri* ale neamurilor vecine, pe care le-a primit în vremea răstăcirilor și desțărării lui, și care în ce privește *moștenirile, testamentele, împărțeala moștenirilor, hotărnicile pământurilor și servituțile* sunt deosebite aproape la toate națiunile pământului. Și astfel de atunci s'a născut un îndoit drept pentru Moldoveni, unul *scris*, care se reazămă pe legile împăraților romani și greci și pe hotărârile sfatului împărătesc; celalalt *nescris*, care nemerit se numește obiceiul neamului (între Moldoveni e numit chiar în graiul părintesc cu vorba slavă „*obyezai*“), care arată moravurile, deprinderile (v. Longinescu, Istoria dreptului român pag. 12—13).

Din informația dată de Cantemir, care, ca toți Domnii, eră și cel mai înalt judecător al țării, prin urmare trebuia să cunoască bine izvoarele de drept, după cari se dau judecățile în țara sa, rezultă, că și după spicuirea de legi făcută de Alexandru cel Bun, care eră lege în vigoare și în timpul său, *dreptul scris*, (*jus... scriptum unum, quod Romanorum Graecorumque imperatorum edictis et conciliorum decretis niteretur*), au mai rămas în putere unele obiceiuri înrădăcinate, *dreptul nescris* (*non scriptum alterum, quod consuetudinem gentis recte diceret*).

Legea lui Alexandru cel Bun, cum vom vedea mai târziu e o spicuie din legile împăraților romani și greci. Cu deplină dreptate putea să se susțină în veacul al XVI părerea, că la Români sunt nu numai obiceiuri, ci chiar și legi romane.

Prin urmare principatul Moldova în veacul al XV avea dreptul scris fixat în legea lui Alexandru cel Bun, iar alături de dreptul scris a rămas dreptul nescris, care nu era complet în obiceiul românesc sau obiceiul pământului.

În Țara-Românească n'avem urme despre existența unei spicuii similare celei a lui Alexandru cel Bun. Nu rămâne îndoială, că și în această țară, cu o organizație mai veche, se vor fi întrebuițat legile împăraților romani, alături de obiceiul românesc.

Ş. 57. Legiuirea lui Alexandru cel Bun.

Cea dintâi lege scrisă în viaţa statelor române este cuprinsă în Legiuirea lui Alexandru cel bun. Cu primele legiuri scrise se ocupă în mod temeinic şi amănunţit de S. G. Longinescu în cele 2 lucrări valoroase ale sale: Istoria dreptului românesc, publicată la 1908 şi în Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu, însoţită de izvoarele sale, de varianta sa muntenească întrupată în Indreptarea legii a lui Mateiu Basarab şi de tălmăcirea sa în franţuzeşte, publicată la 1912, la vol. I. din Legi vechi româneşti şi izvoarele lor. Este un mare merit al dlui Longinescu, că în urma neobositelor sale studii asupra izvoarelor vechi ale dreptului românesc, vedem astăzi atât de clar raportul între primele legiuri scrise ale statelor române şi între izvoarele lor de drept roman. D-sa ne-a dat dovezi, peste orice îndoială, că dreptul scris din prima epocă a aşezămintelor juridice româneşti are la temelie sa dreptul roman, perpetuat în monumentele juridice ale organizaţiilor de stat, ce au continuat viaţa imperiului vechiu roman. Intemeiaţi pe rezultatele d-lui Longinescu ne vom ocupa şi noi în cele următoare cu primele legiuri ale statelor române. Asupra existenţei Legiurii lui Alexandru cel Bun multă vreme scriitorii, cari s'au ocupat cu această chestiune, nu erau de acord. Scriitorii români Alexandru Hasdeu (Cuvânt către elevii şcolii finutului Hotin, la 25 Iulie 1837), G. Misail (Originile legislaţiunii române, Bucureşti 1865), D. Alexandrescu (Explicaţiunea dreptului civil român, Iaşi 1866), Paul Negulescu (Studii de istoria dreptului român, Bucureşti 1900), Grig. I. Alexandrescu (Studii asupra ist. gen. a dreptului, Focşani 1905), apoi dintre străini: M. Pergament, prof. de drep în Petersburg, Heimbach (Dreptul bizantin în Basarabia) susţin, că Pravila lui Alexandru cel Bun a existat. A. D. Xenopol (Ist. Rom.), Gr. Conduratu (Codul de legi a lui Alexandru cel bun), C. G. Dissescu şi Kasso prof. de drept în Moscova cred, că istorisirea lui Cantemir, privitoare la existenţa Legiurii lui Alexandru cel Bun, e problematică.

Dl Longinescu susţine şi dovedeşte cu mare aparat atât în Istoria dreptului rom., cât şi în Pravila Moldovei din 1912 că Legiuirea lui Alexandru cel bun a existat, că ea a fost aplicată în tot timpul de 200 de ani până la urmaşul său Vasile Lupu, ca izvor de drept în principatul Moldovei. D-sa combate pe au-

torii cari susțin neexistența (v.p. 18—27). Argumentele principale pentru existență sunt:

1. Cantemir, ca cel mai înalt judecător al țării sale, cunoscând bine izvoarele de drept după care judeca, spune, că Alexandru cel Bun, domnitorul Moldovei, a luat dela împăratul din Constantinopol legile, ce se găsesc în cărțile Basilicale, și făcând o spicuire din ele, aceasta avea tărie de lege și în timpul său (începutul veacului al XVIII.). Legea lui Alexandru cel Bun, fiind o spicuire nu numai din legile împărașilor greci, ci și a celor romani, și fiind în vigoare dela veacul al XV. până la al XVIII., confirmă spusele celor 2 istorici Giovio și Goreccius, cari susțineau în veacul al XVI. că la Români au putere legi și obiceiuri romane.

2. Cu ocaziunea compunerii Cărții de legi a lui Vasile Lupu, după cum spune și Cantemir, cum rezultă și din prefață, Domnul a încredințat pe mulți bărbați cunoscători ai legilor din diferitele țări, să adune la un loc regulele de drept în vigoare, scrise și nescrise, și să întocmească din ele un singur codice (Pravilă). Între regulele de drept scrise a trebuit să fie adunată și Legiuirea lui Alexandru cel Bun. Aceasta trebuia să ocupe locul dintâi, față de alte regule de drept străine, căci ea aproape două veacuri și jumătate eră legea țării, după care se îndreptau judecătorii. De oarece Vasile Lupu din toate regulele de drept a făcut un singur codice, numit *Cartea românească de învățătură dela pravilele împărătești și dela alte giudeațe*, urmează, că într'acest codice trebuie să fie cuprinsă și Legea lui Alexandru cel Bun. Întrucât *Cartea românească*, cuprinzând în ea și legea lui Alexandru cel Bun, eră în vigoare la începutul veacului al XVIII. în Moldova, Cantemir putea cu tot dreptul să susțină, că Legea lui Alexandru cel Bun, eră în vigoare în Moldova și în timpul său.

3. Declarațiuni domnești ulterioare încă menționează, că cea dintâi legiuire în Moldova a fost dată de Alexandru cel Bun. Alexandru Scarlat Calimah, domnul Moldovei, care încă a dat țării sale un codice de legi, în hrisovul din 1 Iulie 1817 zice: „Și dar mai întâi domnul Alexandru I., care pentru multele sale merite și mari faceri de bine au dobândit denumirea de Bun, îndată după suirea sa la scaunul domniei (1401) văzând nevoia de legi, în care se găsea țara, au cerut și au primit Vasilicalele dela Împărașii Paleologi., Din aceste legi culegând Alexandru

câte s'au găsit trebuitoare și potrivite cu acele vremi și *traducându-se în limba pământească, au alcătuit o carte de legi...* — Anaforaua din Noemvrie 1819, arătând pravilele ce cârmuiau Moldova în vechime, spune: „Alexandru Voevod, ce au câștigat numire de Bun prin a sale îmbunătățiri, fapte și multe faceri de bine obștești, domnind la anii 1401 și înțelegând nevoia întrebuișării pravilelor, au cerut pravilele împărățești dela Aftocratorii Paleologi, care i-au trimis Vasilicalele și dintre aceste alegând câte au socotit trebuincioase și potrivite vremilor de atunci, și în limba pământească tălmăcindu-le au alcătuit o carte pravilicească...” — Aceste declarațiuni domnești, deși se întemeiază pe spusele lui Cantemir, dau unele date care nu se găsesc la acesta. Anume, că Alexandru cel Bun a compus o carte de legi, spicuiind din Basilicale și că această carte a fost tălăluită în limba pământească. A fost această limbă pământească cea ronânească, sau cea slavonă (limba oficială în actele de stat), nu se poate constata.

Declarațiunile domnești mai spun unele lucruri, care nu le spune Cantemir. Și anume: Hrisovul din 17 Iulie 1817: „...Două veacuri mai apoi Vasile Voevod numit Arnăutul, culegând tot din Vasilicale, ca din niște isvoare, precum se vede de pe inscripția Cărții sale, și *adăugând către legile lui Alexandru Vodă*, au tipărit la 1646 cartea sa de legi... De atunci *au lipsit cu desăvârșire Codul lui Alexandru cel Bun, ca unul ce n'a ajuns a fi tipărit...*” Anaforaua din 1819 spune tot același lucru.

Din acestea rezultă, ca dacă vrem să găsim Legea lui Alexandru cel Bun, care n'a fost tipărită în vremea sa (neexistând încă tiparul), trebuie s'o căutăm în Codicele lui Vasile Lupu. În aceasta trebuie să găsim în locul prim legea lui Alexandru cel Bun („*adăugând către legile lui Alexandru cel Bun*”).

4. Că în Cartea românească a lui Vasile Lupu sunt încorporate 2 spicui de legi rezultă și din următoarele deosebiri tehnice:

a) Cartea e împărțită în mai multe capitole. Dintre ele cele dintâi 16 sunt numite „*pricini*”, iar cele 78 următoare „*glave*”. Dacă eră o singură lege, nu eră nici un motiv, ca o parte a capitolelor să fie numite *pricini*, iar cealaltă parte *glave*.

b) Numerotarea capitolelor nu e la fel în întreagă cartea. În cele 16 capitole prime numite „*glave*”, numerotarea paragrafilor e curentă pentru toate paragrafele, fiind indicate cu numerele

1—252. În cele 78 capitole zise „glave” numerotarea paragrafelor începe în fiecare capitol cu 1 și se termină la finea capitolului. Autorul legiuirei a vrut să indice și prin această deosebire la numerotarea capitolelor, că spicuirea e compusă din 2 cărți deosebite.

c) În tabla de materii sunt 2 titluri. Unul la început pentru cap. 1—252 „Pravile împărătești, alese din svitocui împăratului Iustinian pentru multe fialuri de giudeașe...” Al doilea titlu este după cap. 252 pentru capitolele următoare „Alt fial de pravile împărătești pentru toate fialurile de giudeșe...” Această distincție în indicarea conținutului cărții („multe fialuri” și „toate fialurile”) încă denotă, că autorul a vrut să arate, că sunt 2 cărți de legi întrupate în Cartea românească.

Di Longinescu dovedește (Legile vechi etc. pag. K. — R.), că Legea lui Alexandru cel Bun o formează paragrafele 1—94 din Cartea lui Vasile Lupu. Acestea au de isvor spicuirea elinească din veacul al VIII, sau IX. numită *Nomoi Georgikoi*, latinește *Leges colonariae*, *leges agrariae*, *leges rusticae*. Acestei spicuii i s'a dat numele de „*Leges colonariae ex libris Iustinianipiae memoriae imperatoris selectae*”.

Din aceste 94 paragrafe: sunt luate din cărțile lui Iustinian 77, din anumite reguli din biblie 12, din Ecloga (spicuire întocmită de împărații bizantini Leon și Constantin Isaurianul) restul. — Toate nu sunt însă streine de regulile de drept din cărțile lui Iustinian.

Paragrafele din Cartea lui Vasile Lupu, care urmează după paragraful 94 (la care se termină cea a lui Alexandru cel Bun) au de isvor în compunerea lor opera romanistului *Prosper Farinaccius* (a trăit de la 1544—1614): *Praxis et Theoricae criminalis*. Prin urmare e evident, că materialul, care nu a fost extras din această operă, posterioară epocii lui Alexandru cel Bun, este anterior ca vechime, și de aici se confirmă spusele lui Cantemir și ale urmașilor săi privitoare la Legea lui Alexandru cel Bun.

Pravila lui Alexandru cel Bun conține *Pravile pentru toți lucrătorii pământului*. Titlurile pricinilor cu paragrafi 1—94 sunt următoarele:

1. Pentru plugari, 2. Pentru furtușagul, 3. Pentru păstori ce se zic văcarii și boarii ce pasc cirezi, 4. Pentru paguba ce fac

dobitoacele, 5. Pentru pagube ce se vor face în ȧarină, 6. Pentru uciderea dobitoacelor, 7. Pravilă pentru pomi, 8. Pravilă pentru arsuri și toate feliurile de pojar, 9. Pravilă pentru nămiși, 10. Pentru cea ce vor zidi sau vor răsădi pe locul altuia, 11. Pravilă pentru mori.

Cum se vede și din această înșirare, Legea lui Alexandru cel Bun nu normează toate raporturile juridice, ci numai acele, care eră trebuință să fie regulate prin legi scrise, după necesitățile acelei vremi. Din aceste pravile, arătate ca regule speciale pentru lucrătorii pământului 64 paragrafe cuprind regule cari privesc pe ori și cine, numai 30 sunt regule speciale pentru lucrătorii pământului.

Câteva părți, mai caracteristice, din Legea lui Alexandru cel Bun reproducem¹⁾.

Sunt cele dintâi monumente juridice din organizațiile de state românești, de o potrivă importante ca isvoare juridice și ca monumente ale limbei vechi românești, ridicată ca limbă a legiuierei și oficială a statului, după emanciparea din lanțurile culturale slavone.

§. 58. Legiuirea lui Vasile Lupul. (Carte Românească de învățătură dela pravilele împărătești).

Pravila originală a lui Vasile Lupu se găsește într'un exemplar manuscris în biblioteca Academiei Române și al doilea exemplar în biblioteca centrală din Iași.

Cantemir, ne spune despre legile Moldovei:

„Însă fiindă acele obiceiuri, întru cât nu se sprijineau pe nimic scris, erau abătute dela înțelesul lor adevărat de judecătorii răi și duceau la nedreptate, de aceea Vasile Arnăutul, Domnitorul Moldovei, în veacul trecut, a poruncit, ca să se adune la un loc de cătră bărbați iscuși și cunoscători ai legilor patriei lor toate rânduielile și scrise și nescrise, și a alcătuit din ele un singur cod care astăzi e călăuza pentru judecătorii Moldovei, ca să hotărască drept“.

¹⁾ Tabla de materii e reproducă de dl. Longinescu, Istoria dreptului românesc p. 141—155, iar conținutul e publicat, urmând șirul din programa cursului său de drept roman, la pag. 161—174.

Din prefața Pravitei lui V. Lupu aflăm următoarele privitor la modul, cum a fost elaborată:

„...Ioan Vasile Voevoda, Domnul și biruitorul țării Moldovei, urmând urma celor buni și înțelepți domni, socotind neputința și slăbiciunea acestui loc și împușinarea isvoarelor sfintelor scripturi și altor învățături... drept aceea cu multă osrădie s'au nevoit Măria-Sa de-au cercat pre multe țări, până l-au îndreptat Dzeu, de-au găsit oameni ca aceia dascăli și filosofi, de-au scos din cărțile elenești și latinești toate tocmelele cele bune și județele celor buni creștini și sfinți împărași, carele ca o lumină luminează și arată tot lucrul celor întunecași și proști și neînvățași, ca să cunoască strâmbătatea tuturor și să judece pe dreptate, carele se chiamă acum pravilele împărătești. Acestea înțelepciuni și aceastea învățături ne-au dat și ne-au lăsat nouă tuturor rodului românesc, ca să ne fie nouă de-apururea izvor de viață, în veci nescăzut și nesfârșit...

Din acestea rezultă, că până în vremea lui Vasile Lupu, împușinându-se cărțile de legi, judecătorii dela scaunele Moldovei, sau din ignoranță, sau din neînțelegere neîndreptățiau pe cei săraci, iar Domnul pentru a înlătura aceste neajunsuri și a întări siguranța de drept, a căutat oameni pricepuși, pe cari i-a însărcinat să spicuiască din isvoarele de drept ale timpului și să compună un singur codice. Acesta a fost compus în limba grecească, din care un biv-logofăt Evstratie a făcut traducere în românește.

E intitulat: *„Carte Românească de învățătură dela Pravilele împărătești și dela alte județe cu zisa și cu toată cheltuiala lui Vasile Voevodul și Domnul Țării Moldovei, di în multe scripturi tălmăcită din limba Ilenească pre limba Românească. În tiparul domnesc s'au tipărit în mănăstirea a Trei Svētitele în Iași, dela Hristos 1646.“*

În studiul nostru vom numi-o scurt „Cartea Românească“ a lui Vasile Lupu.

În Cartea Românească a lui Vasile Lupu sunt întrunite într'un singur codice, în afară de regulile de drept scrise, cum am văzut, și Legiuirea lui Alexandru cel Bun, cum și obiceiurile pământului. Această concludiune e confirmată și prin declarațiunile de mai târziu. Hrisovul lui Scarlat Calimah din 1817 și Anafora din Noemvrie 1819 arătătoare de pravilele, care ocârmuiau pământul Moldovei în vechime.

Legiuirea proprie a lui Vasile Lupu urmează după cea a lui Alexandru cel Bun. Aceasta conține paragrafele 1—94, dela paragraful 95 începe cea a lui Vasile Lupu cu Pricina 12 Pentru furtușaguri, iar de-asupra indicând cu titlul: *Pravile împărătești*. Numerotarea e continuativă până la paragraful 252, fiindcă în capitolele 12—16 se reglementează tot chestiuni privitoare la furt. Fiindcă Legiuirea lui Alexandru cel Bun la pricina a 2 se ocupă cu furtușagul, autorul Legiuierei lui Vasile Lupu a așezat și materialul nou privitor la această materie imediat după legea fostă până atunci în vigoare a lui Alexandru cel Bun, ca astfel să fie păstrat sistemul acestei legiuiiri. După terminarea materialului despre furtușaguri se începe o nouă grupare a materialului, împărțit în 78 capitole numite „glave“, numerotate dela 1—78. În fiecare glavă paragrafele sunt numerotate începând cu 1 și terminând la finea glavei¹⁾.

Legiuirea lui Vasile Lupu conține 1160 paragrafe. Este meritul dlui Longinescu de a fi aflat izvoarele, din care autorul legiuierei lui Vasile Lupu a compus această operă de legiferare. Acest izvor pentru 1159 paragrafe este scrierea romanistului italian *Prosper Farinaccius* (1544—1614) „*Praxis et Theoricae criminalis*“²⁾.

¹⁾ Studenții vor studia împărțirea și conținutul Cărții Românești din ediția dlui Longinescu, *Legi vechi românești* vol. I. Conținutul e reprodus și în Longinescu, *Istoria dreptului român*, pag. 206—260, unde sunt indicați titlul capitolelor, iar materiile sunt redată în mod sistematic (pag. 211—260). E un studiu foarte interesant, asupra căruta se atrage atențiunea studenților.

²⁾ Dl Longinescu ne spune privitor la descoperirea acestui izvor următoarele :

În publicațiunile sale mai vechi (*Pravila lui Vasile Lupu și Prosper Farinaccius și Istoria dreptului rom.* 1908), de acord cu părerea generală credea și Dsa, că Cartea Românească e spicuită din legile bizantine. Aceste legi fiind scrise numai în elinește, părerea aceasta n'o credea întemeiată, de oarece în prefață se spune, că rânduielile legii au fost scoase din cărți elinești și latinești. Trebuiau dar să fie îndreptate cercetările și spre izvoare latinești. În Cartea Rom. se vorbea într'un loc, că s'a ținut seamă la unele rânduieli de : „pravile împărătești, ce sânt mai noo, carele se țin în samă acmu în toată lumea.“ Iar într'alte locuri făcându-se mențiune de doctrina juridică din vremea lui Vasile Lupu se zice : „măcar că zic o samă de dascăli“, — „iară cei mai mulți și mai credinciosi dascăli zic“, — „după cum dau învățătură toți dascălii“, — „tocmindu-se toți într'un cuvânt.“

În epoca lui Vasile Lupu în Europa apuseană erau în vigoare legile împăraților romani, în cele mai multe state, iar doctrina juridică eră dominată de scrierile glosatorilor și postglosatorilor. În capitolul 66 paragr. 8

Dl Longinescu caracterizează astfel izvorul și legiuirea lui Vasile Lupu :

„Prosper Farinaccius a fost un romanist foarte vestit în vremea sa. Scrierile sale și acele ale unui alt romanist, Iulius Clarus, erau nu numai foarte cunoscute, dar până la sfârșitul veacului al XVIII. au înrăurit foarte mult atât împărțirea dreptății, cât și doctrina din mai toate țările apusene. Așadar legiuirea moldovenească dela 1646 nu numai, că eră la înălțimea științei juridice de pe atunci, dar spre deosebire de legile obicnuite, eră o lucrare învățată! Tot odată ea este unul dintre cele mai vechi coduri datorite puterii legiuitoare și scrise în limba țării. — De aceea Matei Basarab, domnitorul Munteniei (1633—1654), voind să înzestreze și el țara sa cu o lege, a luat în întregime Cartea de învățătură a Moldovei și după șase ani dela tipărirea ei, a întrupat-o în *Indereptarea Legii*, care a fost tipărită la 1652. Din acest an cele două țări surori au avut aceeași lege; deci unitatea juridică a țărilor noastre a fost înăptuită cu 207 ani înaintea uniții politice. Această unitate juridică a ținut 128 de ani, până la 1780, când Muntenia a fost înzestrată cu o lege nouă, Codul lui Alexandru Ipsilante” (Legile vechi pag. O).

Cartea Românească conține norme de drept penal (parte generală și specială), procedură penală, de drept civil și procedură civilă.

Din acest monument juridic încă reprodusem câteva texte,

(fi reproducem și noi mai la vale) se vorbea de : „un dascăl mare și tocmitoriu de pravile, numele lui eră Farinascu, carele au strâns toate pravilele ceale împărătești și încă să ispită și să nevol cu învățătură ca aceia, să cunoască, care pravile și oblceae să socotesc la oblastiile creștinești în toată lumea; acest dascăl au fost după Hristos 1598 ani.” Acest Farinascu nu putea fi altul decât Prosper Farinaccius, în biblioteca facultății de drept din București, având 10 volume din scrierile lui Farinaccius, a găsit dl Longinescu în scrierile acestuia izvorul a 1006 paragrafe din Cartea Românească și anume 1002 paragrafe, din glavele 1—78, 4 paragrafe din pricinile 95—252. Restul de 154 paragrafe despre furturi l-a căutat în biblioteca regală din Berlin, unde găsind scrierile lui Farinaccius, ce lipsiau la București, a descoperit izvorul a 153 de paragrafe din 154. Pentru un singur paragraf (208 din pricini) nu a găsit izvorul. — Astfel cercetările laborioase de mulți ani ale dlui Longinescu au fost încununate de rezultat. Azi suntem în situația a studia continuitatea dreptului român, întrupat în cel dintâiu monument juridic scris în românește din dreptul roman al strămoșilor noștri. Suntem adânc recunoscători dlui Longinescu pentru lucrarea săvârșită și pentru documentata ediție dată în vol. I. al Legilor vechi românești.

mai întâiu alături de isvorul latinesc, opera lui Farinaccius, câteva texte alături de lucrarea similară a lui Matei Basarab (fiind interesantă comparația și din punct de vedere limbistic) și câteva texte singure.

§. 59. Legiuirile lui Mateiu Basarab. (*Pravila dela Govora. Indireptarea legiei*).

În același timp când în Moldova s'a dezvoltat activitatea juridică la îndemnul lui Vasile Lupu, în Țara-Românească s'a făcut același lucru de contemporanul său Matei Basarab. În Țara Românească s'au publicat 2 legiuri, una sub numele de *Pravila cea mică* sau *Pravila de Govora*, a doua *Pravila cea mare* sau *Indireptarea legiei*.

Pravila dela Govora, are titlul: „*Pravila aceasta ieste direptătoriu de leage, tocmela sfinșilor apostoli tocmite de 7 săboare, cătră aceasta și a preacuvioșilor părinși învățătorilor lumei*. Tipăritu-s'au în tipar i prea luminatului Domn Io Matheiu Basarabă Voevodă a toată Țara Ungro-Vlachiei: în mănăstirea Govora, leatul 7149, iară dela nașterea lui *Chistos 1640*”.

La sfârșitul pravilei se află informația, că ea a fost „pre-scrisă” de pe limba slavonă în românește de *Mihail Moxalie*, iar tipărită pe cheltuiala Domnului și cu binecuvîntarea Arhiepiscopului Theofil, Mitropolit al Țării Ungro-Vlachiei de ieromonachul Ștefan din Ochrida fiind egomenul mănăstirii Govora Meletie Macedoneanul. — Prețul cărții a fost socotit în 21 de costande de argint.

Cum arată și titlul această pravilă conține drept canonic (canoanele celor 7 saboare apostolice și alte tocmeli ale părinșilor învățătorii lumei), și norme, care privesc dreptul mirean, sau care au înrăurire asupra lui.

Pravila cea mare are în titlu: „*Indireptarea legiei — cu Dzeu, care are toată judecata arhierească și împărătească de toate vinile preotești și mirenești*”, — apoi urmează o lungă indicare a izvoarelor, din care s'a compus. Traducerea se spune, că s'a făcut de pe elinește pe limba română, cu cheluiala lui Ștefan, Mitropolit Târgoviștei, erarh plaiului și a toată Ungro-Vlahia, s'a tipărit la *Târgoviște* în tipografia lui Matei Basarab, în anul 1652.

Traducătorul este unul cu numele Daniil Panoneanul.

Mitropolitul Ștefan a scris o lungă prefață la Pravilă, în care face istoria desvoltării de drept începând dela întemeierea Romei până la Mateiu Basarab.

În Indireptarea legii lui Matei Basarab e încorporată întreagă Legiuirea lui Vasile Lupu, cu cea a lui Alexandru cel Bun, mai sunt norme deosebite pentru Țara Românească. Aceste din urmă sunt arătate de dl Longinescu, Istoria dreptului rom. pag. 346—351.

Între cele 2 legiuri sunt însă numai deosebiri neînsemnate, mai ales unele schimbări reclamate de situația geografică a Țării Românești.

Materialul natural e de aceeași origine ca și la Vasile Lupu, tot drept roman.

Din aceste monumente juridice ale Țării Românești, cari au înfăptuit unitatea juridică în cele două organizații de state române cu 208 ani mai curând, decât unitatea politică, încă reproducem în cele următoare câteva acte.

Anexă.

§. 60. Texte din Legiuirea lui Alexandru cel Bun.

Reproducem capitol I. (pricina dentăiu) alături de isvorul latinesc, iar câteva capitole următoare numai în textul românesc.

I.

Leges colonariae

ex libris Iustiniani piaae memorice imperatoris selectae.

Tit. I.

De colonis

§. 1. pr. Colonom suos colentem agros oportet esse iustum neque sulcos vicini transgredi.

Pravile

tocmite, alese și scoase pentru toți lucrătorii pământului, anume: Pentru lucrătorii viilor, pentru nămiți. Și pentru păstori. Arătând împreună tuturor giudețul și certaria ce li să va dà fie'și căruia după deala sa, carii vor umblă cu nedireptate.

Pentru plugari.

Pricina dentăiu.

1. Cade-să a tot plugariul să'și are și să'și lucreadze pământul cu direptate, iară să nu cumvâ îndrăznească a eși den hotarul său, să apuce hotarul deaproapelui său.

§. 1. in fine. Quod si quis fecerit et partem sibi proximam decurtaverit, siquidem in novali hoc fecit, amittit novationis operam; sin et in semente terminos transgressus est, et semen et operam suam et fructum is colonus amittit.

§. 2. Si quis colonus in scio fundi domino eum ingressus novaverit ant con-severit, neque pro labore suo neque pro novatione neque fructum pro satione, immo nec semen sparsum recipito.

§. 3. Si duo inter se coloni de commutandis agris convenerint ante tempus sationis, unaque pars resiliat, siquidem semen iam est sparsum, ne resiliant; si non est sparsum, hoc licebit. Quod si resiliens nondum renovaverit, alter vero novaverit, etiam resiliens renovet et sic resiliat.

§. 5. Si duo coloni fundos commutarint sive ad tempus sive in perpetuum atque una pars minor deprehendatur prae altera ne-

2. De va Eşi neştine den hotarul său şi va micşură hotarul vecinului său, de va face aceasta la vreamia plugului cându'şi ară pământul să-şi pîiardză lucrul şi osteneala, ce va fi făcut acolia; iară de va fi schimbat hotarul cându-ş'au sămănat sămănţa, atunce să-şi pîiardză şi sămănţa, şi arătura şi toată roada, ce va face acel pământ, ce au sămănat pre loc strein, pentru căci au călcat hotarul altuia.

3. Orea cine den plugari de va intra în pământul altuia, de'l va ară, sau 'l va şi sămăna, şi nu va fi întrebat pre stăpănul pământului, dăm învăţătură, ca să nu iă nemică dentr'acel pământ, nice pentru munca lui, nice pentru arătură, nice den roda, ce va face, şi necum altă, ce nice sămănţa, ce au aruncat acolia, nice aceaia ca să nu aibă voe, să o iă.

4. De să vor tocmi doi plugari, ca să-şi schimbe pământurile nainte de vremea sămănăturii şi dup'acia unul de dănşi va vreă să întoarcă, de va fi apucat celalalt să fie sămănat pământul, nu vor putia întoarce, iară de nu va fi sămănat nice unul, pot să strice acia tocmală; iară de să va prileji cela, ce va să strice tocmala, să nu fie arat şi celalalt va fi arat, atunce ca să are şi cela şi dacă va ară să întoarcă, să-şi iă cine-şi pământul şi să fie o tocmală stricată.

5. De să vor tocmi doi plugari să schimbe neşte pământuri, veri noo, veri vechi şi de să va afla unul de dănşi, să fie luat mai mic pământ şi mai prost, acolia să să socotească,

que de hoc pacti sint, is qui plus habet, det minus habenti supplementum. Sed si sic inter eos convenerit, nihil restituant.

§. 4. Si duo inter se coloni convenerint de agris commutandis, praesentibus duobus aut tribus testibus atque in perpetuum pacti fuerint, rata et firma et stabilis maneat eorum permutatio.

să'i mai dia și dentr'alt pământ să fie tocma; iară de le va fi fost „tocma așa precum va fi“, să nu mai dia nemică.

6. De să vor tocmi doi plugari să schimbe niscare pământuri denaintia a doi sau a trei marturi și toc-mala lor s'au grăit să fie stătătoare, aceaia tocmală ca să știă întreagă și adevărată și neclătită.

II.

Pentru furtușagul.

Pricina a dooa.

27. De se va află vre un lucrător de vii, la vreamia cându să sapâ viile, atunce să fie furat vre o sapâ, sau vre un hărleț, și, deca va treace vreamia săpatului, să va oblici și să va vâdi lucrul, ca să plătească atăția dzile, câte au fost trecute, de când au furat el sapa. Intr'acesta chip va plăti și cela, ce va fura seacere la vreamia seceratului sau cuțat la vreamia tăiatului viilor, sau săcuria, când tae omul liamne în pădure și alte ca aceastia.

28. De va fură neștine clopot de la dobitoc, de la fie ce fial de dobitoc, și de se va vâdi, să'l bată ca pre un fur; iară de să va prileji, să piiae și acela dobitoc, ca să aibă a'l plăti cela, ce au furat clopotul.

29. De să va află vre un viiar, sau vre un grădinar să fie furând la locul, ce păzeăștia el, acela să'și piuardză simbria și să fie bătut ca un fur.

30. De se va găsi cineva vre un păstor de oi, să fie mulgând oile stăpănu-său furiși și de va fi vândzând fruptul, să'și piuardză simbria și să fie bătut foarte.

31. De va fura neștine miriștia altuia, să'i o plătească îndoit.

32. De va fura neștine, cal, sau bou, ca să'l plătească de doo ori și să fie bătut foarte, și să plătească și treapădul dobitocului, cătu'l va fi purtat.

33. Cela, ce va fi vrut să fure bou den cireadă și va fi gonit pre văcar și fiind cireada fără păstor, vor fi date niscare

gadine, de vor fi stricat și alte vite, acestuia ca să 'i să scoată ochii, să fie orb.

34. Cela, ce va fura snopi, sau va freca spice la vreamia de seacere, de'l vor prinde să'l bată și să'i iă hainele toate, cu ce va fi fost atunci îmbrăcat.

35. Ceia, ce vor intra în vie sau în pomăt, pentru să mănânce numai poame, să nu să cearte; iară de să va arătă lucrul, cum au mărș să fure, să'i bată și să le iă și hainele.

36. Ceia, ce vor fură plug, sau her de plug, sau gîug, și de să vor găsi, să socotească din ce dzi s'au furat până în ce dzi s'au găsit, dece să plătească pre toată dzua câte 12 aspri, carii fac 2 potronici de argint, sau cât să va dă unui om, ce lucrează pre dzi.

37. Ceia, ce vor fura carul altuia, sau de'l vor arde, să plătească doo prețuri.

38. De vor fi într'un sat niște oameni furi și de'i vor prinde cu furtușag, să'i bată ca pre niște furi și să întoarcă tot celuia, ce'i vor fi furat; iară de vor fura și a do oră, să'i bată și să întoarcă doo prețuri celuia cu paguba; iară de vor fură și a treia oară, să le scoată ochii, să'i orbască.

39. Cela ce va îmblă de va fura noaptea bucate, sau alte băuturi, să'i fie cercetaria ca și altor furi.

Moldova.

III.

Muntenia.

Pravilă pentru pomi.

- Pricina a șiaptia.

69. De va socoti un om un pom, și'l va crește, de'l va face mare de roadă, într'un loc neîmpărțit, și dup'acia să va prileji, de să vor împărți acei oameni, și de să va veni acel pom în partea celuia, ce nu l-au făcut, ca să nu aibă nice o treabă acesta, ce s'au venit în partea lui, ce să'l ție tot cela, ce l-au crescut; iară de nu va putiă suferi stăpânul cela cu locul, să'i dia pom drept pom într'alt loc.

Pravilă pentru pomi.

Vina a șaptea. Glava 305.

69. De va păzi un om un Pom, și'l va crește, de'l va face mare de roadă, într'un loc neîmpărțit, iară după aceea se va prileji, de să vor împărți acei oameni, și de să va veni acel pom în partea celuia, ce nu l-au făcut, atunce să n'aibă nice o treabă cela, ce 'i se au venit în partea lui, ce să'l ție tot cela, ce l-au crescut; iară de nu va putea suferi Stăpânul cela cu locul, atunce să'i deă Pom drept Pom într'alt loc.

70. De va stă un pom într'o margine de vie a unui om și cu ramurile lui va face umbră altii vii, ce'i lângă a lui, ce să dzice vii vecinu-său, dăm învățătură, stăpânul cela cu pomul să'și tae crângile pomului cealia, ce fac sminteală vecinului.

71. Când va avia neștine pâră cu altul pentru niscare tufe de vie, sau pentru vre un pom și cunoscând el cumu'i vine giudețul, ce să va scula săngur de mintia sa, fără puteare de la giudeț și va tăia aceale tufe, sau alt pom, ce va fi, acestuia dăm învățătură, ca să 'i sâ tae mânule sau să plătească prețul aceii pagube.

72. Acela, ce va tăia vie roditoare, sau și pusori, acestuia să'i tae mânule, și să plătească și paguba, ce să dzice prețul cât va face.

73. Ceia, ce vor tăia pomii, și mai vărtos viia, aceștia să să cearte ca nește tâlhari.

74. Pomul de va fi bătrân, sau uscat, acela nu să chiamă pom; așijdere pădurețul, carele nu va fi ultuit, acela nu să chiamă pom; cine va tăia unele ca aceasta, să nu aibă certare.

75. Socoteaște și aceasta: nu să ceartă numai cela ce tae pomul cu mâna sa, ce și cela, ce învață sau îndeamnă pre altul, de să tae pom, acestuia îndoită să'i fie certaria.

70. De va stă un Pom într'o margine de Vie a unui om, și cu ramurile lui va face umbră altii vii, ce e lângă a lui, ce să zice Viii Vecinu-său, de aceasta dăm învățătură, Stăpânul cela cu pomul să'și tae Ramurile Pomului cealea, ce fac sminteală Vecinului.

71. Când va avea neștine pâră cu altul, pentru niscare tufe de vie, sau pentru vre un Pom, și cunoscând El cumu'i vine Judecata, iară într'aceia se va scula singur de mintea lui, fără puteare de la Judecătoriu și va tăia aceale tufe, sau alt pom, ce va fi, aceluia dăm învățătură să 'i se tae mânile, sau să'i plătească prețul aceii pagube.

72. Acela, ce va tăia vie roditoare, sau și saduri, aceluia să'i tae mânile, și să plătească și paguba, ce să zice prețul cât va face.

73. Ceia, ce vor tăia Pomii, și mai vărtos Viia, aceia să se cearte ca niște tâlhari.

74. Pomut de va fi bătrân, sau uscat, acela nu se chiamă pom; așijderea și pădurețul, carele nu va fi prisădit sau altuit, acela nu se chiamă pom; cine va tăia unii ca aceia, să n'aibă certare.

75. Socoteaște și aceasta: că nu se ceartă numai cela, ce tae Pomul cu mâna lui, ce și cela, ce învață sau îndeamnă pre altul, să tae pom, și aceluia îndoită să'i fie certarea.

§. 61. Texte din Cartea Românească a lui Vasile Lupu.

Reproducem un text alături de isvorul latin din Farinaccius, un alt text alături de textul din varianta din Indireptarea legiei, iar celelalte numai în textul din Moldova.

I.

Farinaccius.

Liber IV.

De crimine laesae Majestatis.

Q. 112, (No. 136–159). De offendentibus Magistratum, et Curiae officiales, quando dicantur committere crimen laesae Majestatis, et de eius poena.

No. 136: Decimus tertius est casus in offendente, seu occidente. Principis Magistratum vel Officiales, ac illis resistentibus et non obedientibus, in quo Regula sit quod Magistratum occidens non solum tenetur ut Parricida... sed etiam laesae Majestatis crimen committit.

No. 142: Ut crimen laesae Majestatis, et rebellionis dicatur committi, non solum ex inobedientia Principis, sed etiam ex inobedientia officialum... Ubi... dicitur rebellis Magistratus non obtemperans...

No. 143: Ubi quod accusare quilibet potest contemnentem magistratum, et illi non paren-

Moldova.

Pravile Impărătești.

Pentru cea, ce vor sudui pre giudeț sau pre oamenii cei domnești.

Glava 1.

1. Cela, ce va sudui, sau va ucide pre vre un giudeț, sau pre vr' o slugă a giudețului, pre carele va fi trimis giudețul să facă vre o slujbă, iară neștine îl va învălui și nu'l va lăsa să'și împlē slujba, după învățătura mai marelui său, această greșală iaste ca și când, are fi suduit pre domnie.

2. Cela, ce vā sudui, sau va face vre o nevoe oamenilor celor domnești, face greșală, cum are sudui pre domnu-său, după cumu'i scris mai sus.

3. Cela, ce nu să vā pleca supt învățătura giudețului, face greșală, cum are fi suduit pre domnie.

4. Tot omul iaste datoriu să spue giudețului pre cela, ce nu va să asculte de dāns

tem, quia talis actio est popularis...

No. 145:... ex solo tractatu, seu sermone, cum aliquo habito de occidendo potestatem Bononiae... absque plurium congregatione consilio, et conclusione non incurritur crimen laesae maiestatis, nisi quo ad poenam mortis, secus si fuisset tractatum de occidendo Praetorem Reipublicae Romanae, vel principis, quia tunc ex solo tractatu absque alio consilio, et conclusione hoc crimen incurrit.

No. 150:... In offendente... officiales Principis non in odium Principis, vel ut Princeps, seu civitas careat illo officiali, sed ex particulari odio, ac ex privata inimicitia. Nam is non committit crimen laesae maiestatis... No. 152: Et ex privata inimicitia non dicitur occisus officialis, qui fuit occisus ratione officii... Et in proposito, vide bannimenta Status Ecclesiastici,... ubi ad hoc, ut poena in illis imposita contra offendentes officiales et iudices, locum haheat, requirit, ut offensio sit facta ex causa inimicitiae, et... expresse requirit, quod sit facta occasione officii.

No. 148:... In eo qui officialem, seu magistratum offendit, seu occidit se defendendo. Nam is non incurrit crimen laesae

și de învățătura lui, cumu'l va giudeca.

5. Cela, ce să vâ svătui să ucigâ pre vre un diregătoriu de la vr'un târg, și de nu va fi apucat să facâ moarte, să nu să cearte, ca cela ce suduiaște domniia, iarâ numai să'i să tae capul; iarâ de să vâ svătui să hiclenească, sau să ucigâ pre sângur domnul acei țără, macar de nu va fi făcut acel hicleșug, iarâ să să cearte ca unul di ceia, ce au suduit domniia.

6. Cela, ce vâ sudui pre omul cel domnesc, sau într'alt chip de'l va vătămâ, nefiind în slujba domnului, nu să vâ certâ ca un suduitoriu de domnie; aceasta să înțeleage cum această vrajbâ, ce s'au apucat cu acel om domnesc, nu s'au apucat, de când au fost cu slujbâ domnească, ce au fost mai de mult învrăjbiți, drept aceia l-au suduit; iarâ de să vâ aflâ, cum să fie învrăjbiți, de când au îmblat cu slujbâ domnească, și atunce nu l-au putut sudui, temându-să de certare, iarâ dup'acia l-au aflat sângur fără de slujbâ, dece l-au suduit, sau l-au vătâmat într'alt chip, atunce iarăși ca un suduitoriu de domnie să va certâ.

7. De să vâ prileji vre un om domnesc să îmble cu slujbâ, și de să vâ legâ de un drept, vrând să'l vatâme, și cela nu să

Majestatis (Cf. Q. 125, No. 7... aggressor, si occiditur, potest dici a se ipso non autem ab insultato occisus...)

va dà, ce'l va lovi, și'i să vâ
dă, ce-l va lovi și'i să va prileji
moarte, acesta, ce ș'au sprijenit
viața, să nu aibă nice o certare,
ce să fie un om mort.

II.

Pentru ceia, ce clevetesc și suduesc pre domnul țării,
sau pre oamenii besearicii.

Glava 49.

1. Cela, ce va grăi rău de domnul locului acelua și'l va sudui cu mânia și cu tot de-adinsul într'acesta chip, cât deare putiă, i-are face toată răutătia, pre unul ca acela să cade să'l cearte, de vreame ce face lucru ca acela în protiva legii și pravilei; și nu să va certă numai cela, ce grăiaște rău de domn de față, de aud toți, ce încâ și cela, ce va grăi cât de puțin și micșor cuvânt, ce va fi de rușine și de hulă asupra domniei, și acesta să va certă; de vreame ce să află un lucru mare la toate pravilele, acesta ce va grăi cât de puțin cuvânt rău în protiva domniei locului acelua, unde lăcuiăște, de-are fi ori ce fial de om, ver fie mirian, verî călugâr, ver fie ce om den clirosul besearicii.

2. Cela, ce vâ sudui pre vlădic, sau pre duhovnicu-său, să cade să să ciarte.

6. Ertatâ să va chemă sudalma, când va audzi cel suduit cuvinte bune și de cinste den gura celuia, ce l-au suduit.

7. Când va sudui neștine pre altul, și de să va atinge de trupul lui, cumu s'are dzice să'l împingâ, sau să'l ție și să'l suduiască, atunce nu să vâ putia ertă cu aceaste cuvinte, ce scriu mai sus, ce trebue, cându'l va erta, să'l iarte cu cuvântul și denaintia a mulți oameni.

8. Cela, ce va ertă sudalma celuia, ce l-au suduit, au cu cuvântul, au cu tăcearia, acesta cu adevărat să știe, că nu va mai putiă să părăscă la giudeț, să'i facă răscumpărare pentru sudalmă, ce l-au suduit, ce'i va face giudețul, cumu'i să cade, și'l va certă ca pre un vinovat, cumu'i va veni giudețul, după pravilă cum dă învățătură.

9. Siamnele, ce scriu mai sus, arată, cum cel suduit au ertat pri cela, ce l-au suduit, mainte până a nu intra acealia cuvinte

în urechile giudețului; iară de'l va erta, după ce va fi înțeles giudețul, atunce nu să chiamă ertată aceaia sudalmă.

10. Cela, ce va ertă la boala lui sudalma, ce'l va fi suduit neștine, acela de să va scula den boala lui, nu va putiă să părăscă la giudeț pri cela, ce l-au suduit, să'ș răscumpere de pre dăns.

III.

Moldova.

Pentru ceia, ce vor sudui pre mai marii lor, ce să dzice pre boiari

Glava 3.

1. Cela, ce va sluji la un boiarin, și de'l va hicleni întru ceva, sau'l va sudui, sau într'alt chip de'l va vătămă, să să cearte ca un suduitoriu de domnie.

2. Cela, ce vâ giură cuiva să'i slujască cu credință, și mai apoi el va sudui, face greșală, cum are sudui pre domn.

7. Cela, ce va sudui, sau va vătămă pre sol, pentru ce nu va fi îmblat într'acea solie cu credință și cu cinste, cumu să cade, nu să va certa ca un suduitoriu de domnie.

8. Cela, ce va sudui sau va vătămă pre vre un sol și nu'l va ști, că iaste sol, să nu sâ cearte ca un suduitoriu de domnie.

9. Cela, ce va fură bani, sau alt lucru, de la un giudeț, ce iaste într'un oraș, să nu să cearte ca un suduitoriu de domnie.

Muntenia.

Pentru ceia, ce vor sudui pre mai marii lor, ce să zice pre boiari.

Glava 50.

1. Cela, ce va sluji la un boiaren, și de'l va hicleni cu ceva, sau'l va sudui, sau într'alt chip de'l va vătămă, acela să se pedepsească ca un suduitoriu de Domnie.

2. Cela, ce vâ jura cuiva să'i slujască cu credință, și mai apoi de'l va sudui, acela face greșală, cum ară sudui pre Domn.

7. Cela, ce va sudui, sau va vătămă pre sol, căce nu va fi îmblat într'acea solie cu credință și cu cinste, cum se cade, acela iară nu se va pedepsi ca un suduitoriu de Domnie.

8. Cela, ce vâ sudui, sau va vătămă pe vre un sol și nu'l va ști, că iaste sol, acela să nu se pedepsească ca un suduitoriu de Domnie.

9. Cela, ce va fură bani, sau alt lucru, de la un judecătoriu, ce iaste într'un oraș, acela să nu se pedepsească ca un suduitoriu de Domnie.

IV.

Când să va despărți muiaria de bărbat
pentru vrăjmășia bărbatului.

Glava 21.

1. Muiaria poate să ciarâ voe de la giudețul besearicii, să să despărță de bărbatul ei, cându o va bate fără de samâ și'i va face rane de arme.

2. Încă poate muiaria săngurâ cu voia ei, fără de giudeț, să să despărță de bărbatul său, când o va bate într'acesta chip, să vie lucrul să stia în cumpănă, cum de n'are fi fugit, o are fi ucis de tot, sau când o va bate în vre un chip ca acela, să o facă să nu poată grăi cătră giudeț, să's spue jaloba, pentru să o despărță; iară de nu va fi așa bătaia, să nu să poată despărți numai ia așa săngurâ cu voia ei.

V.

Pentru a șeasiaspredzeace pricină, ce înmicșureadzâ certaria.

Glava 66.

1. Când va părâ tatâl pre fiu-său cel trupăsc la giudeț pentru vre o greșală, ce va fi făcut, atunce'i să va face milă giudețului și'i va micșura certaria, ce'i s'are cădiă după greșala lui, cum scrie pravila.

2. Feciorul, ce are fi fugit și'i s'are fi făcut leagia după vina lui, unde'l vor găsi, acolia să'i facă moarte, iară tată-său de'l va prinde și să'l diă giudețului, giudețul va mai micșurâ certaria lui, ce să dzice, nu'l va omorâ, ce'l va certa într'al(t) chip.

3. De va fi feciorul fugit, pentru căce va fi greșit în protiva împărății, sau a domnii, și au făcut pagubă ca aceaia țării, pre acesta, de'l va prinde tată-său și de'l va trimite la giudeț, atunce mai puțin să va certa de la giudeț, de cât de l-are prinde omul domnesc.

4. De vreame ce șe-are prinde neștine feciorul și l-are duce de l-are dă pre mână giudețului, nu căce doară iaste om bun, ce pentru căce să teame, să nu'l cumva prindzâ oamenii cei domnești, atunce încâ să vâ certă mai puțin, de cum să cade și de cum învață pravilele pentru aceaia greșală.

5. Acela, ce's va da fecioru lui pre mână giudețului, ca pre un vinovat, de-are fi tată-său și jidov, tot mai puțin să vâ certă.

6. Așijdere și feciorul, de va dă pre tată-său la giudeț, ca

pre un vinovat, ca să să cearte după greșală, atunci mai puțin să va certă.

7. Inma, deș va dà feciorul, sau fata la gîudeț, ca pri niște vinovați, mai puțin va certa'i gîudețul, iară nu-i va slobodzi de tot.

8. Aciastia toate, ce am dzis, pentru daria tatălui pre fecior și feciorul pre tată-său, iaste adevărată și neclătită după pravilele împărătești și după cum scriu toți dascalii, tocmindu-să toți într'un cuvânt, fără nice de o price, și carele au fost și mai prost și mai mic nemică nu s'au pus în potrivă acestora nice unele, de câte am dzis. Iară drept aceaia această dare de tată pre fecior, sau fecior pre tată, nu s'au prilejit nice dănâoară, să fie acesta lucru, să dia tată pre fecior și fecior pre tată, până la vreamia unui dascal mare și tocmitoriu de pravile, numele lui era Farinascu, carele au strâns toate pravilele ceale împărătești, și încă să ispiti și să nevoi cu învățătură ca aceaia, să cunoască, care pravile și obiceiae să socotesc la oblastiile creștinești în toată lumia; acest dascal au fost după Hristos 1598 de ai. Și până într'aceasta vreamie nu s'au prilejit nice dănâoară vină și faptă ca aceasta, sa să legîuiască la gîudeț, ce să dzice, tatăl să's diă feciorul, ca pre un vinovat, la gîudeț. Numai la Polonia, supt oblastiia Papei de Râm, ce au dat așa un tată pre fecioru'si, care fecior au fost izgonit den moșia lui, pentru căce era greșit împărății; iară aicia nu să țānu în samă pravila cea de milostivire, pentru să cearte mai puțin pre fecior, pentru ce l-au dat tată-său, ce cumplit după pravile l-au certat; pentru căce greșala era sudalmă pre împărăție, și gîudeațele la greșeale ca acestia nu deschid pravila cea de milostivire, ce numai pravila cea de certare cumplită, pentru căce să nu cumva ceară milă nice tatăl, nice feciorul de la gîudeațe. Ce, cum au fost, numai o dată s'au prilejit acest fial de gîudeațe,

§. 62. Texte din Indireptarea legiei a lui Mateiu Basarab.

Reproducem un text alături de izvorul latin din Farinaccius, iar celelalte numai în românește.

I.

Pentru bărbații ce vor lua doao mueri,
și pentru Muerile cealea, ce când le vor lipsi Bărbații
de acasă, iarâ iale se vor mărită.

Glava 237.

1. Cēla, ce va luā doāa mueri și se va cunună cu amādoā, ce sā zice, cu una într'un loc, cu alta într'alt loc, și vor fi vie amādoāa, acesta lucru dupā Pravilele celor împărați bătrāni, vechi di demult, unora ca acelora li s'au fost făcānd moarte; iarā în veacul de acum se ceartā dupā voia Judecātorului, ce sā zice: sau sāl bage în ocnā, sau'l vor purtā pre în tārġ cu pielea goalā pre toate ulițele, și sāl se iā toate bucatele sā fie Domnești, pentru că nu 'i se mai cuvine sā aibā bucate, de vreamē ce ș'au pierdut cinstea și iaste de ocarā și de toatā rușinea.

7. Nice un Vlādicā sau Patriarh nu poate nice într'un chip sā slobozeascā pe vre un bărbat sāl iā doao mueri, sau muiarea sāl iā doi bărbați.

8. Muiarea, carea se va cunună cu un bărbat, carele va aveā și altā muiare vie, aceia de va puteā arātā la judecātoriu cu bune și credincioase mărturii ca acealea, cum n'au știut, că are muiare, aceia nu se va certā; iarā de nu vor arātā cu mărturii, atunce se vor certā amādoī.

9. Când se va aflā, cum n'au știut muiarea, că are bărbatul ș-altā muiare, iarā dup'aceia se va arātā și muiarea cea dentāi, atunce de va puteā arātā la judecātoriu, cum ia n'au știut, cum El are și altā muiare, atunce poate sāl iā zeastrele, ce'i va fi dat, și alt tot ce'i va fi dāruit, iarā de'i va fi dāruit și El ceva atunce poate sā nu'i dea luī nemic, de în ce va fi fost a luī; iarā de sā va aflā, cum mărturiile Ei nu sânt deplīn, nice adevārate, atunce cu darurile, ce i-au fost dat bărbatul, va pierde și zeastrele Ei, și așa vor fi toate Domnești, iarā pre dīnsa o vor certā împreună cu bărbatul.

II.

Aicea scriem de Vina de întâi, pentru carea se îndeamnă Judecătoria de mai micșorează Certarea și Pedepsa.

Glava 350.

1. Acumu vom să spunem Vinile, pentru carele se îndeamnă Judecătoria de mai micșorează Certarea și Pedepsa celui vinovat, și întâia vină iaste înșelăciunea și viclenșugul, pentru căce că greșala, ce să face cu înșelăciune și cu hicleșug, aceia iaste foarte mare, iară greșala, ce să face fără de înșelăciune, aceia nu se chiamă nice cum greșală, drept aceia numai ce să ceartă așa puțin lucr, numai drept Leagea.

III.

Q. 92, (No. 1—191). Minores, qui dicantur; et qui dicantur puberes, seu impuberes, aut pubertati proximi: Qui autem infantes, aut infantiae proximi, et qui senes.

No. 1: Quarta causa minuendi poenam est aetas, l. ferre in omnibus, ff. de regu. iur. ex quo et senes, et minores delinquendo mitius puniri omnes consentiunt. Verum ut quando hoc verum sit, dignoscamus, praemitenda aliqua sunt, quae ad terminorum cognitionem pertinent. No. 2: Quaero igitur primo praemissorum loco, quot sint hominum aetates, et quo tempore incipiant.

No. 3: Quaero II, quis dicatur infans. Dic, quod infans dicitur usque ad septimum annum

Aicea scriem pentru a treia Vină, de carea șovăiaște cel vinovat, să se cearte mai puțin, de cum i se cade după greșală, ce va fi făcut.

Glava 354.

1. A treia vină, carea îndeamnă pre Judecătoria să mai micșoreaze Certarea celui Vinovat, iaste neVârsta; pentru căce că pre bătrâni și pre coconii cei, ce nu's de vârstă, pre aceia mai puțin'u'i ceartă Pravila. Iară pentru să se înțeleagă bine firea și tocmeala Pravilei, trebuie să spunem bine, pre amăruntul, înălțimea și pogorârea vârstei omeștești, cum se cade, pentru să înțelegem și Pravila mai bine, ce să zice, care vârstă se chiamă Cocon, și care Tânăr în măsură de vârstă, și carele iaste Mic, și carele Bătrân.

2. Cocon să chiamă până al șaptele an de vârstă; Tânăr în măsură de vârstă se chiamă parte

inclusive... No. 9. Quaero VI. quis dicatur proximus pubertati. Dic, quod in hoc fuerunt diversae Doctorum opiniones, quarum prima fuit, quod proximus pubertati dicatur ab anno decimo cum dimidio, si masculus fuerit, usque ad 14, et si fuerit femina ab anno nono cum dimidio usque ad 12.

No. 10: Et si haec tibi placet opinio eam limita, nisi matritia suppleat aetatem,... tunc impubes et infantiae proximus infra decem annos cum dimidio, non solum reputatur pubertati proximus, sed tanquam maior 25 annorum... No. 48: Et scripsit Gregor. capit. 19. lib. 4. Dialog. infantem quinque annorum e manibus parentum propter assiduas infantis blasphemias, a diabolo ereptum fuisse... Decian. in tract. crim. tom. 2. lib. 6. c. 3. nu. 19. ubi etiam refert quendam vicinum suum, puerum ab infanti aetate, teterrime conniventibus parentibus blasphemantem, fuisse a rusticis occisum.

No. 21:... quod minor dicitur qui nondum est annis 25... et ab inde supra dicitur maior in negotiis peragendis, ac etiam in delictis,...

No. 22:... quod senectus dicitur ab anno 50 perfecto usque ad annos 70...

No. 23: Regula I sit, quod

bărbătească de la zece ani și jumătate până la 14 ani, iară parte Fămeiască de la 9 ani și jumătate până la 12 ani.

3. Aceasta se socoteaște, când răutatea Tinerilor nu va trece pre vârsta lor; pentru că de vor fi tinerii foarte răi, până mainte de 10 ani și jumătate, atunce se vor socoti mai sus de 25 de ani: Cum au fost oare când un Cocon, cum scrie sfetii Grigorie dvoeslov, cum pentru dease și multe și înfricoșate blăsteme și hule, ce făcea, când Eră numai de 5 ani, atunce'l apucară diavoli de în mâinile Părinților lui și periră cu dinsul; sau ca și alt cocon, ce Eră de 5 ani și jumătate, dece pentru blăstemele și ocărăle, ce făcea Părinților, se supâraseră tuturor Cetățeanilor Rimului și se-au sculat cu toții de l-au ucis.

4. Mîc se chiamă până în 25 de ani, iară deacelea înainte să chiamă mare, să poată face tot lucrul.

5. Bătrîn se chiamă den 50 de ani până la 70 de ani.

6. Bătrînii, când fac vre o

senes delinquendo mitius puniuntur... No. 26:... ut praesertim procedat in poenis corporalibus... No. 32: Limita II in capitalibus, in quibus senes mitius non puniri... No. 33: Sic et in homicidio, senilem aetatem non esse iustam causam minuendi poenam,...

No. 35:... quia tunc demum senes puniuntur mitius, quando scilicet propter senectutem, et sanguinis diminutionem sunt etiam diminuti sensu, et intellectu, ita quod repuerascere incipiant,... secus autem, quando sunt robusti, graves, perspicaces, et sapientes,...

No. 38:... in poenis pecuniariis in quibus senes non puniuntur mitius,...

No. 39:... quia licet senes mitius puniantur, non tamen excusantur in totum,...

greșală, pentru carea învață Pravila să se cearte trupeaște, acela se ceartă mai puțin de cât cel tânăr, așijderea și la toate greșalele se ceartă mai puțin; fără numai, de va fi greșala, ce va face bătrânul de în greșalele, ce se ceartă cu moarte, ce să zice, cumu e uciderea, pentru căce că atunci veri bătrân, veri tânăr, tot i se va tăia capul fără nice o socotință, ori cumu'i va fi vârsta.

7. Mai puțin se vor certă cei bătrâni, nu pentru altă, ce pentru căce li se îpuținează sângele și putearea simțirilor și li se îpuținează și mintea; iară de vream ce va fi El, cu toate bătrânețele și cu barba albă, și de va fi bărbat și bun și întreg la simțiri și la minte, atunci de va greși, se va certă ca și un tânăr.

8. La greșalele, carele se ceartă cu bani, atunci se ceartă tocma și cel bătrân ca și cel tânăr.

9. Măcar, că cei bătrâni la o seamă de greșale se ceartă mai puțin, iară drept aceia tot nu poate fi, să nu se cearte ori cât de puțin.

IV.

Aicea scriem pentru a cincea Vină,
pentru carea micșorează Judecătoria certarea.

Glava 359.

1. A cincea Vină, pentru carea se îndeamnă Judecătoria a mai micșoră Certarea celui Vinovat iaste aceasta, adecă, când nu

e omul cu toată mintea, ce să zice, Eșit de în fire'și, nebun; de vreme ce învață și Pravila, omul, ce va fi denafară de minte, acela măcar ce greșală ar face, nu se va certă.

2. Nebunul și cel denafară de minte acela de să va înțelepți cândva, atunce nu se va certă pentru greșale, ce au făcut la nebuniia lui.

V.

Aicea scriem pentru a șasea Vină,
pentru carea micșorează Judecătoria certarea celui Vinovat.

Glava 361.

1. A șasea Vină, carea îndeamnă pre Judecătoria să mai micșoreze Certarea celui Vinovat, de cum învață Pravila, iaste obiceiul locului, după care obiceiul cine va greși, nu se va certă nice cum, cum dau învățătură toți Dascalii, tocmindu-se toți într'un cuvânt.

VI.

Aicea scriem pentru a noua Vină, de în carea micșorează Judecătoria Certarea și Pedepsa celui Vinovat.

Glava 364.

1. A noua Vină, pentru carea se îndeamnă Judecătoria să mai micșoreze Certarea celui vinovat, de cum ceartă Pravilele, iaste Neputința și Slăbiciunea firei, pentru carea mai puțin se vor certă muerile, de cât bărbații la greșalele, ce vor face.

2. Muiarea se va certă mai puțin de cât bărbatul, când în casa Ei se vor face bani răi, calpuzani, sau când va cumpără ceva vre un lucru Eftin, ca să'l vînză mai scump, sau când va sparge cartea Domnească; și încă și de să va mestecă în tocmela Ereticilor, sau la Jurământ mincinos; iară când va greși la lucruri, carile să fac în potriua Dumnezeștii Pravile și a Pravilei firii omenești, atunce nu se va certă muiarea mai puțin, ce tocmai ca și bărbatul.

3. Țăranul cel gros, acela poate șovăi să nu se cearte, mai ales când va fi mărturie cuiva și de va grăi cuvinte fără de ispravă, fără cale, de să va cunoaște lucrul, că grăiaște de prostimea lui; iară de va grăi de învățatura lui cea rea, atunce se va certă tocma ca și alaltși; așijderea și la alte la toate greșalele, ce va face Țăranul cel gros, de va face de grosimea lui, atunce mai puțin se va certă; iară de va face de în răotatea și feliul lui cel

rău, atunci se va certă tocmai ca și alaltzi; și aceasta iaste în putearea Judecătoriaului, să'l judece, de va fi de grosimea lui, sau de nu va fi; fără numai, de va fi greșala spre Dumnezeiasca Pravilă, sau pre Pravila cea de fire, căce că atunci grosimea lui nemica nu'î va folosi, nice va șovăi, să scape de certare.

VII.

Aicea scriem pentru a unsprezeacea Vină,
carea va micșorâ Judecătoriaul Pedepsa și Certarea.

Glava 366.

1. A unsprezeacea Vină, carea mai micșorează Judecătoriaul Certarea și Pedepsa celui Vinovat, iaste Dragostea; de vreme ce dragostea se închipuiaște cu Beția, așijderea și cu Nebuniia, iarâ așa mai vârtos iaste și mai rea chinuire de cât acealea de cât toate; drept aceaia sa-u făcut această Pravilă.

2. Cela, ce face vre o greșală, fiind îndemnat de Dragoste, acela mai puțin se va certă, de cum spune Pravila.

3. Cela ce va fi biruit de Dragoste, și de va timpină vre o fată, mergând pe drum, și o va sătură, acela nu se vâ certă nice cum: Cum au făcut un Muncitoriu de la Athina, pre carele'l chemă Opisistratos, carele au zis muerii'și, cându'l îndemna, să nu fie într'alt chip, ce să omoară pre cela, ce au sărutat pre o fată fecuriță a lor, mergând pe drum, iarâ Elu'î zise acest cuvânt: De vreme zice ce pre ceia, ce ne iubesc și ne sărută, tu zici să'î omorâm, dară încâ ce învățătură verî dâ să facem celora, ce nu ne vor și ne vor fi cu vrăjmășie.

§. 63. Organizația vevodatului ardelenesc.
Estinderea puterii regelui ungar. Voevodul, autoritatea
și atribuțiunile lui.

Am văzut, că cucerirea ținuturilor ardelenesti nu s'a făcut numai decât după cucerirea ținuturilor din regiunea Dunării și a Tisei, ci dominațiunea regilor ungari s'a estins în teritoriul Ardealului în mai multe etape și 'ntro epocă de peste 200 ani. Prin urmare și organizația dată de noii stăpânitori ținuturilor cucerite nu s'a putut estinde dintr'o dată, pentru a putea prezenta părțile ardelenice ca un teritor compact aparținător la coroana ungară dela începutul domniei regelui Ștefan I.

În prima epocă a cuceririi abia a ajuns sub domnia ungurească ținutul Someșului (ducatul lui Kean între 1000 și 1010), apoi valea inferioară a Mureșului între munții Ardealului și Tisa (ducatul lui Ohtum, cam pe la 1038). Proxima estindere a puterii regelui ungar a urmat abia în timpul regelui Ladislau I. (1077—1098) după un interval de o jumătate de veac, când a fost cucerită partea mijlocie a văii Mureșului și valea afluentului Târnavă-mică. A intervenit iar o pauză de o jumătate de veac, până în timpul regelui Geza II. (1141—1161), când s'a estins domnia spre sud de Mureș până la Olt și în valea Târnavăi-mari, în legătură cu colonizarea oaspeților Teutonici. A trecut din nou o jumătate de veac până a fost cucerită Țara Bârsei și a ținuturilor situate spre est dela cununa de munți Harghita.

Nu e decât natural, ca organizația noului stat ungar să fi fost estinsă asupra ținuturilor cucerite tot în aceste etape, iar până atunci s'a menținut organizația veche a vevodatelor românești, aflate pe aceste locuri la venirea noilor cuceritori. De asemenea nu e decât natural, ca să aflăm, în teritoriile neocupate încă, organizațiile vechi ale elementului românesc, vevodatele și chinezatele, cu toate drepturile și obiceiurile, sub a căror cărmă trăia, și care au trebuit să se mențină în forma lor originală, iar după ce au ajuns sub cucerirea regilor unguri, s'au menținut pe lângă organizația slabă la început a acestora, care, având în vedere raporturile de comunicațiune de atunci și depărtarea dela reședința noului regat, putea să fie mai mult o stăpânire nominală, cum fusese mai înainte și cea a Bulgarilor.

Când se vorbește despre *voivodul regelui ungar în părțile ardelene*, pentru primele veacuri ale domniei ungurești, (epoca dinastiei arpadiene) nu se poate înțelege un funcționar puternic al regelui, ale cărui organe și puteri să fi ținut sub sine toate teritoriile ardelene. Acest voivod putea fi mai mult un reprezentant al regelui, ca Simbol al noii ocupațiuni, care aduna anumite venituri pentru curtea regelui. Astfel se poate explica plenitudinea drepturilor, în care a trăit poporul românesc în prima epocă a dominațiunii ungurești. Cu cât însă această dominațiune s'a întărit, funcționarii stăpânirii celei noi s'au înmulțit, cuceritorii au știrbit din drepturile elementului autohton, până ce acestia a ajuns în situația, în care îl găsim în veacul al XV.

Constatările științei istorice ungurești, că sub Ștefan I. la 1003 s'ar fi înființat organizația comitatensă cu toate urmările ei și în Ardeal, nu sunt întemeiate. De asemenea nu pot fi dovedite cu nimic susținerile privitoare la organizația de stat ungurească pentru acest timp. (v. Timon, Magyar alkotmány- és jogtörténet ed. V, p. 219).

Isvoarele ungurești amintesc ca cel mai vechiu voevod pe un *Zsolt*, căruia i-ar fi încredințat Ștefan I. guvernarea Ardealului. Nu se mai găsește amintit alt voevod decât mai bine de peste 100 de ani, la 1111 și 1113 într-o diplomă a regelui Calman, *Mercurius princeps ultrasylovanus*. Pentru primele veacuri nu sunt date referitoare la reprezentantul regelui, care poartă denumirea de *dux* sau *wajwoda*, chiar cum am găsit în organizația Românilor, dela care au trebuit să iee această denumire. La început nu eră vorbă de un funcționar permanent, ci eră încredințat cu funcția de reprezentant al regelui vr'un comes din fruntea vr'unui comitat, ori chiar și vr'un principe regesc.

Pe la finea veacului al XII, când eră cucerită cea mai mare parte a ținuturilor ardelene, se statornicește voivodul ca funcționar al regelui, cu autoritate de sine stătătoare, chiar ca și palatinul, având curtea sa. El este reprezentantul puterii regale, împlinește și atribuțiuni de judecător.

Voevodul e numit de regele, după bunul plac al acestuia. E totodată și *comes* al unui comitat, al Dobâcei sau Solnocului, iar mai târziu e în mod permanent și comes al comitatului Solnoc. Locțiitorul și-l alege voevodul după plac, el este numit vicevoivod.

Voevodul e comandantul oșilor regești din părțile ardelen, conducându-le în tabăra regelui. E administratorul venitelor regești, din cari îi revine lui a treia parte. Se mai amintește în documente și de un impozit special al voevodului. Ca funcționar al regelui are dreptul la cuartiruire față de toți cei ce sunt supuși autorității lor, ba chiar și dela Sași, când intervine ca delegat al regelui, deși nu erau subordonați autorității lui judiciare.

Ca organ cu atribuții de judecător împarte dreptate în curtea sa nobililor. Dignitarii eclesiastici mai nași erau exempți de sub autoritatea lui, asemenea și alte persoane, investite cu acest privilegiu din partea regelui.

§. 64. Organizația teritorială în Ardeal.
Situația Românilor. Unio trium nationum. Desvoltarea
voevodatului independent. Dietele ardelenesti..
Armata. Finanțe.

Organizația teritorială a fost și în Ardeal a comitatului regeșc, iar mai târziu a comitatului autonom. Totuși în dezvoltarea organizației de stat ardelenesti se găsesc particularități.

Popoarele locuitoare în Ardeal s'au organizat în teritorii deosebite, așa în cât se deosebesc 3 teritorii administrative bine separate, al Ungurilor, Săcuilor și Sașilor. Aceste neamuri în veacul al XV. s'au asociat în scopul de a oprima și exclude din conducerea afacerilor publice poporul românesc autohton, care până în această epocă își menținuse organizația sa veche cu voievozii și chinezii săi. În documente ultimii voievozi se amintesc la 1457. Ei trec în clasa nobilimei, care nu cunoștia naționalitate, și prin aceasta ei sunt perduși ca conducători ai elementului românesc.

Că Românii își menținuseră drepturile și organizația lor până către mijlocul veacului al XV, rezultă și din textul contractului de pace încheiat după războiul Țeranilor din 1437, unde se citește: „*universitas Hungarorum et Valachorum hujus principatus Transylvaniae*“. De aici rezultă, că ei erau recunoscuți încă ca factor de stat în acest timp. (v. Timon op. cit. p. 724).

Ca factori ai vieții publice se dezvoltaseră în părțile ardelen adunări, care se întruniau pentru a desbata afaceri judiciare

și alte afaceri publice, erau așa numitele *congregatio generalis*, iar populațiunea reprezentată în ele este *universitas*, ca corporațiune de drept public. După naționalitățile locuitoare în Ardeal se amintește, cum am văzut, *universitas Hungarorum, Valachorum, Siculorum, Saxonum* iar mai târziu, după unio trium nationum sunt omiși Românii.

Ca teritoriu Ardealul e numit în documente: *partes Transsylvanae*, voevodul e numit: *wajwoda Transsylvanus*, sau: *wajwoda partium Transsylvanorum*, Țara-Românească e numită: *partes Transalpine*. În veacul al XIV se menționează: *tres partes Transsylvanae*, dela mijlocul veacului al XV: *tres nationes Transsylvanae*.

Lupta ȣeranilor români pentru apărarea drepturilor lor față de nobilimea oprimătoare, (compusă din Unguri, Sași și Săcui) și față de episcopul romano-catolic ardelean, cari au găsit scut în cetățile săsești, au dus la înfrățirea nobilimei cu Sașii și Săcuii. Această înfrățire — *fraterna unio* — s'a făcut sub conducerea vicevoivodului ardelean la Căpâlna (în jud. Solnoc-Dobâca, între Dej și Gâlgău, pe șoseaua Dej—Jibou) în 16 Sept. 1437. În această înfrățire, cunoscută sub denumirea de *unio trium nationum*, nobilii, Săcuii și Sașii s'au obligat să se apere reciproc în contra dușmanilor și chiar dacă numai o parte ar fi atacată, celelalte două sunt datoare a-i veni întru apărare. Această convenție s'a făcut mai strânsă în uniunea dela Mediaș din 1459, în care s'au obligat să se apere și să-și dea ajutor nu numai față de Turci, ci și pentru apărarea tuturor drepturilor și privilegiilor lor, atât față de atacurile venite din sus, cât și din jos. O legătură și mai strânsă s'a încheiat între cele 3 națiuni în uniunea dela Sighișoara din 1506, când cele *tres nationes* și-au garantat împrumutat nu numai apărarea comună și reciprocă, ci au înființat un *tribunal de 43 membri* (câte 14 din fiecare națiune și un decan, esmis de capitolul ardelean) pentru resolvarea proceselor dintre ele și mai ales pentru stărpirea făcătorilor de rele.

Prin aceste înfrățiri s'a dezvoltat între cei interesați simțul solidarității și a interesului comun, care a condus la dezvoltarea părților ardeleni ca un corp de drept public separat, pe care îl găsim dela mijlocul veacului al XV sub denumirea de *regnum Transsylvaniense*, sau *regnum Transsylvanum* sau *Transsylvaniae*.

Cu aceste tendințe de separatism față de coroana Ungariei s'a ridicat foarte mult vaza funcționarului din capul provinciei, care avea tot interesul ca să-și mărească puterea. În timpul regelui Carol Robert un voevod al Ardealului a ajuns și comite al Sașilor și al Săcuilor și în baza acestei puteri a sale s'a numit *princeps*, arătând tendință de independență, pentru ce a fost tras de rege la răspundere.

Mai târziu au fost numiți 2 voievozi în Ardeal, dintre care primul eră cel ce avea și funcția de comes în Solnoc. Sub regele Matia a fost separată funcția de voevod de cea de comes al Solnocului, dar voevodul ajungea comes al Săcuilor, ceea-ce a devenit regulă. Din această putere sporită a voevodului s'a desvoltat cu timpul după catastrofa dela Mohaci *voevodatul independent al Ardealului*.

Desvoltându-se solidaritatea de interese dintre cele 3 națiuni, pentru discutarea chestiunilor de interes comun, s'au întrunit și adunări numite *diaeta* sau *congregatio generalis trium partium*. Astfel de adunări s'au ținut sub Andreiu III, apoi sub Sigismund și în epoca Huniazilor și Iagelonilor. Aceste adunări se țineau sau sub conducerea regelui, sau sub conducerea voevodului. Cum erau reprezentate națiunile, nu avem date, numai despre Sași știm, că erau reprezentați prin delegați.

Atribuțiunile dieiei erau afară de judecarea proceselor, regularea chestiunilor de războiu și finanțe.

Oastea dată de părțile ardelene eră comandată de voevod ca *capitaneus generalis Transsylvaniae* și făcea o parte deosebită în oastea regelui.

Din punct de vedere financiar părțile ardelene erau de asemenea importante pentru regii ungari. Minele de sare, de aur și de argint din aceste părți erau un important venit pentru trebuințele regelui.

Impositul introdus în timpul regelui Ludovic I. eră *quinquagesima*, după turmele de oi ale iobagilor, a rămas și mai târziu. Nobilii erau scutiți de imposite. Săcuii ca oameni liberi de asemenea nu plăteau imposite. Când se încorona regele, se însura, sau i se năștea cel dintâi copil, erau Săcuii datori să dea ca dar boi, după fiecare moșie. După catastrofa dela Mohaci acest dar a luat caracterul de imposit. Impositul Sașilor numit: *census St. Martini* eră stabilit după diploma Andreanum în paușal, care

eră după catastrofa dela Muncaciu între 6000 –10.000 florini de aur, mai târziu însă s'a ridicat la o sumă cu mult mai însemnată.

Alte prestațiuni și mai ales dare de războiu — *subsidiu*, se putea incasa în părțile ardelenene numai cu încuviințarea dielei generale sau a adunării singuraticelor națiuni.

§. 65. Organizația Ungurilor, Săcuilor și Sașilor.

Nobilii ardeleni aveau aceleași libertăți, drepturi și privilegii ca și nobilii din Ungaria, cari drepturi au fost confirmate prin mai multe decrete date de regele Ludovic I. Regele Matia însă, din pedeapsă că nobilimea ardeleană s'a răsculat în contra lui la 1467, a redus încâtiva drepturile nobilimei ardelenene.

Aceea parte a pământului ardelenesc, care eră în afară de teritoriul Săcuilor și al Sașilor, s'a considerat ca *pământul unguresc*. Elementul românesc, autohton, eră considerat ca neexistent, sau în cazul cel mai bun, tolerat, fiind redus în șirul celor fără de drepturi.

În pământul unguresc se găsesc următoarele 7 comitate: Alba, Cojocna, Dobâca, Hunedoara, Solnoc, Târnava și Turda. La aceste s'au alăturat, după catastrofa dela Mohaciu, și câteva comitate din Ungaria.

Comitatele ardelenene aveau aceeași organizație ca și cele din Ungaria. Numirea comișilor (*principales comites*) o făcea voevodul în locul regelui, vicecomișii și solgăbirăii erau aleși de nobilimea din comitat. Pe când în comitatele din Ungaria erau câte 4 solgăbirăi, în cele din Ardeal erau numai câte 2, afară de comit. Alba, care avea 3, fiind foarte estins. Unele comitate au câte mai mulți comiși și vicecomiși.

Judecarea proceselor în instanța primă se făcea la tribunalul comitatens. În cauze penale nobilimea eră judecată exclusiv de voevod. Asupra civilor din orașe erau tribunale proprii. Iobagii erau supuși judecării domnului lor de pământ, afară de cauzele de criminalitate. În instanță superioară judeca voevodul sau în persoană, sau vicevoevodul, împreună cu judecătorii nobili și cu ajutorul protonotarului. În contra judecății voevodului se putea apela la curia regească.

Procese mai importante nu erau judecate de tribunalele

ordinare, ci de *congregațiunea generală* (*congr. generalis vel diaeta universitatis nobilium*) cu participarea nobilimei. Se țineau mai ales la Turda. Aceste diete, în afară de judecarea proceselor capitale, se ocupau și cu alte afaceri publice, ca alegerea delegaților pentru dieta țării (oratores), repartizarea dărilor votate de dieta țării, măsuri pentru apărarea țării și pentru scoaterea de oaste, publicarea legilor aduse de dietă. Sub dietă înțelegem pe cea a Ungariei.

Voevodul avea autoritate nu numai asupra pământului unguresc, ci asupra tuturor părților din Ardeal, al căror comandant suprem eră în organizația militară, exercita control pentru împlinirea obligamentului militar. Situația lui eră asemănătoare cu a palatînului.

Pământul Săcuilor eră împărțit în 7 scaune, mai târziu s'au format 12, dar cele 7 erau mai fruntașe. Acestea formau comunitatea săcuiască — *Universitas Sicularum septem sedium Siculicalium*. — Locul prim îl ținea scaunul Odorheiului, unde se țineau adunările Săcuilor. Aceste 7 scaune erau: Mureș, Odorheiu, Sepsi, Kézdi, Orba, Csik, Gyergyó, mai târziu s'a înființat și scaunul Arieș.

Săcuii erau cărmuiți după dreptul lor deosebit — *jus Siculicale* — desvoltat din dreptul consvetudinar al lor. După acest drept se regulau în special chestiunile de moștenire și posesiune. Această situație specială de drept a lor eră cunoscută ca *libertas Sicularum*.

În fruntea scaunului se afla un *major* (ifőhadnagy, major exercitus, capitaneus) și un *judecător suprem* (summus judex) sau un *judecător regesc* (judex regius), cum și un *judecător teritorial* (judex terrestris), cari erau aleși după neamuri și ramificații, schimbându-se în fiecare an. Atribuțiunile militare și cele judiciare nu erau exercitate de aceleași organe, ci de organe deosebite.

Tribunalul scaunului eră compus din 12 jurați, în afară de funcționarii lui. Jurații erau aleși în fiecare an, ¹/₃ parte se alegea din seniori (ifőemberek), ²/₃ din comunitate (közrend — ex communitate). Dela tribunalul scaunului se putea apela la tribunalul scaunului Odorheiu, ca tribunal suprem, de acolo la comitele Săcuilor și în instanța ultimă la regele.

Erau luate de sub autoritatea scaunului *orașele săcuiești pri-*

vilegiate, care nu se folosiau de dreptul săcuiesc, ci de dreptul isvorît din privilegiile lor date de rege (*jus regale*).

În fruntea tuturor Săcuilor eră, ca funcționar al regelui, *comes Siculorum*. El eră în prima linie comandantul oștilor date de Săcui, care luptau ca unitate deosebită în armata regelui.

Sub președenția comitelui se întrunia, de regulă la Odorhei, în adunare generală *universitas trium generum Siculorum*, care se ocupa nu numai cu judecarea proceselor mai însemnate, ci crea și norme generale în conformitate cu dreptul lor național, normând atât chestiunile de organizație generală, cât și cele de drept privat.

Pământul Sașilor e format, ca teritoriu separat de guvernare, în baza diplomei Andreanum din 1224, din coloniile săsești, acumulate ca unitate sub denumirea de *fundus regius*. Acest teritoriu e format din cele 7 scaune (*septem sedes*) aparținătoare la Sibiiu și din locuitorii lui — *universitas septem sedium Saxonicalium*. Acestea 7 scaune erau, în afară de Sibiiu, care eră socotit ca reședință, *Cohalmul*, *Mercurea*, *Nocrichul*, *Orăștia*, *Sighișoara*, *Sebeșul-săsesc*, *Șincul-mare*. Libertățile și privilegiile acordate lor prin diploma regelui Andreiu se numiau *libertas Cibiensis*.

Coloniile săsești neînșirate aici, ca *Mediașul*, *Șeica*, *Bistrița*, *Brașovul* și *Țara-Bârsei*, la început erau subordonate comitelui săcuiesc. *Mediașul* și *Șeica* au fost scoase de sub autoritatea acestuia de regele Sigismund la 1402. După acest an se amintește în documente de *septem et duae sedes*. *Brașovul* și *Țara-Bârsei* au fost de asemenea anexate la pământul săsesc de regele Sigismund la anul 1422. *Bistrița* a fost constituită ca comitat perpetuu (*comitatus perpetuus*) al Corvineștilor la 1453. După desființarea acestuia a fost anexată la teritoriul de guvernare al Sașilor.

În capul fiecărui scaun săsesc eră un *iudex regalis* numit de rege. Acesta avea situație juridică ca și comiții comitatelor de pe pământul Ungurilor. Avea denumirea de *comes* (Graf). Fiecare comes avea lângă sine, subordonat, un *Stuhlrichter* (*iudex terrestris*). Aceste funcții au ajuns să fie ereditare în unele familii săsești. Regele Matia însă a desființat atât dreptul de numire, cât și moștenirea lor, încuviințând, ca ambii funcționari ai scaunului să fie aleși de adunarea generală a scaunului.

Pentru rezolvarea afacerilor mai importante de guvernare și justițiare se întrunea de 4 ori anual *adunarea scaunului*, unde putea veni ori care cetățean liber al scaunului, dar judecătorii, jurații și seniorii (*seniores*, *Altschaft*) erau datori a se prezenta. *Presida iudex regalis*, ce eră și executorul hotărârilor și sentințelor judecătorești aduse în adunare. Eră și comandantul oștirei date de scaun.

În fiecare scaun s'a ridicat la importanță mai mare câte un oraș, care eră reședința (*Vorort*) scaunului. Aici se țineau adunările. În orașele săsești s'a dezvoltat o autonomie remarcabilă, dar ele nu s'au separat, ca la Săcui, de organizația scaunului, ci rămânând în ele, și-au eluat mare rol în conducere.

Orașele erau conduse de *primar* (magister civium — *Bürgermeister*). Autoritatea orășenească, *magistratus*, o făcea primul împreună cu *jurații* (*iurati assessores*, *iurati consules*, mai apoi *senatores*). În afacerile mai importante delibera totalitatea cetățenilor (*Gemeine*), iar hotărârile erau executate de magistrat. Acesta rezolva și afacerile mai neînsemnate. Mai târziu se constituie lângă magistrat un consiliu de 100 membri — *centumviri*, *Hundertmannschaft*, — care se întrăia singur și exercita drepturile autonome din încredințarea cetățenilor, totalitatea cetățenilor eră convocată numai în afacerile mai importante.

În fruntea satelor eră *judele* (*Richter*, *Hannen*, *Gräfen*), având și atribuțiuni de judecător în afaceri bagatele. Funcția judeului eră numită *Gräfenthum*. Juzii erau la început aleși, apoi au ajuns a a fi ereditari, la urmă au rămas să fie iar numai aleși.

Întregul pământ săsesc eră condus de *comes Cibiniensis*, care eră totodată și *iudex regius Cibiniensis*. El reprezenta puterea de guvernare și de judecător a regelui. Eră numit de rege, însă subordonat voevodului. Regele Matia a renunțat la dreptul de numire a comitelui Sibian, care a ajuns după această renunțare, în loc de funcționar al regelui, de *funcționar ales al Națiunii Săsești*.

Comesul Sibian eră președinte în *adunarea națiunii săsești*, ce se ținea în Sibiiu, ca *universitas Saxonum*, având dreptul de corporațiune autonomă, ca și „*universitas nobilium*” din comitate. Această corporațiune exercita drepturile de autonomie, crea norme pentru teritoriul propriu, intermedia administrația generală de stat.

Din judecătorii celor 7 scaune se compunea un tribunal suprem — *sedria septem judicium*, — împreună cu seniorii. Acesta eră instanța de apel față de judecătorii scaunelor. Dela tribunalul celor 7 scaune se putea apela la *adunarea națiunii săsești*, iar de aici la *regele*, nici odată însă nu se apela la voevod, sau la congregația de sub președinția acestuia, chiar și în cazul dacă pârătorul eră vr'un nobil sau Săcuiu.

Organizația Sașilor s'a menținut până în timpul mai nou, în veacul al 19. După introducerea constituționalismului ungar din 1867, desființându-se ca organizație de guvernare prin legea art. XII din 1876, a rămas mai departe numai ca organ al fundațiunei constituite din averea universității și a tribunalului celor șapte scaune, spre scopuri culturale.

§. 66. Organizația Românilor în cele 8 districte din Banatul Severinului.

Afară de organizațiile cunoscute până acum ale elementelor neromâne din teritoriul românesc, izvoarele istorice ne-au conservat date și despre organizația deosebită a elementului românesc. Aceste date le avem despre Românii din Banatul Severinului, despre cei din Țara Hațegului, din Țara-Făgărașului, din Valea Rodnei și din Maramurăș. Ne ocupăm la acest loc cu *organizația celor 8 districte românești din Severin*. Datele le scoatem din izvoare ungurești, din studiile referitoare la aceste materii ale istoricului Frideric Pesti publicate de academia de științe maghiară (A szörényi bánság és Szörényvármegye története, 3 vol., Bpest 1877—78, A szörényvármegyei hajdani oláh kerületek, Bpest 1876).

Istoricul Frideric Pesti contestă, că ținutul cunoscut sub denumirea de Banatul Severinului ar fi făcut parte din teritoriul coroanei ungurești începînd cu epoca regelui Ștefan I. Cu ocupația ducatului lui Ohtum domnia ungurească încă n'a fost extinsă asupra acestui teritoriu. Aceasta a urmat abia în decursul veacului al XIII.

La începutul veacului al XIV. (după încheierea primului principat românesc) Banatul Severinului e împărțit în mai multe districte. Toate aceste districte erau situate în partea dincoace

de Carpați. În documentele vechi acest banat e numit: *banatus Zewriniensis* (care nu e identic cu *banatus Sirmiensis*, cum s'a cetit greșit la copierea unor documente vechi).

În fruntea acestui banat, cum arată și numirea, a stat un *ban*, care făcea parte din șirul baronilor statului ungar. Această demnitate a fost purtată și de Ioan Corvin, ajungând prin ea în șirul stegarilor țării. De câte ori se înșirau în documente baronii țării (*barones ex officio*) între aceștia se înșirau și banul Severinului, alături de cel al Croației, Bosniei, al Belgradului, Timișului și Pojonului.

Districtele românești din banatul Severinului sunt: districtul *Lugoj*, *Caransebeș*, *Mihalca*, *Almaș*, *Iladia*, *Comeat*, *Isvorul Carasului* (*Krassófs*), *Bârzava* (*Borzafs*). Aceste districte se numesc în documente, începând cu anul 1451, *districte românești* (*oláh kerületek*). Ele aveau situație privilegiată și în epoca anterioară acestui an.

Demnitatea de ban al Severinului, a fost ocupată înainte de Ioan Corvin și de alți Români, așa se amintește banul Ion Trentul într'un document din 1376 al regelui Ludovic I. Un decret din 1492 dispune, ca în demnitățile de bani să fie numiți numai nobili unguri, cari au merite.

Cel mai însemnat dintre districte a fost al Caransebeșului, care în timpurile mai vechi eră împărțit în 2, Caran și Sebeș.

Organizația districtului Caransebeș eră asemănătoare organizației comitatense, iar funcționarii districtului erau și funcționarii comitatului. În capul organizației districtului era un *Comes* (*comes districtus Sebes*), în celelalte districte se amintește de *castellanus* și câte odată *comes* (*Castellanus de Mihald*, *comes de Mihald*). Lângă acesta eră un funcționar al districtului, care avea atribuțiunile administrative. De izvoarele ungurești e numit *Solgăbirău*, iar Românii îi ziceau *crainic*.

Ioan Corvin într'un document din 1451 (8 Iunie) dă ordin solgăbirăilor celor 7 districte românești, ca să convoace pe nobilii celor 7 scaune românești ale provinciei, pe o anumită zi la reședința de judecată a districtelor, având să examineze în adunare publică că oare Mihail Ciorna, fiul său Nicolae și fratele său Blasiu au drept de posesiune asupra cetății Drencova și a ținutului ei. Reședința de judecată eră Caransebeșul, unde s'au și întrunit nobilii districtelor în ziua de 13 Ianuarie 1452 și în cauza

aceasta au ținut judecată, la care au luat parte și delegatul trimis de capitolul din Cenad, care a redactat raport oficial în chestiune.

Al 8. district al Comeatului a fost zălogit corvineșilor de regele Sigismund pentru o sumă de bani împrumutată. După 25 ani plătind locuitorii datoria, au mers la regele Vladislau V. la Viena și au cerut să fie iar anexați la districtele românești, ce regele le-a împlinit în 1457, întărind tot odată și privilegiile tuturor districtelor. Dela acest an teritorul celor 8 districte a ajuns iar complet.

Privilegiile districtelor se cunosc din 2 documente ale regelui Vladislau V. din 1457. După aceste obligamentul Românilor din cele 8 districte eră de a apăra trecătorile Dunării în contra Turcilor. Invasiunile acestora erau foarte dese, prădau țara și întrecându-se duceau cu ei oameni în robie și avutul locuitorilor.

În documentele regelui se vorbește de „*universitatea nobilor și chinezilor, cum și a celorlalți Români*“, sau într'alt loc despre „*Privilegiile Românilor și a chinezilor*“, apoi despre „*Românii nobili și chinezii, cum și ceilalți Români*“, înțelegând todeauna pe cele 8 districte.

Privilegiile acestora erau următoarele:

1. Regele nu va dăruia în aceste districte moșii străinilor, făcând escepțiune aceia pe cari Românii și nobilii îi vor afla vrednici pentru meritele lor.

2. Cele 8 districte nu se vor separa de oltă, ci având privilegiile egale, ele formează o universitate (corporațiune).

3. Districtele vor sta sub un comite comun, care va ținea judecăți, iar cei nemulțumiți cu judecata lui pot recura la judex curiae, iar de acolo la regele.

4. Dacă comitele, sau vicecomitele vrea să încasseze amende, nu poate duce caii, oile și armele celui amendat; amenzile să nu poată fi încassate alicum decât ieșind executorul la fața locului împreună cu pretorul Românilor.

5. Nobilii și chinezii români sunt scutiți de dări, și atât averea acestora cât și a iobagilor lor este scoasă de sub ori ce sechestrare și judecătorie străină.

6. Nobilii români ai districtelor se privesc de nobili adevărați ai țării.

7. Procesele în contra iobagilor nobililor români să se des-

bată înaintea acestor nobili, iar procesele în contra nobililor și chinezilor români înaintea comitelui lor.

Locuitorii români și cei de altă limbă din districtul Sebeș mai aveau dela regele Sigismund *scutire de vamă* în întreagă țara. Acest privilegiu a fost întărit și de regele Vladislau II. în 1494, când acesta a trecut pe la Timișoara.

În afară de aceste privilegii și de legile speciale ale Românilor din cele 8 districte se mai amintește în documente și de un anumit *drept românesc* (*jus wolachicum*).

Așa într'o judecată adusă de vicebanii Severinului în 1478 s'a zis, ca acusatul să pună jurământ, asupra nevinovăției Sale împreună cu 12 inși „după legea veche și aprobată a districtelor românești“, (*juxta antiquem et approbatam legem districtuum volahicalium universorum*).

Într'alt proces din 1500 înaintea scaunului banului severinean, după ce pâritorul nu și-a putut dovedi afirmațiunea după cum cere dreptul românesc (*jure volachie requirente*), a fost judecat să pună jurământ.

În anul 1503 un nobil român, ajuns în strâmtoare materială, a vrut să-și zălogească pârțile de moșie din câteva sate, și după obiceiul românesc (*juxta ritum volachie*) a chemat composessorii de 3 ori înaintea judecătorilor, somându-i să iee în zalog pârțile sale, ca să nu ajungă pe mâni streine.

Sunt urme, că în aceste districte și dăruirea de moșii din partea regelui era normată de regulile speciale. Dintr'un document al regelui Vladislau I. din 1444 rezultă, că, vrând să răsplătească meritele lui Nicolae Bizereiu și a sofilor săi pentru luptele în contra Turcilor în timpul lui Ion Corvin, după ce documentele avute li s'au pierdut în decursul luptelor cu Turcii, regele le dă document nou de dăruire asupra moșiilor românești din 4 sate aflătoare în districtul Caransebeșului „după hotarele vechi și sub acele condițiuni“, după care se stăpânesc și celelalte moșii în districtul Caransebeșului, cum și după înțelesul, „în care ceilalți regi dinaintea lui Vladislau aveau obiceiul a dăruia aceste moșii românești“.

Dăruirea moșiilor eră de 3 feluri. Unele pământuri se stăpâniau după „obiceiul chinezatului“ (*more keneziatus*). Chinezatul eră împreunat cu moșie și drept de moștenire în unele familii (*Keneziatus cum possessione et jure successionis*). Al doilea fel eră

când regele ridica pe cnez la rangul de nobilitate, dându-i document de dăruire din nou și scoțându-l de sub autoritatea respectivei cetăți sau castel. Al treilea fel al dăruirii eră cel obișnuit.

Cum am văzut mai sus, districtul cel mai fruntaș eră al Caransebeșului. Acesta însă cu timpul a ocupat teritoriul celorlalte districte, iar aceste au ajuns în raport de dependență, fără nici o neațarnare, așa că cu timpul și-au pierdut importanța și organizația.

Din organizația districtului Caransebeș s'a dezvoltat organizație comitatensă, comiții și castelanii s'au întitulat cu timpul comiți și castelani ai comitatului Severin și a districtului Caransebeș. Funcționarii districtului și comitatului au exercitat și atribuțiuni de funcționari orășenești.

După catastrofa dela Mohaciu se schimbă situația politică a Severinului. În pacea dela Oradea-mare dintre Ferdinand I. și Ioan Zapolia banatul Severinului ajunge în posesiunea Ardealului. Dela acest timp până la finea veacului al XVII. el are parte de soarta Ardealului. Deputații districtelor Lugoj și Caransebeș iau parte la dietele Transilvaniei. Logile ardelenesi în mai multe locuri amintesc de aceste districte.

În anul 1643 (sub George Rákoczy I.) nobilimea din Severin a fost scutită de a mai lua parte în expedițiuni războinice, ca recunoaștere a meritelor câștigate întru apărarea țării, dar prin aceasta a pierdut și titlul de drept la privilegiile avute.

Cu finea veacului al XVII. ajunge Banatul din nou sub Habsburgi, organizația lui politică a trecut din nou prin schimbări.

În locul așezământului din districtele libere, Românii au intrat în așezământul graniței militare, menite a servi tot același scop, apărarea hotarelor în contra Turcilor.

§. 67. Organizația Românilor în districtul Țării Făgărașului.

Țara Oltului este numită în cele mai vechi documente „*Terra Valachorum*” (Țara Românilor). Hotarele ei sunt arătate în diploma regelui Andreiu II. prin care dăruiește cavalerilor Teutoni Țara Bârsei (1211). În această epocă granițele cuceririi ungurești în Ardeal ajungeau numai până la marginea de răsărit

a Țării Oltului și până la marginea de miazăzi a Țării Săcuilor. Țara Bârsei eră indicată ca pământ nelocuit, pentru a se fixa un titlu pentru donațiune. (Bunea, Incercare de ist. Rom. p. 201 și 205). După așezarea Sașilor în Ardeal, ei ajung vecini ai Românilor din Țara Oltului atât la apus de către Sibiiu, cât și la nord, între Târnava-mare și Olt.

Țara Oltului a format un teritoriu deosebit, cu o situație de drept specifică, constituind *ducatul Făgărașului*, a cărui însemnătate am văzut-o în relațiunile dintre Domnii Țării Românești și regii Ungariei. Țara Oltului a putut ajunge între cuceririle din Ardeal ale regelui ungar pe la finea veacului al XII. (între etapa a patra și a cincia din cucerire a Ardealului). Cea dintâi așezare de străini în teritorul Românilor din Țara Oltului este întemeierea mănăstirii Cistercișilor în comuna Cârța (între 1202—1206), unde li s'au dat moșii, toate de sub stăpânirea Românilor, (*terram exemptam de Blaccis*). Dar mănăstirea aceasta nu a prea putut răspunde menirii sale, de a întări stăpânirea nouă în țara Românilor. Moșiile ei au fost prădate, călugării huiduiți. Carol Robert o pune sub scutul comitelui sășesc din Sibiiu. În timpul stăpânirii ducatului Făgăraș prin domnii români, Vlad Țepeș încearcă să o populeze cu călugări de legea răsăritului. E desființată de regele Matia (1477), averile ei trec prepoziturii din Sibiiu (Bunea I. c. 210).

Cavalerii teutoni s'au întins din țara Bârsei și în țara Oltului, deși regele ungar nu le dase acest drept. (Papa scrie regelui: „...dictos fratres aliquas pessiones tuas extra concessos sibi terminos occupasse”). Organizația lor însă a fost desființată, fiind scoși cu forța din țara Bârsei.

„Țara Românilor” amintită în documentele regelui Andreiu II. în aceleași condițiuni cu „Țara Săcuilor”, ne dovedește, că Românii, deși supuși regelui ungar, se bucurau de aceeași autonomie ca și Săcuii pe teritorul lor.

Situația deosebită a Țării Oltului se poate constata și din faptul că ea a fost stăpânită până la începutul veacului al XVII. tot de Români. Aug. Bunea (în discursul său de intrare în Academia Română, „Stăpânii Țării Oltului”) ne deosebește istoricește pe acești stăpâni, începând cu Voevodul Radu Negru, Basarab, fiul său Alexandru, Radul I., Mircea cel Bătrân, Mihail I., Vlad II. Dracul, Vladislau II., Vlad Țepeș, Dan (al 10 domn al Țării Ro-

mânești, care a stăpânit Făgărașul până la 1462). În epoca următoare Țara Oltului n'a mai ajuns în stăpânirea domnilor Țării Românești, dar stăpânii ei au fost Români, sau nobili de origine română, așa d. e. boierul Udriște (1483), Ioan Corvin (fiul natural al lui Matia 1503), Ștefan Mailat (1530), fiul acestuia Gavril (1559), Gașpar Békes (ex Valachis oriundus 1565), Mihail Viteazul (1599).

Sub stăpânirea autonomă a Țării Oltului, dovedită istoricește timp de peste 4 veacuri, cu stăpâni români, organizația cea veche a elementului românesc, care nici odată n'a putut părăsi acest teritoriu, s'a dezvoltat mai departe în forme naționale, cu totul deosebite de ale celorlalte popoare, cu cari a venit în atingere. Această organizație a fost conservată până în timpurile mai nouă. O colecțiune de documente în această materie a publicat N. Densușianu la 1885 „Monumente pentru istoria Țării Făgărașului“, scoase din arhiva lui Ar. Densușianu. În lumina acestor documente se dovedește, că poporul românesc în Țara Făgărașului a avut o organizare deosebită socială, în frunte cu boierii țării, organizație administrativă, judecătorească și militară, toate normate de un drept special românesc.

Boierimea și în țara Oltului, ca și în timpurile prime ale cuceririi în Ungaria, ca și în cele 8 districte românești ale banatului Severin, își avea la bază obligațiunea serviciului militar. Serviciul militar al nobilimei române nu era o obligațiune, ca la nobilimea ungurească, numai pentru războiu condus de rege în persoană, ci era o obligațiune permanentă, de a fi pururea în arme.

Boierii făceau serviciu militar cu cai la castelul Făgăraș și în alte locuri („more aliorum vexorum natorum... Boeronum nostrorum equis... inservire“).

Boierimea era organizată în permanență, nu numai pentru ieșirea la războiu, în unități militare, având conducătorii săi (căpitan, locotenent, decurion). În timp de pace militarii construiau întărituri, castele, lucrări de apărare, le reparau și țineau în rând bun. („munimenta struendi, et reparandi, aggeres fadiendi...“ document dela regele Sigismund din 1427).

Boierii, afară de serviciul militar, erau și cărmuitori ai satelor, având a se îngriji de afacerile publice, făcând și slujba de judecători. În țara Făgărașului aflăm tribunal compus de regulă

din 12 jurați. Ana de Nádas, văduva Voevodului ardelean Ștefan Mailat (la 16 Iunie 1556) ține tribunal cu boerii jurați din Țara Făgărașului și confirmă mai multe moșii boierești. Martin Deac, castelanul Făgărașului (29 Oct. 1630) cu cei 12 boieri jurați judecă un proces al boierilor din Poșorta cu vecinii din Breaza, hotărând, ca boierii diu Poșorta să jure cu 50 boieri onești, că Breaza este înființată în boeronatul Poșortenilor. Tribunalul boeresc din Făgăraș, compus din castelanul Șerban Diac și 8 boieri jurați judecă un proces de proprietate (5 Iul. 1677) (Din monumentele Țării Făgărașului publicate de N. Densușianu).

Boierimea avea moșiile sale ereditare (*hereditates boeronales*). Moșia eră avere inalienabilă a familiei boierești, ea putea fi moștenită numai de membrii familiei. Mai multe documente dovedesc, că la schimbarea stăpânilor, boierii erau confirmați în boieria moșiilor (*boeronatus possessionum*) și în oficiul de boieri peste anumite sate (*officium boeronatus*). Caterina de Brandenburg, principesa Ardealului după Gavril Bethlen (17 Mai 1630) confirmă boieri „în numărul boierilor adevărași și necontestabili ai Țării Făgărașului” și le confirmă prerogativele, ce le au după drept și vechia consuetudine și ceilalți boieri și le întărește moșiile boierești. Asemenea confirmare dă Susana Lorántfy, văduva lui George Rákóczi I și boerisează casele, averile proprii și celelalte moșii a unor boieri.

Tot sub Susana Lorántfy se face recensământul *boierilor* și al *libertinilor* din Țara Făgărașului. (Densușianu, Monumentele).

Normele de drept ale Țării Făgărașului au fost codificate în Statutele Țării Făgărașului (*Fogarasvidéki statutumok*) din anul 1508 și în Constituțiunile districtului Țării Făgărașului (*Constitutiones Districtus Terrae Fogaras*) compilate în veacul al XVI – XVII. Ele sunt publicate în *Monumenta Hungariae juridico-historica* de dr. Alexandru Kolozsvári și de Clement Óvári, Tom. I. Budapesta 1885.

N. Densușianu în studiul său asupra dreptului vechiu românesc (*Dacia preistorică* p. 879—907) susține, că Statutele Țării Făgărașului din 1508 apar în ce privește particularitățile limbei, numai ca o simplă traducere latină de pe un text românesc mai vechiu, citând mai multe exemple, ca: *gravitates Boyaronum* (greutățile boierilor), *filiam prefacere*, *induspes* (fur care intră pe din dos), *proditione domus* (prădăciunea casei), una pinta vini

(o pintă sau cupă de vin). Despre Constitutiones spune, că conțin în mare parte numai simple extrase din o condică mai veche de articule și edicte (Protocollares articuli et edicta), care se păstra la Căpitanatul Țării Făgărașului. În unele constituțiuni se menționează *Dux* sau ducele Făgărașului și *Vajvodales homines*, comisari judecătorești ai voivodului. Căpitanul Făgărașului, care era urmașul voivodului de pe vremuri, avea dreptul să pedepsească pe acești vajvodales homines. N. Densușianu face concluziunea, că o parte din articulele acelor constituțiuni aveau putere și în timpul, când Făgărașul era ducat sau voivodat.

§. 68. Organizația Românilor din ținutul Hațegului, Hunedoarei și Devei.

Ținuturile Hațegului, Hunedoarei și a Devei, în tocmai ca și celelalte ținuturi cu organizațiune românească, cele 8 districte din Severin, Țara Făgărașului, Valea Rodnei și Maramureșul, constituiau din timpurile vechi o organizație de districte românești, numite în diplome *districtus olachales*.

Într'un document din 1363, dat de vicevoivodul Ardealului, se menționează cnezii și nobilii români din districtul Hațegului („Nos Petrus Vicevayvoda Transylvanus... universisque Keneziis et senioribus Olachalibus ipsius districtus *Haczak*... pro tribunali sedentibus“). Într'alt document din 1439, dela regele Albert se cuprinde aceeași mențiune „nobilium ut dicitur Valachorum nostrorum Districtus nostri *Haczeg* appelați“.

Într'un document din 1427, dat de regele Sigismund se menționează districtele românești din castrul Deva, arătate ca organizații ale populațiunii („Sigismundus... in reprimendis malesanis dictorum populorum in districtibus Olachalibus castri nostri Dewa constitutorum consiliis et moliminibus“).

Într'un document din 1482, dat de regele Matia, sunt menționați cnezii din regiunile castrului Hunedoara („Mathias... Expositum est nostrae Maiestati in personis universorum keneziorum nostrorum in pertinentiis castri nostri Hunyad commorantium“). În alt document din 1399 se vorbește de nobilii români și unguri, organizați în Hunedoara, înțelegând sub nobilii unguri pe acei nobili români, cari obținuseră nobilitatea ungurească, ca o

categorie deosebită de nobilitate, cu drepturi și datorii diferite de cele ale nobilității românești, care avea la bază obligamentul serviciului militar. („*Slyborius universis et singulis nobilibus tam Ungaris quam Olacis... in Hunyad constitutis*“).

Organizația acestor districte nu putea fi decât continuarea organizației naționale a cnezatelor și voevodatelor. Se înțelege, că această organizație în cadrele voevodatului ardelenesc, în capul căruia era cel mai înalt voevod ca reprezentant al regelui ungar, și în legătură cu organizația socială și politică ungurească, a trebuit să iee forme proprii. Din toate documentele acelor vremi rezultă, că nobilitatea română s'a menținut ca instituțiune națională, iar alături de ea a existat și nobilitatea ungurească, care era bine distinctă de cea română, fiind altul conținutul ei. Nobilii unguri erau indicați ca „*nobiles Hungari*“ sau „*veri nobiles regni nostri*“, fiind menționați deosebit alături de cei români.

Nobilimea ungară cuprindea drepturi mai mari și obligații mai puține, nu conținea obligația serviciului militar permanent. Prin urmare nobilii români, soldați vecinici, aspirau și ei, ca recompensă pentru servicii de arme, să ajungă la gradul mai înalt al nobilimei ungare. Trecând în această nobilime, a cărei religie era catolică, viața socială izolată de a cnezilor și țeranilor români, soldați vecinici și ei, au pierdut firul de legătură cu neamul de origine și pe încetul s'au ungurizat. Aproape toată nobilimea ungară de azi din Hunedoara derivă din acești *nobili olaci*, ridicați la rangul nobilității ungare. Numele familiei arată originea lor română.

În capul organizației politice a acestor districte era, — asemenea organizațiilor din celelalte regiuni, a Ungurilor, Sașilor și Săcuilor, — *universitas nobilium ac Keneziorum* (universitatea nobililor și cnezilor). Într'un document din 1435 se menționează: „*Nos Ladislaus de Chaack Vayvoda Transilvanus... una cum iuratis et universitate nobilium ac Keneziorum ipsius districtus Haczak*“.

În conformitate cu principiile de organizație a acelor timpuri, în adunările corporațiunilor politice se desbăteau și procesele mai importante. Am văzut aceasta în atribuțiunile tuturor corporațiunilor politice, ce am examinat până acum. În districtele române era în vigoare instituțiunea celor 12 jurași, cari încă trebuiau să-și spună cuvântul în chestiunea litigioasă din desbatere.

Hotărîrea adusă de aceştia eră desbătută în adunarea universităţii, unde deliberându-se, se aducea o hotărîre definitivă. În baza dreptului naţional, Românii nu puteau fi lipsiţi de proprietatea lor, nici chiar în caz de infidelitate, decât dacă erau judecaţi de nobilii şi cnezii proprii, cum am văzut aceasta şi în cele 8 districte româneşti din Banat („duodecim Juratis ad judicandum in Haczag Dominus Vaivoda commissit“ — 1398. — „Nos Ladislaus de Chaack Vayvoda.. una cum juratis et universitate nobilium ac Keneziorum ipsius Districtus Haczak, sane exinde deliberatione, ac consilio et voluntate eorundem, praefatos Kosztha, Stanchul et Volkul sacerdotem, ...dicto ipsorum keneziatu et dicta possessione Ryusor vocata... ratione eorum infidelitatis privamus).

Transmisiunile de moşii se făceau tot în baza dreptului românesc, care prevedea cu totul alte condiţiuni. cum am văzut şi în cele 8 districte din Severin. („Ladislaus... sub eisdem conditionibus, servitutibus et consuetudinibus, quibus per praedecessores nostros Reges Hungariae in districtibus Valachorum possessiones et villae donari consueverunt“ 1453. Vezi N. Densuşianu, Monumente pag. 2—3).

Ş. 69. Situaţia Românilor din Valea Rodnei.

În organizaţia teritorială a Ardealului s'a bucurat de o situaţie deosebită, din timpurile cele mai vechi începând, teritoriul din colţul nord-estic al ţării, valea de sus a Someşului mare, numită Valea Rodnei. Acest teritoriu împreună cu opidul Rodna a avut în timpul istoriei importanţă deosebită pentru minele de argint din regiunea Rodnei. Aceste mine se pare a fi fost cunoscute şi în timpul provinciei romane în Dacia. Ramificaţiile liniilor de comunicaţiune duceau în valea Someşului de sus până la Ruconium, iar în valea afluentului Şieu până la Staţiunea Preatoria Augusta, ¹⁾ care putea fi pe locul comunei Orhei — Burghelle de azi, unde s'au găsit multe monede romane de această epocă.

În epoca cuceririi ungureşti a Ardealului valea Rodnei a putut ajunge sub stăpânirea ungară în prima etapă a cuceririi înfinzându-se cucerirea din valea de jos a Someşului de-a lungu

¹⁾ Vezi *Geschichte der deutschen in Nord-Siebenbürgen* von Joseph Traugott Klein, in *Programm des evang. Obergymnasiums A. B. in Bistritz 1870/71*, Hermannstadt 1871 p. 27.

râului până către izvoare. În documentele istorice se amintește Rodna și cu alte comune din valea de sus a Someșului în veacul al XIII. În timpul năvălirii Tătarilor (1241) Rodna a fost pusă în siguranță de oardele năvălitoare prin pasul din apropiere.

Se constată dela apariția primelor documente istorice, că Valea Rodnei se bucură de drepturi și imunități deosebite, avute din vechime. Acest teritoriu se afla între posesiunile reginei Ungariei, în beneficiul căreia se strângeau dările din valea Rodnei. Bela IV. într'un document din 1245 (publicat în Monumenta Regni Hungariae) încredințează pe comitele Săcuilor, să ocupe teritoriul comunelor din Valea Rodnei ¹⁾ și să le administreze după drepturile și imunitățile, care le-a avut acest ținut din vechime, iar din venite să dea la tesaurul reginei anual 130 marce în aur. Într'un document din 1264 (publicat în documentele privitoare la Istoria Românilor culese de Hurmuzaki vol. I 319) Papa Urban IV. invită pe Ștefan, voevodul Transilvaniei, să restituie reginei ținutul Bistriței și al Rodnei („terras Bistriche, Rodona...”), pe care le-au stăpânit din timpuri înmormentale totdeauna reginele Ungariei.

În decursul veacurilor valea Rodnei a avut o situație asemănătoare cu cea a coloniei săsești din nord-estul Ardealului, dela Bistrița. Această colonie, depărtată de teritoriul celorlalte colonii săsești, a avut o soartă deosebită. În 1453 ajunge împreună cu Valea Rodnei, între posesiunile marelui bărbat al veacului, Ioan Corvinu, ridicat de regele Ladislau V. la rangul de „comes perpetuus” al Bistriței. După moartea lui Ioan Corvinu, Bistrița și Valea Rodnei ajunge sub stăpânirea lui Mihail Szilágyi, care a lăsat amintiri neplăcute în urma sa.

Situația districtului Bistriței și a Văii Rodnei e regulată din nou de regele Matia, la anul 1475. Prin documentul dat în Buda (la 3 Iunie 1475) Matia, condus de gândul de a ridica din lipsa și miseria, în care a ajuns în urma invasiunilor dușmane, opidul Rodna cu pertinențele sale numite Valea Rodnei (Rodnawelgye) și pentru a putea restaura minele de argint, căzute de multă vreme în ruine, decretează de a se scoate din comitatul Doboca și a se încorpora la orașul Bistrița opidul Rodna cu pertinențele sale, având oaspeții și locuitorii acelorora a se bucura în totdeauna

¹⁾ În document se menționează comunele: oppidum Radna, Sanet Gurgh, Rebra, Nyirmezeu, Naszod, Salva, Cseh (Telciu?), Macold, Zagra.

de toate drepturile, libertățile, obiceiurile, grațiile și privilegiile, de care se folosește orașul Bistrița, cetățeni și comunitate, din vechime, având aceia a se număra în șirul orașenilor, dar supuși totodată și tuturor contribuțiilor, atât ordinare cât și extraordinare, care ie dau orașenii regelui. („...volentes oppidum nostrum Radna vocatum, cum suis pertinenciis Radnawelgye vocatis, in comitatu Doboka habitum et existens, de inopia et paupertate, in quam Superioribus disturbiorum temporibus, propter creberrimos hostium incursus,... ad civitatem nostram bistriciensem ...annectimus et incorporamus ac ut prefatum oppidum cum suis pertinenciis, *hospitesque et incole earundem universis iuribus, libertatibus, consuetudinibus, graciis et privilegiis*, quibus ipsa civitas nostra bistriciensis, cives et communitas eiusdem ab antiquo usa exstilit, *uti perpetue et gaudere valeat atque possit*. Ita tamen quod oppidum ipsum et pertinencie eiusdem dicte civitati nostre subiecta semper esse censeantur et cum civibus civitatis nostre prefate bistriciensis et suis pertinenciis connumeretur ac omnibus contributionibus, tam ordinariis, quam extraordinariis, Nostre Maiestati provenire debentibus, tarentur...” — Colecția Hurmuzaki, vol. XV. Acte și scrisori din arhivele orașelor ardeleni Bistrița, Brașov, Sibiu, publicate de Nic. Iorga, pag. 83—84).

După restabilirea raporturilor de prietenie între regele Matia și Ștefan cel mare, voevodul Moldovei, pentru ca marele apărător al creștinătății să nu intre în raporturi de prietenie cu Turcii, i s'a făcut danie în colțul nord-ostie al Ardealului domeniul Ciceu cu cele 60 de state ale sale. Teritoriul acestui domeniu era așezat tot în Valea Someșului mare, mai în jos de teritoriul cunoscut ca Valea Rodnei. Continuitatea teritorială a comitatului Doboka era întreruptă prin scoaterea domeniului de Ciceu, astfel valea de sus a Someșului cu Rodna era un teritoriu izolat, fără nici o legătură teritorială cu restul țării. Acest teritoriu trebuia să fie adus în legătură cu un teritoriu administrativ din corpul Ardealului. Acesta era cel învecinat al Bistriței. De aceea credem, că dl N. Iorga are dreptate, când face observația, că această măsură, luată de regele Matia prin diploma din 1475, e în relație cu intrarea Ciceului, prin domnie, în mâinile lui Ștefan cel-mare. (Hurmuzaki XV. p. 84 nota s.)

Prin diploma regelui Mateiu, drepturile și imunitățile populației din valea Rodnei, avute de acest ținut din vechime, au

foști înfărite, fiind locuitorii investiți întru toate cu aceleași drepturi, imunități și privilegii, ca și cetățenii Bistriței. În diplomă se face distincție între *hospites*, sub cari se înțeleg coloniștii sași din opidul Rodna, căci într'altă parte nu s'au așezat Sași, și între *incolae*, sub cari se înțeleg ceilalți locuitori ai ținutului, locuit în todeauna de elementul românesc.

Prin diploma regelui Mateiu s'a asigurat, atât opidului Rodna, cât și locuitorilor lui și a văii Rodna o situație juridică deosebită, asemănătoare situației din celelalte teritorii deosebite românești, districtele Severinului, al Făgărașului, Hașegului, Hunedoarei și Devei. În toate aceste elementul românesc s'a susținut într'o situație mai bună, decât în teritoriile ajunse sub apăsarea nobilimei și a națiunilor privilegiate.

Urmasuț în domnie a lui Matia, regele Vladislau II. prin 2 diplome, date în 1492 și 1498 confirmă diploma lui Matia. În cea din urmă îndrumă pe bistrițeni să respecte drepturile Românilor din valea Rodnei... *sed eos omnibus libertatibus, consuetudinibus, prerogativis et iuribus, quibus practacta civitas nostra bistriciensis gaudet, uti et frui libere semper permittatis et permiti facialis*" (Hurmuzaki XV p. 133 și 150).

Românii din Valea Rodnei și-au menținut, pe lângă toate încercările Bistrițenilor de a i lipsi de drepturi, situația lor până la introducerea așezământului militar (1761—3), așa că ei cu tot dreptul puteau susține într'o plânsoare înaintată împărătesei Maria Terezia la 1758, că ei n'au fost iobagi, ci *Liberi nati*, locuitori ai văii dinainte cu 200 ani de întemeierea orașului, stăpâni ai pădurilor, munților, pășunilor și câmpurilor din timpuri inmemoriale.^{*)}

La valea Rodnei aparțineau comunele din valea de sus a Someșului, începând dela Mocod în sus, cu cele din văile de pe țărmul nordic al Someșului. Într'un timp însă și Valea Rodnei eră împărțită în două. În timpul stăpânirii Domnului Moldovei Petru Rareș și a urmașilor săi, asupra Ciceului, ba chiar și asupra Bistriței câțiva ani, (vezi Istoria Rom. din Ardeal de N. Iorga vol. I. cap. IX. Un domn moldovean râvnitor al Ardealului: Petru Rareș și opera lui p. 128—156) Valea Rodnei încă a ajuns sub stăpâ-

^{*)} V. Beiträge zur Geschichte der Militärisierung des Rodnaer Thales in Programm des ev. Obergymnasiums A. B. zu Bistritz 1879/80 de Fr. Kramer p. 18.

nire moldovenească. În timpul domniei lui Iliș-Vodă 1546—1551) Rodna și cu comunele din Valea Rodnei până la Feldru erau stăpânite de Moldova, iar cele dela Rebra până la Mocod de Bistrițeni.)

Organizația opidului Rodna putea fi cea a orașelor din acel timp, având în cap pe *jude*, *jurați* și *comunitatea* („Richter und Purger mit ssamt der Gemain yn der Rudna“ — Hurmuzaki XV. 355 — „Stephanus iudex iurafique oppidis rodnensis“ 1543 — „iudici et iuratis civibus oppidi Radna-Bánya“ 1558). Ridicându-se importanța opidului prin exploatarea minelor de argint, a fost ridicat la rangul de opid liber regesc, obținând drept de târg în „singulis diebus dominicis“, și emblemă (1520 prin privilegiu dat de Ludovic II). Productele minelor trebuiau livrate camerariilor regești de Rivulo Dominarum (Baia-mare). În Rodna încă erau așezați camerari, funcționari ai stăpânilor de pe vremi, cari controlau producțiunea minelor.

În capul comunelor văii Rodnei eră același funcționar al satelor românești, cunoscut din vechime, *cnezul*. Într'un document dat de Bistrițeni la 1523, se confirmă că s'au prezentat înaintea lor trei preoși cu toți cnesii din valea Rodnei („*cum omnibus Knesiis Vallis Rodnensis*“), să ceară loc de mănăstire între satele Hordou și Telciu (Hurmuzaki XV. 271). Mai târziu se perde de numirea de cnez și se întrebuintează cea de *jude*. Orașul Bistrița avea în comune organele sale, care strângeau contribuțiunile. Ca astfel de funcționari sunt menționați *crainicii* și *slobodnicii* (v. Kramer I. c. p. 16).

*) În registrele asupra contribuției strânse de orașul Bistrița din comunele văii Rodnei între anii 1547 și 1552 sunt înșirate numai comunele Mocod, Mititel, Sagra, Salva et Ordo, Telciu et Bykeș, Naszod, Rebre minor, Rebre maior, Burgo superior et inferior, Poyen, Runk. În registrele posteroare anului 1552 sunt înșirate și celelalte comune dela Rebra în sus, anume: Nyezmezew (mai târziu Feoldrew). Ilva, Zent Jörg, Maior, Rodna. (V. F. Kramer I. c. p. 10—12).

În scrisorile publicate la Hurmuzaki XV dintre anii 1546 și 1551, pag. 456, 457, 465, 469, 474, 476, 481, trimise dela Iliș-Vodă către Bistrițeni se vorbește de „*subditis nostris* de Feldro“, — „de negociis subditorum *nostrorum* de Fewldro“ — „*misimus literas nostras* camerario *nostro* de Radna-Bánya“ — „*subditus noster* ex valle Rodne“ — „*cum quodam homine vestro* de Rebra Minori“. În 1547 Ioannes camerarius rodnensis, scriind judeului din Bistrița, vorbește în numele „*domini nostri* graciosissimi“.

§. 70. Organizația Românilor în Maramureș.

În capitolul despre voevodate în trecutul neamului românesc am văzut, că această instituțiune s'a ridicat la o importanță deosebită în Maramureș. Această importanță a fost constatată și de istoriografia ungurească mai nouă, adusă în încurcătură de a nu o putea explica, susținând teza așezării Românilor în Ungaria prin veacul al XII și XIII. Ne întemeiem și aici pe un isvor unguresc, în aprecierea importanței voievozilor și elementului românesc în Maramureș. E studiul „A máramarosok oláhok, betelepésük, vajdák és knézeik“ de George Petrovay (publicat în Századók, revista societății ung. de istorie, anul al 45. 1911, pag. 607—626).

Ipoteza istoriografiei ungurești, că Românii au venit în Ungaria, prin urmare și în Maramureș, prin veacul al XIII, „nu se potrivește la Românii din comitatul Bereg și Maramureș, pentru că aceștia au fost investiți cu astfel de privilegii, cum n'a putut să obțină nici odată un neam de păstori inmigrând pe încetul cu păscutul turmelor, un dușman de neam străin, neînruit cu cel unguresc, luat ca prizonier în luptă; iar ca un dușman capturat în războiu să fie colonizat la granița țării și să fie încredințat cu apărarea hotarelor, e de-a dreptul un nonsens.“

„Românii din comitatul Bereg și Maramureș n'au fost supuși autorității comitelui și pretorilor din comitat, ci erau subordonați voievozilor aleși de ei înșiși deosebit în fiecare comitat; aceștia conduceau la război pe cei armași și aceștia țineau judecată asupra lor, rezolvând procesele dintre ei, cum și părțile începute de alții în contra lor“.

„Astfel de privilegii, și dacă mai adaugem, că sub titlul de contribuție trebuiau să dea numai a cincizeca parte din sporul turmelor lor, a putut să obțină numai un neam viteaz crescut pentru luptă, așezat de bună voe, primit cu drag, și numai un astfel de popor a putut deștepta față de sine o încredere atât de mare, ca în mâna lui să fie pusă apărarea unei părți din hotarele țării. Acestei încrederi au și corăspuns bărbătește și cu toate că analele și istoricii noștri nu vestesc luptele lor glorioase, totuși știm din diplomele noastre, că au devenit fii credincioși ai acestei țări, au luat parte în expedițiunile regilor Ludovic cel mare și Sigismund, ba au luptat sub conducerea voievozilor lor

de sine stățători și biruitori în contra Lituanilor păgâni, au luptat peste tot locul alături de viteazului consacrat, vestitul Ioan Huniade în multe lupte triumfătoare ale aceluia; au fost însoțitori credincioși ai regelui Matia și în lupta dela Baia cu trupul lor au prins săgețile trimise asupra lui...”

„Sub principii ardeleni au stat fără întrerupere străjeri în trecătorile Maramureșului și în deosebire de alte comitate, împărșiți în pâlcuri de câte 100, erau organizați întru toate militărește sub căpitani și locotenenți, grupați în trupă de călăreși și pedestrime”.¹⁾ (Petrovay l. c. p. 611—612).

Cum am văzut, și în alte părți ale țării, în Severin, în Făgăraș, în Hașeg, asemenea și în Maramureș importanță și titlu pentru drepturi și privilegii, acordate de regi, și-a eluat elementul românesc prin serviciile militare, ca apărător al hotarelor țării în potriua dușmanilor din afară. Organizația militară, instituțiunea voevodatului și chinezatului e aceeași, ca și în celelalte părți ale pământului românesc. În urma importanței mari ce au câștigat în organizația acestei părți de țară și în apărarea ei, organizația națională a Românilor eră cu atât mai prețuită în ochii puterii de stat.

Românii locuiau în veacul al XIV și cele următoare nu numai în Maramureș, ci și în comitatele Bereg și Ung (vezi studiul nostru p. 166 și 167 documentele citate din diplomele maramureșene din veacul al XIV și XV de I. Mihályi). În fiecare comitat ei își aveau voevodul lor, care eră în fața regelui, și a autorității comitatense reprezentantul Românilor.²⁾

Regina Elisabeta în diploma din 30 Sept. 1364 (Mihályi 55) dă libertate Românilor din comitatul Bereg, ca să-și aleagă voevod, cum au această libertate și Românii din Maramureș și din alte părți ale țării („quod communitas wolacorum nostrorum in

¹⁾ Suntem recunoscători istoricului ungar pentru această apreciere favorabilă a Românilor din Maramureș ca apărători ai hotarelor. Regretăm numai, că știința ungurească nu trage concluziile logice din aceste premise atât de adevărate. Chiar și autorul în unele părți ale studiului său rătăcește în ipotezele științei ungurești, cu privire la venirea Românilor în pământul strămoșesc.

²⁾ Petrovay înșiră ca voievozi cunoscuți până acum din Bereg pe Karachon Bilkey și Grigore Makarjay, din Ung pe Sanislau Lazy, din Maramureș pe Erdő, Bogdan fiul lui Micula, Ioan și Stefen fiii lui Iuga, Drag și Balk fii lui Sas. (l. c. p. 621).

Comitatu nostro de Beregh existencium... Ideo woyvodam wolacorum, qui pro ipsis utilis et honestus videretur, de comuni voluntate, eis preficere admitteremus, secundum quod etiam aly wolacy in Maramorosyo et alys partibus regni nostri residentes Hungarie potirentur libertate... Annuimus eisdem wolacys nostris, ut woyvodam quem communitas wolacorum habere voluerit, liberam eligendi et preficiendi habeant facultatem, qui omnes causas inter ipsos exortas Iudicare debet et fine debito terminare, omnes etiam proventus nostros et universa Iura ex parte dictorum wolacorum, nobis et dicto Comiti nostro proveniencia idem woyvoda fideliter nobis tenebitur Administrare“). — Tot regina Elisabeta în 28 Oct. 1366 dă ordin judecătorilor, jurașilor, tuturor cetățenilor și oaspeților din com. Bereg, ca să n'aducă judecăți în afacerile Românilor și iobagilor, ci să-și valorifice drepturile înaintea domnilor acelora („Et si qui ex vobis aliquid accionis vel quescionis contra eosdem olacos et Iobagiones habent, vel habuerint, Id in presencia eorumdem dominorum suorum exequatur, qui iustitie complementum exhibebunt omni querulanti ex parte eorumdem pro ut dictaverit ordo Iuris“ — Mihályi 59).

Voivozii Balk și Drag purtau totodată și funcția de comes al Maramureșului („Balk Woyvoda tunc comite eiusdem comitatus...“ 30 Oct. 1373 — Mihályi 69). În această situație, judecând procesele Românilor, nu se făcea distincție între atribuțiunile judecătorești ale voivodului și cele ale comitelui, reprezentantul regelui. În urma acestei confuzii de atribuțiuni în aceeași mână, s'au obișnuit și Românii a fi judecați de autoritățile comitatului. Astfel atribuțiunile judecătorești ale voevozilor s'au pierdut mai curând, rămânând cele de incasatori ai beneficiilor regești și cele militare, fiindcă voevozii au rămas conducătorii organizației militare a Românilor, menținute până în veacul al XVIII. Intrarea lor în șirul nobilimei ungurești, cum am văzut, și în alte părți, a contribuit să scadă autoritatea lor de conducători ai popoului și să-și piardă importanța pentru neamul românesc.

Pentru serviciile militare voevozii români erau răsplătiți de regi cu mână largă și în Maramureș, prin mari danii de moșii, cum dovedește valoroasa colecțiune de diplome maramureșene, publicată de Ion Mihályi, care aruncă o bogată lumină asupra situației Românilor din Maramureș în veacul al XIV și XV.

O situație, întru cât-va deosebită de celelalte teritorii româ-

nești, au avut în Maramureș și cnezii și ȣeranii. Aceștia formau elementul ostășesc, cu care se săvârșiau faptele de vitejie, în serviciul regelui și în apărarea granițelor țării. Ei erau oameni liberi, având drept de stăpânire asupra pământurilor date lor de regele și putând dispune asupra lor pentru caz de moarte. Afară de slujba militară, erau obligați să presteze a cincizeca parte din produsele moșiei către regele.

Cnezul era conducătorul nemijlocit al ȣeranilor dintr'un sat. El eră stăpân al unei moșii, mai mari sau mai mici, căpătate dela rege, pe care o stăpânia sub titlul de cnezat cu drept de moștenire din tată în fiu. Obligamentul lui eră să strângă a cincizeca parte din produsele sătenilor din care jumătate se cuvenia tezaurului regesc, iar jumătate și-o ținea pentru slujba sa. Astfel de cnezate se întemeiau și pe moșiile unor domni de pământ, unde se întemeiau sate și se așezau oameni atrași din alte părți. Acești coloniști cultivători de pământ la început erau oameni liberi, afară de a cincizeca parte nu mai plăteau altceva. Se și puteau muta oricând.

Cnezii de pe pământurile regești erau datori să facă serviciu militar, cei din Maramureș în Cetatea Húst, cei din Bereg în cetatea Muncaciu. Când castelanul pleca la războiu, cnezii erau datori să meargă și ei, sub conducerea voivodului, dar pe cheltuiala regelui. Cnezii de pe moșiile proprietarilor de pământ luptau în oastea de sub conducerea acestora.

Cnezii, nici în Maramureș, nu făceau parte din nobilimea ungară.

§. 71. Izvoarele de drept în Ungaria. Primele codificări.

Decretum majus al regilor Matia și Vladislau II.

Tripartitul lui Werböczy. Corpus juris Hungarici.

Ca în ori care societate primitivă, așa și în începuturile organizației statului unguresc, izvorul de drept, care a normat raporturile juridice în societate a fost *obiceiul*.

Date despre obiceiul vechiu înainte de înființarea regatului se află în cunoscutele izvoare ale istoriei ungurești, istoria lui Constantin Porfirogenitul, alui Leon înțeleptul, Cronica lui Anonymus, Kézai, cronicile scriitorilor perși. Cu începutul dinastiei arpadiane și până

În veacul al XV., când s'a scris prima lucrare juridică prin juristul Werböczy, la constatarea regulilor de drept isvorul principal eră obiceiul — *consuetudo* — și nu legea, care și dacă exista, nu norma variatele raporturi ale vieții particulare, ci, ca în ori care societate începătoare, conținea norme de drept public și de procedură.

Un decret din 1298, din timpul ultimului rege arpadian, ocupându-se cu raportul dintre lege și obicei, fixează ca principiu al resolvării unei chestiuni de drept = *juxta Regni consuetudinem, ab antiquo conservatam*. Într'alte locuri se amintește de repeșite ori: *approbata, inveterata, laudabilis consuetudo*.

Cu timpul, desvoltându-se societatea, cu raporturi juridice tot mai complicate, obiceiul ne mai fiind suficient, pentru statornicirea siguranței de drept, cum în statele vecine, astfel și în Ungaria s'a simțit necesitatea de a se fixa obiceiul în drept scris. În epoca, când în Moldova găsim aceeași acțiune a lui Alexandru cel bun, legiuirea din Ungarih în anul 1439, în decretul regelui Albert constată necesitatea de a fixa și reforma dreptul vechiu enunțând: „...antiquas leges et consuetudines hujus regni.. reducemus, redintegrabimus, reformabimus“.

Prima încercare de codificare a dreptului în Ungaria s'a făcut o jumătate de veac mai târziu, la ordinul regelui Matia, care în așa numitul *Decretum majus* din 1486, a decretat necesitatea de a se statornici norme de drept permanente, cu scopul de a înlătura disordinea (inordinationes), abuzurile stricăcioase (perditas abusiones) și de a crea statute și decrete stabile (statuta et decreta... stabilia condere), cari „pro legibus et jure scripto *perpetuo* haberentur“. (v. Illés, Bevezetés a magyar jog történetébe, Bpsta 1910 p. 79—80).

Decretum majus al regelui Matia cuprinde în cea mai mare parte norme de procedură, de drept public și numai foarte puține de drept privat. La anul 1492 regele Vladislau II. prin un nou *Decretum majus* compune o nouă carte de legi din vechile legi, decrete și obiceiuri ale țării, redactate din nou după raporturile schimbate (de antiquis legibus, decretis et consuetudinibus ejusdem regni excerptos... et recolectos et ed novo etiam, pro temporis conditione, et rerum statu, conceptos obtulerunt). Conține regulile de procedură și drept public, ca și decretul anterior, dar suprimând reformele introduse de regele Matia, care, se vede au dis-

plăcut nobilimei, și astfel a folosit situația schimbată pentru a recâștiga privilegiile pierdute.

O lege din 1498 ordonează din nou compunerea unei lucrări de codificare a obiceiurilor (*consuetudines legitimae*). Cu aceasta se încredințează o comisiune de 2 juriști, din partea adunării legiuitoare se alege magistratul-judecător Ádám, iar al doilea membru se alege de regele. Mai târziu se iau dispoziții pentru a se compune: o colecție a decretelor date de regele Vladislau II. și altă colecție, câte să cuprindă afară de acestea și toate legile țării (*universa decreta sua et regni Sui*).

Prima lucrare sistematică, care a fixat dreptul consuetudinar din Ungaria în mod sistematic, este: *Tripartitum opus juris consuetudinarii incliti regni Hungariae*, scrisă de Ștefan Werböczy, cel mai mare jurist ungar al acelor timpuri.

Născut cam la 1458, începutul domniei regelui Matia, în timpul, când Vladislau II. luase dispoziție pentru compunerea unei lucrări de codificare în 1498, Ștefan Werböczy era notarius curiae regiae. Era originar dintr-o familie de nobili de rând (*köznemes*). A jucat mare rol ca judecător, ca politician, în adunările legiuitoare ale aceluia timp și ca diplomat. A luat parte în luptele dintre Ferdinand I. și Ion Zapolia, fiind adică credincios al acestuia din urmă. De mai multe ori a fost trimis de el în contra oștilor lui Ferdinand, luptând alături de Turci, cari liberează orașul, dar îl ocupă ei. Werböczy ajunge, în 1541 în Buda lângă pașa turcesc, de mare judecător al Ungurilor, plătit cu diurnă de 10 florini de aur la zi. Dar în acest an moare otrăvit de Turci, în vârstă de peste 80 ani.

Încredințarea, de a codifica dreptul pozitiv în vigoare, a obținut-o de la regele Vladislau II. înainte de 1504. Lucrarea a fost terminată în 10 ani, la anul 1514 și prezentată adunării legiuitoare spre revizuire, că oare codificația cuprinde în mod fidel dreptul existent. Adunarea o află corăspunzătoare și o înaintează regelui spre sancționare, ceea-ce s'a și întâmplat, dar n'a fost întărită cu sigilul cel mare și trimisă comitatelor spre publicare, din care motiv i se contestă, că ar fi întrunit toate condițiile formale ale unei legi condiționale. — Causa adevărată, că a rămas nepromulгатă, este că direcțiunea, în care era făcută codificația nu era în de ajuns de favorabilă pentru drepturile nobilimei, care se ridicase de-asupra, pe urma suprimării revoltei țărănești din 1514.

Lucrarea lui Werböczy a fost tipărită pentru întâia oară în 1517 la Viena la Singreiner, cuprinzând 71 coale tipărite.

Opul tripartit, cum arată și numele, constă din 3 părți principale și un prolog. Se începe cu o prefață, în care se recomandă regelui lucrarea făcută, apoi urmează decretul de aprobare și conținutul propriu al lucrării, la urmă operis conclusio și o nouă clausulă de aprobare. Lucrarea e scrisă în latineasca medievală.

Prologus este introducerea teoretică, conținând explicații științifice asupra chestiunilor fundamentale de drept. Aici tratează noțiunile fundamentale ale științei dreptului și izvoarele lui, ocupându-se cu noțiunile de: justiție, drept, lege, obicei, privilegiu, statul municipal, divisiunile acestora, cerințele și valabilitatea. Definește și condițiile unui bun judecător și ale unei sentințe drepte.

Partea I. conține dreptul privat regnicolar *al nobililor*, ca dreptul personal, familiar, al lucrurilor și ereditar.

Partea II. cuprinde procedura procesuală.

Partea III. tratează drepturile particulare, aici este și dreptul croato-slavon-dalmat și cel ardelenesc, cum și dreptul orașenilor și al iobagilor.

Lucrarea este în prima linie de *codificare*, dar este tot odată și o *operă științifică* și *manual de drept*, compusă corăspunzător concepțiunei timpului său, ca și alte lucrări similare ale aceluși timp din statele europene, ca cărțile de legi din Bohemia și Saxonie.

Tripartitul după tipărire a fost trimis și comitatelor și răspândit în țară, formând baza dezvoltării viitoare a dreptului în Ungaria, iar mai târziu și în Ardeal, unde a fost confirmat ca carte de legi prin decretul regelui Leopold I. din 1691 și menținut până în timpurile mai nouă.

Tripartitul lui Werböczy însă n'a mulțumit necesitățile, căci în anul 1548 se hotărăște reformarea lui. Se esmife o comisiune; cu redactarea reformei e încredințat cel mai distins membru, Martin Bodenarius, vestit profesor de drept la Viena, „*juris utriusque doctor*“, care a și terminat munca redactării. Critica, ce se făcea opului Werböczyan, eră, că espune anumite norme alicum, decât cum cere dreptul divin și echitatea naturală. De altă parte se obiecta, că din Tripartit au fost omise cu totul anumite norme.

Altcum comisiunea se esprima cu recunoștință asupra întregii lucrări. Chemarea comisiei eră de a omite din opul lui Werböczy, ce eră contrar cu dreptul divin și cu echitatea („quae,.. veritati, legique divinae atque humanae viderentur contraria tollere).

Lucrarea a fost terminată în anul 1553. Intocmită întru toate după sistemul Tripartitului cu singura deosebire, că partea I. a fost împărțită în două. Astfel i s'a dat numele de *Quadripartitum opus juris consuetudinarii regni Hungariae*. N'a ajuns să fie ridicată la valoare de lege. Chestiunea a fost luată dela ordinea zilei. S'a tipărit abia la 1798 în Zagreb ca lucrare particulară. Prin urmare pentru dezvoltarea de drept n'a avut nici o importanță.

Tripartitul lui Werböczy, pe lângă toate defectele sale formale de constituționalitate, a fost recunoscut ca lege a țării, aplicată în viața juridică, citată și recunoscută ca lege în legile de mai târziu.

O altă direcțiune a fixării dreptului țării în forma dreptului scris a fost colecționarea izvoarelor de drept prin particulari, cunoscută sub denumirea de „collectio decretorum“. Primele încercări de această natură se găsesc în veacul al XVI. dar ca rezultat al acestor încercări prima colecțiune a izvoarelor de drept, care întrebuițează, după analogia colecțiunilor *Corpus Juris Civilis* și *Canonici*, denumirea de „*Corpus Juris Hungarici*“ apare în anul 1696, publicată de Martin Szentiványi. Această colecțiune particulară a fost mai târziu în urma uzului întrebuițată ca oficială. Împărțirea textelor în articole și paragrafe se face numai în ediția din 1751, dată de Ioan Szegedi. Această împărțire s'a generalizat și a rămas până în zilele noastre.

Decretele publicate în „*Corpus Juris Hungarici*“ nu conțin texte autentice, care nu a fost conservate în decursul veacurilor. Ele sunt fixate din manuscrisele păstrate, întregite, corectate pe baza materialului din arhive și stabilite în baza unei critice a textelor. Colecțiunea însăși nu e opera puterii legiuitoare, ci ca operă particulară a fost ridicată prin întrebuițarea continuă la rangul unei opere legislative. Obiceiul a consacrat atât Tripartitul lui Werböczy, cât și colecțiunea „*Corpus Juris Hungariae*.“

Limba izvoarelor de drept, publicate în „*Corpus Juris Hungariae*“, e cea latină, până la dieta din 1832—36, latină și maghiară în text paralel până la 1840, iar dela acest an numai maghiară, (Illés op. cit. 182—201).

B) Epoca a doua

dela moartea lui Vasile Lupu și Mateiu Basarab până la revoluțiunea din 1821.

Ș. 72. Privire istorică. Dinastiile. Incălcarea suveranității interne. Fanarioții. Protectoratul rusesc. Rivalitatea între Austria și Rusia. Răpirea Bucovinei și a Basarabiei.

Dela întemeierea principatelor până la Mihaiu-Viteazul două dinastii au domnit și anume a *Basarabilor* în Țara-Românească și a *Bogdan-Mușatinilor* în Moldova. După Mihaiu-Viteazul, care a unit în mod trecător cele 2 principate, ba chiar și al Ardealului, urmează perioada domnilor *din diferite case* până la întemeierea dinastiei României la 1866. În această perioadă se deosebesc 3 epoce: 1) epoca domnilor pământenii; 2) epoca domniei Fanarioșilor (1711/16—1821); 3) epoca restaurațiunii sub domni pământenii, care s'a terminat cu Cuza-Vodă.

În epoca domnilor pământenii, după războaiele de mai înainte a urmat timpul de înflorire a culturii naționale din domniile lui Vasile Lupu și Mateiu Basarab. În epoca precedentă limba oficială în organizația statului și a bisericei a fost cea slavonă, introdusă încă din vremea legăturilor cu statul și biserica bulgară. După înființarea principatelor, în relațiunile cu statele occidentale se întrebuiința și limba latină. Limba românească se întrebuiințează dela începutul veacului al XVI., iar un veac mai târziu s'au tipărit în principate cele dintâi cărți rom. între care înșirăm și cele 3 Legiuri (pravile), cu care ne-am ocupat, din timpul domniei lui Vasile Lupu și Mateiu Basarab. În timpul acestor Domni se începe și o întinsă mișcare literară, dându-se o deosebită atențiune literaturii istorice. De numele lor e legată și înființarea unor școli mai nalte la Iași și Târgoviște. În activitatea literară a istoriografilor (Miron Costin † 1661, mare logofăt, fiul său Nicolae, tot mare logofăt † 1712, principele Dimitrie Cantemir † 1723) se tratează istoria neamului românesc, stăruind asupra cuceririi și colonizării Daciei, ca *descălecatul dintâiu* al neamului românesc, și subliniind idea latinității.

Istoria Principatelor, în timpul Domnilor din diferite case, e determinată mai ales de puterea suzerană. Ajungând Principatele într-o dependență mai mare, decât eră prevăzută în acele de închinare, s'au redus atribuțiunile suveranității interne. Dreptul de a bate monedă a fost pierdut, cifra armatei a fost redusă, iar tributul urcat. În această desolată stare mântuire se putea aștepta numai dela marile puteri creștine.

Cea dintâiu ocazie de a scutura jugul turcesc, s'a oferit în războaiele regelui polon Ion Sobieski (1674—1696) cu Turcii. Domnul Moldovei trecu pe partea Polonilor, dar țara căzu pradă urgiei turcești, iar domnii următori au fost nevoiți să lupte alături de Turci, ei s'au putut menține în domnie numai ducând o politică turcofilă (Const. Brâncoveanu și Const. Cantemir). Dar prin descunjurarea Vienei (1683), reocuparea orașului Buda (1686) și a unei părți din Ungaria, puterea casei de Habsburg a sporit, ea a câștigat chiar și Ardealul. Prin *pacea dela Carlowitz* (1699) casa de Austria și-a asigurat aceste rezultate, domnia turcească rămase numai în Banatul-Timișoarei.

În același timp începu și influința Rusiei, care chiar în negociațiunile păcii dela Carlowitz păși ca protectoare a creștinilor ortodoxi din imperiul turcesc, rol, în care rămase în tot timpul istoriei până la lupta de independență desăvârșită a României.

În războiul dintre Ruși și Turci din 1711 Dimitrie Cantemir, Domnul Moldovei, încheiă un tratat cu Petru cel mare, prin care recunoștea suzeranitatea Rusiei, se obligă să-i dea ajutor armat în lupta de desrobire a Moldovei și a celorlalți creștini. Țarul garanta autonomia țării și dreptul de moștenire al familiei Cantemir în linie bărbătească. Dar Rusia fu bătută, iar domnul Moldovei perdu tronul. Domnul Țării-Românești Constantin Brâncoveanu, care încă încheiă un tratat secret cu Rușii, pârît de dușmanii săi, a fost dus la Constantinopol și își perdu viața împreună cu fiii săi. Asemenea soarte ajunse și pe urmașul său Ștefan Cantacuzino (1714—1716), bătut de necredință față de Sultan.

După acești domni, Turcia ne mai având încredere în domnii pământeni, tronul celor 2 principate a fost ocupat prin Domni numiți direct de Poartă. Prin aceasta se începe domnia Fanarioșilor (1711/16—1821), numiți așa după suburbiul Fanar al Constantinopolului, unde locuiau familii grecești mai distinse, din care au

foști numiți de Turci voievozii trimiși în principate. Sub Fanarioși au ajuns principatele în cea mai mare decadență, perzându-și caracterul de state naționale, încât abia se deosebeau de celelalte provincii ale imperiului turcesc. Starea înfloritoare, culturală și economică, a dispărut. Țările române au fost date pradă lăcomiei noilor domni. Pentru fiecare domnie ei plăteau câte 100.000 taleri, iar tributul anual și cu darurile obișnuite se urca la peste 200.000 taleri, ba chiar și mai mult. Mai trebuiau scoase încă și nenumărate daruri în bani și prețioase pentru funcționarii și trimișii turcești. Domnii au fost schimbați în 105 ani de 38 ori în Țara Românească și în 110 ani de 36 ori în Moldova, ca Poarta să-și poată face mai multe venituri. Pe lângă desele schimbări de domnie s'a înstăpănit o ne mai cunoscută corupție morală, în stat și societate.

În războiul dintre Turci și Austria, sfârșit prin *pacea dela Pasarowitz* (1718), Țara Românească a pierdut Oltenia, care a fost cedată de Turci împreună cu Banatul Timișoarei Habsburgilor.

În proximal războiul între aceleași Puteri (1736—1739), Austria voia să anexeze și restul din principate, adică Muntenia și Moldova, dar Rusia se împotrivi, cerând ca cele 2 principate să fie recunoscute independente sub protectorat rusesc. Rușii au intrat în Moldova, iar boierii le închinară țara (1739), pe lângă garantarea autonomiei. — De acum se începe rivalitatea între Austria și Rusia pentru țările române. — În *pacea dela Belgrad* (1739) Austria a înapoiat Oltenia, iar Rușii au renunțat la Moldova ocupată.

În războiul din 1768—1774 Rusia încercă din nou să cucerească principatele, pe motiv de a le libera de sub jugul turcesc, dar acum Austria a împedecat anexarea. Războiul s'a terminat prin *pacea dela Cuciuc-Cainargi*, (1774) prin care a rămas status-quo față de țările române, dar Rusia și-a întărit dreptul de protectorat, câștigând multe avantagii de altă natură.

Totuși politica austriacă n'a vrut să rămână de pagubă. În anul următor 1775 a răpit Moldovei unghiul nord-vestic numit *Bucovina* (după numele unei păduri dintre Cernăuți și Hotin). Răpirea Bucovinei s'a făcut în următoarele împrejurări:

Austria avea teamă, după *pacea dela Cuciuc-Cainargi*, că țările române să nu ajungă sub influința covârșitoare a Rusiei, prin ce i se zădărnicea planul de a putea anexa acele țări. Teamă

aceasta și-o întemeia și pe faptul, că de domn al Moldoveni fusese numit, după stăruințele Rusiei, Grigorie Ghica (1774—1777), fostul domn al Munteniei. Acesta avea faima de prieten al Rușilor.

Pentru ajungerea scopului de a câștiga cel puțin o parte din Moldova, a întrebuințat toate mijloacele.

Mai întâiu Austria câștigă pe generalul rus Romanzou cu 5000 galbeni și o tabacheră de aur. Apoi promise în secret ajutorul său Turciei, în afacerile ce avea de descurcat cu Rusia, cerând în schimbul prieteniei atât de valoroase, acea bucăciță de pământ. Pe de altă parte pentru a câștiga favoarea Rusiei, îi arătă că prin luarea Bucovinei s'ar putea exercita asupra Turciei o presiune foarte favorabilă intereselor rusești.

Ca pretexte Austria invocă necesitatea delimitării granițelor pentru a se apăra de ciuma venită din Turcia, în care scop la tragerea cordonului a ocupat și Bucovina, iar de altă parte spunea, că împărșindu-se Polonia a ajuns în posesiunea Pocușiei, care stăpânia pe vremuri și Bucovina, prin urmare pe dreptul Pocușiei are drept a reclama Bucovina, uzurpată de Turci.

Ocupată odată Bucovina, Austria știa, că Turcii vor ceda.

Moldovenii, prin domnul lor Grigore Ghica trimese la Poartă un protest, în care cer scut față de Austria, dar din neprecauție la urmă amenință, că dacă Poarta nu i-ar apăra, vor cere ajutorul altei puteri străine. Ghica, denunțat și de domnul Țării românești Alexandru Ipsilante, perdu încrederea Turcilor, cari vedeau în el pe prietenul Rușilor. Mai văzând și amenințarea, de a chema ajutorul străin, după ce Austria prin reprezentanții săi a desăvârșit intrigile, care puteau compromite pe Ghica și moldoveni, stăruind cu o harță, că e vorba numai de un colțișor de țară, necesar Austriei pentru a avea drum, când e nevoie să vie în ajutor contra Rusiei, Poarta a cedat.

Prin tratatul *din 7 Maiu 1775 Poarta cedează pentru totdeauna Austriei pământurile conținute*: de-o parte între Nistru, marginile Pocușiei, Ungariei și a Transilvaniei, de altă parte mărginite prin limitele începând dela hotarele Transilvaniei la pârăul numit Teșna-împușită și cuprinzând succesiv satele Căndreni, Stulpicani, Capul Codrului, Suceava, Siretiul și Cernăuții și dincolo de Prut trecând pe dinaintea Cernăuței, loc din ținutul Cernăușului, și care vor rămânea în confiniile imperiale, până la teritoriul Hotinului pentru a *da o probă neîndoielnică de prietenia,*

afecțiunea și buna vecinătate, ce există între Poartă și Curtea imperială

Toate încercările de apărare ale lui Ghica, de a scăpa cel puțin Suceava, au rămas fără rezultat. Austria, prin mituirea delegașilor turci și ruși, și la delimitarea în teren a luat cu 46 sate mai mult decât i se cuvinia după tratat.

Astfel se răpi Moldovei partea de țară, în care avuse capitala Suceava, reședința unei episcopii înființate de Alexandru cel bun, Rădăușii, mănăstirile Putna, locașul de înmormântare al Domnilor moldoveni, Sucevița, Voronețul, Dragomirna.

Dar acel desrobitor prevestit de Ștefan-cel-mare pe patul de moarte, a venit și a desrobi pământul ocupat.

Domnul G. Ghica a fost omorât de Turci, căzut într'o cursă, pregătită la Iași, în ziua de 12 Oct. 1777.

În războiul ruso-turc din 1806—1812 Rusia încă îi răpi Moldovei, partea dintre Prut și Nistru, *Basarabia*. Toate plângerile boierilor către Turcia suzerană, căreia îi arătau marile foloase materiale din provincia răpită de Rusia, au rămas fără rezultat. Astfel Basarabia rămase anexată de Ruși în 1812. Catastrofa lui Napoleon în Rusia împedecă pe Poartă, de a reveni asupra faptului împlinit al țarului Alexandru.

Ocupațiunile cele îndelungate a armatelor străine au sărăcit populația, jafurile armatelor rusești erau fără sfârșit.

Prin *pacea dela București* din 1812 protectoratul rusesc s'a estins, și a ajuns a fi mult mai apăsător decât suzeranitatea turcească

Printre domnii fanarioși, cari în general au adus rele atât de mari țărilor române, au fost și voivozi cu nume bun. Nicolae Mavrocordat (care a domnit de 2 ori în Moldova și de 2 ori în Muntenia) a introdus o bună guvernare, fiul său Constantin a introdus reforme în favoarea țăranilor, dându-le puțința a se libera de șerbie prin plata unei sume și fixând zilele de lucru datorite proprietarului la 24 pe an. Sub Alexandru Ghica, spre a înlătura abuzurile, s'au fixat lefurile și venitele boierilor.

Sub *Ioan Caragea* în Țara Românească și *Scarlat Calimah* în Moldova s'au introdus 2 importante cărți de legi, *Condica lui Caragea* în 1818 și *Pravila lui Calimah* în 1819, cu cari ne vom ocupa deosebit.

În epoca fanarioşilor limba grecească deveni predominantă în societatea înaltă, viaţa culturală ajunsese în decadenţă. Şcoalele superioare din Bucureşti şi Iaşi erau greceşti, asemenea şi cele inferioare.

Asuprirea fără seamăn a ȋeranului, dezvoltarea aspiraţiunilor naţionale la clasa culturală română, deşteptarea simţului naţional, vântul de libertate au adus revoluţia din 1821 ca începutul unei noi epoce în viaţa ȋărilor româneşti.

**Ş. 73. Isvoare de drept în Țara Românească şi în Moldova.
Codurile Ipsilante, Donici, Caragea şi Calimah.
Celelalte legiuri ale principatelor.**

Pravilele, compuse şi ȋipărite în vremea celor doi domnitori, Vasile Lupu şi Mateiu Basarab, atât de mari din punct de vedere ai istoriei dreptului Românesc, s'au aplicat în amândouă principatele, ca cărţi de legi scrise, conţinând materialul necesar pentru normarea raporturilor juridice ale societăţii. Dar ele nu erau complete, ca conţinând tot felul de reguli pentru trebuinţele vieţii, să nu mai fie nevoie de alte isvoare de drept. De acest lucru şi-au dat seamă şi autorii acestor legiuri, cari au prevăzut, că în caz de lipsă la aplicarea lor are să se ȋină seamă şi de Pravilele împărateşti. Astfel isvoarele de drept romane şi bizantine formau *dreptul subsidiar* al principatelor româneşti.

Natura de drept subsidiar a dreptului roman rămâne şi mai târziu, ce rezultă din codicele de legi dela începutul veacului XIX.

În prefaţa codului Caragea se constată următoarele: „Țara Românească având din vechime cănoane, pentru cele în parte drepturi locuitorilor săi, ale sale nescrise şi nedesluse obiceiuri, şi ale condicei sale puşine nedeşăvârşite pravile în scris, care nefiind destoinice, nu puteau cumpăni, nici drept a îndrepta dreptatea fiecăruia, de aceea şi *era silită a năzui la pravilele împărateşti ale Romanilor*, şi a se sluji cu toate aceste pravile fără deosebire“.

Aceste pravile ale Romanilor erau: Basilicalele, Novelele lui Iustinian şi parafraza lor, Novelele lui Leon VI., Novelele celorlalţi împăraşi, Manuale legum sau Haxabiblos alui Harmenopoulos.

Pe la începutul veacului al XVIII., cum aflăm dela istoricul Cantemir, în Moldova se aplica numai Legiuirea lui Alexandru cel bun și a lui Vasile Lupu. Aceeași aplicare putea să afile în Muntenia Legiuirile lui Mateiu Basarab. Dar mai târziu, în decursul domniei Fanarioșilor au venit o mulțime de funcționari greci, cari așezându-se în principate, au pus mâna pe funcțiile țării. Acești greci nu știau limba țării, ca să poată citi și înțelege legiuirile vechi, ajunse din ce în ce mai rare, căci o carte, având un tiraj ori cât de mare, într'un veac ajunge să fie rară. Înaintând cucerirea culturii grecești și în societatea românească, funcționarii, judecătorii au căutat isvoare de drept grecești pentru a se orienta în împlinirea slujbei lor. Cartea ajunsă în întrebuințare a fost Hexabiblosul, care e amintit într'un hrisov domnesc din 1785.

Între domnitorii din această epocă încă s'au găsit unii, cari interesându-se de binele țărilor cărmuite de ei, au luat măsurile necesare pentru îndreptarea răului. Cel dintâi domnitor, care a întocmit o nouă pravilă în această epocă, a fost *Alexandru Ipsilante* (a domnit dela 1774—1782 și 1796—97) în *Muntenia*. La anul 1780 a tipărit în românește și grecește cartea de legi cunoscută sub denumirea de *Codul Ipsilante* sau *Pravilniceasca condica*. Titlul complet este: *Mic manual de legi despre buna orânduială și datorita fiecăreia din judecătoriile și dregătoriile Principatului Valahiei, privitoare la ocârmuire*. E compus, cum se spune în prefață, din: pravile, obiceiuri „mai adese urmate în țară” și din experiențele domnitorului (practica în judecăți). A fost tipărit în tipografia sfintei Mitropolii a Ungro-Vlahiei. E reprodusă în Codul general al României de C. Hamangiu, ediția II, vol. I. Legiuri vechi. pag. 1—24.

Tabla materiilor este următoarea: Pentru Divanul Domnesc, judecătoria velișilor boeri, al doilea și al treilea departamenteuri al vinovașilor. Pentru judecători, vechili: Pentru cei ce se judecă. Pentru hotărârile judecătorilor, apelanță, zapcii. Trepedile obiceiuite. Pentru cei ce se cheamă la judecată de sunt datori a veni sau nu. Pentru judecătorie ot vel spătar. Pentru judecătoria ot vel agă. Pentru judecători de pe la județe. Cele drepte ale stăpânilor moșiilor ce au asupra locuitorilor. Pentru isprăvniceii, vorniceii. Pentru zestre, moștenire, trimirie, diață, epitropi, împrumutări, chezășie, dobânzi, anarghirie, martori, jurământ. Pentru băr-

bat și muerea lui, părinți și copii, profimisis, vânzarea cea fără de femeie, hotărnicie. Pentru cei ce zidesc în loc străin. Pentru Țigani. Pentru moșii și heleștee, mori noi. Soroacele vremi. Pentru zilele ce nu se caută judecăți. Porunca pentru dijma de porumb.

Acest cod a fost în vigoare în Muntenia dela 1780—1818.

Din conținutul lui și din titlu se vede, că nu e un cod complet, ci de fapt un mic manual, care normează chestiunile cele mai arzătoare de procedură, pentru funcționarii administrativi și regule de drept civil mai importante.

În ordine cronologică urmează în *Moldova Codul Andronache Donici*, publicat la 1814. Acesta este o colecție prescurtată din Basilicale și o spicuire din obiceiurile aprobate ale pământului Moldovei. Lucrarea a fost începută de paharnicul Toma Carra, la însărcinarea domnitorului Alex. Moruzzi (1802—1806 în Moldova). Acesta n'a terminat decât o parte, căci murì la 1806. Lucrarea a fost continuată de marele jurisconsult și rar cărturar al vremii sale, Andronache Donici, care a și terminat-o și a publicat-o în 1814 la Iași, în tipografia sfintei Mitropolii.

Acest cod e mai complet decât al lui Ipsilante, e împărțit în 42 capitole numerotate dela 1—XLII, iar fiecare capitol împărțit în articole sau §-e, numerotate în fiecare capitol începând cu 1.

Conține regule de procedură, de drept civil și puține de drept penal.

Tabla materiilor e următoarea: Despre Pravile, Judecători, Jăluitor, Pârât, Judecăți, Apelații și Eretocrisie, Jaloze, Vechil, Datorii de bani, Pricini de lucruri, Tocmele, Vânzări, Cumpărături, Amanet sau zălog, Depozit, Năimeală, Năimeală sau orânduire de veci, Schimb, Învoială, Camătă, Chizășie, Zapise, Marturi, Jurământ, Danii sau dăruiri, Profimisis, Cele ce se câștigă după dreptatea firească, Tovărășie, Epitropie, Nevrâșnici, Logodnă și cununie, Spiile rudeniei, Darurile înaintea nunții, Zestre, Ipovolon, Dieată, Moștenirea cea prin dieată, Moștenirea cea fără dieată, Legata sau daniile cele prin dieată, Sinisfora, Împărșeala, Pricini de vinovății, Hotărârea judecății.

A fost în vigoare în Moldova dela 1814—1817. Deși publicată după răpirea Basarabiei la 1812, a fost aplicat și în această provincie și potrivit unor decrete din 1813 și 1818 ale împăratului Alexandru I, se aplică și azi.

Această lucrare juridică a avut o mare influință în Moldova, unue a continuat să fie aplicată și după 1817 până la 1833, căci abia atunci s'a tradus în întregime din grecește codul următor al lui Calimah.

E publicat în Codul general al României de C. Hamangiu l. c. pag. 29—61.

În anul 1817 s'au întocmit noue codice în amândouă principatele. Aceste codice, care denotă tot odată și un progres de codificare, sunt în *Muntenia* al domnitorului *Ioan Caragea* (1812 până în 1818) și în *Moldova* al domnitorului *Scarlăt Calimah* (de 3 ori în domnie, la 1806, 1807—1810 și 1812—1819).

Codul Caragea (Codul civil al Munteniei) a fost întocmit de logofetii Atanasie Cristopulo și Nistor, în anul 1817 a fost supus aprobării sfatului țării, care constată, că „alcătuirea aceștii pravili este o deslușire a *pravilelor împărătești* ce să obișnuiesc aice în pământul nostru, și a vechilor și a canonisitelor *obiceiuri ale pământului*“.

S'a tipărit în 1818 în 2 ediții, una grecească și a doua românească. Domnul Caragea spune în cartea adresată vel-logofetului de țară de sus în 9 Aug. 1818 „...ca dela întâiu a viitorului Septemvrie să se pună în lucrare și să înceapă toate judecătorile țării a judeca pricinile după această pravilă“.

Codul Caragea e împărțit în 6 părți, părțile în capitole, unele din ele în secții, capitolele în articole, numerotate în fiecare capitol sau secție începând cu 1. Capitolele din fiecare parte sunt numerotate cu nr. roman începând dela I.

Conține în partea I—IV reguli de drept civil, în partea V de drept penal, în partea VI de procedură.

Tabla materiilor e următoarea: *Partea I.* Pentru Obrane, Bărbați și femei, Naturalizarea străinilor și pentru drepturile civile, Fii adevărați, din curvie și vitrigi, Înscrierile stărei civile, Vârșnici și nevrășnici, Ertare de vârstă, Întocmire obștești. *Secția I.* Pentru cerutele formalități spre dobândirea ertărei de vârstă. *Secția II.* Dreptățile ce dă ertarea de vârstă. Pentru cei fără minte, Risipitori. Asupra punerel risipitorilor sub îngrijirea obșteștei epitropii. Pentru Slobozi, Robi și ȱigani, Cei slobozi. — *Partea II.* Pentru lucruri, Stăpânirea lucrurilor, Robirea lucrurilor, Vecinătatea lucrurilor. — *Partea III.* De obște pentru tocmeli. Pentru vân-

zări, Mărginirea celor în drept de profimis la vânzări. Regulament pentru mezaturi. Pentru schimb, Închirieri sau arendă, Rândueile cele vechi din legiurile lui Caragea la închirieri și arendări, Sădire și clădire, Rândueala ce are a se păzi la darea lucrurilor cu embatic în viitor de către mănăstirile închinat și neînchinat, precum și de către schiturile cele slobode, Clacă, Reciprocele drepturi și îndatoririle proprietarului și lucrătorilor pământului, Tocmeli de slujbe. Pentru executarea contractelor de slujbă ale meseriașilor, Împrumutare și datorie, Polișe, Dobânzi, Zălojire, Forma actelor de zălogire, Chezășie, Obștire sau deavalma, Tovăroșie, Logodnă, Nuntă și zestre, Zestre, Exoprică, Învoială, Eretocrisie, Vechilet, Vechilet de judecăți, Epitropie, Obșteasca epitropie. Rândueali obștești. Pentru datoriile obșteștii epitropii în curgerea cârmuirii sale, Îndatoririle obșteștii epitropii la sfârșitul cârmuirii sale, Îndatoririle în parte ale slujbașilor obșteștii epitropii și a comisii privighetoare, Atribuțiile deosebiților slujbași al obșteștii epitropii, Comisia privighetoare. Ofis îndeplinitor legiurilor asupra epitropilor. Pentru cele puse în păstrare sau depoziton, Secfestrul. — *Partea IV.* Pentru daruri, Darurile dinaintea nunții, Moștenire sau clironomie, Moștenire fără diată, Rudele de jos. Tabela rudeniilor. Rudele de sus. Rudele de alături. Moștenire cu diată. Pentru Legat, Iothesia sau facerg de fii de suflet. — *Partea V.* Pentru omor, tâlhari, furi, mofluzi mincinoși, plastografi, martori mincinoși, prepuitori sau pârători, tăetori de bani, necinstitori, precurvie. Adaos pentru stricăciuni. — *Partea VI.* Pentru prigoniri, dovezi. Cărțile. Martori. Jurământ. Carte de blestem. Casna. Pentru judecător, judecată și hotărâre. Pentru apelație.

A fost în vigoare în Muntenia dela 1818—1832, iar împreună cu regulamentul organic până la 1865.

E publicat în Hamangiu op. cit. pag. 67—123.

Codul Calimah (Codul civil al Moldovei) a fost elaborat de Anania Kuzanos în grecește. Cum spune hrisovul de promulgare se întemeiază pe: Basilicale și pe spicuri din Novele, cum și din celelalte *isvoare bizantine* întrebuițate în Moldova, apoi pe spicuri din *cronici noi europenești*, la care s'au adăugat *obiceiurile pământului*, după ce au fost cercetate de comisiuni și aprobate de Domn, „s'au cinstit cu vrednicia de a rămânea legi.”

Acest cod e cel mai avansat între cele de până acum. Co-

dicele europenesc, luat ca bază, e cel austriac, care nu cu mult înainte de aceea ajunsese a fi terminat, după o muncă stăruitoare a celor mai buni juriști austriaci de zeci de ani. Prin urmare și din acest izvor luat dreptul e tot drept roman. Atât sistemul, ordinea, în care e tractat materialul, cât și conținutul cu puține deosebiri, e al codului austriac.

E împărțit în 3 părți, partea I despre persoane, partea a II despre lucruri cu 2 secții, I-a despre realele drituri, II. despre personalele drituri asupra lucrului, partea a III. despre înmărgirile ce privesc către dritul persoanelor dimpreună și a lucrurilor. La început e o introducere despre legile politice în de obște, iar la urmă anexa I. despre concursul creditorilor, anexa a II. despre licitație după obiceiul pământului. Părțile sunt divizate în capitole, iar aceste în articole sau §-e, a căror numerotare e continuativă în întreg codicele (primul codice în țările române cu o astfel de numerotare 1—1973, iar cu anexa I. până la 2032, anexa II. e numerotată 1—12.

Conține exclusiv regule de drept civil și puține de procedură, acestea în măsura, în care se află în codul austriac, afară de cele din anexe.

Tabla materiilor e următoarea: Introducere. — Despre legile politice în deobște. — *Partea I.* Despre dritul persoanelor, driturile ce privesc către personalele însușiri și legături, dritul căsătoriei, driturile între părinți și fii, epitropie și curatorie. — *Partea II.* Despre dritul lucrurilor, lucruri și împărțirea lor. *Secția I.* Despre realele drituri, stăpânirea lucrurilor, dritul proprietăți, câștigarea proprietății lucrurilor prin ocupație, dobândirea proprietății lucrurilor prin sporire sau adăogire, câștigarea proprietății prin trădare, dritul amanetului, șerbirea lucrurilor (servitute), dritul moștenirii, voința cea de pe urmă în deobște și despre test. în deosebi, sub-rânduire și fidei comis, legături, chipurile îngrădirii sau prefacerii sau oborării voinței celei de pe urmă, moștenirea cea fără testament (ab intestato), legitimă și despre desmoștenire, sinisfora (colație, punere la mijloc), primirea sau lepădarea moștenirii, plata datoriilor de moștenire, împărțirea moștenirii, împreună-proprietate și părtășie (communio) la alte drituri reale. *Secția II.* Despre personalele drituri asupra lucrului, tocmele în deobște, dăruire, tocmeala depozitului, comodat, adică împrumutarea unui lucru necheltuit, tocmeala împrumutării lucrurilor

cheltuitoare, împuternicire şi alte soiuri de cârmuire a trebilor străine, contractul schimbului, contractul cumpărării şi a vânzării, tocmeala dării şi luării în posesie (arendare), darea şi luarea în posesie de moştenire şi despre emfitevis sau besmăn, nămirea lucrărilor şi a lucrutului, contractul tovăroşiei averilor, tocmelele căsătoreşti, zestre, parafernă sau exoprică, darul nuntesc, adică contra-zestre şi despre ipovolon (văduvăritul), teoritre şi daruri între însofişi, tocmeala de noroc, dritul despăgubirii şi a satisfacţii. — *Partea III.* Despre înmărginirile ce privesc către dritul persoanelor dimpreună şi a lucrurilor, întârirea driturilor şi a îndatoririlor, mutarea driturilor şi a îndatoririlor, uzucapie şi despre prescripţie. *Anexa I.* Despre rânduiala concursului creditorilor. *Anexa II.* Despre licitaţie (mezat) după obiceiul pământului. Schifa neamului.

A fost în vigoare în Moldova dela 1817—1832 şi împreună cu regulamentul organic până la 1865.

E publicat în Hamangiu op. c. pag. 129—240.

Acest cod, redactat în greceşte, în 1819 se tradusese în româneşte aproape jumătate, dar nu se tipărise. Aşa rămase necunoscut şi nu se întrebuişa la resolvarea proceselor. În anul 1833 velloşofăţul Sturza spune într'un ordin al său între altele: „...Logofăţul Costachi Conachi au supus înaintea cârmuirii trebuinşa de a se îălmăci româneşte această codică... Încredinşându-mi-se mie postul logofeşiei dreptăşii, eu am luat în vedere, că, spre a putea câştiga ramul judecătoreşc un curs regulat şi femeinic, publicarea codicei civile era una din cele mai grabnice măsuri. Drept aceea eu am întrupat o comisie de Dumniului caminariul Petrachi Asachi, prezidentul giudecătoreşcului tribunal din Botoşeni şi de domnii jurisconsulşii statului, Cristian Flehtenmaher şi Damaschin Bojinca, cari subţ a mea de aproape privighere, şi cu deplina mea mulţumire, au săvârşit această cinstită însărcinare, aducând de pe originalul grecesc, în limba naşională, textul codicei civile, potrivit cu înşelesul adevărat al legiuirilor, şi cu rândurile întroduse prin organicul Regulament, tot odată diriguind şi tipărirea acestei codice.”

Alte codice, după care s'au cârmuit principatele, sunt:

În *Ţara Românească*: 1) *Condica de comerţ* tipărită sub voevodul Alex. Dim. Ghica în Bucureşti la 1840; 2) *Condica crimi-*

nalicească partea I București 1841 cu 226 articole; 3) *Condica de procedură criminalicească*, sfârșit cu 325 art. București 1841; 4) *Condica penală ostășească* cu procedura ei și osebii supliment pentru starea de împresurare București 1852.

În *Moldova*: 1) *Codul penal* partea I și II (*Condica criminalicească*, ce s'a alcătuit în scurt pentru multă felurime a faptelor criminalicești) Iași 1826, publicat sub Ion Sturza. — Privitor la celelalte coduri Calimah zice în anafora din 1819: „Orânduiala judecătorească, codica criminalicească, codica poliției și agronomicească să se întocmească cu alegere iarăși din pravilele împărătești, adăogându-se și obiceiurile pământești, ce se vor afla și vor avea potrivire la aceste codici.”

Sunt cunoscute încă câteva pravile dela finea veacului al XVIII, care însă rămânând în manuscris, pentru viața de drept a principatelor n'au avut însemnătate.

Reasumând codicele ce au cărmuit viața de drept în Țara Românească și Moldova, vedem, că au fost în vigoare următoarele izvoare de drept:

Țara Românească	Moldova
1652—1780 Pravila lui Matei Basarab.	1646—1814 Pravila lui Vasile Lupu.
1780—1818 Codul Ipsilante. -	1814—1817 Codul Andronache Donici.
1818—1832 Codul Caragea.	1817—1832 Codul Calimah.
1832—1865 Regulamentul organic al Munteniei și Codul Caragea.	1832—1865 Regulamentul organic al Moldovei și Codul Calimah.

Anexă.

§. 74. Texte din Codul lui Alexandru Ipsilante.

Reproducem normele de procedură relative la judecători, pârâși și pârâși, hotărârile judecătorilor și apelație.

I.

Pentru judecători.

1. Toți judecătorii după datoria netăgăduită să se adune de dimineață la departamenturi și foarte cu amănuntul și cu luarea aminte să judece pricinele ce se întâmplă, urmând cu totul la poruncile pravililor și la obiceiurile pământești ce s'au hotărât acum și s'au dat înscris, cum mai jos se văd, fără de a nu face la acestea niscarevași tălmăciri rele, căci ori care se va dovedi tălmăcind sau stricând pravila, unul ca acela este să se pedepsească foarte greu.

2. Judecătorii să se arate cu dulceață către cei ce se judecă, și fără de pismă, sau fățarnicie, fără de a căuta la obrazul cuiva, sau să se arate cu pismă și vrăjmășie către cineva, nici să înjure pe cinevași din cei ce să judecă,

3. Judecătorii să asculte foarte cu luare aminte, fără de a li se supăra de îndelungatele zise celor ce se judecă, și să nu cuteze a zăticni zisele celui ce se judecă ori cum vor fi, care zise să le scrie în deosebite condici, la care să se și iscălească câți dintr'înși vor ști să scrie, ca să văză pururea însuși acele vorbe ce au zis la judecată, și să nu poată tăgădui nici odată cele ce însuși a zis.

4. Judecătorii cu cercetare de obște și chibzuire, și toți cu un gând să hotărască, fără de a se socoti cinevași dintră dânșii că este stăpân hotărârii, sau mai mare de cât ceilalți asupra judecăților.

5. Judecătorii când judecă să șeară toți cu rânduială foarte bună, fără de a face alte vorbe și glume, sau să se prigonească la cercetările ce vor face. Ci cu totul să ia aminte la ascultare, și să citească cu luare aminte toate cărțile și sineturile acelor ce se judecă până la cea mai mică; și să nu se grăbească la hotărâre, ci să iscodească mai cu amănuntul pricina cu minte curată și liniștită, și fără de prigorine să-și cumpănească gândurile lor fără de pismuire; și toți cu un gând să hotărască, ceea ce li se vor părea că este drept.

6. Judecătorii să nu se pornească nici odinioară la vre-o strâmbătate sau pentru prieteșug sau pentru rudenie, sau pentru frică; și de se vor sili de vre-un obraz tare, să nu se plece, căci de se vor pleca se vor pedepsi foarte greu, ca unii ce s'au temut mai vârtos de acel obraz tare, de cât de Dumnezeu, de pravili și de Domn.

7. Judecătorii să-și păzească mâinile lor curate către Dumnezeu și către pravili, adică să fie cu frica lui Dumnezeu drepti și să nu ia mituri. Că oricare se va dovedi luând mituri se va pedepsi foarte greu.

8. Judecătorii când vor face greșeală la vre-o hotărâre și însuși ei mai în urmă o vor cunoaște, să aibă voia a-și lua cartea de hotărâre înapoi și să o îndrepteze.

9. Fiecare judecător să urmeze pravililor și după acelea să hotărască și nici se cuvine vre-o dată să se dea poruncă Domnească către judecători cum și în ce chip să caute pricina și să o hotărască; ci să urmeze pravililor, care pravili este povățuiri și îndreptare în ce chip să se caute orice pricină, căci și noi aceia voim ce și pravilele poruncesc.

10. Judecătorii când vor avea îndoeală la vre-o pricină cu îndoire, să aibă voie a arăta Domnii mele pentru acea pricină ca să ia dela noi povață și învățătură, în ce chip să hotărască.

11. Fără de răvaș de jalbă cu poruncă din dos să nu se caute judecată, nici zapcii să nu aibă volnicie a trage pe cineva la judecată.

II.

Pentru cei ce se judecă, adică pentru pârâși și pârâși.

1. Cel ce trage pe cineva la judecată după datorie să dea jalba lui ca văzându-o cel pârât să aibă vreme a se socoti sau a se isbrăni sau a se așeza cu dânsul sau a se găti de judecată.

2. Nimeni nu se silește spre a-și porni jalba sa, iar după ce o va porni și se va începe a se căuta pricina, atunci să silnicește spre a o și săvârși.

3. Cel pârât poate să se apere de judecătorul ce-i va fi vrăjmaș a nu se judeca la dânsul, însă când numai acela singur se va orândui să-l judece.

4. Cel ce are judecată și năzuește la vre-un obraz tare ca să-l ajute la pricina ce va avea, unul ca acela să cadă la jude-

cată, și cel ce-l va primi, măcar și boer mare de va fi, să se pedepsească.

5. Cel ce va trage pe cineva la judecată pe strâmbătate, de i-se va dovedi judecata cu totul fără de temei, și cum că numai de răutate sau de vrăjmășie ca să-l păgubească l'a tras, atunci să plătească aceluia toată cheltuiala drumului ce au făcut, și ce va fi cheltuit în câtă vreme s'au judecat.

6. Cel ce se judecă, de va înjura pe judecător, să se certe cu bătaia, însă de va fi urmat și judecătorul poruncilor și nu-l va fi înjurat mai înainte.

7. Cei ce se judecă, de orice stare și treaptă vor fi, să stea în picere când se judecă, și fără de islic, foarte cu cucernicie și supunere, grăind cu smerenie și răspunzând cu rânduială bună la cele ce se vor întreba, fiind că judecata este a lui Dumnezeu.

8. Cel ce va începe judecata la un departament, nu mai poate a-și muta judecata de acolo, și a se părăsi de acel judecător la care a început să se judece, ci are să-și caute acolo pricina până la sfârșit, și în urma hotărârii, de nu se va mulțumi, să facă apelație.

9. Cel ce va mitui pe judecător cu daruri, să-și piardă judecata.

10. Cei ce să pricinuesc pot a se judeca amândoi prin vechili, însă când vor avea judecată de alte lucruri, iar nu de vinovăție; și aceasta atunci să aibă a se urma, când vor vre-o zăticnire de mare nevoie.

11. Cel ce să părăște cu pricină de vinovăție, de orice stare și treaptă va fi, nu poate să se judece cu vechil, ci însuși el.

III.

Pentru hotărârile judecătorilor.

1. Judecătorii să hotărască toate pricinile de față, iar nu într'ascuns, și cartea de judecată să se citească întru auzul celui osândit.

2. Hotărârea ce se va face numai prin vorbă, și nu se va scrie și să se iscălească, este netrebnică și ca o nefăcută să socotește.

3. Hotărârea ce chiar se împotrivește pravililor și obiceiurilor pământești, să nu aibă tărie, și să se caute de isnoavă.

4. Hotărârea ce se va face împotriva cuiva, care de vre-o nevoie n'a putut veni la judecată, să nu aibă tărie. Iar hotărârea ce se va face împotriva unui ce din semeție și nesupunere nu va merge la judecată, aceea să aibă tărie.

5. Unul și acelaș de se va osândi cu două hotărâri la doi pârâți ai lui, sau de datorie sau de altcevași, să protimisește cel ce s'a judecat mai înainte spre a lua pricina lui sfârșit mai întâi, și apoi în urmă a celui alt, însă de nu va fi mofluz cel osândit; iar de va fi mofluz, atunci de o potrivă se cuvine să ia toți din periusia ce i se va afla, și să nu se caute cine s'a judecat mai înainte și cine mai la urmă, fără de numai cel ce va avea zălog să see protimisească.

IV.

Pentru apelație.

1. Cel ce nu s'a mulțumit la judecata vreunui departament, și are să facă apelație, să aibă soroc de zile șai-zeci, socotindu-se din ziua hotărârii, spre a face apelație. Iar de vor trece aceste șai-zeci de zile și va tăcea, atunci să nu se mai dea ascultare, măcar de va avea și răvaș de apelație cu poruncă din dos și la vreme nu l'a urmat, ci a lăsat de a trecut vremea cea rânduită, fără numai de va dovedi că greșeala a fost a zapciului sau a fost bolnav, sau de i se va fi întâmplat vre o zăticnire mare și dovedită.

2. Cel ce va face apelație, acela să face pârâș. Deci după întâia osândă și până la apelația sa, de s'a silit de către zapciu și a plătit cele ce a hotărât acea judecată, cu toate acestea mai la urmă izbândit și câștigându-și dreptatea, își ia înapoi toată cheltuiala.

3. Judecătorul să nu injure nici să zăticnească pe cel ce voește să facă apelație.

§. 75. Texte din Codul lui Andronachi Donici.

Reproducem normele generale de drept civil relative la tocmeală (contract), conținute în cap. X.

Despre tocmele.

1. Tocmeala sau contractul este o îndatorire cu o potrivă voință și primire între doi sau între mai mulți, și împreună plăcerea despre amândouă părțile, și așezare de bună voe, cu îndatorire, spre a da și a lua, sau a face ceva însă lucru cuviincios, iar nu necuviincios.

2. Voința și primirea de obște urmează după obșteasca dreptate a neamurilor, atât la tocmele de vânzare, năimeală, tovărășie, depozit, și alte asemenea, cât și la îndatoriri ce se îndatorește unul către altul, sau izbrâniri și învoele. (Dreptatea neamurilor, va să zică, de obște pravilă a tot neamului omenesc care dela sine oamenii prin fireasca povățuire au aflat la întrebuițările ce au avut unul de altul).

3. Din tocmele proaște precum am zice: de vânzări proaste prin tocmeală nesăvârșită, nu se naște jalobă, căci stăpânirea lucrului prin mutarea cea desăvârșită din mâna unuia în mâna altuia ce câștigă, iar nu prin singură tocmeală și fără primirea prețului, sau măcar din suma prețului.

4. Tocmelile făcându-se înprotiva celor ce rânduiesc pravilele: adică prin rea credință, prin vicleșug, prin silă și de frică, nu au tărie, iar fiind făcute prin bună rânduială trec și la moștenitori. Deci dacă cineva va îndatori pre altul prin închisoare spre a face ceva, nu are tărie fiind prin silă: care nimic nu este mai mult înprotiva fireștii dreptăți și bunii credință decât frica și sila. (Frică va să zică poprire asupritoare care înspăimântează pre omul cinstit). Cum și ceea ce se va da prin amăgire și prin neștiință, se întoarce înapoi.

5. Mijlocind la tocmeală înșelăciune, în cât să se amăgească cineva păgubindu-se mai mult de jumătatea prețului ce avea să ia: dovedindu-se, își va lua prețul. Iar de se va afla că s'au urmat vicleșugul: (Care va să zică cugetată aflare spre înșelăciune). Atuncia poate să se strice tocmeala, sau de va primi amăgitul își va lua ceea ce lipsește din prețul cel drept, care această jalobă merge și la fiii vânzătorului și pot să o pornească. Asemenea și pentru cel ce se va amăgi și va da îndoit preț de cât face lucrul, și această jalobă după pravilă se mișcă până în 4 ani.

La vânzări, cumpărături, năimeli, schimburi și altele asemenea, trebuința urmează ca pre lângă tocmeală să se dea și lucrul, trecând din stăpânirea unuia în stăpânirea altuia: adică făcându-se teslim și după formele pravilii, atunci stăpânirea deplin este câștigată, când pre lângă tocmeală urmează și darea lucrului. Cu acest dar cuvânt când se va vinde un lucru la doi, scrie pravila, că ace-luia ce s'au dat mai întâi stăpânirea lucrului acel are și protie a'l stăpâni. Asemenea și când va năimi cineva lucrul său cuiva, și pre urmă îl va vinde altuia de istov. (Vezi Cap. 15 art. 5) fiindcă

vânzarea vecinică strică pre cea vremelnică, dar cumpărătorul nu poate să scoată pe acel ce are venitul lucrului, până nu i se va face lucrul teslim în stăpânire după căzuta rânduială cu adevărarea zapisului cumpărături, și cu întăritură de la stăpânire și cu luarea scrisorilor și a documenturilor. Drept aceea asupra tocmelilor este trebuință mai întâi cel ce voește ca să dea un lucru în stăpânirea altuia, să fie la mâna sa și la puterea sa spre a'l înstreina și a'l da. Iar nefiind la puterea sa, tocmeala este în zadar.

Precum: când va vinde sau va zălogi cineva lucrul strein, sau vre un lucru din ale zestrei, sau când un copil va vinde vre un lucru, sau cel ce se află în patima nebuniei, căci aceștia nu au slobozenie, nici la mâna lor spre a putea vinde sau a cumpăra. Al doilea, trebuie să fie cu voința și primirea celui ce i se dă lucrul în stăpânire, (precum: când cineva s'ar lepăda a sta la tocmeala cumpărăturii a vre-unui lucru, aflând că lucrul este cu pricină sau cu patimă), și osebit să fie vrednic de a'l primi (precum: episcopul nu este volnic a cumpăra din lucrurile nevrâstnicului). Al treilea, să fie cu bună dreptate spre a se muta lucrul din stăpânirea unuia în deplină stăpânirea altuia. (Precum: când ar vinde cineva un lucru pe care nu-l stăpânește cu bună credință sau ar vinde cineva un lucru cu vânzare iconomicoasă, sau precum am zice: lucrul împrumutat, zălogul, și altele asemenea se mută, adică de la o mână la alta, însă primitorul lucrului nu se face cu aceasta stăpân).

§. 76. Texte din Codul lui Ioan Caragea.

Reproducem normele relative la robi și la slobozi din Codul Caragea, cum și legiuirile pentru slobozirea ȝiganilor, aduse mai târziu. La urmă normele pentru clacă tot din Codul Caragea.

1.

Pentru robi.

- 1. Robi sunt câți sunt dobândă altuia.
Acest fei sunt ȝiganii în țara Românească.**
- 2. Câți se vor naște din părinți robi, sunt robi.**
- 3. Și câți numai din mamă roabă se vor naște, sunt robi.**
- 4. Stăpânul ȝiganului, n'are putere asupra vieții ȝiganului.**
- 5. Stăpânul ȝiganului e slobod să vândă și să dăruiască pe ȝigan.**

6. Câți țigani în țara Românească nu vor avea stăpân cu dovadă, sunt domnești.

7. Cine prin știință va ține întru a sa stăpânire țigan străin sau țigancă, să-i dea înapoi stăpânului lor (plătindu-i pentru țiganul meșter tl. 40 pe an, iar pentru cel fără meșteșug tl. 20 și pentru țigancă meșteră tl. 30 și pentru cea fără meșteșug tl. 15); iar cine va ține prin neștiință, numai să-l întoarcă înapoi.

8. Cineși-va cununa țiganul cu țigancă străină știind, sau împotrivă, fără voea stăpânului lor, să pearză pe țigancă lui cu copii lor și să-i stăpânească stăpânul lor.

Iar când neștiind îl va cununa, atunci să se facă schimb, mergând totdeauna țigancă după bărbat.

Când obrazul cel străin va avea meșteșug, să se schimbe iarăși cu meșter; iar de nu va fi asemenea, să se prețuiască talentul meșteșugului său și cu bani să se îplinească.

Țiganii ce se cunună prin neștiința stăpânului, de se întâmplă să aibe și copii atunci cei din partea bărbătească sunt ai stăpânului bărbatului, iar partea femeiască este a stăpânului femeii, care și aceștia să se schimbe.

9. Câți țigani străini se vor socoti între cei domnești, aceștia întâmplându-se a se căsători după lege, de se vor cere prin judecată de stăpânii lor, să se schimbe, mergând nevasta după bărbat cum s'a zis mai sus.

10. Care țigan se va cununa cu slobodă sau care se va cununa cu țigancă, fără știrea stăpânului lor, să se despartă.

Dar de se va dovedi că stăpânul lor a dat voe știind, atunci să nu se mai despartă, ci să rămâe amândoi slobозиți și să-i păgubească stăpânul lor.

II.

Pentru cei slobози:

1. Slobозиți sunt, câți din robi se slobozesc.

2. Toți cei slobозиți țigani sunt tot de o cinste cu cei slobozi supuși, adică cu birnicii domnești.

3. Se nu poată neștine să slobozească țiganul său înaintea vârstei sale de două-zeci de ani.

4. Nici unul din Egumeni să nu poată slobози țingan monăstiresc.

5. Slobozenia să se facă totdeauna înscris.

III.

Pentru robi și ȱigani.

Prin legiuirea din anul 1843 Martie 22, toți dajnici de sub administrația Vorniciei Femniților (ȱiganii Statului) s'au trecut sub deadreptul administrației a cȱrmuitorilor de județe, cu care această măsură s'au desrobit puindu-se în rândul birnicilor romȱni.

Asemenea s'au desrobit și ȱiganii monastirești prin legiuirea din 13 Februarie 1847, care în articolul ei 1, coprinde cele urmȱtoare:

„Se slobod din robie toți ȱiganii sȱntei Mitropoliei, ai Episcopilor și ai tuturilor monȱstirilor și metoașelor de obște, cum și ai ori cȱrui alt așezȱmȱnt public fȱrȱ deosebire, cȱte se aflȱ în coprinsul țȱrii Romȱnești.

Aceștia ca și ȱiganii Statului, supuși la aceeași rȱnduialȱ, vor fi slobози și volnici a se însoți cu Romȱni parte bȱrbȱteascȱ și femeiascȱ.

Un ofis Domnesc adresat cȱtre Sfatul Administrativ sub No. 1580 la 22 Noembrie 1850, dispozeazȱ:

„Pentru daniile sau vȱnzȱrile de ȱigani ce se urmeazȱ între „particulari, poruncim a se pȱzi urmȱtoarele dispoziții:

„1. Nimeni nu este volnic a despȱrți o familie de ȱigani, „prin dar sau prin vȱnzare și nici un act de vȱnzare sau danie „pentru ȱigani nu se va adeveri de vre-o judecȱtorie, nici va fi „ȱtiut în seamȱ dacȱ nu va coprinde în sine pe pȱrinți cu toți „copiii lor.

„2. Orice vȱnzȱri de ȱigani se vor face de la o familie pȱnȱ „la trei, se vor rescumpȱra toate de Visterie, fȱrȱ de a mai putea „trece de la un stȱpȱn la altul“.

Legiuirea din anul 1856 Februnrie 8, publicatȱ în Buletinul oficial din 13 Februarie 1856, No. 13.

1. Robia este desființatȱ. Oricare ȱigan se aflȱ astȱzi în această categorie, se libereazȱ și se va înscri îndatȱ între dajnicii Statului.

IV.

Pentru clacȱ.

1. Claca este un chip de clȱdire obicinuitȱ în țȱra Romȱneascȱ, și se întocmește cȱnd stȱpȱnul moșii primește pe clȱcaș, adicȱ pe sȱditor, sȱ șeazȱ pe moșia lui.

2. Dator este clăcașul să lucreze stăpânului moșiei 12 zile pe an, și de se va tocmi de acum înainte vreunul din stăpânii moșiilor cu clăcașul pe mai puține zile, tocmeala aceea să nu aibă tărie; iar câte tocmeli sunt făcute până acum pe mai puține zile decât 12, acelea să se păzească.

3. Care din stăpânii moșiilor cu vicleșug se va tocmi cu clăcașii altuia să-i facă lui clacă mai puține zile decât douăspre-zece, și-l va trage pe moșia sa, aceasta când se va vădi, să piarză privilegiul clăcii și să plătească și stăpânului moșiei claca clăcașilor ce a tras.

4. Clăcașul, bezi claca de două-spre-zece zile, să are stăpânului moșiei încă o zi primăvara sau toamna, să-i dea și un car de lemne la crăciun, cărându-le ori la moșia lui sau aiurea, unde are stăpânul trebuință de dănele, până la un loc cu depărtare de șase ceasuri.

5. De nu va avea stăpânul nimic a lucra, atunci să-i dea clăcașul câte un leu de fiecare zi.

6. Să nu fie volnic stăpânul să aducă pe clăcaș dela moșia ce locuște pe alta să lucreze, fără numai când moșia îi va fi cu depărtare cel mult de trei ceasuri.

7. Clăcașul să nu poată să facă curătură fără voia înscrisă a stăpânului, coprinzătoare unde și cât să cure; iar urmând împotrivă, să-și piarză osteneala și să ia curătura stăpânul moșiei.

8. Stăpânul să nu poată să ia curătura clăcașului ce o are dela părinți sau o face cu voia stăpânului.

9. Care din clăcași fără voia stăpânului va sădi vie pe locul lui, să o piarză.

10. Când clăcașul va lăsa via sa nelucrată în trei ani, să se tragă la judecată, și atunci dându-i judecata încă un an soroc, de nu o va lucra și într'acel an, să o piarză și să o ia stăpânul.

11. Clăcașul să nu poată să vânză vin sau rachiu pe moșie de nu va tocmi cu stăpânul.

12. Clăcașul să nu poată să deschidă băcănie pe moșie, de nu se va tocmi cu stăpânul.

13. Clăcașul să nu poată să facă moară pe moșie.

14. Clăcașul să nu poată să vâneze pește în heleșteul stăpânului..

Dar în bălțile Dunărei să vâneze pește dând câte un pește la zece.

Iar pe gărla ce trece prin moșie e slobod să vâneze pește fără zeciuală.

15. Clăcașul fugind de pe moșie sau murind fără moștenitori, de nu e dator visteriei, să stăpânească stăpânul casa lui, grădina lui și curăturile lui.

16. Clăcașii să dea stăpânului moșiei:

Din două-zeci vedre din vinul său, o vadră domnească.

Din zece clăi de grâu, de orz, de meu una.

Din zece clăi de fân, una, sau cum se va învoi.

Din tot pogonul de pământ, patru banițe porumb bătut sau opt cocoloși, cu banița de oca două-zeci și două.

Din toate celelalte roduri dela zece una.

Toate acestea cărându-le cu carul sau la casa stăpânului ce are pe moșie.

17. Clăcașul să dea stăpânului pentru fiecare stup trei bani.

Clăcașul pentru fiecare capră să dea stăpânului bani doi, atât iarna cât și vara.

Stăpânul să ia de fiecare turmă de oi ce se află pe moșia lui, — dela Buna-Vestire și până la Sf. George — și fată, câte un mel și un leu, și de fiecare stână brânză sau bani de pe tocmeală.

§. 77. Texte din Codul lui Scarlat Călimach.

Reproducem normele generale privitoare la lege și aplicarea ei, cum și cele privitoare la lucruri și împărșirea lor. Altcum conținutul Codului Caragea se poate afla din ori care text al Codului civil austriac. — Recomandăm cetitorului să facă comparație cu textele publicate aici.

I.

Despre legile politicești în deobște.

1. Legea este o regulă obștească, care îndreptează cele prin cuvânt sau faptă lucrări ale omului cuvântător; pe care lucrări el le săvârșește când nu este silit de împrejurări ce i-ar opri buna voință și hotărârea de a săvârși fapte legiuite.

2. Din întregul sistem al legiuirilor s'au așezat într'u acest codice numai dritul politicesc care hotărăște particularele dreptăți și îndatoriri pe care toți locuitorii principatului acestuia sunt de o potrivă datori a le păzi între dînșii.

3. Publicându-se o lege, după chipul cuviincios, nu poate nimeni a se apăra, zicând că nu i s'a făcut cunoscut.

4. Lucrarea legilor acestora, și urmările legiuite, isvorătoare dintr'însele, vor avea început după trei luni, din ziua publicației.

5. Toate mădulările principatului acestuia, de obște, și fără deosebire sunt supuse acestei legi; drept aceea când puterea cea personală a vreunui pământean va fi mărginită de către aceste legi a patriei sale, atuncea nici decum nu sunt primite aicea, în patria sa, nici acele într'altă țară străină săvârșite de cătră dânsul fapte și lucrări; iară având pământeanul puterea cea personală, de nu va fi păzit numai forma cea pe din afară, ci va fi urmat după aceea în țară străină obicinuită formă, atuncea nu se pot surpa acele fapte ale lui numai pentru o pricină cu aceasta, ci vor avea și aceia, în patria sa, tăria legiuită.

6. În cât străinii, ce se află petrecând în pământul acesta, sunt supuși legilor acestora, se va hotări în capul următor.

7. Legile nu au putere lucrătoare până a nu se publica; pentru aceea dar nu lucrează asupra faptelor ce s'au savârșit mai înainte, nici asupra driturilor ce s'au câștigat mai înainte de publicare.

8. Legea pe care judecătoria are să o aplice la vre-o pricină de judecată, nu se tâlcuește într'alt chip, fără de cât numai după rostirea și alcătuirea cuvintelor, și după scopul cel vederat al dăătorului de legi.

9. Dacă judecătorul nici din cuvinte, nici din noima legii, nu va putea a desfira bine, și hotări după legi, pricina cea de față, atuncea dator este a lua în băgare de samă, cu căzuta luare aminte, acele cu asămăluire, și cu lămurire hotărîte pricini în codicile acestea; iară de nu va fi nici aceasta, va lua în băgare de samă mărginirile și temeiturile altor paragrafuri înrudite cu acele, cari paragrafuri s'ar putea aplica la acea de față pricină.

10. De vor lipsi și mijloacele acestea, ce prin paragraful de sus s'a arătat, atuncea se cercetează pricina cu cerșita scumpătate și luare aminte întru toate împrejurările, și apoi se hotărește după pricinile dritului firesc,

11. Cele așezate în paragraful de mai sus, se cuvin puterii cei dăătoare de legi, adică obșteștii adunări, prin întăritura domnului.

12. Codicele de legi nu este cu puțință să cuprindă toate pricinile; ci cuprinde numai pe acele ce mai adese ori se întâmplă.

13. Drept aceea, dacă în codicele acestea nu s'ar afla o lege potrivită la pricina înfățișată, atuncea se cuvine a se urma pământescul obicei, carele, în curgere de mulți ani de obște păzindu-se, și întru judecătorii cercetându-se, s'a întărit și cu chipul acesta a dobândit putere legiuită.

14. Obiceiul ce nu s'a păzit după chipul arătat, nici după dreapta socotință, ci s'a urmat din neștiință și rătăcire, nu poate avea putere legiuită, nici a covârși pe legea și pe dreapta judecată a minții.

15. Așezările ce se fac între bresle, sau între alte obști, spre a lor bună orânduială și folos, vor avea între ele putere legiuită dacă cercându-se și găsindu-se cu cale, se vor întări de către stăpânire.

16. Hotărârile ce se vor da de către stăpânire, sau de către locurile judecătorești pentru unele din pricini, nu au putere legiuită, pentru aceasta nu se pot întinde, nici a se aplica, la alte pricini, nici a îndatori pe alte osebite persoane.

17. Privilegiile pământului, a mănăstirilor, a bisericilor, a clericilor și a boerilor se socotesc drituri, ca și alte drituri cuprinse în codicile acestea.

18. Dritul politicesc se împarte în dritul persoanelor, în dritul lucrurilor, cum și între mărginirile privitoare către amândouă aceste drituri.

19. În dritul persoanelor se cuprinde feluritele stări ale persoanelor, și cele între ele împărtășitoare legiuite legături, fără a avea vre-o principală sau neapărată atârnare către lucruri.

20. În dritul lucrurilor se cuprind deosebitele feluri a lucrurilor, și deosebitele legiuite legături ale persoanelor, cu înființată atârnare către lucruri.

21. Dritul lucrurilor se împarte în două adică: în real și personal.

22. Dritul real, cu atârnarea către lucruri, are putere lucrătoare asupra tuturor persoanelor, deci dară și asupra fiecăruia stăpânitor a unui lucru.

23. Dritul personal, ce se numește și dritul pretențiilor, hotărește deosebitele fapte, și legiuitele legături, ale unei anume persoană, cu înființată atârnare către lucruri.

24. Dritul real și cel personal, se cuprinde întru a doua și a treia parte a codicelui acestuia.

II.

Despre lucruri și împărțirea lor.

378. Tot aceea ce nu este persoană, și slujește spre întrebuințarea oamenilor, se numește lucru după a legei înțeles.

379. Lucrurile în hotarele Statului, sunt sau avere a statului, sau particulară. Aceasta din urmă se cuvine sau persoanelor celor fizice (adecă fiecăreia deosebit), sau celor morali, adecă societăților celor mici sau celor mari, precum sunt: neguțătoresțile to-vărășii, breslele meșterilor, mănăstirile, bisericile ș. c. l.

380. Lucruri de obștie și fără stăpân, se numesc acele a căror luare în stăpânire este slobodă la fiecare pământeanu (art. 496).

381. Lucrurile ce se lasă pământenilor numai spre întrebuințare, precum sunt șleahurile, drumurile, râurile cele mari și mici, și a lor maluri, limanurile și țărmurii, se numesc lucruri publice sau avere publică.

382. Avere a statului se numesc lucrurile cele rânduite spre întâmpinarea cheltuelilor, pentru trebuința și siguranța Statului, precum sunt: veniturile postelor, a vămii, moșiile stăpânirei, băile, ocnele, dăjdiile, ș. c. l.

383. Lucrurile cari după așezământul țării slujesc spre întrebuințarea fiecăruia mădular a unei obștimi, alcătuesc tot după acelaș chip averea obștimei acestia; iar acele lucruri, a căror venituri sunt rânduite spre întâmpinarea cheltuelilor unei obștimi, alcătuesc averea ei.

384. Și a stăpânitorului avere, pe care o stăpânește el, nu ca un cârmuitor al țarei, ci ca un mădular a ei, se socotește avere particulară.

385. Regulile ce se cuprind întru acest drit particular, pentru chipul cu care poate cineva câștiga, păstra, și muta la alții lucruri, trebuie să se păstreze și de către cârmuitorii lucrurilor țarei și a obștimei; afară numai dacă s'a hotărât oareși care deosebiri, prin alte rândue a stăpânirei, precum sunt hrisoavele.

386. Lucrurile după deosebirea felurii lor se împărțesc în trupești și în netrupești; în mișcătoare și în nemișcătoare; în cheltuitoare (fungibiles) și în necheltuitoare (non fungibiles), (adică în cele ce prin întrebuințare scad sau se strică, sau se împuținează, și în acele ce prin întrebuințare nici scad nici strică); și în prețeluitoare, și neprețeluitoare.

387. Lucruri trupești sunt acele ce sunt supuse simțirilor;

iar celelalte se numesc netrupești, precum este dritul de a vâna, de a pescui, și toate celelalte drituri și îndatoriri, jeluirele, felurimea, și cătimea.

388. Lucrurile ce se pot muta fără stricarea ființei lor, sunt mișcătoare; iar cele ce nu se pot muta fără prefacere, sau stricarea întregimei lor, sunt nemișcătoare.

389. Cele de sineși mișcătoare, după a legii înțelegere, se socotesc ca niște nemișcătoare, dacă aceste în puterea legilor, sau prin hotărârea proprietarului lor, alcătuesc cele cuvenite unui lucru nemișcător.

390. Sub cele cuvenite (appertinentiae) se înțeleg aicea acele ce se alcătuesc ca un lucru într-o necurmată unire. Întru acestea se socotesc nu numai sporirea sau adăogirea unui lucru, în câtă vreme nu sunt despărțite de lucrul acesta, dar încă și cele adăugitoare (accessoria) fără care nu se poate întrebuința lucrul cel principal sau cele ce legea, sau proprietarul lucrului le-au hotărât spre necurmată întrebuințare a lucrului principal.

391. Iarba, copacii, rodurile și toate folositoarele lucruri, ce răsar în fața pământului, rămân avere nemișcătoare, până nu se despart de pământ; și peștele de iazuri și vânaturile din păduri, atuncea nu se mai fac avere mișcătoare, când peștele s'a pescuit, și vânatul s'a prins, ori s'a ucis.

392. Și semănăturile, lemnele, nutrețul pentru dobitoace, și toate celelalte roduri măcar de vor și fi adunate, precum și toate dobitoacele și toate uneltele ce se cuvin la o moșie, cum și poijia, se socotesc în rândul celor nemișcătoare, în cât sunt trebuincioase spre necurmată întrebuințare a unei regulate economii (gospodării).

393. Asemenea se socotesc între cele nemișcătoare lucruri și cele ce se zidesc cu scop ca de apururea să rămâe statornice acolo, adică: case și alte zidiri împreună cu întinderea aerului ce se află deasupra pământului în linia perpendiculară, și nu numai câte sunt înfipite în pământ, sau în zid, sau câte sunt întărite cu fer, sau cu piroane sau cu cue, precum: căldări în care se ferberachiu, sau bere, și dulapurile înzidite; dar și cele ce slujesc spre necurmata întrebuințare a unei întregimi, precum: ciuturi, funii, lanțuri, cele trebuincioase unelte spre stingerea focului, și alte asemenea.

394. Driturile se socotesc între cele mișcătoare, când nu

sunt unite cu proprietatea vreunui lucru nemișcător, sau când prin așezământul țarei nu s'a publicat ca niște lucruri nemișcătoare.

395. Pretențiile datoriiilor nu se prefac în nemișcătoare avere prin siguripsire făcută cu lucruri nemișcătoare.

396. Nemișcătoarele lucruri sunt supuse legilor locului unde se află; iar toate celelalte se supun acelor legi, cărora este supusă persoana proprietarului lor.

397. Lucrurile cari nu aduc obicinuitul folos, fără numai când se strică sau se cheltuesc, se zic cheltuitoare (fungibiles); iar cele ce au din împotrivă însușiri, se zic necheltuitoare (non fungibiles).

398. O alcătuire de mai multe lucruri deosebite, cari se socotesc ca un lucru, și se obicinuesc a se numi cu un nume de obște, alcătuește o întregime, socotindu-se o totime.

399. Prețeluitoare lucruri sunt acele, a cărora preț se poate hotărâ în daturî și luaturi, prin asemăluiri cu altele; întru aceasta se socotesc și slujbele și lucrurile cu mâna și cu mintea; iar acele lucruri a căror preț prin nici o asemăluire cu altele nu se poate hotărâ, se numesc neprețeluitoare, precum este slobozenia, darurile sufletești, faptele cele îmbunătățite, ș. c. l.

400. Acea ce hotărât face un lucru, se numește prețul lui. Când de către judecătorie se prețeluește vre-un lucru trebuie să se facă prețeluirea lui în hotărâtă sumă de bani.

401. Obicinuitul preț a unui lucru ce numește prețeluirea ce i se face de pe obicinuitul și de obștie folos, care se poate dobândi privind către vreme și către loc, iar neobicinuitul preț se numește prețeluirea ce i se face cu privire către deosebitele relații ce poate avea acel lucru către primitorul prețului, și plăcerea acestuia către acel lucru pricinuit din întâmplătoarele sale însușiri.

402. În toate întâmplările întru care nu s'a făcut vre-o deosebită tocmeală, nici s'a dat vre-o deosebită hotărâre de către legi, trebuie judecătoria la prețeluirea unui lucru să urmeze prețul cel obicinuit.

403. Driturile ce se cuvin unei persoane asupra unui lucru, fără privire către alte hotărâte persoane, se numesc reale drituri a lucrurilor.

404. Driturile ce izvorăsc fără mijlocire dintr'o lege, sau din vre-o faptă îndatoritoare asupra unui lucru numai către niște hotărâte persoane, acele se numesc personale drituri a lucrurilor.

405. Reale drituri a lucrurilor sunt: dritul stăpânirii, a proprietății lucrurilor, a amanetului, a ipotecei, a șerbirii (art. 610) cum și a moștenirii.

Ş. 78. Principatul ardelenesc independent până la trecerea sub Habsburgi. Privire istorică. Seria principilor ardeleni.

Cu catastrofa dela Mohaciu o nouă epocă îşi luă începutul în istoria statului unguresc. Luptele între nobilimea înaltă şi cea de rând se continuă. Cearta pentru tron începu de nou. Un partid s'a grupat pe lângă arhiducele austriac *Ferdinand (partidul german sau de curte)*, care era şi fratele reginei văduve. Celălalt, atribuind toate relele venite asupra ţării, domnitorilor de neam strein, doria un rege naţional, în credinţă, că numai acesta va avea la inimă interesul ţării şi o va scăpa de Turci. Acest partid (*naţional*) s'a grupat pe lângă *Ioan Zapolya*. Fiecare partid se sprijinea pe ajutor din afară. Amândoi pretendenţii tronului se încoronară de regi şi începură luptele, Zapolya se închină Turcilor, iar Ferdinand încă îl urmă în cerşirea grafiilor Sultanului.

După lupte de 12 ani, văzând că nici unul, nici chiar ţara, nu are folos din prietenia Turcilor. Ferdinand şi Ioan Zapolya au încheiat *pacea dela Oradea-mare* (1538). În această pace cei doi regi încheiară alianţă defensivă şi ofensivă, în contra duşmanilor din lăuntru şi din afară, păstrând fiecare partea de ţară, ce avea de fapt în posesiune, şi anume Ferdinand părţile Ungariei cu Croaţia, Slavonia şi Dalmaţia, iar Zapolya părţile Ungariei ocupate de el, împreună cu Ardealul, dar numai cât va trăi (via durate), după moarte acestea revin lui Ferdinand şi urmaşilor săi, erorii lui Zapolya primesc numai moşiile familiare.

Pacea n'a fost de durată lungă. Ioan Zapolya a regretat-o, a căutat iar grafia Sultanului şi alianţa regelui polon, pe a cărui fiică Izabela a luat-o în căsătorie (1539). Această înuţă a dus iar la războiu. Pacea dela Oradea-mare era desfiinţată de fapt,

Din căsătoria lui Ioan Zapolya cu fiica regelui polon s'a născut un fiu, *Ioan Sigismund* (1540). Curând după naşterea fiului, Ioan Zapolya muri. Pe patul de moarte îşi încredinţase fiul în grija episcopului de Oradea-mare, un credincios prieten al său, George Frater-Martinuzzi, şi rudeniei sale Petrovics. Aceştia cerură numai decât ajutorul regelui polon şi al Sultanului, căruia îi trimiseră tributul pe 2 ani (20.000 ducăţi.)

După moartea lui Zapolya, Ferdinand ceru partea din țară în înțelesul păcii dela Oradea-mare, dar Martinuzzi luă lupta, apărând Buda până la sosirea oștilor turcești, cari o ocupară în 1541, dar fără a o mai înapoiă. Dela această dată începe domnia turcească în Ungaria. Werböczy, marele jurist, ajunsese judecător suprem al Ungurilor, cu reședința în orașul Buda, sub autoritatea Turcilor.

La 1540 Ioan Sigismund Zapolya a fost ales de staturile ardelene de rege. *Cu acest an începe despărțirea Ardealului, ca stat independent de Ungaria.* Această epocă ține până la 1691. În toată această epocă au domnit în Ardeal principii independenți ardeleni, cu excepțiunea anilor 1551—1556, când a domnit Ferdinand I. și anii 1598, 1602—1604 când a domnit Rudolf de Habsburg.

Principii, cari au ocupat tronul Ardealului în această epocă, domnind un timp mai lung sau mai scurt, au fost următorii:

1. *Ioan Sigismund Zapolya* 1541—1571 cu o întrerupere a regelui Ferdinand I. 1551—1556. În decursul domniei au fost lupte pentru tronul celor 2 țări despărțite, Ungaria de o parte și Ardealul de altă parte, sub suzeranitate turcească, în înțelegere ascunsă sau pe față, când cu Turcii, când cu Austriacii. După lupta dela Mohaciu Turcii au făcut nu mai puțin de 8 expedițiuni în Ungaria și Ardeal în decursul acestor domnii de ceartă internă.

2. *Ștefan Bathori* 1571—1586, ales de staturile ardelene, în credința că va scăpa țara de Turci. Duse aceeași politică, și cu credință jurată lui *Maximilian, regele Ungariei* (1564—1576) și cu tribut trimis Turcilor. Recunoscut ca om viteaz și peste hotarele țării, a fost ales de rege al Poloniei, dar Maximilian avea aceleași aspirații. Începură războiul, care se sfârși cu moartea lui Maximilian în 1576. Urmașul său a fost fiul *Rudolf* (1576—1608). În domnia lui s'a continuat războiul cu Turcii 15 ani, s'a început antifireformațiunea religioasă. În Ardeal a urmat

3. *Sigismund Báthori* 1586—1598, bărbat de talent, caracter schimbăcios și despotic. Crescut de Iesuiși ură pe Turci, deci a dus politică de prietenie cu Austriacii. Pe magnații ardeleni, cari au făcut opoziție acestei politice „germane“ i-a omorât. Politica antiturcească deslănșuî furia Turcilor și războiul de 15 ani, care se sfârși cu pacea încheiată de Rudolf la *Zsitvatorok* (1606), după care Turcii primesc despăgubire de 200 mii taleri și fiecare

rămâne cu partea de țară, ce avea în posesiune. Nestatornicia lui Báthori aduse multă pacoste asupra Ardealului. La 1596 abizise de tron și urmă fratele său

4. *Andrieu Báthori* 1598—1599 cardinal. Acesta ajunsese în conflict cu Mihaiul Viteazul, de care a fost bătut în lupta de lângă Sibiu și omorât de Săcu (1599), rămasese acum stăpân peste Ardeal:

5. *Mihaiul Viteazul* 1599—1601 Domnul Țării Românești. El uni în timpul domniei sale cele 3 principate ale Țării Românești, al Moldovei și al Ardealului. Domnia lui a fost răsturnată de Basta, generalul împăratului Rudolf, care îl și asasină în mod mișelesc și rămase stăpân pe Ardeal

6. *Generalul Basta* 1601—1603. De numele lui e legată domnia cea mai tirănească din Ardeal. Pe contrarii săi îi ucise, averile lor le confiscă, oastea lui jefuia poporul. Nici răscoala organizată de *Moise Székely* nu-l putu răsturna. Aceasta însă succese lui

7. *Ștefan Bocskay* 1604—1606, care se puse în fruntea nobilimei de rând și ocupă părțile nordice ale Ungariei. Statutele ardelenice și cele ale Ungariei îl aleseră de principe, Sultanul îi oferă titlul de rege, dar el refuză. Rudolf se înspăimântă și încheie cu Bocskay *pacea dela Viena* (1606), prin care recunosc Ardealul de principat independent, iar pe Bocskay de principe al Ardealului, dăruindu-i și comitatele Bereg, Ugocsa și Sămar și cetatea Tokaj. Cu ajutorul lui Bocskay reuși Rudolf de încheie și pacea cu Turcii la Zsitvatorok. După moartea lui Bocskay în 1606 urmă pe tronul Ardealului:

8. *Sigismund Rákoczy* 1606—1608 și după el

9. *Gavril Báthory* 1608—1613. În timpul acestor domni se continuă aceleași lupte pentru tron, după ce Rudolf nu mai recunoștea pacea dela Viena, Rudolf însă a fost constrâns să abdice de tron și îi urmă *Matia* (1608—1619), care introduse reforme importante pentru dezvoltarea constituției ungare (dieta din 1608, alegerea palatinului, cu recunoașterea protestanților de a ocupa acest post etc.) Suntem însă în epoca luptelor religioase, catolicismul, strâmtorat pentru un timp, a început reacțiunea. Pe tronul Ardealului urmează

10. *Gavril Bethlen* 1613—1629. A fost cel mai mare principe al Ardealului, epoca lui e numită „epoca de aur” în istoria principatului ardelenesc. El a făcut din Ardeal o țară puternică,

respectată în afară, cu cultură dezvoltată și bogată. A luat parte mare în războaiele religioase de 30 ani, ca apărător al protestantismului. El duse 3 expedițiuni în contra Habsburgilor, apărătorii ai catolicismului. În 1620 a fost ales și de rege al Ungariei. El încheieă pacea dela *Nikolsburg* cu Ferdinand II (1619—1637), care a fost confirmată de 2 ori încă, la finea fiecărei expedițiuni. În acea pace Bethlen a abzis de titlul de rege al Ungariei, a înapoiat coroana, dar a sporit teritoriul principatului ardelenesc cu 7 comitate și 3 orașe din Ungaria. Muri la 1629, staturile ardelenice din recunoștință față de Bethlen ridicară pe tron pe soția lui

11. *Ecaterina de Brandenburg* 1629—1630. Ea eră partizană a Habsburgilor, de aceea staturile ardelenice peste un an aleseră în locul ei pe fostul comandant al lui Bethlen

12. *George Rákoczy I* 1630—1648, care a fost combătut de Habsburgi. Ferdinand II muri la 1637 și urmă fiul său Ferdinand III (1637—1657), om mai tolerant, dar în toiul războiului de 30 ani, la stăruința protestanților, cari combăteau pe Habsburgi, luă și Rákoczy armele la 1644. În alianță cu Francezii și Svedienii (următorii lui Gustav Adolf) cuceri nordul Ungariei și o parte din provinciile cehe. A fost ales și de rege al Ungariei. Dar la 1645 încheieă cu Ferdinand III *pacea dela Linz*, în care se recunosc din nou libertatea confesională a protestanților și egala îndreptățire cu catolicii. Cu aceasta se încheie participarea ardelenilor la războiul religios de 30 ani, încheiat cu pacea de Vestfalia la 1648. Pe tronul Ardealului urmă

13. *George Rákoczy II* 1648—1658, aspirant și el la tronul Poloniei, ca Ștefan Báthori. Începu războiu cu Polonia, dar fără autorizarea Sultanului și a Habsburgilor. În Polonia a fost bătut și ajuns în prinsoare la Tătări. Sultanul spre răzbunare plecă să cucerească Ardealul. Când erau Turcii în Ardeal, sosise din prinsoare și Rákoczy, dar la porunca Turcilor staturile ardelenice îl scoaseră din domnie și aleseră pe

14. *Francisc Rhédey* 1659. Acesta însă neînțelegând, că el eră ales la porunca Turcilor, a cedat tronul iar înaintașului său. Spre reprimarea acestei disconsiderări a dispoziției făcute de Turci, vizirul prădă țara și luă în captivitate 100.000 oameni. Tronul a fost dat lui

15. *Achatius Barcsay*, 1660 care neputând strânge tributul impus, ajuns în disgrafia Turcilor. Atunci se ridică George Rá-

koczy II. dar e bătut de Turci la Jilău și rănit de moarte. Turcii ocupă acum și orașul Oradea-mare, iar tronul îl dau lui

16. *Ioan Kemény*, 1661 rentors din captivitatea Tătarilor. El ucise pe înaintașul său Barcsay, dar nu eră încântat nici de purtarăa ocrotitorilor săi turci, cari săvârșiau cele mai neauzite jafuri. Înțoarse politica și se apropiă de Habsburgi, reprezentași prin *Leopold I.* (1657—1705). Curtea vieneză vedea cu ochi buni slăbirea Ardealului, care îi făcuse atâtea neajunsuri, în timpul cât reprezenta o putere. Nu refuză deci pe Kemény, dar îi dăte puțin ajutor. Turcii luând veste de necredința protegiatului lor ardelean, năvălesc din nou în Ardeal, îl pustiesc, fac jafuri și duc multe mii de oameni în captivitate. Kemény căzu în luptă, iar Turcii impun de principe pe :

17. *Mihail Apaffy I.* 1662—1690. O domnie îndelungată, dar slabă. Neatârănarea țării, ca și puterea ei de rezistență, eră sdruncinată, așa că nu se mai putea împotrivi nici față de Turci, nici față de Austriaci. Evenimentele petrecute în Ungaria sub Leopold, recucerirea Vienei (1683), a celorlalte orașe de pe linia Dunării, pe urmă a orașului Buda (1686), creșterea puterii austriace și scăderea celei turcești, au determinat și situația Ardealului. Căderea puterii turcești, la care se refugia totdeauna principatul ardelean, de câte ori eră urmărit de dragostea de unire a Habsburgilor, a însemnat și apusul independenței. Turcii nu mai considerau Ardealul ca o țară suzerană, — prea de multe ori erau înșelași, ci ca o țară inamică. În anii din urmă au prădat-o de multe ori. Apaffy, văzând cum suflă vântul, părăsi alianța cu Turcii cari îl ridicară în domnie, și încheiă alianța cu Leopold, încă înainte de reocuparea orașului Buda. În baza acestei alianțe Ardealul își menținea independența, cu numele, dar Apaffy se obligă a primi oștile lui Leopold în Ardeal, în mai multe orașe principale, și a-i da ajutor în contra Turcilor. După ocuparea cetății Buda, Leopold constrânse pe Apaffy să semneze așa numitul *tratat dela Blaj* (1687), prin care Apaffy primi oastea lui Leopold în 12 orașe și se obligă a-i plăti tribut de războiu 700,000 florini. — Țara ocupată și supusă la tribut, sfârșitul independenței. Mai veni și un guvernator al lui Leopold, care luă în mână administrația, împărțind țara în 4 districte. Apaffy se retrase la *Făgăraș*, de unde domnia cu numele. Muri în 1690 și îi urmă fiul său

18. *Mihai Apaffy II.* 1690—1691 minor de 14 ani. Habsburgii tratau cu Ardealul ca cu o țară cucerită, ceea-ce provacă o nouă răscoală a lui Emeric Thököly, care în 1690 intră în Ardeal cu oaste turcească și bătău trupele împărătești la Zernești. Atunci staturile Ardealului aleseră de principe în dieta dela Sibiu pe *Thököly*, dar fu silit să fugă în Țara Românească dinaintea oștilor împărătești, cari au venit după aceea. Curtea vieneză își schimbă politica, văzând că cu puterea armelor nu-și poate asigura Ardealul. Fără Ardeal nici posesiunea Ungariei nu eră asigurată. Pentru a îndulci pe reprezentanții Ardeleni, deși nu le-a restituit independența, le-a garantat situația de drept, prin așa numita *diploma Leopoldinum* (1691), prin care recunoaște constituția, privilegiile națiunilor și libertatea religioasă a confesiunilor, cum vom vedea din studiul acestei diplome.

Tânărul Apaffy a fost scos din domnia Ardealului, și esconțentat cu moșii în Silesia (ducatele Oppeln și Ratibor).

Cu domnia lui Apaffy tânărul, se încheie seria domnitorilor independenți ai Ardealului, iar acesta trece într-o nouă fază a situației sale de drept public.

§. 79. Principatul ardelenesc sub dinastia de Habsburg. Privire istorică. Războaiele cu Turcii. Reforme în organizația țării. Sancțiunea pragmatică. Regulamentul urbarial. Reformele lui Iosif II. Unirea Ardealului cu Ungaria.

Trecem într-o privire fugitivă și asupra ultimei epoce din istoria Ardealului, cuprinzând cei din urmă 200 ani, ca, cunoscând în liniamente largi acest trecut, să ne putem da seamă de situația de drept public, ce a urmat după 1867.

Dinastia de Habsburg, luând între țările coroanei sale principatul Ardealului, a scăpat de nenumăratele greutăți, ce-i făceau în lupta de eliberare, a Europei centrale de sub stăpânirea Turcilor, principii Ardealului, cari totdeauna se răzimau pe Turci în lupta contra Vienei și a catolicismului.

Ardealul ocupat de oștile împărătești, Leopold a putut să opereze cu succes în sudul Ungariei pentru a combate pe Turci. Principele Eugen de Savoya a secerat biruință asupra Turcilor la Tenta. Turcii în sfârșit încheiară cu Leopold pacea dela *Carloviț* (1697), prin care Ungaria sudică se eliberă de Turci afară

de Banatul timișan. Ca un rezultat mare al domniei lui Leopold a fost eliberarea Ungariei de sub domnia turcească, merit deosebit al dinastiei de Habsburg, puterea care a organizat cea mai mare forță în Europa centrală în aceea epocă de urgie turcească.

Ca recunoștință a eliberării țării staturile Ungariei în dieta din 1687 dela Pojon renunță la dreptul, practicat dela 1301, de a alege regele, admițând dreptul de moștenire a familiei de Habsburg în linie bărbătească, la coroana Ungariei, cu menținerea dreptului de a reveni iar la alegerea regelui, dacă s'ar sfînge linia germană și cea spaniolă a familiei de Habsburg. Au mai renunțat staturile ungare încă la un drept cardinal al nobilimei, *jus resistendi*, statornicit în art. 31 din bula de aur a regelui Andreiu II.

Pentru a împopula partea de țară stăpînită până atunci de Turci, au fost aduși coloniști germani catolici în jurul capitalei Buda și dincolo de Dunăre, și coloniști sârbi greco-orientali în Bacica și comit. Arad (1691), investindu-i cu largi privilegii.

Multe nemulțumiri ale Ungurilor pentru nerespectarea constituției, pentru propagarea catolicismului și pentru politica contrară intereselor nobilimei, provocară revoluția lui Francisc Rákoczy II. (1703—1711), ales atât de statele ungurești, cât și de cele ardelenesti de principe domnitor, iar dinastia de Habsburg detronată în dieta dela Ónod (1707). Rákoczy, sprijinit de regele Francezilor Ludovic XIV., care, purtând războiul în vest contra Habsburgilor, a avut și succese, dar o pace nu s'a putut încheia sub Leopold I. care murise la 1705, ci numai în decursul domniei lui Iosif I. (1705—1711) în anul 1711, *pacea dela Satu-mare*. Prin aceasta Iosif dă iertare tuturor rebelilor, chiar și lui Rákoczy, dacă în decurs de 3 săptămâni, primind pacea depun jurământ de credință, mai departe garantează constituția și libertatea profesională și promite remedierea plânsurilor din dieta ce va urma. În decursul tratativelor Iosif muri, astfel pacea fu semnată de fratele său, urmaș pe tron, Carol III. (1711—1740), ca împăratul Austriei Carol VI).

Carol III. a avut cu Turcii războiul din 1716—1718, încheiat cu pacea dela *Pasarovitz* (1718), prin care Turcii au eșit din Banatul Timișoarei, iar Austria s'a estins și în Țara-Românească până la Olt, și un al doilea război dela 1736—1739, încheiat prin *pacea dela Belgrad*, 1739 în baza căreia Austria s'a retras din Oltenia și a renunțat și la alte cuceriri dela sudul Dunării.

Pentru împlinirea păcii dela Satu-mare. Carol a convocat o dietă în 1712, care a ținut 3 ani și a adus o mulțime de legi de ordin intern. A doua dietă importantă s'a ținut în 1722—23. Aceste diete s'au ținut și în Ardeal, ocupându-se cu tot aceleași chestiuni de organizație internă. În baza legilor aduse în aceste diete s'au înfăptuit următoarele reforme:

1. *Armata permanentă*, reformând întreg sistemul de recrutare, numărul armatei și timpul de serviciu;

2. *Contribuția permanentă*, dar tot în sarcina țeranului, nobilimea rămânând tot privilegiată;

3. *Consiliu locuitor* în Ungaria și *guvern* în Ardeal pentru exercitarea puterii centrale, subordonat direct împăratului.

4. *Cancelarie aulică* în Viena, una pentru Ungaria și alta pentru Ardeal, prin care împăratul își exercita prerogativele sale.

S'au reorganizat și justiția și finanșele.

Colonizări noi s'au făcut în părțile sudice, atunci au fost aduși Slovaci din nordul Ungariei la Békéscsaba și la Szarvas, și Șvabii în unele părți ale Banatului.

În dieta dela 1722—23 a fost acceptată atât în Ardeal, cât și în Ungaria așa numita „*sancțiune pragmatică*“, o convenție între casa domnitoare și staturile acestor țări, resp. și cele Austriace, în baza căreia dreptul de moștenire al dinastiei de Habsburg la coroana Ungariei, încuviințat pentru linia bărbătească a lui Leopold I. și a fiilor săi Iosif și Carol *se estinde și la linia femeiască* (Carol III. nu avea moștenitor numai o fată). Se înțelege în această convenție s'au asigurat și drepturile constituționale ale țării resp. nobilimei.

Sancțiunea pragmatică a fost baza uniunii personale cu celelalte țări ale dinastiei de Habsburg, din care a derivat apărarea comună, politica externă comună și transacțiunea dela 1867 dintre Austria și Ungaria.

Sub *Maria Terezia* (1740—1780) s'au purtat 2 războaie. Cel dintâiu la începutul domniei pentru apărarea țărilor moștenite (1740—1748), din care își cereau parte principii germani și regele Prusiei Friedrich II. S'a încheiat prin pacea dela *Aachen* (1748), prin care s'a recunoscut și de puterile europene interesate „Sancțiunea pragmatică.“ Al doilea războiu l-a purtat cu Friedrich II. pentru pierderea Silesiei 7 ani, dar s'a încheiat rămânând status quo.

Armata permanentă, înființată de Carol III. trebuia susținută

și dezvoltată. În scopul acesta Maria Terezia a cerut în dieta dela 1751 contribuție militară de 1,200.000 florini, staturile încuviințară numai 700.000 florini. — În proxima dietă din 1764 a cerut același lucru și tot odată răscumpărarea obligamentului nobilimei de serviciu militar, dar staturile nu au admis. Asemenea s'au împotrivit de a îmbunătăți soarta iobagilor. Împărăteasa însă a dat în mod absolutistic așa numitul *regulament urbanial* din 1767, prin care a regulat soarta țăranilor. În baza acestui regulament țăranului i s'a dat: libertate personală și dreptul a-și schimba domiciliul după plac, facultatea să-și dea copiii pe orice carieră, dreptul de a folosi pășunile și viile deopotrivă cu stăpânul pământului, după raportul stătorit în acest regulament, stabilindu-se din nou și exact prestațiunea de muncă, ce trebuia să facă țăranul către stăpânul de pământ.

Maria Terezia a fost cel dintâiu domnitor, care după regele Ștefan I. a folosit titlul de *rege apostolic*, acordat de papa Silvestru II.

În decursul acestei domnii se petrece cea dintâiu împărțire a Poloniei (1772) și răpirea Bucovinei dela Moldova (1775).

Sub domnia următoare a lui *Iosif II.* (1780—1790) se introduc în țară o mulțime de reforme binefăcătoare, dar fără conlucrarea staturilor, pe cale absolutistică. Cele mai importante sunt: *edictul de toleranță*, prin care puse sfârșit urmăririi protestanților, cea mai largă libertate religioasă, — *placetum regium*, prin care interzise legătura directă a organelor bisericești cu Roma; *secularizarea averilor mănăstirești* și *înființarea fondurilor religioase, libertatea de presă*.

Pentru ușurarea sorții țăranimei execută regulamentul urbanial al mamei sale. În scopul de a introduce o reformă a impozitelor, luă dispoziții pentru a măsura din nou pământul țării, prin ce provocă rezistența nobilimei. Se făcu cea dintâiu *conscripție a poporațiunei*.

Rășcoala iobagilor români din munții apuseni sub Horia Cloșca și Crișan încă e în timpul acestei domnii (1784).

În organizația statului a introdus următoarele reforme:

Consiliul locuitor a fost transferat dela Pojon la Buda, lărgindu-i-se atribuțiunile, cu o centralizare a tuturor afacerilor de stat. Organizația teritorială a comitatelor, districtelor, scaunelor (cunoscută din organizația Ardealului) a desființat-o, împreună cu funcția comitelui și cu adunările comitatelor, întreg teritoriul l-a

împărțit din punc de vedere administrativ în Ungaria în 10, în Ardeal în 3 *districte*. La conducerea acestora numi comisari regești, pe vicecomitele, ales până atunci de nobilimea din comitat, îl numi de asemenea, subordonă vicecomitelui și orașele ce se bucurau până atunci de autonomie. Desființă toate privilegiile și autonomiile. În locul limbei oficiale latine introduse limba germană.

Toate aceste reforme însă s'au izbit de împotrivirea nobilimei. Înainte de moarte Iosif II. le-a retras pe toate, cu escepția edictului de toleranță și a regulamentelor urbariale.

Sub *Leopold II.* (1790—1792) au urmat iar diete de reforme, aducându-se legile cele mai reacționare, atât în Ungaria, cât și în Ardeal. În dieta Ardealului s'a prezentat și plângerea poporului român, cunoscută sub denumirea de *Supplex libellus Valachorum*. Cu toate aceste ne vom ocupa deosebit.

A urmat după scurta domnie de 2 ani, *Francisc I.* (1792 până la 1835). Reformele legislative, aduse de dietele Ungariei și ale Ardealului au rămas neînfăptuite. Au urmat războaiele Austriei cu Franța, iar în urma lor sleirea economică a țării și încălecarea absolutismului.

Sub domnia proximalui domnitor *Ferdinand V.* (1835—1848) s'au ținut iar diete reformatrice (1832—1836, 1843—44). În aceste s'au adus legi prin care: s'a ușurat soarta iobagilor, în locul limbei latine în legislație ni s'a introdus limba maghiară, s'a introdus limba maghiară în administrație, declarându-se de limbă oficială, s'a admis nenobilului să poată cumpăra imobile și să poată ocupa ori-ce slujbe publice. În 1848 s'au adus legi, prin care s'a înființat ministerul responsabil al Ungariei, s'a declarat unirea Ardealului cu Ungaria și unificarea (atât în dieta Ardealului, cât și în Bpsta), în locul dietei întemeiate pe sistemul reprezentativ al Staturilor, s'a introdus dieta pe baza principiului de reprezentare a poporului, s'a desființat iobăgia, s'a legiferat libertatea presei, a învățământului superior, egala îndreptățire înaintea legilor, s'au desființat organisme vechi administrative.

Dar a urmat revoluția poporului unguresc în contra Casei de Habsburg și suprimarea ei cu ajutorul Rusiei, apoi o epocă de absolutism de 10 ani (1850—1860), o nouă constituție dată țării prin *diploma din Octomvrie 1860*, o epocă constituțională sub regimul acestei diplome, cu o nouă viață de stat pentru Ro-

mâni, inaugurată prin lucrările dietei dela Sibiu (1863—1865) și pe urmă o nouă unire forțată a Ardealului cu Ungaria.

Cu chestiunile principale ne vom ocupa în special.

§. 80. Teritoriul și populațiunea principatului ardelenesc.

Teritoriul principatului ardelenesc trece departe peste granițele celor 15 județe din timpurile noastre. Dela desfacerea Ardealului de coroana ungară am văzut, că după pacea dela Oradea-mare (1538) au rămas în stăpânirea lui Ioan Zapolya ținuturile ostice ale țării, care afară de regiunile ardelenene cuprindea și comitatele mărginașe din Ungaria.

În pacea dela Viena (1606) Rudolf recunoaște pe Ștefan Bocskay de principe al Ardealului independent și îi mai cedează, neînțelegând aici comitatele aparținătoare de mai nainte la Ardeal, încă comitatele *Bereg*, *Ugocia* și *Satu-mare*, cum și cetatea *Tokaj*, care e așezată tot spre nord dela Tisa ca și Beregul și o parte din Ugocia.

Mai târziu cu 15 ani, în pacea dela Nikolsburg (1621), se normează din nou chestiunile teritoriale între Ferdinand II și Gavril Bethlen, acest din urmă obține afară de cele 3 comitate cedate prin pacea dela Viena încă comitatele *Szabolcs*, *Zemplén*, *Abauj*, și *Borșod*, iar dintre celălți afară de Tokaj încă *Muncaciu* și *Ecsed*.

Afară de comitatele ungurene din părțile nordice se țineau de Ardeal și regiunile Banatului Severin, în Approb. Const. tit. 63 este dispozițiune despre privilegiile *Caransebeșenilor*, care se aprobă, în tit. 54 o dispoziție de asemenea natură referitoare la *Lugojeni*. În tit. 72 este o dispoziție privitoare la comitatul Arad, în care se vorbește despre starea de ruină a acestui comitat. O parte din el s'a încorporat la *Zarand*. În tit. 71 se vorbește despre comitatul *Bichiș*, care fiind sub cucerirea Turcilor, acolo să nu mai meargă funcționarii spre a face execuții. Tit. 67 conține dispoziții despre *Boroșineu*, ca despre un loc întărit pentru apărarea graniței. Tit. 66 se ocupă cu drepturile nobilimei din *Oradea-mare*, iar tit. 69 cu prerogativele nobilimei din *Beiuș*. În tit. 68 sunt lungi dispoziții privitoare la situația iobagilor din orașul *Dobrițin*. Tit. 75 se ocupă cu drepturile baronilor liberi din *Maramureș*.

Dintr'o diplomă din 28 Dec. 1656 a principelui George Rákóczi II (v. T. V. Păcășianu, Cartea de Aur vol. I. p. 16—18), autoritatea episcopului Sava Brancovici, numit pentru Români, este dată asupra bisericilor din comitatele Alba din Transilvania, Hunedoara, Zorinul, Bihor, Zarand, Crasna, Solnocul-de-mijloc și cel inferior, Dobâca, Cluj, Turda, Cetatea-de-baltă și Maramureș, din districtele Cetatea-de-piatră, Bistrița și Beiuș, din toate scaunele săcuiești și săsești ale Transilvaniei și ale părților Ungariei unite cu ea.

Din toate aceste rezultă, că teritoriul principatului ardelenesc eră cu mult mai estins decât este noțiunea geografică de azi a Ardealului. Acest teritoriu trecea departe peste *linia Clemenceau*, fixată ca hotar între Ungaria și părțile teritoriului românesc unite cu România.

Poporațiunea principatului ardelenesc, ca naționalități, nu putea fi alta decât stratul cel mai vechiu al Daco-Românilor, pe urmă cuceritorii Unguri și oaspeții saxoni, cum am văzut că s'au așezat în decursul timpului.

O statistică din anul 1850, deși cu mult prea nouă, dar totuși suficientă pentru a ne arăta raportul dintre naționalitățile conlocuitoare ne arată (v. *Siebenbürgische Rechtsgeschichte* de Schmeer-Libloy) rotunzând cifrele la mii:

Români	1,227,000=59·08%
Unguri	355,000=17·31 „
Sași și Nemți	192,000= 9·37 „
Săcui	181,000= 8·82 „
Țigani	79,000= 3·84 „
Evrei	16,000= 0·78 „
Total	2,050,000

Ungurii, Sașii și Săcuii (cele 3 națiuni cu drepturi) împreună 728,000, adică numai ceva mai mult decât $\frac{1}{3}$ parte din cifra întregii populațiuni. Raportul dintre naționalități poate fi adevărat și pentru veacurile anterioare.

După dreptatea socială înfăptuită în organizația socială a acelor timpuri $\frac{1}{3}$ parte din populațiune eră fără drepturi.

Statistica după confesiuni, tot din anul 1850, ne arată următoarele date:

greco-catolici	648,000
greco-orientali	638,000
reformași (calvini)	296,000
romano-catolici	220,000
evangelici (luterani)	199,000
unitari	46,000
israeliți	16,000

§. 81. Situația juridică a populațiunei.

Clase sociale, națiuni, religii.

Împărșirea din punct de vedere juridic a populațiunei, în principatul Ardelenesc, s'a întemeiat pe 3 baze, pe *drepturile politice, naționalitate și Confesiune*.

1. După *drepturi* politice în senzul legilor ardelenesti se deosebesc:

1. *Magnași* sau nobili fruntași (*nobiles possessionati*) și *nobili comuni* sau de rând (*nobiles unius sessionis*). Cei dintâi se bucurau de plenitudinea drepturilor, iar cei de-a doua categorie erau inferiori în grad și condiție socială. Magnașii aveau gradul de conți sau baroni, ei erau chemași a reprezenta națiunea ungurească și a exercita drepturile ei în dietă, la guvern, în congregațiile comitatense. Aveau dreptul de a exercita puterea proprietarului de pământ față de iobagii aparținători la moșia sa, bucurându-se de beneficiile împreunate cu moșia, ca dreptul regal, — și dreptul la toate prestațiunile iobagilor.

Față de aceste drepturi nobilii aveau îndatorirea serviciului militar.

De drepturi nobilitare se bucurau în baza serviciului și nobilii numiți *nobiles conditionati*, cari erau urmașii cnezilor și apărătorilor de graniși români de odinioară, obligați la servicii militare permanente, în timp de pace mai ales ca trupe de garnizoană. În aceeași clasă a nobililor de rând aparțineau și *boerii districtului Făgăraș și Selopetari* (pușcașii), (vezi Schuller-Libloy, *Siebenbürg. Rechtsgeschichte* ed. din 1867 p. 397).

La înființarea granișelor militare acești nobili au intrat în trupele de granișă.

2. *Locuitorii orașelor* se bucurau de drepturi civile în baza

inmunităților și privilegiilor, acordate orașelor respective, alta fiind situația în teritoriul fiecărei națiuni din cele 3 ale Ardealului.

3. *Țeranii*, numiți *iobagi* (coloni), *zileri* (inquilini), *curialiști*, *taxaliști*. Situația țăranilor s'a îngreunat atât de mult, cât ajungând a fi nesuportabilă, țăranii s'au răsculat mai de multe ori (1437, 1484, 1512.) În legile ardelenesti Approb. Const. IV., tit. 5 și 6 sunt dispozițiuni referitoare la iobagi.

Prestațiunile iobagilor erau: 1) darea capului și a pământului (terrarium), 2) robota, una sau mai multe zile la săptămână, 3) dijmă și daruri, la sărbători, resp. a zecea sau a noua parte din agoniseală, 4) îndatoriri față de stat, (imposite, serviciu militar). În afară de acestea erau și așa numitele *regale* ale stăpânului de pământ (după vin, mori, vămi de poduri, etc.)

În timpul domniei principilor independenți situația țăranilor s'a înrăutățit, așa că domnitorii din casa de Habsburg au aflat de necesar a interveni și a lua măsuri pentru a le ușura soarta (Maria Terezia, Iosif II. — regulamentul urbarial).

II. După *naționalitate* erau: cele 3 națiuni privilegiate, a *nobililor* (identică cu a Maghiarilor), *Săcuilor* și *Sașilor*. Națiunea *Românilor* (natio valachica) e considerată numai ca tolerată. În Approb. Const. I. tit. 9 *az oláhokról* se spune: (în traducere). „Deși națiunea română a fost admisă în această țară pentru binele public, totuși neînăd seamă de starea lor josnică au împedecat pe unii frați nobili de ai noștri, ca să nu le fie permis a lucra în zilele lor de sărbătoare. S'a hotărât dar în contra acelorora, ca să nu dea prescripțiuni nației ungurești și din cauza aceasta să nu turbure pe nimenea din motivul arătat“.

Tot în Approb. Const. I. tit. 7, *Oláh papokról* art. 1: „Noha az oláh natio az hazában, sem a statusok közzé nem számlálattott, sem vallások nem a recepta religiok közül való, mindazáltal, propter regni emolumentum, miglen pártállatnok, az oláh egyházi rendek ehhez tartásák magokat“. (Urmează dispoziții referitoare la episcop, etc.)

Dispozițiunile asigurate în uniunea celor 3 națiuni ardelenesti, trecute în legile de uniune din această epocă (1613, 1630, 1649) sunt următoarele:

1. inmunitatea și libertatea celor 4 religii egal îndreptățite;
2. obligația fiecărei națiuni de a apăra în drepturile ei pe celelalte;

3. obligația fiecărei universități, comunități de a apăra pe singuraticii aparținători ei, sau pe sine și a se reprezenta înaintea principelui sau a guvernului;

4. pedeapsa infidelității la călcarea acestor dispozițiuni.

III. După *religiune*, nu eră nici o deosebire între cele 3 națiuni până în epoca reformațiunii din veacul al XVI. Dar trecând între anii 1519—1556 toți Sașii, cea mai mare parte a nobilimei și Săcuii la doctrinele lui Luther, episcopia catolică de Alba-Iulia a fost desființată, iar în 1557 și 1559 proclamat liberul exercițiu al confesiunii Augsburgice ca un drept pentru toate popoarele Ardealului. Între Unguri au prins rădăcini doctrinele lui Calvin, astfel în 1564 s'a despărțit și a fost recunoscută confesiunea reformată calviniană. După aceea au fost declarați de egal îndreptățiți și unitarii sau antetrinitarii.

În urma mișcărilor antireformatrice religiunea catolică a ajuns iar în drepturile ei. — Astfel privitor la religiune în legile ardelene s'a declarat de repeșite ori egalitatea celor 4 religiuni recepte, trecută și în Approb. Const. I, tit. 1, art. 2: „A négy recepta religiók az országnak ezen megegyezett közönséges végezései szerént, ennek utána is in perpetuum pro receptis tartassanak... Ezen négy recepta, ugymint: Evangelica reformata (vulgo Calviniana), Lutherana sive Augustana, Romano-Catholica, Unitaria vel Antitrinitaria religioknak szabados exercitiumok in locis juxta constitutiones regni solitis, ezután is megengedtéssék“.

Religiunea neamului românesc este considerată în această epocă numai ca *tolerată*, cum am văzut în Approb. Const. I. tit. 7. (citată mai sus).

Această stare a fost menținută pentru Ardeal până ce dieta dela Sibiiu din 1863 a proclamat și națiunea românească și confesiunile ei de asemenea îndreptățite cu celelalte.

Totuși legile din 1790—1791 au introdus o ameliorare atât în Ardeal, cât și în Ungaria. Art. 60 din 1791 al dietei ardelene admite liberul exercițiu al religiunii greco-neunite, astfel ca credincioșii ei să depindă de episcopul propriu numit de Împărat și să fie tractați ca și ceilalți indigeni, în suportarea contribuțiilor publice să nu fie mai îngreunați decât alții. Aceleași principii sunt decretate și în art. 27 din 1790 din Ungaria.

§. 82. Organizația statului ardelean.

Alegerea Principelui. Staturi și ordine. Consiliul intim.

Guberniul și cancelaria aulică. Tabla justițiară.

Inaugurarea principelui, drepturile lui.

În organizația statului ardelean găsim aceleași principii conducătoare ca și în organizația altor state vecine din acea epocă.

Forma de stat eră *monarchia electivă*.

Puterile statului erau exercitate de Principele, care se numia de regulă *voevod*, câte odată și *rege*, împreună cu clasele privilegiatelor, constituite după spiritul timpului în *staturi* și *ordine* (*status et ordines*). O organizare pe baza principiului separațiunii puterilor în stat nu eră cunoscută în acea epocă.

Alegerea domnului o făceau staturile întrunite în *dietă*. După raporturile cu Poarta, alegerea trebuia să fie confirmată, alesul să obțină *investitura*.

Staturile și ordinele erau compuse din membrii celor 3 națiuni și 4 religiuni, îndreptățiți a participa la *dietă* prin anumiți membri de *drept* și *aleși*. Numărul acestora a variat la deosebitele diete. Cu timpul s'a format următoarea normă de reprezentare:

Membri *de drept* erau: consilierii și secretarii guvernului și ai tablei regești, funcționarii supremi (comiși supremi ai comitatelor, căpitani ai celor 2 districte, judecătorii regești ai Săcuilor) ai comitatelor, districtelor și scaunelor săcuiești; *aleși*: regaliști, nobili chemați de principe și deputații corporațiunilor autonome.

Dietă se întrunea în epoca principilor independenți cel puțin odată la an, de multe ori s'a întrunit și de 2—3 ori. Locul de întrunire de schimba. Diete s'au ținut aproape în toate orașele din Ardeal, chiar și în sate.

În exercitarea puterii publice domnitorul eră ajutat de *consiliul intim* (*consilium intimum*), compus din câte 7 membri din fiecare națiune, total 21 consilieri intimi. Acest număr a fost redus mai târziu la 6, apoi fixat în 12. Erău aleși de staturi, și confirmați de principe. Trebuiau să facă promisiune și jurământ, că vor observa legile și privilegiile și că vor da principelui consilii bune și corăspunzătoare binelui public.

După trecerea Ardealului sub casa de Habsburg în locul acestui consiliu intim a rămas în țară: *guberniul* (*gubernium*),

iar la Viena s'a înființat *cancelaria aulică transilvană*, prin care împăratul da dispozițiile de guvernare guvernului.

Membrii ai guvernului erau: *guvernatorul* (supremus status director), *generalul* armatei transilvane, *cancelarul*, *tesaurarul*, *președintele staturilor* și ceilalți consilieri intîmi în număr de 12 (consilium duodecimvirale).

Reședința guvernului a fost: Turda, Cluj, Alba-Iulia, Sibiu, apoi iar Cluj.

Pe lângă acest guvern erau încă autorități centrale, cu autoritate asupra întregii țări: *Comisariatul provincial* (pentru încasarea dărilor), *exactoratul provincial*, *revizoratul de cărți* (pentru censura produselor de presă), *direcțiunea de edile provincială* și *congresul medicinal*.

Instanța apelatorieă judiciară eră *tabla justitiară*, compusă din *protonotarii et assessores* ca *forum appellatorium*, funcționa „per modum generalium congregationum”.

Președintele și protonotarii erau aleși de staturi, ca și membrii guvernului, asesorii însă numiți la propunerea staturilor.

Din timpul împăratului Carol VI. tabla s'a instituit ca judecătorie permanentă (*continuata tabula*), iar procedura procesuală a fost normată în amănunte.

Inaugurarea principelui și confirmarea constituției, ca acte de importanță deosebită de drept public, se făcea cu solemnitatea prescrisă, în biserica principală a locului de instalare (mai ales în Alba-Iulia, biserica Sf. Mihail).

Ceremonialul începea prin citirea în ungurește a decretului de confirmare (Katișerifului) dat de Poarta, apoi urma cuvântul de salut rostit de președintele staturilor, care citea documentul de capitulațiune (conditiones) punând întrebarea: „Dacă principele promite și jură, de a guverna Ardealul după legile și obiceiurile celor 3 națiuni și după libertățile celor patru religii recepte?” — Principele răspundea: Promit și jur cu sfințenie (urma apoi formula jurământului).

După 1691 împăratul Austriei ca Mare Principe al Ardealului (dela 1765) încă făcea promisiunea deosebită de a observa constituția Ardealului, dând fiecare domnitor un rescript de asigurare și confirmare a diplomei Leopoldinum. Afară de aceea făcea și un jurământ prin un comisar autorizat în acest scop.

Drepturile principelui erau limitate prin participarea la exer-

cițiul puterii supreme a celor 3 națiuni și 4 religii privilegiate. Persoana principelui eră considerată, ca a ori cărui monarh, în afară de orice responsabilitate omenească, sfântă și inviolabilă.

Principele eră șeful puterii supreme în afară, stăpân de a hoțărî războiu și pace, în interlor puterea lui e limitată de puterea *staturilor*. Prerogativele lui pe terenul *puterii legiuitoare* erau:

1. de a convoca adunarea, stabilind locul, timpul, durata și ordinea de zi a adunării, și de a o închide;
2. de a lua inițiativa în legiferare, prezentând propunerile de adus în desbatere, de a sancționa hoțărârile aduse, a le publica și a da ordonanțele de executare a acelor;
3. de a aproba statutele, întocmite de corporațiunile autonome.

Pe terenul *puterii executive și justițiare*:

1. Conducerea centrală a tuturor organelor guverniale, cum și controlul lor;
2. numirea și confirmarea funcționarilor candidați resp. aleși, ținând seamă de drepturile de egalitate a celor 3 națiuni și 4 religii;
3. supraveghierea funcționării organelor justițiare, primind plânsori și luând măsuri de remediare resp. reprimare;
4. dreptul de grajiare.

Pe terenul *bisericesc*:

1. suprainspecțiunea tuturor bunurilor bisericesti și școlare;
2. dreptul de numire a episcopilor.

Principele avea prerogativa de a acorda *nobilitatea* și *privilegiile*.

§. 83. Diploma „Leopoldinum“.

După lungi tratări din partea lui Mih. Apaffy I și dupăce și staturile ardelene încă s'au pronunțat pentru punerea Ardealului sub ocrotirea casei de Habsburg, pentru determinarea situației de drept public, în șirul posesiunilor acestei case, împăratul *Leopold I* a dat în ziua de 4 Decemvrie 1691 diploma cunoscută sub denumirea de „Leopoldinum“. În acest document de stat împăratul „ca nu cumva ordinele Transilvaniei să stee în nedumerire, sau cel puțin să nu aibă motiv de-a primi cu bănuială părin-

teștile noastre intenșuni“ încredinșează pe fideliu săi credincioși despre cele ce urmează :

I. În afacerile *religiunilor recipiate* nu se va schimba nimic, iar catolicii să se bucure de aceleași drepturi ca și celelalte religii.

II. Confirmă toate *drepturile claselor nobilitare*, privilegiile, beneficiile și bunurile, fie acordate de regii Ungariei, fie de principii ardeleni.

III. *Aprobatele, Compiletele, decretele, Tripartitul lui Verböczy, Constituțiunile*, dreptul municipal al *națiunii săsești* au să rămână în *intactă vigoare*.

IV. *Organizația statului*, consiliul intim, dieta provincială, tabla judecătorească, tribunalele inferioare, procedurile în justiție, să rămână neatinse, păstrându-se dreptul de apel la împăratul în chestiuni mai importante. În privința *regaliilor și fiscalităților* se va urma o astfel de procedură ca nimeni să nu fie apăsât.

V. În funcțiunile publice se vor întrebuința *indigeni transilvăneni*, anume: Maghiari, Săcui și Sași, fără privire la religie; nu vor fi considerate națiunile *externe* și cele socotite *străine și incapabile*.

VI. *Bunurile trecute la fisc*, fie din lipsă de moștenitori, fie pentru înaltă *trădare*, vor fi înapoiate Maghiarilor, Săcuilor și Sașilor, ca *indigeni*.

VII. *Supremul director de stat*, numit în timpurile de mai nainte Voevod va fi numit dintre nobilii și dignitarii din Transilvania, aparțină ori cărei religii. Asemenea și ceilalți funcționari înalți.

VIII. Clasele nobilitare „să prescrie spre confirmare“ (să propună resp. *candideze*) pe *înalții funcționari*, iar funcționarii aleși până acum să se aleagă și în viitor pe lângă uzul de până acum.

IX. *Dieta provincială anuală* se îngăduie, pentru a discuta afacerile publice, a administra justiția și a lua la cunoștință propunerile regești.

X. *Supremul director de stat* va fi totdeauna prezent în provincie, legat cu jurământ de legile patriei, atât în cele bisericesti, cât și lumești. Retribuțiunile lui, a membrilor din consiliul intim și dela tabla regească se vor plăti de către erar.

XI. În *consiliul intim* și la *tabla regească* din cei 12 membri câte 3 să fie catolici, iar ceilalți din celelalte religii.

XII. Țara va plăti în vreme de pace un *tribut* anual de 50.000 florini, iar în vreme de război un *subsidiu* de 400.000 florini renani.

XIII. *Săcuii* și *Sașii* sunt scutiți de prestațiuni și îngreunări cu încuierări.

XIV. Dașdiile, prestațiile, vămile, treizeciuilele, liberul câștig și comerț vor rămâne ca și până acum.

XV. Țara nu va fi îngreunată cu trupe de ocupațiune mari și netrebuitoare.

Din această schifare sumară rezultă, că dinastia de Habsburg a menținut întru toate organizația țării Ardealului, garantând drepturile nobilimei, ale națiunilor și religiunilor privilegiate, cu toate legile care garantau acele drepturi.

Țara până acum stat independent, sub suzeranitatea Turciei, a trecut în șirul țărilor casei de Habsburg, fără a se aminti cu vr'un cuvânt în diplomă, că această trecere s'ar face pe dreptul coroanei ungare, sau că țara trecută s'ar anexa la țările coroanei ungare.

§. 84. Legile ardelenesti.

Aprobatae Constitutiones, Compilatae Constitutiones.

Articuli novellares și provisionales.

Legiferarea separată a Ardealului s'a început în dieta ținută la Sighișoara în 29 Aug. 1540. Dela acest an începând dietele ardelenesti, ținute în epoca principilor în fiecare an, iar în unii ani și mai de multe ori (în 1556 de 6 ori chiar), au adus o mulțime de hotărâri. În conformitate cu concepțiunea acelei epoci, în dietă se aduceau nu numai norme de valoare generală ca reguli pentru viitor, și se deliberau și chestiuni de administrație și justiție, în cazuri concrete. În decursul timpurilor aceste hotărâri ale dietei nu se mai păstrau la un loc, ci erau păstrate prin deosebitele archive ale autorităților, cari au înaintat cazurile concrete spre decizie. Multe din ele s'au pierdut în urma situației războinice, cele ce se găseau erau defectuoase, sau în contradicție unele cu altele, așa că organele încredințate cu aplicarea legilor

nu se puteau orienta să constate, care e dreptul în vigoare. Eră de lipsă o lucrare de colectare, ordonare, confrontare și conformare a hotărârilor dietei.

Cea dintâiu lucrare de acest fel s'a făcut la dispoziția principelui P. Bethlen, procedura procesulă din 1619 „*Specimen iuridici processus*“. Aceasta a fost întocmită prin extragerea, ordonarea și sistematizarea normelor în vigoare referitoare la ordinea procesuală.

Urmașul lui G. Bethlen, George Rákoczy I (1630—1648) a ordonat a se compune o colecțiune mai vastă de legi, colectînd din arhivele comitatelor toate hotărârile cunoscute ale dietei ardelene. În acest timp s'au compus și în principatele române legiuirile lui Vasile Lupu și Mateiu Basarab.

Lucrarea a fost întocmită, dar moartea întâmplată în 1648 a împedecat pe G. Rákoczy I a o termina. A fost continuată de fiul și urmașul său George Rákoczy II (1648—1657), care a constituit o comisiune de 12 membri, funcționari cunosători ai chestiunilor de drept, prin deciziunea dietei din Alba-Iulia din 1652. Această comisiune, luând de bază lucrarea întocmită mai înainte, a colectat toate legile aduse dela 1540, le-a ordonat, sistematizat și omișînd pe cele învechite, a întocmit o colecțiune a tuturor hotărârilor, cari pot servi ca norme pentru viitor. Colecțiunea a fost censurată de consiliul intim, prezentată apoi dietei din 1653, care examinând-o, a aflat-o de potrivită și a acceptat-o sub titlul de „*Approbatæ Constitutiones regni Transilvaniae et partium Hungariae eidem annexarum*“ sau în ungurește: „*Erdélyország-nak és Magyarország hozzá kapcsolt részeinek jóváhagyott végzeményei*“. A fost publicată în 15 Martie 1653.

E împărțită în 5 părți. Partea I tratează drept bisericesc, a II. drept de stat, a III. dreptul claselor, a IV. procedura procesuală, a V. chestiuni speciale de drept administrativ. Părțile se împart în titli, titli în articoli, aceștia câte odată în §., afară de partea V, care e compusă din edicte, grupate cu titlul cu indicarea obiectului — citarea se face cu literele inițiale A. C. cu indicarea părții și a titlului, resp. §-lui.

Limba colecțiunii e cea maghiară, împestrițată cu expresiuni latinești.

Aprobatele au asigurat ordinea de drept și au avut un efect salutar. Dar nu erau suficiente pentru trebuințele vieții. Dieta a

adus și alte legi, a căror colectare și sistemizare încă a ajuns a fi necesară. Peste 15 ani, în timpul domniei lui Mihail Apaffy I. la 1668 s'a delegat o nouă comisiune de juriști, care a adunat legile aduse dela 1654 încoace, și sistemizându-le după metoda urmat la Aprobate și după același sistem, a compus o nouă colecțiune. Această a fost desbătută și aprobată de dieta dela Alba-Iulia din 1669, apoi, întregită cu legile aduse în acea dietă, a fost publicată de principe sub titlu de „*Compilatae Constitutiones Regni Transilvaniae et partium Hungariae eidem annexarum*“ sau „*Erdélyországnak és Magyarország ahhoz kapcsolt részeinek összegyűjtött végzeményei.*“

Colecțiunea din 1669 e conținutarea celei din 1654, întocmirea, împărțirea, limba e tot aceea. O deosebire este în împărțire, întru cât drepturile claselor sunt tratate în partea II. și III., iar edictele din p. V. nu sunt aranjate în ordine alfabetică.

Legile aduse după acest an nu au mai fost colectate în mod oficial; o parte a lor s'a și pierdut, altă parte se găsește în deosebite arhive. Cele aduse până la moartea lui Apaffy sunt trecute în articole formale, sancționate de principe și confirmate în diploma Leopoldinum împreună cu Aprobatele, Compilatele și Tripartitul lui Verböczy.

Dintre legile aduse în epoca principatului sub casa de Habsburg mai importante sunt cele dintre anii 1744 și 1848, cari sunt cunoscute sub denumirea de „*Articuli novellares*“ sau „*Ujabb törvényikkelyek*“. Limba celor din 1744 până în 1838 e latină, a celor din 1847 și 1848 e cea maghiară.

Între legile aduse în 1791 se înșiră și „*Articuli provisionales*“ — *ideiglenes törvényeikkelyek*, înțelegându-se sub aceștia 8 articoli din 162 câți a adus dieta din 1791. Acești 8 au fost mai urgenți, de aceea au fost sancționați de împăratul Francisc I. în 1792. Pentru colecționarea legilor aduse până atunci s'a ales o comisiune, care să cuprindă în acea lucrare și legile anului 1791. Dar această comisiune n'a prezentat elaboratul, astfel ceialalți articoli n'au ajuns să fie sancționați. Cei 8 articoli aprobați provizor au fost puși în vigoare și aplicați ca legi definitive.

După declararea unirii Ardealului cu Ungaria prin art. de lege I. din 1848 al dietei din Cluj și VII. al dietei din Pojon, Ardealul nu a încetat de a forma un teritoriu de drept deosebit, căci suspendându-se constituția, în Ardeal s'au introdus legi spe-

ciale, menite a încheia unirea Ardealului cu celelalte țări de coroană ale casei de Habsburg.

Toate legile aduse de la 1848 până la 1867 în Ardeal formează izvor de drept deosebit pentru acest teritoriu. Unele din ele au numai importanță istorică, iar altele au fost menținute și sub sistemul unguresc de la 1867 și chiar și azi sunt ca legi în vigoare în teritoriul ardelenesc.

Legile acestea au fost publicate în foaia oficială din Viena, — Reichsgesetzblatt. În această epocă s'a făcut aproape întreagă reorganizarea vieții de stat, normându-se în mod absolutistic chestiunile cele mai varii ale vieții de stat. Legile aceste s'au decretat prin așa numitele „patente” — *nyilt parancs*. Cele mai importante sunt cele referitoare la:

Organizația politică a Ardealului,
autoritățile financiare și Direcțiunile districtuale ardeleni,
organizația justiției de toate categoriile,
reformarea advocaturii și a notariatului public,
codul civil austriac introdus ca cod civil, împreună cu cărțile funduare și normele referitoare la imobile, codul minier,
procedura civilă, extraprocesuală, concursuală, procedura criminală, codul penal,
răscumpărarea pământului și desființarea iobăgiei și a tuturor dijmelor feudale și răscumpărarea lor,
reforma sistemului de impozite, introducându-se catastrul dării de pământ, darea fonciară, darea personală, de consum pe vin și carne, darea pe puști,
sistemul de vămi și tarife vamale,
comasare și segregare,
registrele comerciale,
taxe și timbre.

Instituțiile introduse prin aceste legi sunt baza din care s'au dezvoltat instituțiile legiferate după 1867.

Codul civil austriac cu toate materiile înrudite de carte funduară, codul minier, sunt și astăzi în vigoare în teritoriul Ardealului și a fostei granițe militare din ținuturile ungurene.

În afară de acestea au importanță din punct de vedere a studiilor speciale de istoria dreptului, normele speciale a singuraticelor teritorii, dintre care cele mai însemnate sunt:

pentru Săcu: *A székelv nemzet külön constitutiói*;

pentru Sași: „*Statuta jurium municipalium Saxonum in Transilvania*.” (Vezi mai de aproape *Márkus*, 1540—1848 évi erdélyi törvények).

§. 85. Organizația bisericească în Ardeal. Ierarhia Românilor.

Cum Românii din cele două principate au rămas în legătură bisericească cu arhiepiscopatul din Ohrida, până la înființarea ierarhiei naționale, în Țara Românească prin înființarea Mitropoliei la 1359, în Moldova la 1374, — tot în aceeași legătură bisericească au rămas și Românii din organizația de stat a Ungariei. Episcopul, căruia erau subordonați Românii, era cel din Vidin, cum am văzut și din datele referitoare la primele organizații de state naționale. Cu înființarea Mitropoliilor naționale se schimbă și situația ierarhică a Românilor din Ardeal, ei ajung sub ocrotirea organizațiilor bisericești naționale.

Deși populațiunea românească, lipsită de organizația unui stat național, eră avizată să-și ocrotească viața sa națională în organizația bisericeii sale, multe veacuri n'a putut să-și creeze această organizație în cadrele statului ungar. Acest stat, cu o organizație bisericească puternică, dată de biserica catolică, n'a admis, ca alături să poată lua ființă și organizația bisericeii orientale, deși primele începuturi ale încreștinării Ungurilor au fost făcute de biserica răsăritului.

După rupțura dintre biserica apuseană și cea orientală, declarată la 1054, prin urmare într'o epocă când în Ungaria eră constituită biserica catolică, din timpul primului rege, Ștefan I., s'a început și aici lupta pentru catolicism, dirigiată de capii bisericeii din Roma.

Organizația bisericeii catolice eră estinsă și asupra Ardealului și a părților din Ungaria locuite de Români. Episcopia catolică a Ardealului („*Ultrasilvana*“) a fost întemeiată după cucerirea primei etape din Ardeal. Prima reședință a ei a fost undeva în părțile ocupate la prima cucerire, în Sălăgiu, sau în Cluj. Nici n'a fost numită după locul de reședință, cum prevăd normele canoanelor catolice, ci ca o biserică, care trebuia să se estindă într'un teritoriu de cucerit în viitor, a fost numită după țara de cucerit — „*ultrasilvana*“. În a treia etapă înfinzându-se cuce-

rirea în valea Mureșului și a Târnavei mici, s'a mutat și episcopia în centrul Ardealului la Bălgrad (Alba-Iulia), unde s'a zidit catedrala sub regele Ladislau I. Cu ocuparea Ardealului s'a estins și teritoriul acestei episcopii, rămânând exempți oaspeții teutoni, a căror organizație bisericească a fost supusă Mitropolitului dela Strigon. Afară de Ardeal teritoriul episcopiei din Ardeal se întindea și asupra comitatelor Sălăgiu, Satu-mare și Ugocia.

Alte dieceze catolice, în vecinătatea celei ardelene, erau cea dela Cenad, cea dela Oradea-mare (înființată de Ladislau I., la 1683), și cea dela Agria. La 1300 episcopul Ardealului eră în cearță asupra Maramureșului cu cel dela Agria. În urma deciziunii superioare, Maramureșul a rămas să aparțină episcopiei de Agria.

Această organizație puternică a bisericei de stat nu tolera, ca alături să se înfiinzeze organizația românească a unei biserici schismatice. Cu toate că conciliul Lateran din 1215 a decretat, pentru episcopii latini din Ungaria îndatorirea, de a da Românilor preoți de limba română și slujitori ai ritului oriental, această măsură nu eră respectată de episcopii unguri.

La 1234 regele Bela IV., a depus jurământul, că el va su-pune bisericei catolice pe toți, cari în regatul său nu ascultă de această biserică, dar fară a le altera ritul, întru cât acela nu este contrar credinței catolice. Într'un sinod ținut la Buda în 1279 episcopatul maghiar, ocupându-se cu preoții schismatici, a decretat, că acestora nu le este permis a ține cult divin, a zidi biserici, nici credincioșilor a asista la un astfel de cult divin sau a intra în biserici. La caz contrar să fie aplicată forța.

La 1366 regele Ludvic I., a dat ordin dregătorilor din Caraș, să adune pe toți preoții schismatici, împreună cu copiii, femei și cu toată averea lor și să-i scoată din țară. Tot regele Ludovic a dat ordinul în districtul Caransebeșului, ca nici un nobil și nici un chinez să nu poată câștiga imobile dacă nu e catolic. Aceste au fost confirmate mai târziu și de regele Sigismund la 1428, care a mai decretat, ca moșiile nobililor și cnezilor necatolici să se confişte, asemenea și dacă își botează copiii în altă lege, decât cea catolică.

La 1468 regele Matia a dat ordin ca Românii schismatici, cari au ajuns în posesiunea unor pământuri, cari mai nainte au

fost ale catolicilor, să fie constrânși cu arma de a plăti zeciuială către capitolul catolic din Alba-Iulia. ¹⁾

În astfel de condițiuni elementul românesc eră înglobat cu sila în organizația bisericeii catolice, iar cei credincioși bisericeii străbune erau persecutați. Cu întemeierea principatelor române și aducerea la ființă a unei organizații bisericești naționale în principate, cu relațiunile de prietenie, din când în când, dintre regii Ungariei și Domnii celor 2 principate, s'au creat condițiile necesare și pentru aducerea la viață a unei organizații bisericești proprii pentru Românii din Ardeal și Ungaria.

Mitropolitul Țării Românești cu „exarh a toată Ungro-Vlahia și al Plaiurilor” eră încredințat și cu păstoria sufletască a Românilor de dincoace de Carpați, dar în exercițiul acestei funcții eră împedecat de puterea politică a țării și organizația bisericeii catolice din acest teritoriu. Astfel toată activitatea pastorală a lui se restrângea la cea-ce putea face la reședința sa, să hirotonească preoții de peste munși, cari veniau să primească darul preoției, să le dee îndrumări și cărți pentru slujba Dzească. Acești preoți, înorși acasă, erau supuși legilor țării și șicanelor autorităților lumești și bisericești de aici. Ocrotire și ajutor nu puteau avea. Aceeasi situație o avea și Mitropolitul Moldovei, care încă obținuse titlul de „exarh al Plaiurilor”.

În veacul al XIV., credincioșii românii din părțile nordice ale Ardealului și Maramureșului au fost în legătură cu episcopia *Haliciului*, câtă vreme această țară a fost supusă regilor Ungariei. La 1391 voivodul Bela și magistrul Drag din Maramureș, încetând jurisdicțiunea episcopului din Haliciu asupra teritorului lor, cer încuviințarea patriarhului din Constantinopol pentru a întemeia mănăstirea sfântului Arhanghel Mihail din *Peri*. Patriarhul le împlinește cererea și le trimite pe egumenul Pachomie, investit ca jurisdicțiune și autoritate aproape episcopală, peste credincioșii de pe moșiile lui Balc și Drag din Maramureș, Satu-mare, Bereg, Solnoc și Bihor.

Crescând prestigiul Domnilor din statele române și ajunși făciori hotărâtori pentru apărarea granițelor Ungariei, în epoca când pericolul turcesc amenința temeliile acestui stat, ei sunt și

¹⁾ Toate aceste date le scoatem din cartea: *Dr. A. Bunea*, Ierarhia Românilor din Ardeal și Ungaria pag. 77—132. Documentele originale sunt reproduse în colecțiunea Hurmuzaki.

ocrotitorii credinței religioase a Românilor de dincoace de Carpați și întemeietorii organizației bisericești a lor.

În nordul Ardealului Ștefan-cel-mare la 1475 ajunge stăpân al domeniului *Ciceu* cu un colț de țară (60 sate). Una din cele dintâi griji ale sale este de a întemeia pentru păstorie, nu numai a Românilor din satele sale, ci a tuturor din acea parte de țară, episcopia dela *Vad* (pe Someș din jos de Dej). Câteva decenii mai târziu Domnul Țării Românești, Radul cel mare, primește ca danie dela Regele Vladislau II., la 1508 orașelul *Stremț* (Diód în comitatul Alba) ca loc de adăpost, menținut și pentru urmașii săi. Din stăpânirea lui Radul cel mare și urmașilor săi, la *Stremț* și alte câteva sate aparținătoare acestui domeniu, s'a dezvoltat episcopia dela *Geoagiul-de-sus*.²⁾

Di N. Iorga constată, apreciind aceste înfăptuiri ale Domnilor români: „Vremea privilegiilor nobiliare s'a încheiat, ca și cea a privilegiilor locale: nici un Român nu va mai fi ridicat în rând cu membrii clasei dominante, nu se mai crea nici un nobil nou, nici un Ținut de autonomie românească. Dar, în schimb Voevozii Moldoveni și Munteni vor înfățișa și adăugi cu un instinct politic minunat, așezemintele bisericești, Vlădicile, în jurul cărora se va aduna de acum viața Românilor din aceste părți“ (Ist. Rom. din Ard. 127).

Episcopia Vadului, ctitoria lui Ștefan-cel-mare sub ocrotirea Domnului Moldovei, a fost înzestrată cu sate și moșii, cari i-au asigurat existența. Ea își primea episcopii din Moldova, aleși și sfințiți de Mitropolitul acestei țări, sub a cărui jurisdicțiune bisericească eră așezată. Autoritatea ei bisericească se întindea asupra părților nordice ale Ardealului. Teritoriul s'a schimbat după timpuri.

Episcopia Geoagiului-de-sus, înzestrată cu moșii, ca și cea a Vadului, eră sub ocrotirea domnilor Țării Românești, așezată sub jurisdicțiunea Mitropolitului dela Târgoviște, dela care își primea episcopii. Această episcopie și-a avut mai târziu reședința (după mijlocul veacului al XVI.) la *Silvaș* în mănăstirea Prislopului, iar de aici s'a mutat la *Bălgrad* (Alba-Iulia).³⁾

Pela mijlocul veacului al XVI., Domnii Țării Românești și

²⁾ V. N. Iorga, Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria, cap. Feude domnești în Ardeal și Vlădici pentru Români p. 116—127, — Dr. A. Bunea, Ierarhia Rom. p. 37—46.

³⁾ V. A. Bunea l. c. p. 26.

ai Moldovei perd posesiunile din Ardeal, episcopiile întemeiate de ei rămân fără sprijinul lor apropiat. Reformațiunea religioasă a câștigat teren în Ardeal, noua religieune s'a înălțat le religieune de stat în principatul ardelenesc. Puternica organizație a bisericii catolice, episcopia din Alba-Iulia, cu un trecut de peste 500 ani, a fost desființată. Locul ei în stat l-au cucerit noile confesiuni, ieșite din reforma religioasă, cari au fost înarticulate de dieta țării ca „religiuni recepte“ și anume: confesiunea luterană la 1557, cea calvină la 1564 și cea unitară la 1571. Nouii propagatori își îndreaptă atacurile și asupra Românilor, rămași credincioși de atâtea veacuri ai legii răsăritului. Puterea statului ardelenesc și-a pus de țință de a-i câștiga pentru reformațiune.

La 1566 George episcopul de Vad trece la calvinism, el e impus tuturor bisericilor românești din statul ardelenesc de episcop calvin. Episcopia românească a Vadului de ocamdată e desființată. Între confesiunea țării e recunoscută confesiunea Românilor calvini, a căror organizație bisericească deosebită se menține 15 ani până la 1581, având Românii în această epocă 3 episcopi calvini.

După moartea lui Ion Sigismund Zapolya urmată în 1571, principele Ștefan Báthory, catolic, permite restaurarea organizației bisericești pentru Românii credincioși ai legii răsăritului și numește de episcop al lor pe călugărul Moldovean *Eftimie*, (1571). Cum politica statului eră pusă sub ocrotirea imperiului turcesc, astfel și biserica ortodoxă din Ardeal e pusă sub jurisdicțiunea superioară a unei biserici din teritoriul turcesc, a Mitropolitului din Ipec, care a sfințit pe noul episcop.

Episcopul Eftimie I., numit pentru toți credincioșii Români necalvini din statul ardelean, după 2 ani a reînființat cele 2 episcopii: a *Silvașului* (originală a Geoagiului-de-sus) și a *Vadului*, cari funcționează din nou începând anul 1574. Eftimie ocupă scaunul episcopesc al Vadului, iar al Silvașului e ocupat de episcopul Cristofor.

Teritoriul episcopiei Vadului se estinde asupra comitatelor: Turda, Cluj, Dobâca și Solnocul interior, după 1576 se adaugă Crasna și Solnocul-de-mijloc, la 1608 Maramureșul, dela 1623 Bihorul, Satu-mare, cu Chioarul (Bistrița și Gurghiul aparțineau dela început la episcopia Vadului). Teritoriul episcopiei, cum se vede, eră complectat din teritoriul celeilalte episcopii a Silvașului,

care eră scăzut, după autoritatea ce aducea cu sine episcopul numit. ⁴⁾

Teritoriul celeilalte episcopii eră restul din teritoriul statului ardelenesc.

Episcopia Vadului există până la anul 1628, când, sub episcopul Ghenadie II., al celeilalte episcopii, un favorit al principe-lui Gavril Bethlen, teritoriul ei este incorporat în teritoriul episcopiei mutate la Bălgrad (Alba-Iulia). Ghenadie II., rămâne singur episcop al Românilor din tot Ardealul, el se întitulează nu numai episcop al Bălgradului, ci și al Vadului, al Orăzii și al Sătmă-rului. Astfel *episcopia lui Ștefan-cel-mare, după o existență de circa 150 ani, dispare.*

În timpul domniei lui Sigismund Rákoczy (sunt pe tron la 1581), ajungând politica țării a fi ostilă Turcilor, principele Ardealului intră în alianță cu Mihaiu Viteazul în contra Turcilor, iar biserica Românilor ardeleni prin tractatul din 1585 e supusă sub jurisdicțiunea și dispozițiunea Mitropolitului de Târgoviște.

Episcopia Silvașului a fost mutată la Bălgrad, în urma îngăduinței, scoase de Mihaiu Viteazul de „a clădi o mănăstire pentru Vlădica Ioan, pe deal lângă cetate” (1597). În timpul stăpânirii lui Mihaiu asupra Ardealului, acesta a zidit și o biserică mare de piatră. Dela Mihaiu Viteazul începând episcopia de Bălgrad a fost întitulată și „Mitropolie”. Reședința ei rămâne în Alba-Iulia până la 1713, când în urma stăruințelor episcopiei catolice transilvane, restaurate la Alba-Iulia, se mută la Făgăraș, iar de acolo la Blaj.

În urma schimbării survenite în situația de drept public a Ardealului, prin trecerea sub casa de Habsburg, a provenit o schimbare și în organizația bisericească a Românilor. La anul 1698 o parte a Românilor, rămași până atunci uniți într-o singură confesiune religioasă, sub Arhiereul Atanasiu, primesc unirea cu biserica Romei, desbinându-se de atunci în 2 confesiuni.

Organizația bisericilor românești din timpul mai nou trece peste cadrele studiului nostru. ⁵⁾

⁴⁾ Datele înșirate aici le întemeiem pe legile și decretele statului ardelean, ținând seamă numai de acele organizații bisericești, cari au avut teritoriu și organizații recunoscute de puterea statului. Prin aceasta nu am luat poziție în cunoscuta discuție a teologilor asupra episcopilor vechi și asupra vechei Mitropolii.

⁵⁾ Cu istoria bisericei Românilor din Ardeal se ocupă lucrarea dlui Dr.

§. 86. Întemeierea granițelor militare.

**Importanța elementului românesc pentru apărarea țării.
Granița în Bănat și în Ardeal. Organizația graniței.
Raporturi de drept.**

Casa de Habsburg, ajungând pe tronul Ungariei, după lupta dela Mohaciu a început a organiza la hotarele sudice ale țării, amenințate în permanență de invasiunea turcească, o armată permanentă cu menirea de a apăra granițele, făcând serviciu continuu, și de a împedeca intrarea în țară a elementelor neîndreptățite. La început s'au întemeiat celăși întărite de-a lungul hotarelor sudice, mai târziu s'a organizat militărește întreg ținutul. Cele dinfăiu granițe s'au organizat în teritoriul aproape de litoralul Adriaticei, în Croația și Slavonia, teritorii ocupate de Turci.

În veacul al XVIII, după pacea dela Pasarovitz (1718) teritoriul banatului Timișan (județele de azi Caraș-Severin, Torontal și Timiș) eliberat de sub cucerirea turcească, n'a fost anexat la Ungaria, ci organizat ca o provincie deosebită numită „banatul timișan“, sub autoritatea Consiliului de războiu din Viena. Provincia eră împărțită în 11 districte, în frunte cu o direcțiune cu reședința în Timișoara. Ivindu-se necesitatea, sub împărăteasa Maria Terezia, de a se întregi brăul de organizație a graniței militare și în părțile sudice ale Banatului Timișan și în Ardeal, 3 districte din Banat au fost transformate în graniță militară, iar celelalte 8 au rămas și mai departe sub administrația Consiliului de războiu.

În Banatul timișan s'au întemeiat între anii 1762—68 trei regimente de graniță, a căror formă definitivă a fost: regimentul germano-banatic nr. 12, româno-banatic nr. 13, serbo-(iliro)-banatic nr. 14, și un batalion dela Tifel.¹⁾

Ioan Lupaș, Istoria bisericească a Românilor ardeleni, Sibiu 1918, atât în timpul înainte de 1700, cât și dup' aceea până în timpul mai nou; cu epoca după 1700 se ocupă dl *Dr. Silviu Dragomir* în lucrarea sa: Istoria desrobirii religioase a Românilor din Ardeal în secolul al XVIII, vol. I. Sibiu 1920.

¹⁾ V. Schwicker, Geschichte der Österreich. Militärgrenze p. 122—130.

Regimentul românesc s'a format la început din următoarele 35 comune: Caransebeș, Var, Ohaba-Bistra, Valea-mare, Mal, Marga, Maria, Dalciu, Servești, Turnul, Borlova, Bolvașnița, Cicleni, Verciorova, Ilova, Sadova, Armenis, Feniș, Domașna, Canija, Rusca, Rujeni, Crecima, Mehadia, Corniareva, Bogolt, Globurea, Plugova, Pecineca, Bârsa, Topleț, Coramnic, Tufara, Jupa-

Teritoriul regimentului românesc e în mare parte teritoriul fostelor districte românești din Severin, ai căror locuitori și în veacurile anterioare au făcut tot slujba militară de apărători ai granițelor în contra Turcilor.

Tot în același timp (1762—1765) s'a estins instituțiunea graniței militare și în Ardeal. Aici s'a înființat la granița sudică, în continuarea liniei ocupate de grănițerii români din Banat, până în ținutul Brașovului regimentul de infanterie I. românesc de graniță cu nr. 16, din populațiune românească. În continuare în săcuime, scaunele Treiscaune și Ciuc, 2 regimente săcuiești de infanterie cu nr. 14 și 15, iar în nord-ostul Ardealului regimentul de infanterie al II. românesc cu nr. 17, cu Românii din Valea Rodnei, mai târziu și cei din Valea Bârgăului.

Teritoriul regimentului I. românesc de graniță cu reședința în *Orlat*²⁾ e teritoriul Țării Făgărașului, a fostelor districte românești din Țara Hațegului și dela Hunedoara, iar cel al regimentului II. cu reședința în *Năsăud*³⁾ e Valea Rodnei și a celei învecinate a Bârgăului, cu câteva comune din Valea Șieului și a Mureșului. Pe lângă cele 2 regimente românești de infanterie s'a

necul-nou, Jupanecul-vechiu. Mai târziu s'au alăturat încă 32 comune. — În decursul existenței graniței regimintele au trecut prin multe transformări. La 1775 s'a format regimentul combinat româno-iliric. La 1838 s'a separat batalionul mai târziu *regimentul iliric* cu reședința în Biserica-albă, restul a fost transformat în regiment *româno-banatic* (Walachisch-Banater Grenz Infanterie Regiment) cu reședința în Caransebeș.

²⁾ Regimentul I. dela Orlat cuprindea un teritoriu foarte estins. În acest teritoriu erau comune întregi militarizate și comune amestecate din grănițeri și alți locuitori, numiți provinciali. Comune întregi militarizate au fost în scaunul Sibiului: Orlat, Veștem, Jina și Racovița, în scaunul Orăștiei: Cugir, în comit. Hunedoarei: Baru, în districtul Hațeg: Zăican, Livadia și Hațeg, în districtul Făgăraș: Lisa, Poșorita, Netot, Dejani, Vaida-recea, Mărgineni, Sebeș, Copăcel, Ohaba, Șinca, Vad și Bucium, în districtul Brașov: Țințari și Tohanul-vechiu. Comune amestecate, provinciali cu grănițeri, au fost: în comit. Hunedoarei 16, în districtul Hațeg 16, în districtul Făgăraș 28, total 60.

³⁾ În Valea Rodnei cu ocaziunea primei militarisări dintre anii 1762—65 au fost luate în organizația militară comunele din valea Someșului-de-sus, începând dela Mocod până la Rodna, în număr de 24, peste alți 20 ani, nefiind aceste suficiente pentru provederea serviciului militar, au mai fost militarizate încă 20 comune din valea Bârgăului, din valea Șieului și 2 chiar din valea Mureșului. Teritoriul regimentului II. eră compus din 44 comune, care au constituit după desființarea instituției de graniță „fostul district al Năsăudului”. (Vezi V. Onișor, Legile grănițerilor năsăudeni, Bistrița 1905)

înființat și un regiment de Dragoni, pe lângă cele săcuiești un regiment de husari. Cum se vede, și în această instituțiune a monarhiei habsburgice elementul românesc, care din timpurile cele mai vechi ale organizațiilor de state din teritoriul provinciei Dacia Traiană e apărătorul hotarelor în potrivea dușmanilor din afară, împlinește slujba militară și în această epocă, luând parte cu glorie în toate războaiele purtate de monarhie, cum dovedește istoria acestor regimente.

Regimentele graniței militare ardelene au existat până la 1851, când ele au fost desființate, atât cele românești, cât și cele săcuiești. Cele din Banat au fost desființate numai în 1872.

În timpul instituțiunei de graniță, teritoriul cuprins în regimente eră scos de sub administrația civilă și ținut exclusiv sub autoritatea militară, care eră, în instanța cea mai înaltă, Consiliul de războiu din Viena. Organizația militară a regimentelor de graniță eră corăspunzătoare organizației militare a armatei. Unitățile mai înalte erau brigăzile, apoi regimentele, compuse din batalioane, acestea din compănii. O companie eră compusă din una sau mai multe comune, cercurile compăniilor, batalioanelor și a regimentelor erau totodată și circumscripții pentru administrația politică. Funcțiile de administrație politică erau provăzute de comandânții unităților militare, cari astfel aveau și atribuțiuni de funcționari administrativi. Cu desființarea regimentelor militare teritoriul acelor a trecut în administrație civilă.

Raporturi de drept civil speciale s'au format în teritoriul granițelor militare. În principiu grănițerii în timp de pace făceau serviciul militar în teritoriul circumscripției lor fără plată. Pentru a avea mijloacele de traiu, pentru sine și membrii familiei, fiecare își avea și gospodăria sa întemeiată pe cultura de pământ și prăsirea vitelor. Gospodăriile grănițerilor erau întocmite astfel, ca ele să fie purtate, în lipsa capului familiei plecat la serviciu militar, de membrii familiei, soția, copiii și servitorii. În partea de graniță dela Sudul țării, în mare parte locuită de populațiune slavă, organizația economică a fost bazată pe așezământul național vechiu, al comuniunei de casă, aplicat și în Bănat. În părțile ardelene, fiind necunoscută această instituțiune, întocmirii s'a dat altă bază, a cărei idee fundamentală eră, ca grănițerul să poată presta și serviciul militar și să poată câștiga și mijloacele de traiu. Raporturile de drept au fost normate prin

legi fundamentale (Grundgesetze), dintre cari în granița ardeleană s'a aplicat cea din 1807.

Datoria grănișerilor eră, după aceste legi, de a presta servicii militare Monarhului, în timp de pace și în războiu, în și afară de țară, după dispozițiile prea înalte și a contribui la susținerea așezămintelor grănișerești interioare. În schimb grănișerii se folosesc de toate posesiunile legale, acordate lor și urmașilor lor, ca proprietate uzufructuară adevărată și permanentă. Legea fixează principiul, că toate imobilele din graniță sunt danii militare, asupra cărora Monarhul are *dominium directum* (drept de proprietate superior), iar stăpânitorii aceloră au *dominium utile*, proprietate de folosință vecinică, ereditară.⁴⁾

Posesiunea de pământ eră împărțită în sesiune fundamentală (Stammgut) și în sesiune întrecătoare (Überland). Sesiunea fundamentală, cuprinzând casa, curtea, clădirile economice, eră astfel fixată, ca și porțiunea minimală, care eră $\frac{1}{4}$ de sesiune, să asigure minimul de existență al unei familii de grănișeri. Sesiunea întreagă în Banat eră măsurată cu 24 jugăre. În Ardeal eră deosebită, după teren. Ce trecea peste sesiunea fundamentală, fiindcă nu putea să fie lucrată de membrii familiei, putea fi înstrăinată altor grănișeri cu pământ mai puțin. Cultivarea pământului eră obligatoare. Dacă nu eră cultivat, prisosul peste sesiunea fundamentală eră dat altui grănișer lipsit. Înstrăinările de imobile erau legate de încuviințarea autorităților regimentului.

Pășunile erau în stăpânirea neîmpărțită a comunelor, asemenea și pădurile.

În timpul graniței s'au adunat anumite fonduri și averi comune, spre scopuri de interes general (instituțiuni grănișerești, la a căror susținere erau grănișerii obligați să contribuie, în bani sau în naturalii). La desființarea graniței acestea au fost regulate, sau formându-se fundațiuni, din care beneficiază după anumite norme urmașii grănișerilor, sau trecând în proprietatea comunelor ca averi comunale, sau date spre folosința locuitorilor,

⁴⁾ Grănișerii aveau după acest sistem o proprietate întemeiată pe obligațiunea serviciului militar, ce eră cu mult mai mult decât uzufructul iobagilor, asupra pământului dat de domnul de pământ. Grănișorul își avea superiorii săi militari, iar stăpânul pământului eră cel mult stăpânul țării, Împăratul.

Această concepțiune însă nu eră aplicabilă la Românii, foști liberi, boerones, cnezii din țara Făgărașului și alte locuri, cum nici la Românii din Valea-Rodnei.

sau susținându-se în comuniune, din a căror venit beneficiază comunele, sau singuraticii descendenți de grănițeri.º)

Din aceste averi, adunate în timpul așezământului de grăniță, derivă Comuniunea de avere dela Caransebeș, fondurile școlare ale grănițerilor dela Orlat și Năsăud; fondul de stipendii din districtul Năsăudului.

§. 87. Supplex libellus Valachorum.

În partea istorică a studiului nostru am menționat petiția, înaintată de poporul românesc din Ardeal Monarchului Leopold II la 1791, pentru respectarea drepturilor națiunii române și pentru remediarea plânsorilor seculare ale ei. Această petiție, cunoscută sub denumirea de „Supplex libellus Valachorum“, este un monument juridic de mare importanță în apărarea drepturilor națiunii române din Ardeal. El trebuie să fie cunoscut de viitoarea noastră generație de juriști. Petiția tratează și utilizează multe dovezi privitoare la dreptul istoric al națiunii române asupra pământului locuit de ea, cu care ne-am ocupat în cadrele studiului de până acum.

„Supplex libellus Valachorum“ a fost prezentat în numele întreg poporului românesc din Ardeal în anul 1791 împăratului Leopold al II. de Episcopii Ioan Bob și Gerasim Adamovici.¹) Dăm conținutul în următorul extras:

Cum scopul suprem al guvernării este, ca drepturile omenești și civile să se estindă asupra tuturor membrilor, cari compun societatea și o susțin cu jertfele lor de sânge și de avere, și nici o parte a cetățenilor să nu dispoaie de drepturi pe alia: națiunea română din marele principat al Transilvaniei se roagă prin această

º) V. în această chestiune monografia foarte valoroasă de Béla Fel-szeghy, Magyarföldközösségek, unde se ocupă și cu granițele regimentelor rom. — Pentru reg. II vezi V. Onișor, Legile grănițerilor Năsăudeni.

¹) Originalul e în latinește. A fost compus de Meheș, pe atunci consilier la curtea din Viena, în colaborare cu călugării din Blaj. A fost publicat mai nou la Sibiu 1901 la „Tipografia“ soc. pe acții în textul original și cu o bună traducere românească făcută de dl Dr. Elie Dăianu într-o broșură pag. 2—67. Tot în această traducere e publicat și în Cartea de aur de T. V. Păcățian vol. I. pag. 114—131. V. și G. Barițiu Părți alese din Ist. Trans. vol. I.

carte publică, ca să i se redea drepturile vechi, cari aparțin fiecărui cetățean, și de cari ea a fost despoiată în veacul trecut.

Națiunea română este cea mai veche dintre toate națiunile din Transilvania. Ea își deduce originea dela coloniile romane ale împăratului Traian, ce e dovedit cu *dovezi istorice* cu o *neîntreruptă tradițiune* și cu marea *asemănare a limbii, moravurilor și obiceiurilor*.

Românii stăpânitori fără întrerupere ai pământului Daciei, doborând stăpânirea altor neamuri, la venirea Maghiarilor, erau supuși unor principii din sânul națiunii lor. Ca urmă a conviețuirii cu Slavii, s'a păstrat pentru Românii din Dacia până târziu denumirea de Vlahi, cu care popoarele slave numesc ori ce neam latin. Cum povestește cronicarul Anonymus, la năvălirea Maghiarilor pe la finea veacului al IX., în fruntea Românilor în Ardeal eră ducele lor Gelu, care în apărarea patriei și-a pierdut domnia și viața. Românii văzând aceasta, de bună voie și-au ales domn pe Tuhutum („propria voință dexteram dantes dominum sibi elegerunt”) și cu jurământ au întărit credința.

Urmașii lui Tuhutum s'au creștinat, în veacul al X. la Constantinopol, în legea răsăritului, asemenea mulți din poporul său, cum învață și Samuel Timon în *Imago antiquae Hungariae* (lib. III. cap. I.), dar în veacul al XI. creștinarea Ungurilor s'a făcut în sinul bisericei apusene, astfel că aproape numai locuitorii români ai provinciei au rămas în sinul bisericei răsăritene.

Cu toată deosebirea de rituri, drepturile cetățenești erau comune națiunii maghiare și celei române, așa după cum s'au legat sub Tuhutum, și cum dovedește scrisoarea Conventului din Cluj-Mănăștur, dată în anul 1437 (publicată de Pray în disert. istorică-critică a VII. secj. VIII.) care conține următoarele:

„Paulus Magnus de Vaida Haza, vexilifer *universitatis Regnicolarum Hungarorum et Valachorum* in partibus Transilvanicis...”

În acelaș loc Pray observă, că universitatea regnicolară a Maghiarilor și Valahilor în scrisorile sale se provoacă la un instrument al regelui Ștefan cel sfânt, în care se tratează de înmunițiile lor.

Cu toate că Maghiarii în acelaș an au închiat o uniune particulară de ajutor reciproc cu Săcuii, cari începuseră a forma o națiune separată, și cu Sașii, aduși aici în veacul al XII., *această uniune n'a stricat întru nimic drepturile națiunii române, a cărei*

soarte a fost înfloritoare chiar în seclul acesta, eşind din sinul său Ioan Huniade Corvinul, înălţat la cele mai înalte ranguri, mai întâiu în Transilvania, apoi suprem-beliduce şi guvernator în Ungaria, iar fiul său Matia înălţat la tronul regatului. Pentru a nu aminti alţi voievozi ai Transilvaniei, eşiţi din sinul naţiunei române, însemnăm pe Ioan Getzi ajuns la finea veacului XVI. în înalta slujbă de guvernator al Transilvaniei, pe Ştefan Jozsika (după cum dovedeşte istoricul Farkas Bethlen), Român de origine şi neam, a purtat distinsul oficiu de cancelar sub principele Báthori. Pe la mijlocul veacului XVI. Nicolau Oláh, născut din părinţi români din Sibiiu, a cărui frate Mateiu eră judecător regesc la Orăştie, se distinge ca arhiepiscop al Strigonului. Aceşti bărbaţi nu-şi ascundeau originea lor română, dinpotrivă ambii Corvineşti se făliau, că ei şi naţiunea lor îşi deduc originea dela coloniile romane, după cum isiorisesc istoricii Bonfiniu şi Luciu Dalmata. Pe lângă acestea împăratul Ferdinand I. confirmă, că „Corvineşti“ şi arhiepiscopu Nicolae Oláh, cancelarul său, îşi trag originea dela neamul valah al Romanilor, exprimându-se în diploma familiară a numitului arhiepiscop, cu datul de 23 Noemvrie 1548, astfel:

„Hae vero sunt omnes prope modum laudatissimarum gentium origines, inter quas Valachi gentiles Tui, minime postremas habent, utpote quos ab ipsa rerum domina Urbe Roma oriundos constat: unde nunc quoque sua lingua Romani vocantur, tua ista gens fortitudine praepolens fuit; multorum praestantissimorum Ducum Genitrix, inter quos et Ioannes Hunyades Inclyti Mathiae Regis Pater et illius aetati proximi maiores Tui potissimum enituisse feruntur“ (Aceste sunt originile aproape ale tuturor neamurilor celor mai lăudate, între cari Românii, connaţionalii tăi, nu sunt cei din urmă, ca şi unii despre cari e constatat, că îşi trag neamul dela însaşi stăpâna lumii, urbea Roma: de aceea în limba lor se numesc Romani; neamul acesta al tău a fost prea strălucit prin vitejie, a fost părintele multor prea distinşi beliduci, între cari şi Ioan Huniade, tatăl înaltului rege Matia şi strămoşii tăi, despre cari se zice că mai mult au strălucit pe timpul acela).

Neamul românesc a produs pe aceşti sublimi bărbaţi, ridicăţi la rangurile lor înalte, prin votul liber al staturilor şi ordinelor, după uniunea din 1437—38, care n'a stricat cât de puţin drepturile naţiunei române, în cât până la veacul al XVII. Românii

s'au bucurat de drepturile lor regnicolare într'o formă cu ceialalți cetățeni.

Într'aceea începându-se reformațiunea, locuitorii maghiari, săcui și sași s'au divizat în 4 confesiuni, iar în adunările publice ale staturilor și ordinelor s'au adus articoli de lege, pentru a lua dispoziții de siguranță între aceste 4 partide religioase, declarându-se aceste ca religii recepte. De religiunea răsăriteană a națiunii române nu s'a făcut amintire în aceste articole, nici nu eră nevoie să se facă, fiindcă starea ei n'a suferit prin reformațiune, rămânând ca și înainte de aducerea acelor legi în liberul exercițiu al religiunii sale și a tuturor drepturilor împreunate cu ea. Ce se dovedește și prin scrisorile date de regina Isabela, prin care episcopia de rit grecesc din Geoagiul-de-sus s'a dat cu toate apertinențele, venitele și emolumentele ei, cinstiului episcop Cristofor, la anul 1557, când episcopia latină de Alba-Iulia eră desființată și toate bunurile și veniturile ei trecute la erar, scrisori publicate de Benkő în opul său despre Milcovia.

În veacul al XVII., cele 3 națiuni înoinind uniunea în anii 1613, 1630, 1649, cu ocasiunea colecționării legilor țării au fost furișate prin compilatori în colecțiunea de legi „*Approbatae Constitutiones*“ unele adausuri prejudicioase religiunii și națiunii Românilor (aici se citează App. Const. P. I., tit. 8 I. tit. 9 I. P. III. tit. 53 I. citate și în studiul nostru relativ la națiunile și religiunile din Ardeal), cu toate că nu exista nici un articol de lege adus de dieta ardeleană de acest conținut. Din aceste furișări s'a format la mulți cetățeni ai patriei opinia, că națiunea și religiunea Românilor e numai tolerată, cu toate că în scrisorile autentice ale conventului din Cluj-Mănăstur dela 1437 e menționată expres alături de Maghiari ca „*universitas Regnicolarum Hungarorum et Valachorum in Partibus Transilvanis.*“ Acest document dovedește, că în timpul când s'a edat, *staturile provinciei, universitatea, se compuneau din națiunea maghiară și română.* Ulterior nu se poate cita nici o lege, care ar fi exclus națiunea română din staturile țării, prin urmare adausurile furișate în „*Approbate*“ sunt lipsite de bază.

Espresiunile din *Approbatae Const.*: „*propte emolumentum regni tolerabuntur*“, numai 4 religii sunt „*recepte*“, — „*e tribus nationibus consistente regno*“ nu se pot referi cu dreptate la națiunea română, pentru că ea e mai veche în țară decât toate

celelalte națiuni, mai curând se poate spune despre Sași, Armeni, Bulgari și Germani, că au fost admiși în țară pentru binele public, mai departe pentru că religiunea Românilor n'a fost atinsă de reformațiune, cum au fost alte religiuni, combătute prin lege publică și turburate în esercițiul lor liber, iar religiunea romano-catolică aproape estirpată, iar pentru ca aceste religiuni să fie recunoscute, eră de lipsă o declarațiune prin lege, ce nu eră cazul la religiunea și națiunea Românilor, care n'au fost despoiate prin nici o lege pozitivă de drepturile lor.

Soartea de azi a Românilor din Transilvania se datorește nu legilor, ci injuriei timpurilor. De altă parte opinia publică, că națiunea Românilor, cu religiunea sa, sunt numai tolerate, întemeiază pe aditamentele, fără nici o bază legală, furișate în „Aprobatae Constitutiones.“ Prin urmare acum atârână numai dela dreptatea și îndurarea principelui, a scoate această națiune din soartea sa mașteră și a-o așeza în toate drepturile, de cari s'a bucurat mai nainte.

Recunoscut-a acest fapt împăratul și principele Leopold I., care prin diploma din 1701 a hotărât, ca toți Românii chiar și mirenii și plebeii, cari se vor fi unit cu biserica romană, să se numere în statul catolic, să fie capabili de toate drepturile legilor țării, mai departe Maria Terezia, care a confirmat privilegiile date Românilor, iar Iosif II. a dispus, ca ștergând ori ce deosebire nedreaptă, și Românii să se bucure de același drepturi și beneficii, ca și celelalte națiuni din principate, fără considerare la națiune și religiune.

Până acum aceste dispoziții ale prea înalților principi au avut puțin efect. Clerul unit are oarecari înmuniții, dar nu se bucură de drepturile și beneficiile clerului celorlalte națiuni. Clerul neunit nu e scos dela dări, afară de taxa capului, dar obligațiuni are ca și celelalte cleruri. Nobilii români sunt admiși numai la oficii mici, la cele mai mari numai dacă își părăsesc religiunea. Plebeii sunt opriți dela învățarea artelor și a măiestriilor. Ba o lege din 1744 a decretat, că drepturile acordate Românilor de Leopold I. se referă numai la eclesiastici și nobilii socotiți ca aparținători celor 3 națiuni, fără a mai constitui a patra națiune, că aceste drepturi nu se pot estinde și la plebei, ca nu cumva plebea Valahilor să se numere între națiuni și astfel să se răsfoarne sistemul statului.

Națiunea română, cea mai veche dintre toate, nu caută răsturnarea principatului, ci mai mult reîntregirea aceluia, având a fi restituită în drepturile sale răpite, nu prin vr'o lege, ci prin răutatea vremilor. Nu e lipsă să fie întemeiată a patra naționalitate, după ce națiunea română de mai multe secole constituie națiune regnicolară alături de Maghiari. Nu caută să câștige pentru plebea sa mai mult decât îi compete după drept, dar se roagă, ca și țăranimea sa să fie tractată în acelaș mod ca și țăranii celorlalte națiuni.

Rugămintea națiunii române înaintea tronului este:

I. Ca numirile odioase și pline de înjosire: „tolerați“, „admiși“, „neprimiți între staturi“, date națiunii române fără drept, să se retragă, ca astfel națiunea română să fie reasezată în folosința tuturor drepturilor civile și regnicolare.

II. Să i se restituie locul avut între națiunile regnicolare după testimoniul conventului din Cluj-Mănăștur dela 1437.

III. Clerul credincios bisericei-orientale, nobilimea și plebea națiunii române să se împărtășească de aceleași beneficii, ca și clerul, nobilimea și plebea celorlalte națiuni.

IV. În comitate, scaune, districte, la alegerea oficialilor și deputaților dietali și la dicasteriile aulice și provinciale să se aplice proporțional și persoane din națiunea română.

V. Comitatele, scaunele, districtele și comunitățile orășenești, în care Românii sunt în majoritate, să-și aibă numirea și dela Români, sau să aibă numire mixtă și să se declare, că toți locuitorii principatului, fără deosebire de națiune și religione, să se bucure, fiecare după starea sa, de aceleași libertăți și beneficii, și că trebuie să supoarte după măsura puterilor sale aceleași sarcini.

Cererile aceste se întemeiază pe echitatea naturală, pe principiile societății civile și pe pacturile închiate. Se mai întemeiază pe faptul, că din populațiunea Transilvaniei, constatată la 1787, în un milion 300 mii suflete, un milion o face națiunea suplicantă, care dă mai departe 2 întregi regimente de graniță, $\frac{1}{3}$ din regimentele de câmp și $\frac{1}{3}$ din regimentul săcuiesc de călărești; în proporțiunea numărului său mai mare supoartă în măsură mai mare sarcinele publice decât toate celelalte națiuni împreună. În baza acestora se încrede în bunăvoința părintească a Maj. Sale, fiindcă numai dela autoritatea să atârână restituirea

drepturilor sale, din cari nu prin lege, ci prin trista fatalitate a fost scoasă. Dacă Maj. Sa ar trimite petiția dielei, ca dreptatea celor cuprinse în ea să fie apărată față de dușmanii națiunii române, să se încuviințeze a se alege într-o conferință națională câțiva deputați, cari ori unde ar fi de lipsă să reprezinte și să apere cauza națiunii, iar dacă acestei cause i s'ar pune pedeci să arele toate gravaminele în scris și să le propună spre vindicare Maj. Sale.

Asemenea grație și mângăiere s'a dat nu numai națiunii române din Bănat și din comitatele vecine, ci și întregii națiuni ilirice și tuturor neamurilor din monarhie, cari în adunări publice și-au espus cererile. Asemenea mângăiere speră și națiunea suplicantă, numărând un întreg milion de oameni și așezată la granițele cele mai depărtate ale Monarhiei.

§. 88. Organizația Bucovinei sub Austriei.

Colțul nord-vestic al Moldovei a fost cedat de Turcia, prin încălcarea capitulațiunilor, Austriei cu tratatul din 7 Maiu 1775. Acest colț, numit de atunci Bucovina, este astfel determinat în actul de cesiune: „pământurile conținute de-o parte între Nistru, marginile Pocușiei, Ungariei și a Transilvaniei, de altă parte prin limitele începând dela hotarele Transilvaniei, la păraul numit Teșna împușită, și cuprinzând succesiv satele Căndreni, Stulpicani, Capul Codrului, Suceava, Siretiul și Cernăuții, și dincolo de Prut trecând pe dinaintea Cernăucăi, loc din ținutul Cernăușului, și care va rămânea în confiniile imperiale, până la teritoriul Hotinului“. La delimitarea liniei în teren Domnul Moldovei a încercat să salveze Suceava, veche capitală a țării, dar zadarnic, căci delegatul Porșii, mișuit de Austria, a cedat în teren cu 46 sate mai mult, decât eră hotărât. în linia de trasare din tratat. ¹⁾

Pământul, răpit de Austria din trupul Moldovei, a făcut parte din vechime din teritoriul principatului Moldovei, având aceeași soarte ca și aceasta. Colțul nord-vestic al Moldovei făcea parte din ținutul Cernăușului, din ocolul Câmpulungului și din ținutul Sucevei (a cărei denumire ca județ a rămas și după anexare, trecând capitala din Suceava la Fălticeni). Teritoriul Bucovinei are o lungime de 168 km. și lățime de 97 km.

¹⁾ V. Xenopol, Istoria Rom. ed. Șaraga vol. IX. pag. 171—174.

În corpul ținutului Cernăușului, ca ținut de frontieră, am văzut că eră cârmuitor *starostele de Cernăuși*.

După anexare, Bucovina a ajuns sub administrație militară. Generalul comandant al armatei de ocupație, subordonat generalului comandant din Lemberg, eră și administratorul civil al provinciei. Cartierul lui eră la Cernăuși. Administrația militară a ținut până la anul 1786.

Fiind teritoriul țării mic, Austria a împreunat-o într-o unitate de guvernare cu Galiția, Bucovina formând un cerc (Kreis), cu o diregătorie cercuală (Kreissamt) în Cernăuș. Guvernarea provinciei, în această organizare, se făcea dela Lemberg. Aceasta nu a putut să câștige mulțumirea populațiunei, care a înaintat proteste în contra acestei înglobări a pământului Moldovenesc, cu populațiune de altă origine, alt graiu, alte obiceiuri și altă confesiune, la provincia Galiției, locuită de Poloni și Ruteni.

La anul 1790 împăratul Leopold II-a decretat deslipirea Bucovinei de către Galiția și organizarea ei ca provincie autonomă. Dar de o cam dată a rămas încă în legătură administrativă și judecătorească cu Galiția.

În privința judecătorească Bucovina a fost împărțită dela început în 3 judecătorii civile așezate în Cernăuși, Sirete și Suceava, iar judecătorie criminală a fost organizată la Sirete numai. Pentru afacerile speciale ale boierilor s'a organizat după sistemul austrac un forum nobilium, cu reședința la Lemberg.

Dar boierii s'au declarat nemulțumiți cu funcționarea acestui forum nobilium, astfel că în urma numărăoaselor reclamații, la 1804 s'a înființat forum nobilium separat, numai pentru boierii din Bucovina cu reședința la Cernăuși. Acesta a funcționat până la 1817, când a fost unit din nou cu forum nobilium din Galiția, cu tendința de a dosnaționaliza boierimea română și a-o contopi cu cea galițiană. Măsura de unificare a provocat noi nemulțumiri, cari s'au manifestat în direcția de a elupta o situație autonomă pentru provincie.

La 1849 prin constituția imperială s'a declarat și Bucovina de țară de coroană (Kronland) autonomă, ereditară, în șirul celorlalte țări ale coroanei de Habsburg. În această situație de drept public Bucovina a obținut titlul de ducat având în frunte un guvernator, dar fiind sobordonată de-a dreptul guvernului central din Viena.

În privința juridică, Bucovina pe încetul a intrat în organizația judiciară austriacă. În locul vechilor legiuri moldovenești ale lui Vasile Lupu au fost introduse legiurile austriace. Codul civil austriac, creat la începutul veacului al XIX., a fost introdus și în Bucovina, înlocuind ca în teritoriul întregului imperiu austriac, cu ziua de 1 Ianuarie 1812.

Codul civil austriac a fost mai târziu luat de bază la elaborarea legiurii lui Scarlat Calimah, cum am văzut la capitolul relatio la studiul acestei legiuri. Prin introducerea acestuia în Moldova unitatea de drept în materie de drept civil a fost menținută între Bucovina și Moldova, până la introducerea în teritoriul României a actualului Cod civil român.

§. 89. Organizația Basarabiei sub Ruși.

Prin tratatul dela București dintre Turcia și Rusia, semnat la 26 Maiu 1812, Turcia, prin o nouă încălcare a capitulațiunilor, a cedat teritoriul Moldovei dintre Prut și Nistru împărăției rusești, având în viitor a fi granița între Moldova și Rusia râul Prut, dela intrarea sa în Moldova până la revărsarea lui în Dunăre. De atunci această parte a principatului moldovenesc a fost numită din partea Rușilor „Basarabia“, numele vechiu al țării Românești până în veacul al XV, iar după aceea numele părții sud-estice a Moldovei, numite și Bugeac. Acest nume a fost menținut până în zilele noastre, deși județele din nord: Hotin, Soroca, Orhei și Bălți n'au fost privite nici odată ca țară a Basarabilor.

Desvoltarea instituțiunilor de stat și juridice ale acestei părți de țară, până la anexarea ei către Rusia, e ceea ce a statului Moldovei. În momentul anexării Basarabia avea instituțiunile ce am văzut, că avea principatul Moldovenesc.

După anexare în capul provinciei Basarabia a ajuns ca administrator comandantul oastei de ocupație. După aceea a fost numit un *gubernator administrativ*.

Teritoriul Basarabiei avea 9 ținuturi (județe); cari sunt și azi: Hotin, Soreea, Orhei, Bălți, Chișinău, Bender (Tighina), Cetatea albă (Akerman), Ismail și Cahul.

Județele erau administrate de ispravnici, aleși de proprietarii din județ.¹⁾

Prin un manifest din 1812 și prin 2 ucaze din 1813 s'a asigurat pentru organizația provinciei Basarabia limba Moldovenească, cu menținerea legiuirilor în vigoare la anexare și a obiceiului pământului moldovenesc. Dar la 4 ani după anexare a ajuns în capul provinciei un guvernator, care a cerut înlocuirea funcționarilor români cu funcționari ruși și introducerea limbei rusești în serviciile publice. Aceste măsuri au provocat rezistență din partea Basarabenilor.

La 1818 țarul a dat un regulament pentru organizarea provinciei numit „Așezământul pentru organizarea provinciei Basarabene”. Principiile acestuia sunt următoarele:

Administrația centrală a provinciei are în capul său ca reprezentant al țarului un *vicerege*. Alături de vicerege este înstituit un *Consiliu superior*, ales de boierii pământeni. Președintele consiliului este viceregele.

Consiliul superior are atribuțiuni de putere legislativă, executivă și judecătorească. Toate puterile sunt unite într'un singur organ, fără însă a putea lucra independent. În baza *puterii legislative* consiliul superior are dreptul de a legifera pentru provincie, aducând legi și regulamente, cari trebuiau să fie confirmate de puterea imperiului, așezată în *sfatul împărațesc*. În baza *puterii executive* consiliul superior se îngrijia de guvernarea și administrarea provinciei, luând măsurile necesare pentru a asigura ordinea publică, se îngrijia de adunarea mijloacelor materiale necesare pentru retribuirea serviciilor publice. În baza *puterii judecătorești* era instanța judiciară cea mai înaltă pentru provincie, în materie civilă și penală, dar nu ultima instanță. În contra judecăților aduse de consiliul superior, ca instanță judecătorească, se putea înainta recurs la împăratul. Acest recurs se înainta prin mijlocirea sfatului imperial.

Administrația teritorială era întemeiată pe împărțirea provinciei în ținuturi (județe), ținuturile în ocoale, iar aceste constituite din sate. Ținutul avea în frunte un *ispravnic* și 4 *comisari*, ocolul (plasa) un *ocolaș*, iar satul un *vornic*. Toți funcționarii erau aleși, și anume membrii consiliului superior și funcționarii

¹⁾ V. pentru chestiunile tratate aici Virgil Ionescu Darzeu, Organizarea adm. a Basarabiei, Istoric p. 1—4 Chișinău 1820.

ținutului numai de boieri, ocolășii și vornicii de toți locuitorii din circumscripție.

Fiecare ținut avea un *tribunal* pentru judecarea proceselor civile și penale, fiind compus din un judecător și 2 boieri ca membri, toți aleși.

Limba moldovenească a fost menținută în serviciile publice.

„Așezământul“ a menținut legiuirile vechi și obiceiul pă-mântului.

Pentru a se pregăti legi speciale pentru trebuințele provin-ciei, în 1817 s'a înstituit o comisiune de codificare. Această comisiune a tradus pe rusește Codicele lui Andronache Donici din 1814, Codul Scarlat Calimah, șase cărți din manualul lui Armenopulos din veacul al XIV.

Comisiunea de codificare a lucrat în permanență până la 1830.

Organizația dată de „Așezământ“ a fost menținută până la 1826, când, după moartea împăratului Alexandru I, ea a fost desființată împreună cu „așezământul“ și înlocuită cu o nouă organizare. În aceasta puterile de organizare, guvernare și admi-nistrare au fost întrunite în mâna guvernatorului.

§. 90. Continuitatea Românilor în Dacia Traiană. Istoricul. Argumentele contrariilor. Combaterea lor. Stadiul actual.

Vederile principalilor apărători ai continuității.

I. Istoricul chestiunei. Chestiunea continuității Românilor în Dacia Traiană ajunge a fi tratată în mod critic numai în jumă-tatea a doua a veacului al XVIII. Chestiunea orientului Europei, în urma respingerii puterii turcești din Europa centrală, protec-to-ratul Rusiei asupra principatelor române și antagonismul dintre Rusia și Austria, privitor la pământul neamului românesc dela Dunăre, au deșteptat interesul bărbașilor de știință și pentru istoria Românilor. Între alte chestiuni privitoare la Români, ajunse în discuția bărbașilor de științe străini, a fost și cea a originii po-popului român și în legătură chestiunea continuității Românilor în Dacia Traiană.

Nouele teorii, ce au fost dezvoltate la finea veacului al XVIII., erau potrivite pentru a contesta Românilor din Ardeal dreptul istoric asupra pământului locuit de ei, putându-i arăta, ca veniți

în fară mai târziu decât celelalte neamuri conlocuitoare, Ungarii și Sașii. De aceea aceste teorii au fost utilizate în Ardeal ca armă politică în contra Românilor, spre a-i combate în chestiunea dreptului istoric, susținut în „Supplex libellus Valachorum“, înaintat împăratului Leopold I., în numele națiunii române de episcopii Bob și Adamoviciu.

Chestiunea e de mare importanță și pentru istoria dreptului român și în special viitorii juriști trebuie să cunoască esența chestiunilor privitoare la dreptul istoric al Românilor asupra pământului locuit de ei. De aceea credem, că la acest loc, după ce am tratat o mare parte din materialul, din care se scot argumentele pentru susținerea teoriei noastre, ne putem ocupa cu chestiunea continuității.

Până în jumătatea a doua a veacului al XVIII., s'a susținut în istoriografie părerea lui Bonfin, învățat italian din epoca umanismului, istoriograf la curtea regelui Matia, dezvoltată tot în aceea epocă și de Enea Silvio de Piccolomini (ca papă Pius II., mort la 1464). Originea Românilor e dedusă de Bonfin din coloniile romane, aduse de Traian la cucerirea și colonizarea Daciei. În Ungaria se conservase această tradițiune în cronicile lui Anonymus, Kézai, Thurocz și în cronica de Buda. Ea era cunoscută și dela scriitorul bizantin Kinnamos.

Cele dintâi cronice ale istoriografiei românești au numai o amintire vagă „că Românii au venit dela Râm“ (Roma). Miron Costin (mort 1692) pentru întâia oară a precizat pe baza scrierilor lui Bonfin această tradițiune, dând o tratare istorică a chestiunii cuceririi și colonizării Daciei prin Traian. Istorigrafii români următori au dezvoltat espunerea lui Miron Costin. Aceste scrieri conțineau deducerea directă a Românilor dela coloniile romane din Dacia, fără a trata părăsirea provinciei prin Aurelian, iar continuitatea elementului român în Dacia era privită ca un lucru de sine înfeles.

Johann Thunmann, profesor la universitatea din Halle, s'a ocupat cu istoria Românilor și Albanезilor cu aparat științific și în mod critic în jumătatea a doua a veacului XVIII., relevând importanța lor pentru istoria Europei, ca cele mai vechi popoare, după ce a învățat limba română cu ajutorul unui student macedonean, în studiul său: „Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker“, Leipzig 1774. El se abate dela

tradițiunea istorică de până atunci, susține, că *Daco-Românii sunt urmașii Dacilor romanizați* în timpul stăpânirii romane în Dacia, iar *Macedo-Românii sunt urmașii Tracilor* romanizați în peninsula balcanică. Prin studiile lui Thunmann se deșteaptă interesul învățaților pentru istoria Românilor și se pune în discuție chestiunea originii lor. — *Franz Joseph Sulzer*, (născ. în Helveția, căpitan austriac, adus ca profesor în Țara Românească de Al. Ipsilante, mort la Pitești în 1791) în lucrarea sa „Geschichte des Transalpinischen Daciens“, Wien 1781—82, stabilește că *poporul român s'a format ca popor omogen în peninsula balcanică*, de unde a venit la nordul Dunării abia în veacul al XII., și XIII. — *Iohann Engel* (născ. în Lőcse, Ungaria, la 1770, mort 1814, funcționar la cancelaria aulică transilvană din Viena) în lucrările „Commentatio de expeditionibus Traiani ad Danubium et origine Valachorum“, Viena 1795 și Geschichte de Moldau und Valachei nebst der historischen und statistischen Literatur beyder Länder“, Halle 1804 acceptă părerea lui Sulzer privitoare la formarea poporului român, dar epoca imigrării la nordul Dunării o pune în *veacul al IX. înainte de venirea Ungurilor*, în timpul când ambii țărmuri ai Dunării erau în stăpânirea Bulgarilor. — După aceste lucrări de valoare științifică a urmat *Iosif Eder*, profesor în Sibiu (născ. 1760, mort 1810) care în lucrarea sa „Supplex libellus Valachorum Transilvaniae cum notis historico-criticis“, Cluj 1791, bagatelisează modestele postulate înaintate în numele națiunii române.¹⁾

Nouile torii sunt combătute de *Petru Maior* (născ. 1760, paroch-protopop în Reghinul-Săs. canonic, la urmă censor pentru cărțile rom. pe lângă tipografia univ. ung. în Buda, mort 1821) în „Istoria pentru începutul Românilor în Dachia“ Buda 1812 și în alte multe scrieri latinești, alături de George Șincai și Samuil Clain. Ei susțin, față de teoria lui Sulzer și Engel, conti-

¹⁾ G. Barițiu ne dă următoarea caracteristică despre Eder: „Pe când a sărit acel om în capul Românilor, eră tocmai trecut de 30 ani, adică în etatea cea mai supusă la vanitate și pedanterie de cărturar procopsit; din notele lui însă iese ca om de o răutate și ură neînfrănată către poporul român..., în fine ca venetic în această țară (fiul unui auditor din Tirol, așezat în Brașov), de un oaspete nerușinat. Așa om a fost Eder, învățătură mare, însă răutate și mai mare. Samuil Clain a spulberat sofismele lui Eder, însă nu le-a putut publica, și operatul se află numai în manuscris“. — Părți alese din ist. Trans. vol. I. p. 543.

nuitatea poporului român în Dacia și puritatea elementului roman. Istorigrafii din principate dela începutul veacului al XIX., diferă încâtva de vederile istoriografilor Ardeleni... *Frații Tunusli*, interpretând tradiția Cronicei românești despre originea banatului oltean al Basarabilor, ca descălecat de Români veniți dela sudul Dunării „multă vreme” înainte de întemeierea principatelor, admit o imigrare, rentorcându-se Românii rămași în Dacia Aureliană, după anul 600. *Fotino Philippide* admite romanizarea Dacilor. *Murgu* după vederile lui P. Maior. *Cogălniceanu* în „Histoire dela Valachie et dela Moldovie”, Berlin 1837, acceptă interpretarea tradiției din Cronica rom. ca și frații Tunusli, dar epoca imigrării o pune la finea veacului VII.

Continuitatea Românilor în-Dacia, susținută și în monumntala operă a lui *Gibbon* asupra Istoriei imperiului roman din 1776, a fost menținută și în istorigrafia străină.

Chestiunea română a ajuns din nou în discuția istorigrafiei după mijlocul veacului al XIX., când situația statelor române a fost normată de Europa în congresul dela Paris.

În această nouă epocă de discuție a chestiunei continuității se ocupă slavistul *Franz von Miklosich* (1813—1891), profesor de limbile slavice la universitatea din Viena, în lucrarea sa „die slavischen Elemente im Rumunischen”, Wien 1862. În deosebire de Sulzer și Engel, el pune trecerea Românilor din sud la nordul Dunării ca urmare a așezării în Dacia Aureliană a Slavilor, care împing pe Români parte la nord (Daco-Românii), parte la sud (Macedo-Românii). Teoria migrațiunei a fost dezvoltată cu aparatul istoriografiei moderne de *Robert Rösler* (1840—1881 mort în Königsberg), scriitor german și ziarist, în studiul „Romanische Studien, Untersuchungen zur älteren Geschichte Rumäniens”, Leipzig 1871. Deși a lucrat cu un mare aparat, împropățând o chestiune istorică, scrierile lui Sulzer și Engel fiind trecute în uitare, Rösler arată că urmărește scopuri politice, străine de știință. El susține teoria lui Sulzer, completată și dezvoltată în formă mai științifică, având meritul de a-o fi răspândit în cercuri cu mult mai largi, decât înainte cu un secol. Teoria, atribuită pe nedreptul lui Rösler, a dezvoltat interes în cecurile filologilor și istoriografilor, iar în Ungaria, a fost admisă cu axiomă a istoriografiei ungurești, îmbrățișată de scriitorii Maghiari și Sași și întrebuintată ca armă politică. Cu toate aceste, dintre învățații străini, a

fost admisă numai de *Wilhelm Tomaschek*, profesor la univ. din Graz, la început adversar, la urmă aderent în lucrarea „Zur Kunde der Haemus-Halbinsel“, Wien 1882.

Apărători ai continuității sunt: *Iulius Jung*, prof. la univ. germană din Praga (*Die Anfänge der Rumänen*, Wien 1876, *Römer und Romanen in der Donauländern*, Innsbruck 1877), *Iosif Pic*, profesor la univ. din Praga (*Über die Abstammung der Rumänen*, Leipzig 1880, *der nationale Kampf gegen das ungarische Staatsrecht*, Leipzig 1882, *Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage* 1886), *Traugott Tamm*, scriitor german, fost secretar al actualului rege Ferdinand al României (*Über der Ursprung der Rumänen*, Bonn 1891), mari istorici *Ranke* (*Weltgeschichte* III. Leipzig 1883) și *Mommsen* (*Römische Geschichte* V., Berlin 1885), geograful istoric *Kiepert* (*Alte Geographie*, Berlin, 1878), etnograful *Diefenbach* (*Völker-Kunde Ost-Europas*, Darmstadt 1880).

În istoriografia românească s'au ocupat cu chestiunea în timpul mai nou: *B. P. Hașdeu* (*Istoria critică a Românilor*. Strat și substat, *Genealogia popoarelor balcanice*, *Românii bănașeni*), *Hurmuzaki* (*Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, 1878). *A. D. Xenopol* (*Teoria lui Rösler*, Iași 1884. *Une enigme historique*, *Les Romains au moyen-âge*, Paris 1885), *D. Onciul* (*Teoria lui Rösler*, în *Convorbiri literare*, 1885; *Zur rumänischen Streitfrage*, în *Mitteilungen des Inst. für österr. Geschichtsforschung*, 1887, *Originile princ. rom.* Buc. 1899, *Enciclopedia rom. de Dr. Diacovich III.*, Sibiu 1894), *Ovid Densusianu* (*Historie dela langue roumaine*, Paris 1901).

II. *Argumentele în contra continuității* Românilor în Dacia Traiană, după gruparea dlui Onciul, sunt următoarele:

1. Scriitorii antici mărturisesc, că la retragerea legiunilor și oficialilor statului roman din Dacia, prin împăratul Aurelian (270—274), a fost retrasă și populațiunea civilă a provinciei. Prin urmare în provincia romană, nemai rămânând elemente romane, poporul daco-roman de mai târziu nu poate să aibă continuitate cu elementele poporațiunei din timpul provinciei romane. (*Lipsa elementului roman în Dacia*).

2. Înainte de veacul al XII lipsesc mărturii sigure pentru existența Românilor în teritoriul dela nordul Dunării, pe când în sudul Dunării Români sunt numărași și răspândiți (*argument numit „a silentio“*).

3. Limba Daco-Românilor arată cea mai desăvârșită unitate cu limba Macedo-Românilor, această unitate a limbii presupune și o unitate anterioară a teritoriului pe care ea s'a dezvoltat. Acest teritoriu n'a putut fi decât la sudul Dunării. (*Unitatea limbii*).

4. Românii au trăit în religiunea răsăriteană și au rămas credincioși ei în tot timpul evoluțiunii lor istorice. Religiunea răsăriteană s'a dezvoltat numai la sudul Dunării, ea nu s'a putut dezvolta în Dacia, nici în epoca stăpânirilor barbare, când n'a existat acolo o organizație bisericească, nici în epoca de mai târziu după încreștinarea Ungurilor, când a predominat biserica catolică. (*Religiunea răsăriteană*).

5. Românii din Ardeal s'au găsit într'o stare politică înjosită, fiind lipsiți de drepturi politice față de națiunile conlocuitoare: Ungurii, Săcuii și Sașii. Dacă Românii erau populațiunea autohtonă a țării, ei nu puteau s'ajungă în această stare politică. (*Lipsa de drepturi politice*).

III. *Combaterea argumentelor în contra continuității*. Argumentele aduse pentru combaterea ipotezei contrare continuității formează o întreagă literatură. În cadrul studiului nostru ne restrângem la cele mai principale, cunoscând din cele tratate până acum, aproape întreg materialul din care se pot combate argumentele contrariilor.

1. Pentru argumentul întemeiat pe *lipsa populațiunii în Dacia* martorul principal invocat este istoricul *Flavius Vopiscus*, biograful împăratului Aurelian. Acesta scrie pe la începutul veacului al IV, cam 25 ani după moartea împăratului: „... (Aurelian) văzând Iliricul devastat și Moesia perdută, a părăsit provincia întemeiată de Traian dincolo de Dunăre, ridicând din ea armata și pe provinciali (sublato el excitu et provincialibus reliquit), desperând a o mai putea menține, și popoarele luate de acolo le-a așezat în Moesia, pe care o numi Dacia sa și care desparte acum cele două Moesii (Xenopol I. 291). Eutropius și Sextus Rufus scriu în secolul IV, repetând aproape aceleași cuvinte, dovadă că aceștia au copiat pe Vopiscus.

Vopiscus mărturisește, că a scris istoria lui Aurelian îndemnat de stăruințele unei rudenii a împăratului, Iunius Tiberianus, care se tânguește, că ar fi păcat, ca viața unui principe atât de însemnat să rămână necunoscută, iar scriind nu trebuie să spună tot adevărul, căci ar avea tovarăși în minciună pe niște autori,

a căror elocvență istorică este admirată („habitus mendaciorum comites, quos historiae eloquentiae miramur auctores”). Prin urmare scrisese lui Vopiscus trebue luate cu rezervă, fiind autorul îndemnat a nu spune adevărul, nefavorabil pentru stabilirea gloriei lui Aurelian.

O contrazicere evidentă se găsește în pasagiul citat. „Moesia perdută” și totuși Aurelian duce provincialii retrași în ea. Vopiscus mai spune, că el a scris pe baza jurnalului lui Aurelian. În acest jurnal oficial împăratul trebuia să treacă o scuză pentru un pas atât de grav în viața statului, pierderea unei provincii. Rușinea aceasta trebuia să fie înfrumusețată prin anunțarea unor măsuri de salvare a populațiunei romane din provincie, dând aliceva în locul celei părăsite.

Părăsirea Daciei nu putea fi primită cu indiferența de Romani. Tot Eutropiu ne spune, că Hadrian avuse de gând a părăsi Dacia, dar prietenii l-au întors punându-i în vedere, că prin aceasta o mulțime de Romani s’ar lăsa în prada barbarilor. Dovadă, că nu credea nimenea la Roma, că prin retragerea oficialității e posibilă și retragerea populațiunii. Rușinea aceasta totuși o luă Aurelian asupra sa. În fața poporului roman ea trebuia scuzață. Iată de ce și stăruințele unei rude, de a descrie istoria, dar a nu spune adevărul.

Nu rămâne îndoială, că cu oficialitatea s’au retras peste Dunăre elementele bogate, cari își caută patria acolo unde e bine, dar au rămas acolo cei legași de pământul țării, în care își aveau așezarea, în care își aflau asigurată existența mai bine, decât în nesiguranța țării necunoscute, de asemenea prădate de barbari.

Dar mai sunt alte argumente logice în contra părăsirii integrale a țării.

„O populație băștinașă, de plugari, dar și de ciobani, nu se strămută ușor”. (Iorga Ist. Rom. din Ardeal I 17). Ca omul să se strămute dintr’o așezare veche din motive politice, trebuie să fi ajuns o viață culturală foarte înaintată. Plugarii și ciobanii din Dacia erau obișnuiți cu barbarii, cu prădăciunile, cu greul vieții. Din cei 150 ani ai stăpânirii romane, cel puțin jumătate timpul l-au petrecut în nelișiște și în războaie. Viitorul nesigur din Moesia lui Aurelian, prădată și ea de barbari, nu-i putea atrage.

Populațiunea romană, venită în Dacia, n’a venit ca funcționarea de-odată cu Traian, ei au venit dintr’o expansiune plină

de viață (Iorga l. c. 21). Prin urmare acum când stăpânirea imperiului se retrăgea, acea populațiune nu putea fi retrasă printr'un decret.

Imperiul roman a mai părăsit provincii ocupate. Nicăiri nu se pomenește, ca cu retragerea armatei și oficialilor să se fi retras și populațiunea.

Din organizațiunea orașelor din Dacia am văzut, că toată funcționările din orașe și sate nu era a imperiului, ci eră aleasă de poporul acestor așezări. Acești funcționari încă n'au putut fi retrași, căci ei nu aveau nici o legătură cu imperiul. Ei erau legați de poporul rămas aici.

Argumentul *a silentio* e întemeiat pe lipsa de știri istorice despre poporul român în veacurile mai vechi ale evului mediu. Toate știrile istorice din acest timp derivă dela scriitorii bizantini. Nu este nici o mirare, că acești scriitori nu amintesc nimic despre Românii dela nordul Dunării, când ei nu conșin nici o știre, nici despre Românii din imperiu, cari ajungeau cu locuința până mai în apropierea capitalei. Românii sunt amintiți ca popor deosebit sub denumirea de Vlași pentru prima oară la 976. Câtă vreme Românii n'au luat parte la fapte politice, ei nu puteau fi menționați de istorici. Românii dela nordul Dunării, asupra cărora scriitorii bizantini au avut atât de puține cunoștințe, au fost confundați cu alte popoare cari stăpâneau Dacia, sau sunt amintiți sub denumiri arhaice.

De altă parte Balcanicii neagă existența elementului românesc în aceste timpuri în Balcani.

Nici nu e adevărat, că Românii nu sunt menționați la nordul Dunării înainte de veacul al XII. Cunoaștem datele cronicarului Anonymus, care amintește nu numai despre existența Românilor, ci arată și statele lor naționale, cu numele principilor. Cronicarul Nestor confirmă pe Anonymus. Anonymus azi nu mai este respins de-o parte din istoricii unguri. Știm și despre cercetările archeologice, făcute pe drumul indicat de Anonymus, ca drumul de venire în țară a Maghiarilor, cari confirmă întru toate datele acelu cronicar. Asemenea e confirmată aflarea Românilor și de cronicarul Kézai (pe la 1285), care are și tradițiunea despre originea Românilor din coloniile romane, împreună cu continuitatea lor în Dacia.

Știrea despre aflarea Românilor la nordul Dunării o cunoaște și cronicarul bizantin Kinnamos din veacul al XII., amintind pe

Vlahii de pe țărmul stâng al Dunării la 1167, în războaiele împăratului Manoil în contra Ungariei, ca vechi coloni din Italia. Tot asemenea știre are și Nechita Choniates, contimporanul lui Kinnamos, arătând la 1164 pe Vlachi din stânga Dunării ca locuind până în vecinătatea Galiei.

3. *Unitatea limbei*, omogenitatea între dialectul daco-român și cel macedo-român, se esplică prin unitatea elementului român în decurs de cinci secole dela cucerirea Daciei, pe ambii țărmuri ai Dunării. Până la începutul veacului al VII., când Slavii se așează în masă în peninsula balcanică, ambii țărmuri ai Dunării erau locuiți de populațiune română, iar circulația între populațiunea dela nordul și sudul Dunării eră neîntreruptă și neturburată. Imperiul roman își întindia ocrotirea și asupra populațiunii sale dela nordul Dunării, menținând raportul său de „federali” cu popoarele barbare, care au venit după anul 274. Goșii, Hunii și Gepizii sunt federali ai imperiului roman.

Până în veacul al VII., când se așează Slavii la sudul Dunării și iau locul populațiunei romane, în decursul celor cinci veacuri, limba românească eră deplin formată, diferențiată ca limbă deosebită față de limbile surori neo-latine. Așa că unitatea limbei este naturală în dialectul daco și macedo-român. Despărțirea între Românii dela nordul Dunării și între Macedo-Români se începe numai în veacul al VII., când Slavii ocupând teritorul dela sudul Dunării în masse, elementul român a fost constrâns a se retrage spre sud, în provinciile Macedonia, Epir și Tesalia, dând naștere ramului macedo-român, a cărui limbă, până atunci unitară cu a Românilor dela nordul Dunării, sub influința populațiunii grecești și albaneze, a ajuns să se desvolte deosebit. O parte din populațiunea romană s'a retras spre apus, dând naștere ramului istro-român, a cărui limbă s'a diferențiat din acest timp ca dialect deosebit. O parte s'a retras la frații dela nordul Dunării, ducând cu sine particularități limbistice dela sud.

4. *Religiunea răsăriteană* a poporului românesc incontestabil s'a desvoliat la sudul Dunării, cum am văzut și în studiul nostru de până acum. Elementul românesc dela nordul Dunării, cum a trăit în cele dintâi cinci secole după cucerirea Daciei, în unitate teritorială cu frații săi dela sudul Dunării, în organizația bisericească a religiunii răsăritene a rămas și după așezarea Slavilor la sudul Dunării și după întemeierea statului bulgar și încreș-

ținarea acestora. Legăturile religioase dintre biserica răsăriteană și organizațiile Românilor dela nordul Dunării sunt dovedite până la întemeierea ierarhiei naționale după întemeierea principatelor.

Rămânerea statornică a Românilor în credința bisericeii răsăritene, pe lângă toate încercările de a fi căștigați pentru biserica occidentală, nu dovedește că Românii au trebuit să trăiască la sudul Dunării.

5. Netemeinicia argumentului întemeiat pe *lipsa de drepturi politice* a Românilor din Transilvania am văzut-o în studiul nostru de până acum. Lipsa de drepturi politice a putut fi constată numai pentru veacurile din urmă. Pentru primele veacuri ale cuceririi ungurești am văzut, că Românii și-au menținut situația lor deosebită, cu proprietatea, nobilimea, organizația națională, dreptul valachic cu ȣeranii ca apărători ai țării, fiind Românii factori de drept public ai statului ungar până în veacul al XVI. Privațiunea de drepturi politice a Românilor ardeleni s'a început numai în veacul al XVII.

IV. *Chestiunea continuității în studiul actual*, este cum am tractat-o în studiul nostru. În scurt se poate rezuma în următoarele:

Dacia ocupată de Romani a fost organizată ca provincie a imperiului. În scopul romanisării ea a fost colonisată cu elemente din deosebite părți ale imperiului, Romanii aduși aici vorbeau limba latină. Un element însemnat a putut fi o colonie însemnată de ȣerani din Italia, aflați de câteva vreme la sudul Dunării, cari trecând îndată după cucerire în Dacia, cu puterea lor expansivă au fost temelul elementului roman. Românii coloniști și cu Dacii autohtoni, rămași în număr destul de însemnat în urma războaielor, s'au amestecat, au intrat în legături de căsătorie și în urma influenței covârșitoare a elementului nou cele 2 elemente componente s'au romanizat, rezultând un popor nou, cu o limbă nouă.

La refragarea legiunilor și oficialității statului roman, elementul legat de așezarea din Dacia, a rămas în locuințele sale, stăruind în această rămânere în tot timpul trecerii popoarelor barbare.

Înființându-se la sudul Dunării Dacia Aureliană, locuită ca și întreagă regiunea dintre Dunăre și marea Adriatică tot de elemente romanizate, legătura dintre populațiunea dela nordul și sudul Dunării a rămas vie și efectivă, mai ales ca relații economice și religioase, până la așezarea Slavilor în masse la sudul

Dunării la începutul veacului al VII. Elementul roman a avut dar într'o durată de cinci veacuri unterioriu unitar și continuu, în care s'a dezvoltat limba română ca o unitate.

Prin așezarea Slavilor elentul roman a fost despărțit, continuitatea lui teritorială întreruptă. Populațiunea română dela sudul Dunării a fost constrânsă să cedeze populațiilor slave, superioare, ca număr, teritoriul ținut până la începutul veacului al VII., și a fost constrânsă să se retragă parte spre sud în Macedonia, Epir și Tesalia, în mijlocul unei populații grecești și albaneze, rezultând ramul macedo-român, parte spre vest către Adriatică, rezultând ramul istro-român, parte trecând Dunărea și așezându-se în teritoriul frașilor din Dacia Traiană, întărindu-se prin această admigrare la nordul Dunării elementul vechiu roman, care a câștigat dela noii veniți și unele particularități, mai ales de limbă, de ale Românilor frandasnubieni.

V. *Vederile principalilor apărători ai continuității.*

Să vedem pe scurt și care sunt principalele vederi ale apărătorilor continuității. Cităm după dl Onciul:

„*Iung*, plecând dela colonisațiunea și romanizarea Daciei Traiane, pentru a căror intensitate aduse probe din inscripțiuni și alte mărturii antice, arată imposibilitatea unei strămutări complete a număroasei populațiuni, ce vorbea limba română; cei rămași pe loc, mai ales poporul de jos și elementul autohton romanizat, sunt străbunii Daco-Românilor, iar Macedo-Românii sunt urmașii elementului roman și romanizat din dreapta Dunării“.

„*Piê* invocă în sprijinul continuității pe lângă mărturiile cronicarilor despre vechimea Românilor în Dacia, mai ales starea lor politică din evul mediu în regatul ungar unde ei se bucurau de oarecare autonomie națională, cu drept propriu românesc (jus valachicum), recunoscut din vechime, iar nu acordat prin privilegii, precum îl au naționalitățile imigrate. Pe teritoriul colonizațiunii romane mai intense, în partea sud-vestică a teritoriului daco-român, el constată la Români existența tipului roman (observat și de alți scriitori), o probă mai mult pentru continuitatea elementului roman în această parte“.

„*Tamm* cumpănind argumentele pro și contra, se declară pentru continuitate, în sprijinul căreia mai pune și faptul istoric al expansiunii românești din părțile muntoase și centrale ale Daciei în câmpia din răsărit de Carpați“.

„Xenopol stă mai ales pe baza rezultatelor lui Iung și Piț, la care mai adaugă în sprijinul continuității două argumente nouă : 1. din toponimie, arătând că în munții Daciei predomină nomenclatura românească, probă pentru vechimea Românilor în părțile muntoase ; 2 din elementele ungurești ale limbei române, cari sunt aceleași aproape la toți Daco-Românii, probă că în câmpia răsăriteană ei au venit din regatul ungar, de unde au adus aceste elemente“.

„Onciul, susținând continuitatea pe teritoriul colonizațiunii romane (Oltenia cu partea răsăriteană a Banatului și Transilvania), admite o admigrare din sudul Dunării, după așezarea Slavilor și Bulgarilor în părțile de miazănoapte ale Peninsulei Balcanice în secolul al VII., până atunci locuite de populațiune romanică. În unitate teritorială pe ambele maluri ale Dunării s'a format până atunci limba română cu cele trei dialecte principale, separate apoi prin invasiunea slavă, de cătră care vechea populațiune romanică s'a retras mai ales spre miază-zi, dar parte și spre miază noapte. Prin admigrarea din miază-zi se explică diferitele elemente de incontestabilă origine transdanubiană, cum și amestecul celor 8 dialecte ce se constată pe pământul Daciei, amestec urmat în așa mod, că pe teritoriul colonizațiunii romane mai intense s'a păstrat mai curat dialectul daco-român, pe când în celelalte părți se află unele particularități caracteristice de ale dialectelor transdanubiane (macedo-român și istro-român“).

„Dar nu această imigrare a dat ființă poporului român în Dacia Traiană, a cărui existență din timpul dominațiunii romane o dovedește toată tradiția istorică, ca și așezarea lui geografică. *Un popor imigrat pe nesimțite, care de-a dreptul să ocupe exact acelaș teritoriu, pe care înainte cu un mileniu îl părăsiseră străbunii săi ; care îndată să fie recunoscut, de către vecinii aflați, ca popor vechiu în țară, mei vechiu decât chiar ei înșiși ; care abia venit, să absoarbă pe un întins teritoriu și încă într'un stat organizat ca statul ungar neamuri de mult așezate, până atunci nedesnaționalizate de stăpânii lor și dintrodată să se ridice la o stare socială și politică precum cea a Românilor din Dacia ; acel popor al minunilor, istoria nu-l cunoaște, mintea noastră nu-l cuprinde“.* ¹⁾

¹⁾ Diaconovich, Enciclopedia Rom. vol. III. D. Onciul, Românii din Dacia Traiană până la întemeierea principatelor p. 796, 797, 801, 802. — Afară de acest studiu am utilizat încă la acest capitol studiul dlui Onciul din Conv. Liter, 1885 ; părțile relative din Istoria Rom. de Xenopol vol. I., și Istoria Rom. din Ardeal de N. Iorga vol. I.

C) Epoca a treia.

**Dela revoluția din 1821 până la încheierea unirei
Principatelor la 1866.**

**§. 91. Privire istorică. Revoluția Eteriei grecești. Revoluția
românească. Tudor Vladimirescu. Nouii domni pământeni.
Convenția dela Akerman. Pacea dela Adrianopol.**

Idea conducătoare a mișrilor luminate din cele 2 țări române la începutul acestei epoci eră de a scoate țara din decadența, în care a dus-o domnia Fanarioșilor. Bărbajii conducători în tot timpul acestor domnii au înaintat repezite reclamațiuni la Poartă, cerând înlăturarea instituirii Domnilor prin Poartă, care instituire eră o uzurpare a drepturilor de autonomie internă, garantate prin capitulațiunile închiate cu Turcia. Cereri de intervenție au fost înaintate și la cabinetele din Viena și Petersburg. Deșteptarea simțului național, prin mișcarea literară, începută la finea veacului al XVIII. în Transilvania, prin Samuil Clain († 1806), George Șincai († 1816) și Petru Maior († 1821), ideile răspândite de revoluțiunea franceză, apăsarea ne mai auzită a păturei țărănești, creiază la un loc o atmosferă pentru introducerea unei lumi nouă, care se schimbă fața lucrurilor de până atunci.

Începutul mișcării de prefacere s'a făcut prin revoluția așa numitei „eterii” grecești. Greci ajunși la situații înalte, în Constantinopol și Țările Române, inspirați de ideile timpului, visau reînțemeierea împărăției bizantine, desființate de turci la 1453, prin cucerirea Țarigradului. Întru realizarea acestui scop înființară la 1816 o societate națională „Eteria”. Membrii acestei societăți, în cap cu maiorul rus Alexandru Ipsilanti, ridicară în primăvara anului 1821 în Basarabia steagul revoluției, cu gândul de a pune mâna pe țările române, iar de aici a duce războiul de eliberare contra Turcilor, în înțelegere cu Bulgarii, Sârbii și Grecii.

Eteriștii trecură la Iași. Domnul Mihail Suțu se unī cu ei, De aici înaintară în Țara-Românească, unde domnul Alex. Suțu murise. Mișcarea aceasta eră streină de interesele românești, dar în afară de aceasta se manifestase cu mijloacele foarte josnice

față de țăranime. Ca ori ce acțiune și aceasta a provocat reacțiunea elementului românesc, în forma unei contra revoluțiuni.

Confrarevoluția începu ca mișcare țăărănească în ambele principate deodată. În Moldova câțiva boieri naționaliști răsculară țăranii în contra Grecilor, Domnul Mihailu Suțu fugi în Rusia, iar o locotenență domnească (căimăcămie) luă guvernul țării sub președinția mitropolitului Veniamin Costache. În Țara Românească se puse în capul mișcării Olteanul Tudor Vladimirescu, moșnean din Gorj, fost comandant de jandarmi (panduri). Acesta în înțelegere cu mai mulți boieri patrioți a răsculat țăranii din Oltenia și, cu o oaste de 5000 de oameni, a intrat în București, și a luat guvernul (Martie 1821) — Ipsilanti, capul eteriștilor, a vrut să-l atragă în partea revoluției grecești, dar Tudor i-a trimis răspunsul: „În Grecia e locul Grecilor, iar în Țara-Românească, al Românilor“. Revoluția începută ca mișcare țăărănească, avea de scop, pe lângă îndreptarea sorții țăranului, înlăturarea Grecilor dela conducerea țărilor române.

Turcii au intrat în principate pentru a restabili ordinea. Ipsilanti se refrase cu oștile sale spre Târgoviște, iar Tudor spre Pitești. Ipsilanti doria să scape cu ori ce preț de Tudor, care îi făcea aspre înputări pentru amestecul în conducerea țării. Se folosi de nemulțumirea pandurilor lui Tudor, pe cari îi pedepsia aspru pentru jafurile ce făceau, și folosindu-se de înșelăciune, îl prinse, îl aduse într-o noapte la Târgoviște și îl ucise. (27 Maiu 1821). Ipsilanti însă e urmărit de Turci, bătut, iar restul oamenilor lui împrăștiați. Principatele ajunseră sub ocupațiune turcească. Turcii săvârșiră cele mai neauzite jafuri și măceluri (Mai 1821 — Iunie 1822).

Boierii reformiști din Moldova în frunte cu Mitropolitul Veniamin Costachi au înaintat la Poartă petițiuni, prin care cereau:

1. înnoirea drepturilor acordate prin vechile capitulațiuni;
2. înlăturarea Grecilor din funcțiile țării;
3. scoaterea mănăstirilor din mâinile Grecilor și înapoierea lor în mâna clerul național;
4. regularea dărilor;
5. alegerea unui domn pământean.

Dorința din urmă se împlini fără greutate. Sultanul chemă la sine câte o deputație de boieri din fiecare țară și le ceru să recomande câte un candidat dintre boierii pământeni. Așa au

fost numiți de domni: în Țara-Românească Grigore Dim. Ghica (urmaș al foștilor domni Ghica dinainte de Fanarioși), în Moldova Ion Al. Sturza, cei dintâi domni pământenii după opoca Fanarioșilor. Deși au luptat cu mari greutăți, noii domni pământenii au îndepărtat pe Greci din dregătorii și din mănăstiri, au confiscat venitele mănăstirilor grecești, au desființat școlile grecești și au organizat învățământul românesc. În Moldova s'a încercat redactarea unui proiect de constituție, zis *cele 70 de ponturi*, cu reducerea privilegiilor boierești.

— Dar amestecul Rusiei a zădărnicit toate înoirile în baza drepturilor sale de protectorat, admise prin tratatul dela Cuciuc-Cainargi și cel dela București. Prin *Convenția dela Akerman* (1826), explicătoare a tratatului dela București, Poarta s'a îndatorat a păzi privilegiile acordate principatelor prin tratatele și hătișerifurile anterioare, a admis ca Domnii să fie aleși dintre pământenii de către Adunarea obștească și investiți de Poartă pe timp de 7 ani, înainte de acest termen nu puteau fi destituiți decât cu consimțământul Rusiei. S'a mai prevăzut ca Domnii împreună cu divanurile respective să ia măsuri grabnice pentru a face îmbunătățirile necesare, trecându-le într'un Regulament pentru fiecare țară, care să fie aplicat numai decât.

Dar nu s'a executat nimic, căci în 1828 a izbucnit un nou războiu între Ruși Turci. Domnii au fost alungați, Turcii au fost bătuți și constrânși a încheia *pacea dela Adrianopol* (Sept. 1829).

§. 92. Evoluția organizației principatelor. Regulamentul organic. Domniile regulamentare. Convenția dela Balta Liman (1849). Suprimarea dreptului de alegere a Domnilor și a Adunării.

Tratatul de pace dela Adrianopol (1829) este de mare importanță pentru dezvoltarea instituțiunilor de stat în cele două principate.

În acest tratat se prevedeau între altele:

- 1) alegerea domnilor *pe viață*;
- 2) dărâmarea celărilor turcești din stânga Dunării și înapoierea teritoriului lor țării;
- 3) fixarea tributului către Poartă și prohibirea de a impune alte sarcini în folosul Turciei;

4) recunoașterea protectoratului rusesc asupra celor două țări române;

5) recunoașterea regulamentelor de organizație ce Rușii vor face pe timpul ocupării militare a principatelor până ce Turcia va putea achita contribuția de războiu.

Ocupația rusească dinu dela începutul războiului început în anul 1828 până la anul 1834, când Turcii au plătit întreagă despăgubirea de războiu. În timpul ocupației principatele au fost guvernate de generalul *Kisselef* numit „Președinte deplin împuternicit al divanurilor Moldovei și Țării-Românești“. Eră un bărbat luminat, cu vederi înaintate.

În timpul acestei ocupații s'a întocmit *Regulamentul organic*, deosebit pentru fiecare principat.

În baza dispozițiilor din convenția dela Akerman (1826), întregite prin pacea dela Adrianopol (1829) s'a întrunit o comisiune pentru întocmirea regulamentului menit a înfăptui noua organizare de stat, după intențiunile puterii protectoare și a celei suverane. Proiectul pentru acest regulament a fost dat din partea puterii protectoare, care își realiza intențiunile ei în întocmirea proiectului.

Comisiunea eră compusă din boieri moldoveni și munteni sub președinția consilierului de stat Minciaky. Eră împărțită în două secțiuni, una a Munteniei, cealaltă a Moldovei. Lucrarea comisiunei terminată, ea a fost pusă spre desbatere obșteștilor Adunări, convocate în acest scop.

Regulamentul a fost pus în aplicare în Muntenia în luna Iulie 1831, în Moldova în Ianuarie 1832.

Regulamentul organic e prima constituție scrisă, pusă la baza organizării principatelor române. A rămas în vigoare până la introducerea statutului constituțional, dat de Congresul de Paris din 1858, iar dispozițiunile, cari nu sunt de ordine constituțională, au rămas în viață până la 1865, când s'au introdus noile legi dela 1864. Unele dispoziții de ordin administrativ, ca cele privitoare la-alinierea și înfrumșețarea străzilor, se aplică și azi.

Cu instituțiile de stat, dezvoltate de Regulamentul organic, ne vom ocupa deosebit.

În Regulamentul organic se stabilește *libertatea comerțului* ca principiu conducător în circulația internă, cu excepțiunea ar-

ticolelor de prima necesitate în caz de foamete. Se regulează căile de comunicație. Se iau *măsuri sanitare* pentru a împiedeca intrarea și răspândirea în țară a boalelor infecțioase (coleră, ciumă). Se dau reguli pentru numirea și înaintarea funcționarilor în serviciile publice. Un capitol deosebit e consacrat pentru organizația armatei.

Apreciind regulamentul organic dl Dissescu spune: „Regulamentul organic e primul pas spre regimul constituțional parlamentar de azi; în el găsim, negreșit cu restricțiuni, mai toate principiile din Constituțiunea actuală: separațiunea puterilor, reprezentarea națională cu dreptul de a vota impozitele și bugetul, începuturi de descentralizare, independența magistraturii și altele.“ (Drept const. ed. III pag. 360).

De fapt regulamentul organic este una dintre cele mai însemnate lucrări juridice de organizare a statului, cuprinzând într'un singur codice normele privitoare la administrație, guvernare, organizație judecătorească și procedură.¹⁾

După evacuarea principatelor din partea oștilor rusești, ambele „curți“ se învoiră a „numi numai pentru astă dată“ pe domni pe 7 ani. În scaunul Țării-Românești ajunse Domn Alexandru D. Ghica (frate cu precedentul domn), iar în Moldova învâșatul boieriu Mihail Sturza. După expirarea termenului de 7 ani *au fost aleși pentru prima oară, dela epoca domniei Fanarioților*, în Țara-Românească George Bibescu, unul dintre cei mai culți boieri, iar în Moldova tot fostul domn Mihail Sturza. Aceste domnii, sub puterea Regulamentului organic se numesc *domnii regulamentare*.

Sub acești Domni s'a făcut un pas spre unire prin *desființarea vămilor* între cele 2 principate (1846). Ambii domnitori, oameni învățați și spirite luminate, au introdus reforme folositoare, între altele: desrobirea ȡiganilor de pe moșiile episcopilor și mănăstirilor, îmbunătățiri economice și administrative, înființarea de școli primare, secundare și speciale.

În timpul acestor Domni s'au înființat cele dintâi școli superioare, din care s'au dezvoltat universitățile de azi. La București pe lângă colegiul național dela Sf. Sava s'au introdus cursuri

¹⁾ Dispozițiile Regulamentului org., relative la organizația judecătorească și procedură, sunt publicate în Hamangiu op. cit. pag. 244—288.

superioare de drept, filosofie și literatură, matematici și științe. La Iași s'a înființat pentru „învățăturile înalte“ Academia Mihăileana (1835), numită astfel după numele Domnului Mihail Sturza. Aici s'au ținut cele dintâi cursuri superioare.

Reformele, dorite în ambe principatele de oamenii conducătorii pentru dezvoltarea așezămintelor țării, întâmpinau pledeci la puterea protectoare, care exercita ingerențe în sens reacționar. Astfel s'a dezvoltat un curent puternic în contra protectoratului rusesc și în contra Regulamentului organic în baza căruia Rusia puneă piedeci la dezvoltarea constituțională a principatelor. Protecțiunea rusească ajunsese mai apăsătoare decât suzeranitatea turcească.

Revoluția anului 1848 a produs o mișcare revoluționară și în principate.

În Moldova mișcarea începu la 27 Martie cu o adunare publică ținută la Iași, care înaintă Domnului un memoriu cu cererile naționale de reforme. Domnul Mihail Sturza le refuză și arestă pe capii mișcării. În Țara-Românească un comitet revoluționar întocmi un proiect de constituțiune, după idelle republicane din Franția, pe care le înaintă prin o deputațiune Domnului, în ziua de 11 Iunie, spre semnare. Bibescu o semnă, dar după 2 zile abdică, neavând curajul a se împotrivi nici Rusiei, nici revoluției.

Rusia ceru intervenția Porții, ale cărei oștiri intrară în București spre a face ordine. Românii s'au apărat, dar a intervenit și Rusia. Armatele ambelor puteri înăbușiră revoluția. Capii mișcării revoluționare se refugiară în Apus.

Rusia și Turcia încheiară acum convenția dela *Balta-Liman* (1 Mai 1849) și introduc schimbări în organizarea principatelor. În locul *alegerii* domnului pe viață se introduce din nou *numirea pe 7 ani*, domnii — „înalți funcționari“ — să nu mai fie aleși de țară, ci numiți de ambele Puteri. Obșteasca adunare e întocmită în mod provizoriu prin un divan compus din „boierii cei mai vrednici de încredere“ și din membrii înaltului cler, numiți de Domni, cu atribuțiunile de a vota impozitele și a examina bugetul.

Țările au fost ocupate de trupe în egal număr rusești și turcești, având a se micșora pe măsură ce liniștea se va restabili deplin. Doi *comisari extraordinari*, un Rus și un Turc, au fost puși să supravegheze pe Domni.

Pentru ultima dată cele 2 Puteri au numit Domnii, în Moldova pe Grigore Ghica, în Țara-Românească pe Barbu Știrbei. Ocupațiunea comună a celor 2 Puteri a ținut până la 1851, când armata a fost retrasă, luând Domnii răspunderea pentru ordine.

Dar la 1853 Rusia ocupă din nou principatele, izbucnind războiul Crimeii, pe chestiunea locurilor sfinte și a moștenirii în Țurcia europeană. Domnii alungați se refugiază la Viena. În 1854 Rușii se refrag din principate, fiind atacați la Sevastopol, iar în locul lor intră oștirile Austriei, care rămase neutră. Cu intrarea Austriei în principate se întorc și Domnii. Rușii perzând războiul, se încheie *tratatul de Paris* (Martie 1856).

§. 93. **Tratatul de Paris. Divanurile ad-hoc.** **Dorințele privitoare la organizarea principatelor.** **Convenția de Paris.**

Tratatul de Paris (1856) conține privitor la țările române următoarele dispoziții:

1. Protectoratul rusesc se desființează, principatele se pun sub garanția colectivă a celor 7 puteri întrunite în Congres: Anglia, Austria, Franța, Prusia, Rusia, Sardinia și Turcia;

2. Autonomia principatelor se va respecta, menținându-se suzeranitatea Turciei;

3. Se deslipește dela Basarabia rusască partea sudică, județele Bolgrad, Ismail și Cahul și se restituie Moldovei;

4. Se admite libertatea navigațiunei pe Dunăre sub supravegbiarea unei comisii europene;

5. Privitor la orgazarea definitivă a principatelor să se convoace în fiecare principat un *divan ad hoc*, care să se pronunțe asupra dorinței principatelor.

Expirând termenul de domnie al celor 2 domni numiți în 1849, în locul lor se numără *caimacami* (Alexandru D. Ghica, fostul domn, în Țara Românească și Teodor Balș, apoi Nic. Vogoride în Moldova). Sub guvernarea caimacamiilor s'au făcut alegerile pentru divanuri.

Divanurile ad-hoc se deschiseră în Sept. 1857. Ele au votat ca *cele dintâi dorințe nationale* (7 Oct. Moldova, 9 Oct. Țara Românească) următoarele 4 puncte:

1. Respectarea autonomiei principatelor conform capitulaţiunilor încheiate cu Turcia şi neutralitatea teritoriului lor ;

2. Unirea Țării-Româneşti cu Moldova într'un singur stat sub numele de „România“ ;

3. Principe străin, cu moştenirea tronului, ales dintr'o dinastie domnitoare europeană, moştenitorii principelui să fie crescuţi în religia Țării ;

4. Guvern constituţional cu o adunare obştească, în care să fie reprezentate interesele generale ale naţiunii.

După rostirea divanurilor, congresul dela Paris se întruni din nou. După lungi discuţii se încheieă *Convenţia dela Paris*, (7/19 Aug. 1858), prin care se norma organizaţia nouă a Principatelor române, admiţându-se următoarele :

1. Țările române vor purta titlul de „Principatele-Unite ale Moldovei şi Valachiei“, fiecare cu guvernul şi Adunarea sa proprie (aleasă după normele electorale ale convenţiei pe câte 7 ani).

2. *Ca instituţiuni comune* s'au admis : a) o *Comisiune centrală* cu reşedinţa în Focşani, compusă din 9 Moldoveni şi 9 Munteni, care va pregăti legile de interes comun ; b) *Curte de casaţie* tot la Focşani ; c) *uniunea monetară* cu unitatea de măsuri ; d) *uniunea vamală* ; e) *uniunea postală şi telegrafică* ; f) *organizarea identică a miliţiilor*.

3. Pentru organizaţia internă se admise constituţionalismul liberal, desfiinţarea privilegiilor, egalitatea completă a Românilor, libertatea individuală, desfiinţarea clăcii şi revizuirea legilor privitoare la raportul dintre proprietari şi ȧerani.

4. Domnitorul avea să fie ales pe viaţă de adunarea fiecărui principat, însă numai dintre pământeni, fiind eligibil „un fiu de un tată născut Moldovan sau Muntean“.

Convenţia nu a prevăzut, ca domnul ales să fie altul pentru fiecare principat, aşa că alegerea uneia şi aceleiaşi persoane, fie moldovean, fie muntean, în amândouă principatele, nu eră esclusă, „expressis verbis“.

Beneficiind de acest echivoc, Adunările pentru alegerea domnilor, au convenit într'o singură persoană, alegând de Domn la 5 Ianuarie 1859 Adunarea Moldovei, la 24 Ianuarie adunarea Țării-Româneşti pe colonelul Alexandru Ion Cuza.

Prin această îndoită alegere s'a înfăptuit unul dintre vechile postulate ale Țărilor române, iar istoria lor întră într'o nouă faşă.

§. 94 Alegerea Domnului. Puterile lui. Separațiunea puterilor.

Am văzut, că în timpul domniilor fanariote statele române își perdură dreptul de a alege Domnii, fiind acest drept al suveranității interne confiscat de puterea suzerană. Convențiunea dela Akerman (1826) a obligat pe puterea suzerană de a respecta drepturile principatelor determinate în capitulațiuni, între aceste și dreptul de a-și alege Domnul.

Regulamentul organic în cap. I. fixează normele pentru alegerea Domnului. El decretează, că *așezământul dela Akerman întărind „dritul ce au boerii dinpreună cu obșteasca voință a lăcuiitorilor” de a alege pe Domni, alegerile se vor face de obșteasca adunare extraordinară care se va întruni la capitala fiecărui principat.*

Această adunare e compusă în Muntenia din 190, în Moldova din 132 electori, din cari fac parte Mitropolitul ca președinte, episcopii, boierii de rangul întâiu, boieri de rangul al doilea (înșirați după categorii) și deputați aleși de județe și de ai corporațiunilor orășenești. (art. 2—47) Domnul trebuia să fie ales dintre boierii țării și să aibă 40 ani împliniți.

Vârsta membrilor obșteștei adunări electoare e fixată în 30 ani: Boierii de întâiul rang, ca să poată fi membri, trebuie să fie născuți Români și așezați în țară, boierii de al doilea rang, pe lângă aceasta trebuie să fie stăpâni de o moșie cu locuitori. Asemenea și deputații județelor trebuie să fie boieri și stăpâni de o moșie. Deputații corporațiilor trebuie să fie Români, nesupuși la nici o protecție străină, și stăpâni în orașul unde se vor alege de imobile în preț de 5000 Lei.

După Regul. org. „Domnul se orânduiește pentru toată viața lui; el trebuie să aibă vârstă de 40 de ani deplin, să fie din familie, a căreia nobilitate să se suie cel puțin la moșul său, și a căruia naturalizație, potrivită cu obiceiurile țării, să înceapă dela tatăl său. El se va alege numai dintre boierii cei mai des- toinici, și cari vor avea rangurile (în Țara Românească) de Ban, de Vornic de Țara de sus, sau de Țara de jos, de al 3 lea sau al 4 lea vornic, de Logofăt de Țara de sus sau Țara de jos, sau carii (după punerea în lucrare a Regul.) vor avea rangurile Miniștrilor, deși nu se vor afla în slujbă. Către aceasta feciorul cel

mai mare al Domnului, care, pe vremea morții, lepădării sau scoaterii din domnie a tatălui său, se va afla în legiuită vârstă după copriinderea pravilei pământului, va fi primit în numărul candidaților pentru domnie, păzându-se însă și cătră dânsul și celelalte formalități, care se cer pentru adevărarea celor mai multe glasuri și pentru a se face alegerea sa după lege.“

Prezidentul adunării e Metropolitul, secretari marele vornic și marele logofăt. Impreună vor cerceta mandatele, pe care aflându-le în ordine le verifică și compun „catastihul“ membrilor.

Mitropolitul cu toți membri intră în biserică, slujește liturgia și ia dela membri următorul jurământ: „Jur, că la alegerea ce voi face nu voi fi amăgit de către vr'un interes în parte, sau de vre-o îmbulzire streină, nici de vre-o altă cugetare, ci binele și fericirea obștei îmi va fi cel dintâiu scopos.“

Alegerea se face prin votare cu bile, deosebit pentru fiecare candidat. Cel ce a întrunit majoritatea se declară ales. Membrii adunării semnează hârtia („Arz-Mahzarul) către Poartă, prin care se cere întărirea, cum și o notă oficială prin care se înștiințează Curții ocrotitoare, alegerea Domnului.

Domnul își ocupă scaunul numai după întărire. Ceremonialul suirii în scaun și a ungerii Domnului se face după vechiul obicei din condicele divanului, în biserică. Domnul depune următorul jurământ: „Jur în numele sfintei Troițe să păzesc întocmai și nestrămutat pravilele și legiuirile Principatului (Valahia, Moldova) după regulamentul cel întocmit, și să fac a se păzi și a se ținea întru toate virtutea lor.“

În timpul vacanței de domnie se însărcinează cu „vremelnica ocârmuire“ 3 caimacamî, cari după lege sunt: prezidentul înaltului divan, Ministrul treburilor din lăuntru și marele Logofăt sau Ministrul dreptății.

La suirea în scaun a domnului întărit, caimacamii dau samă despre ocârmuirea lor.

Puterile Statului, întrunite în mâna Domnului, cum am văzut în primele veacuri de existență a statelor române (vezi § 48) se separă prin dispozițiile Regulamentului organic, luând de bază constituțiile moderne, întemeiate pe doctrina separațiunii puterilor în stat. Deși trecerea dela puterea absolutistă, concentrată în mâna Domnului, nu e decretată în termeni destul de preciși, tofusi îm-

părşirea puterii suverane a statului cu adunarea generală a boierilor, se face prin Regul. org. Asemenea se face şi separaţiunea puterii judecătoreşti, trecând în mâna instanţelor judecătoreşti înfiinţate, cum vom vedea mai târziu, ocupându-ne de organizaţia justiţiei. Tot prin Regul. org. se face şi separaţiunea puterii legiuitoare de puterea executivă.

„Toate isvoadele de Pravile şi Regulamenteuri noue” (*normele generale: legi şi regulamente*) „trebuie să se dea în cercetarea obicinuitei obşteşti Adunări” (art. 55) „Chibsuirile obicinuitei obşteşti Adunări numai atunci vor avea putere de pravilă, când se vor întări de Domn, care slobod este de a nu le întări fără să-şi dea cuvântul pentru ce nu le întăreşte; dar şi Domnul nu va avea cădere să facă de sine-şi schimbări de asemenea chibsuiri” (art. 49).¹⁾ — Iată cele dintâi norme constituţionale, care împărţesc Puterea legiuitoare între Domn şi Adunare, dând Domnului puterea de sancţionare, cu drept de respingere (veto), fără a putea schimba hotărârile, ci numai ale trimise unei noi chibsuiri.

Domnului îi rămâne dreptul de a executa legile şi regulamentele — „*poruncile domneşti*, care se dau spre a se pune în lucrare cele în fiinţă pravili.” Asemenea dreptul de a guverna şi administra statul — „*stăpânitoarea putere*, dată Domnului după vechile întocmiri şi obiceiuri ale ţării, şi care putere priveşte la *păzirea bunei orânduiei* şi la *liniştea publicului*.”

Domnul are dreptul de a convoca Adunarea şi a-o dizolva. — „Domnul este îndatorat să-o strângă pe fieşcare an la întâiu Decembrie.” — „Către aceasta el o poate strânge şi peste obicinuita vreme la întâmplare de foarte mari trebuinţe.” — „Întâmplându-se răscoală sau vre-o mare turburare şi neorânduială între mădularile obicinuitei obşteşti Adunări, Domnul va putea să precurmeze strângerea ei.”

Puterea judecătorească se separă de puterea Domnului, dar totodată şi de puterea legiuitoare şi cea executivă. Domnul numeşte judecătorii şi supraveghează prin mijlocirea ministrului dreptăţii activitatea lor. — „Obicnuita obştească Adunare nu va fi însărcinată de acum înainte şi cuviinţe judecătoreşti; fiindcă acestea, pentru vremea viitoare, se vor da asupra unui osebit Divan, sau asupra unei înalte Curţi.”

¹⁾ Citarea acestor texte e după Reg. org. al Ţării Româneşti.

§. 95. Adunarea legiuitoare (obiceiuita obștească Adunare).

Afară de Adunarea electoare a Domnului, care avea o singură atribuțiune, după a cărei terminare eră disolvată, Regul. org. introduce obiceiuita obștească Adunare, deși cu mult mai restrânsă ca număr al boierilor ce o constituiau, dar cu atribuțiuni de legislațiune. Atribuțiile ei se estind și la oarecari afaceri mai importante de guvernare, cum se va vedea mai jos, dar într'o definițiune generală e făcută și supraveghetoare a bunăstării întregului organism social, constituit în stat. — „Cu un cuvânt, această Adunare va urma a fi, ca și mai înainte, și după praviile cele temeinice ale pământului, *păzitor dreptăților și pricinilor fericirii compatrioților săi.*”

Adunarea generală ordinară e compusă din 34 membri în *Moldova*, cari sub președinția Mitropolitului sunt: cei 2 episcopi, 16 boieri mari (cu rang începând dela mare logofăt până la ban), domiciliați în Iași, 16 deputați din provincie, aleși câte unul de fiecare județ, dintre proprietarii de pământ, boieri, fii de boier, cu purtare bună, din acelaș județ.

Adunarea din *Muntenia* eră compusă din 42 membri, tot după aceleași principii.

Mitropolitul și episcopii sunt membri de drept ai adunării, ceilalți sunt aleși pe 5 ani, după regulele stabilite. Cei aleși nu pot fi și funcționari ai statului.

Hotărârile adunării sunt supuse domnului spre întărire, ele au putere de lege numai dacă obțin această întărire (*sancțiune*). Domnul are drept de a le sancționa, sau a refuza sancționarea. Nu le poate modifica, ci le poate trimite adunării spre o nouă deliberare.

Ședințele se pot ține numai dacă sunt prezenți cel puțin $\frac{2}{3}$ din membri. Hotărârile se aduc cu majoritate de voturi și se trec în proces verbal.

Adunările generale ordinare (obiceiuita obștească Adunare) se convoacă în fiecare an la 1 Decembrie în sesiunea de 2 luni, care poate fi prelungită de Domn. Acesta poate convoca și adunare extraordinară.

Atribuțiunile adunării sunt:

a) controlul socotelilor asupra cheltuielilor și venitelor statului, cum și a așezămintelor de utilitate publică și binefacere;

b) încuviințarea de impozite asupra contribuabililor pentru acoperirea cheltuielilor statului, după normele fixate pentru administrarea finanțelor.

c) de a espune, prin anafore adresate Domnului, plângerile și dorințele țării, și în caz de lipsă a le aduce la cunoștința celor 2 curți, indicând mijloacele de remediere;

d) discușiunea tuturor proiectelor de lege sau regulamente noi, cari trec peste limitele unei simple ordonanțe de executare a Domnului pentru executarea legilor existente;

e) de a judeca utilitatea tuturor măsurilor referitoare la siguranța statului, cari reclamă cheltuieli sau dispoziții legislative;

f) a lua toate dispozițiile pentru înaintarea economică a țării și pentru îngrijirea generală a ei, fiind adunarea în înțelesul legilor fundamentale păzitorul drepturilor și promovătorul bunăstării concetățenilor.

Modificări în dispozițiile Regulamentului organic și impozite extraordinare se pot face numai cu asentimentul prealabil al celor două Puteri (suzerană și protectoare).

Ori ce acte și decisiuni ale adunării sau ale Domnului, contrare cu privilegiile principatelor și cu hățișerifurile, stipulate în favoarea sa sau a celor 2 Puteri, sunt privite de nule și neavente.

Domnul poate proroga adunarea în caz de împotrivire și raportând celor 2 Curți a cere autorizație de a convoca o altă adunare.

Atribuțiunile adunării nu pot împedeca exercițiul puterii Domnului pentru administrația țării și conservarea ordinei și liniștei publice, puterea executivă — „stăpânitoarea putere dată Domnului.“

§. 96. Diregătoriile statului. Înființarea departamentelor.

Sfatul administrativ. Marele sfat al ministrilor.

În epoca următoare înființării principatelor, toată puterea țării fiind concentrată în mâinile Domnului, stăpân „a toată țara“, el întrupa statul, a cărui concepțiune nu se dezvoltase în înțelesul de azi. Domnul ca stăpân a toată țara, eră stăpân și a vieții publice, care eră identică cu a Domnului, și al tuturor diregătorilor. În cursul veacurilor concepțiunea situației înalte a Dom-

nului, întocmai ca și concepțiunea statului evoluase, apropiindu-se de concepțiunea modernă. În Regul. organic aflăm fixată această evoluțiune în conformitate cu concepțiunea veacului al XIX.

Statul nu mai este întrupat prin Domn, stăpân a toată țara, ci statul este organizația cea mai înaltă a neamului românesc din cele 2 principate, organizat în 2 state. Regul. org. are prevederi pentru cheltuielile statului. Se face deosebire între gospodăria Domnului și a Statului. Domnul are cel mai înalt „post” în stat, fiind îngrijit de cheltuielile lui prin lista civilă. — „Lista civilă a Domnului, adică banii ce i se dau pe an pentru toate cheltuielile postului de Domn, a familiei sale și a toatei Curții Sale, ne mai putând Domnul de acum înainte să ia pe samă-i vre-o ramură de venituri, nici să ceară dela nimenea vre-o dare în bani sau în natură sub ori ce fel de numire va fi”.¹⁾

Direcții Domnului din epocile anterioare sunt acum direcții Statului. Lefile tuturor direcțiilor și slujitorilor sunt plătit de stat. Fiind funcționarii statului, salarizați de stat nu mai pot să aibă beneficii dela particularii, pe cari îi servesc. Se deosebesc slujitorii Domnului de slujitorii statului.

Pentru a se pune o ordine în funcționarea direcțiilor se înființează, în locul direcțiilor de mai înainte ai Domnului, departamente ministeriale ale statului. Afacerile publice nu mai au să le resolve funcționarii domnești, ci direcții și slujitorii statului.

Departamentele înființate de Regul. org. sunt:

1. Departamentul treburilor din lăuntru,
2. „ finanțelor,
3. „ justiției,
4. „ al Marelui Postelnicii.

În fruntea fiecărui departament este direcția numită *ministru*.

Ministrul treburilor din lăuntru este însărcinat „cu toată cărmuirea cea din lăuntru a principatului.” *Cărmuitorii de județe* sunt așezați sub poruncile sale. Vor primi porunci și dela ceilalți miniștri pentru toate câte privesc departamentul lor.

Ministrul de interne are: cărmuirea polițiilor (liniște, siguranță), municipalităților, privilegierea bunăstării drumurilor, a privighia pentru hrana locuitorilor, de sănătatea publică în lăuntru

¹⁾ Suma listei civile a fost stabilită în Regul. org. în Țara Românească în 1,200.000 Lei.

țării și de carantine, a îngriji ca cei însărcinați cu poștele să împlinească obligamentele. Îngrijește așezarea impozitelor (facerea catagrafiilor). La încetarea domniei e membru al „vremelnicei cârmui” (guvernul provizoriu).

Departamentul finanțelor are în cap pe *vistierul* „Căderile vistierului nu se vor întinde de acum înainte peste ceea-ce privește la cârmuirea vistieriei și la dezvoltarea comerțului. El va îngriji și va asigura, ca toate veniturile statului să între în vistierie, și va plăti banii, pentru care va avea prăvilnică voe și slobozenie.”

Toți sameșii (diregători financiari în județe) s’au așezat sub poruncile vistierului.

Departamentul justiției are în cap pe *marele logofăt* ca *ministru al dreptății*. Prin mijlocirea ministrului său al dreptății „Domnul va priveghia strajnic asupra judecătorilor... ca buna rânduială în pricinile ce se caută întrânsele, urmarea întru ale judecăților, precum și hotărârile lor, să fie întocmai după copriinderea regulamenturilor și a prăvililor celor orânduite. Marele Logofăt va îngriji a aduna toate trebuincioasele științe, va merge însuși spre cercetare pe la toate judecătoriile, cum și la înaltul Divan, și va putea a se afla față, de va fi trebuință, la adunările lor.”

Departamentul Marei Postelnicii are în cap pe *marele postelnic*. El „este șeful cancelariei Domnului, atât pentru trebile din lăuntru, cât și pentru cele din afară; așadar prin mijlocirea lui se vor face cunoscute către deosebitele departamente, cum și către obicinuita obștească Adunare, toate decreturile Domnului.”

Sfatul administrativ eră compus din: ministrul de interne, de finanțe și marele postelnic. Președinte ministrul de interne (tot odată mare dvornic). „Toate pricinile de trebuință, ce vor privi la trebile curgătoare din lăuntru, la finanțe și la comerț, se vor cerceta de către acest sfat, și hotărârile ce vor face după temeiurile acestui regulament, întărindu-se de domn, se vor pune în lucrare, dacă va fi neunire la socotința sfatului, atunci se va adresa cu al său raport către Domn, și Domnul va hotărî pricina, dând poruncă în scris.”

Membrii se adună de 2 ori pe săptămână, în cazuri urgente și de altă dată.

Fiecare membru pentru departamentul său „va aduna temeinice științe asupra stării satelor și a pricinilor norocirii sau ticăloșiei lor. Dacă vr’un proprietar sau arendaș va năpăstui pe

săteni, statul administrativ va înștiința pe Domn spre a lua la asemenea întâmplări măsuri de proprieire“.

Marele sfat al Ministrilor eră compus, afară de cei 3 membri al sfatului administrativ, și din logofătul dreptății, logofătul pricinilor bisericești, spătarul și postelnicul. Se sfătuia sub președinția Domnului, de câte ori Domnul socotia de trebuință a se sfătui cu ministrii săi „asupra vre-unei folositoare măsuri administrative, asupra vre-unei întocmiri ce ar trebui să se facă.“

Se organizează departamentele celor 3 șefi ai administrației, a ministrului de interne și de finanțe câte cu 3 secțiuni, iar a marelui postelnic cu 2.

Pentru ministrul de interne s'a înființat o tipografie, care să publice un buletin, pentru a se aduce la cunoștința publică actele guvernului, înaintarea, numirea funcționarilor, atât ale desprăjmintelor ministeriale, cât și a instanțelor de justiție.

§. 97. Evoluția organizației teritoriale. Ținuturi, județe, ocoale, plăși. Sate. Orașe.

În organizația teritorială a țărilor române nu găsim schimbări mari față de trecut. Circumscripțiile teritoriale în epoca Regulamentului organic au tot aceleași denumiri. În Țara Românească *județele*, în Moldova *ținuturile*, divizate în *occoale*.

Funcționarul din capul județelor și a ținuturilor (*cârmuitorii* de județe, ținături) e tot *ispravnicul*, dar numai câte unul. Ei sunt numiți de Domnul, la cererea ministrului treburilor din lăuntru. În urma separațiunei puterii judecătorești de puterea executivă, atribuțiunile judecătorești ale ispravnicilor au trecut asupra instanțelor nou înființate. Ei rămân numai organe administrative, subordonate ministrului de interne, dar având a împlini și poruncile celorlalți conducători de departamente.

Dela aplicarea Regul. org. se introduc arhivele pe lângă ispravnicii pentru păstrarea hârtiilor oficiale.

Pentru încasarea impozitelor s'au menținut în județe și ținuturi *sameșii*, subordonați de-a dreptul vistierului.

Denumirea de ispravnic s'a menținut până la 1864, când el ia numele de *prefect*, în urma noii legi pentru organizarea județelor, aceleași pentru întreagă România, unită din cele două principate.

În capul *ocolului* în Moldova, plasei în Țara Românească, se găsește funcționarul numit *privighetor* în Moldova, *subcârmuitor de plasă* în Țara Românească (mai târziu subprefect), ales de obștia ocolului, dintre notabili pe 3 ani și înțărît de ministrul de interne. El trebuia să locuiască în teritoriul ocolului. Eră sub ordinele directe ale ispravnicului.

În capul satului e funcționarul cunoscut după veacul XVII. *vornic*, numit și vornicel. Regul. org. dă drept obștiei satului de a alege pe vornic (primarul de mai târziu). Drept de alegere aveau locuitorii satului, trecuți în cislă ca plătitori de bir. Atribuțiunile judecătorești trec asupra judefului sătesc nou înființat.

Orașele încă au trecut prin schimbări în urma Regul. org. Ca principiu de organizare se pune tot *autonomia*. — „Stăpânirea socolind, că îngrijirea pentru toate cele ce privesc la buna fericire a unui oraș nu poate fi mai bine încredințată decât acelorora, care mai cu osebire se folosesc din frânsa, ...au socotit să le dăruiască drepturi de a-și chivernisi *ale lor interesuri* prin *sfaturi orășenești*, alcătuite de mădulari *alese de către însuși lăcuitorii acestor orașe*, rămânând întru a stăpânirii îngrijire, ca mădulariile fiecărui stat să-și păzească datorii lor“.

Administrația orășenească s'a divizat în secția *gospodărească* sub îngrijirea statului orășenesc, și secția *polițienească* sub ordinele *polițmaistrului*, subordonat de-a dreptul *ispravnicului* județian (pe ținut.)

În Regul. org. se prevăd norme pentru venite, cheltuielile, socotele și o administrație pe baze moderne, în urma cărora orașele din principate au dovedit un însemnat progres față de trecut,

Vechile denumiri ale funcționarilor vechi *soltuz* și *pârgari* dispar după Regul. org.

§. 98. Evoluția organizației financiare.

Vistieria statului. Dări. Vămi și alte venituri.

Vistierul nu mai este funcționarul Domnului, ci al statului. El are cârmuirea vistieriei statului. El îngrijește și asigură, ca toate veniturile statului se între în vistierie, de unde plătește cheltuielile încuvințate ale statului.

Regul. org. introduce în administrarea financiară *budgetul*

și *socoteala anuală*, care se încuvințează de obșteasca Adunare, reformează *sistemul dărilor* și introduce *contabilitatea publică*.

Organizația financiară are în cap pe *vistierul*, căruia îi sunt subordonați *sameșii*, câte unul în fiecare județ (jnut), aceștia ajutați la strângerea contribuțiilor de funcționarii de plasă (ocol), *subtcârmuitori (privighetori)*, cari strâng dările incassate dela locuitorii satelor de *vornici* (în orașe dela casier), ajutați de *dajdieri*, și le varsă sameșului. Acesta le varsă în vistieria țării.

Plătitorii ai contribuțiilor către stat au rămas și mai departe *clasele sociale neprivilegiate* („care nu vor avea vre-un drept de apărare de dajdie“): *plugarii, muncitorii, orășenii, meseriașii și negustorii, tiganii statului, mazâlii*.

S'au desființat tot felul de *impozite* și *prestațiuni vechi*, fie în bani, fie în natură, atât către stat, cât și către singuraticii di-regători. *Vămile* ce se luau dela vânzările făcute în țară (dijmăritul, tutunăritul, vinăriciul și oieritul pământenilor, dările ce se făceau pe seama mănăstirilor, spitalurilor, orfanotrofiei, casei podurilor, precum și a cutiei obștiilor, milile de tot felul, cheltuielile satelor pentru poposirile slujbașilor săpânirii).

S'au desființat *scutirile de dajde* ale scutelnicilor și poslușnicilor, iar Domnul în viitor nu are dreptul a mai da nici o scutire de impozite. Hrisoavele, prin care se da drept unor familii, de a lua *vamă pe moșiile lor*, sau pe ale altora, s'au desființat pentru totdeauna. -

În locul impozitelor vechi s'a introdus *dajdia personală* (capitalie) de 30 Lei la an pe fiecare familie (din categoriile celor supuși la dare), iar pentru meseriașii și negustorii așezați în corporații *patenta* (meseriașii cl. I. 90 Lei, cl. II. 50 Lei, negustorii cl. I. 240, II. 120, III. 60 Lei anual).

Alte venituri ale statului sunt din: *ocne* (date în exploatare prin contract), *vămi* (externe, incassarea dată în arendă, sau incassate de ocârmuire), *domeniile statului*.

O măsură interesantă conține Regul. org. privitor la mărirea capitației de 30 Lei, fiind luat dreptul Domnului și al Obșteștei Adunări „să adauge sau să scază hotărâitul preț al acestei cantități pentru ori ce pricină va fi.”

Conscrierea și așezarea impozitelor se făcea pe 7 ani. Toți locuitorii unui sat erau răspunzători solidar pentru totalul impozitului așezat pe sat.

§. 99. Evoluția organizației judecătorești.

Am văzut că prin Regul. org. s'a făcut separarea puterii judecătorești de puterea executivă, și de cea legiuitoare. Domnul are puterea de a numi judecătorii și a „priveghia strașnic asupra judecătorilor“.¹⁾

În capul organizației judecătorești e pus marele logofăt, ca ministru al dreptății, dar fără a face parte din sfatul administrativ, având de a se ocupa exclusiv cu organizația judecătorească, făcându-i-se de datorie a inspecționa în persoană instanțele — „va merge însuși spre cercetare pe la toate judecătoriile, cum și la înaltul Divan“. — El va înștiința pe Domn pentru cinovnicii ce se vor depărta de datoriile dregătoriei lor, și îi va recomanda pe cei ce se vor arăta mai cu deosebire printr'o bună și lăudată purtare“.

Hotărârile înaltului divan se aduc prin logofăt la cunoștința Domnului care dă poruncă a se pune în lucrare. În pricini criminale ori ce hotărâre a înaltului divan se supune întăririi Domnului.

Prin Regul. org. se sistematizează instanțele judecătorești și se precizează procedura. Se introduce autoritatea lucrului judecat (rex judicata) — „judecățile... se vor socoti săvârșite pentru totdeauna, fără să poată vr'una din prigonitoarele părți în nici într'o vreme, nici în domnia Domnului, ce se află în scaun, nici într'u a moștenitorilor săi, să ceară a se judeca sau a se cerceta judecata sa de isnoavă“.

Organizația judecătorească este:

instanța I:

- a) *judecătoriile județelor* (tribunale pe la ținuturi în Moldova), care judecă toate pricinile civile, comerciale și penale;
- b) *judecătoriile (județele) sătești* pentru săteni în fiecare parohie (sat în Molvova).

instanța a II:

- a) *divanuri judecătorești*, (divanul de apelație în Moldova); cari judecă cu apelație pricinile civile și penale (reședința la Bu-

¹⁾ În Moldova prezidează și înaltul divan. Mai au și dreptul de a primi recursuri de revizie în anumite cazuri de neînțelegere între judecătorii celei mai nalte instanțe, trimițându-le din nou spre judecată, dar fără a avea dreptul de a judeca singur.

curești și Craiova, în Moldova e Divanul de Țara de sus și Divanul de Țara de jos).

b) *judecătorii de comerț*, (tribunalul de comerț în Moldova), cari judecă cu apelație pricinile de negoț, (reședința e la Bucu-rești și Craiova, în Moldova la Galași).

instanța III.

Înaltul Divan sau curte de apelație (Divanul domnesc în Moldova), care judecă toate pricinile desăvârșit fără a avea judecata lui apelație.

Judecătoriile de instanța I dela județe (șinuturi) (de întâia cercetare) se constituie din un prezident și 2 membri. Judecătoriile sâtești din preot și 3 jurași aleși de locuitorii satului pe câte un an.

Divanurile judecătorești de instanța II judecă apelațiile ce se dau împotriva hotărârilor judecătoriilor de întâia cercetare (în Moldova numai dacă obiectul procesului e peste 1500 Lei). Numărul membrilor acestor divanuri nu e egal în ambe principatele.

Înaltul Divan e compus în Țara Românească din marele Ban și 6 judecători, în Moldova din 4 persoane alese de Domn și 3 alese de obșteasca Adunare, iar prezident e Domnul; când e împedecat prezidează un president numit de Domn din cele 4 persoane.

Judecătorii se numesc pe câte 3 ani de către Domn, afară de judecătorii tribunalelor de comerț, cari se aleg de negustorii cei mai mari. Ei judecă în numele Domnului. Dintre dânșii cei vrednici și cu bună purtare se vor lăsa în slujba lor al doilea și al treilea curs de 3 ani, până ce se va ajunge la neschimbarea judecătorilor.

La judecătorii mai sunt procuratori, logofeți, condicari, scriitori, vechili și aprozi.¹⁾ Procuratorul „va priveghia a se păzi cu

¹⁾ *Grefierul* alcătuiește anaforalele și toate acturile, cetește înaintea judecătorilor jalbele și documentele; *condicarul* păstrează condicile și toate hârtiile de judecată, *scriitorii* se aleg de grefier, fiind răspunzător pentru ei, *zapciul judecătoresc* înfățișează înaintea judecății pe prigonitoarele părți în zilele și ceasurile hotărâte, *aprozii* cheamă la judecată și fac cunoscute hotărârile judecătorești, *Vechili* sunt încredințații (plenipotențiații).

Advocați sunt primiți cei ce au oarecare știință de pravilă și care sunt cunoscuți de oameni cinstiți. Înainte de a intra în slujbă își trec numele în condica cancelariei marelui logofăt și primesc carte de slobozenie în scris. Purtarea procesului prin avocat nu e obligătoare. Avocatul trebuie să arete adevărînță (procură) dela client.

scumpătate pravila și regulamentele, potrivit-se numai la întâmplările la care se aduc; a se săvârși întocmai hotărârile judecătorești.”

„Toate împiezișatele venituri ale judecătorilor și a celorlalți cinovnici de pe la judecătorii, cum și zeciualele ce se lua sub numire de împlineală din toate sumele de bani și alte cereri ce se află în prigonire, se strică și se desputernicesc pentru totdeauna.”

Regul. org. introduce pentru prima oară *jurământul* funcționarilor publici.

§. 100. Situația de drept internațional față de Turcia Încălcarea capitulațiilor.

Unul dintre desideratele exprimate de divanul-ad-hoc al celor 2 principate a fost respectarea autonomiei (Suveranității interne) și a capitulațiilor încheiate cu puterea suzerană. Situația de drept internațional dintre principate și înaltă Poartă se stricase atât de mult în decursul timpurilor, în cât la anul 1857 ele ținură de necesar, de a cere ca congresul dela Paris să iee măsurile convenite pentru înlăturarea abuzurilor, cari au turburat starea de drept, fixată în capitulațiile dintre Poartă și principate.

Cum am văzut, la încheierea capitulațiilor, raportul de drept internațional a fost bine precizat. Suveranitatea externă a principatelor era jefuită prin punerea sub suveranitatea Turciei, dar în schimbul „închinării” și a tributului suveranitatea internă era menținută și prin ea salvată întreagă organizația de stat a celor 2 țări românești.

Turcia în primele veacuri, urmate după actele de închinare (țara Românească 1402 Moldova 1512), a respectat dispozițiile acelor.

În baza prevederilor cuprinse în actele de închinare și fixate în hățșerifurile date de Poartă, în primele veacuri principatele au în lăuntru independență completă. Atribuțiunile suveranității interne nu suferă nici o delimitare.

Singurele delimitări, ce suferă suveranitatea principatelor, sunt de natură externă. Acestea sunt: 1) la suirea lor pe tron Domnii trebuiau să obțină investitura dela sultanul; 2) principatele trebuiau să plătească un tribut fix anual.

În baza condițiilor din capitulațiuni Turcii au și respectat până la sfârșitul veacului al XVII., toate drepturile principatelor isvorite din suveranitatea internă și anume:

1. Domnitorii erau aleși de principate prin reprezențanții lor legali, ei uzau de formula suveranității, numindu-se: „Domn cu mila Ini Dzeu“, ei erau numai investiți de sultan.

2. Domnitorii aveau dreptul de a încheia pace și a declara războiu, până la mijlocul veacului al XVII. au și uzat de acest drept, purtând războiu și încheind pace cu vecinii, sau intrând în alianțe cu ei.

3. Domnitorii principatelor aveau dreptul de jurisdicțiune, dreptul de viață și de moarte, judecățile se dau de-adreptul de Domn sau de judecătorii instituiți de el, nici odată însă Sultanul nu s'a amestecat în justiția țării, judecățile nu erau aduse în numele lui. Chiar supușii otomani, așezați în principate erau supuși justiției indigene.

4. Domnitorii exercitau puterea legiuitoare, fără nici un amestec al Turcilor, fără a fi nevoie de a cere vr'o autorizație în vr'o chestiune. Chiar și în timpul domniei fanarioșilor Poarta n'a avut nici un cuvânt de spus în materie de legiferare, (codurile Ipsilante, Caragea, Calimah).

5. Domnii aveau dreptul de a bate monedă, de care drept au și uzat Domnii principatelor timp îndelungat.

6. Cu semn al suveranității externe nici odată în biserici nu s'a pomenit sultanul, ci totdeauna Domnul țării.

Față ca această situație împiedică de drept internațional, cu timpul a urmat uzurpațiunea de drepturi garantate în capitulațiuni. La această uzurpațiune au dat îndemn luptele interne dintre pretendenții tronului, cari mergeau la Turci, cereau ajutorul față de alt pretendent, făcând promisiuni, cari mergeau în socoteala drepturilor țării. Aceste chemări în ajutor, luptele dintre partidele pretendenților, necredința în promisiunile făcute, nerespectarea obligamentelor luate, în mod fatal au dus pe Turci la uzurparea drepturilor garantate de ei, iar principatele, în această stare de neînțelegeri interne, n'au putut să se împotrivească încălcărilor de drepturi. Astfel constatăm, dela finea veacului al XVII. începând, următoarele uzurpațiuni:

a) Domnii sunt nu numai investiți, ci numiți și destituiți de Poartă, iar dreptul de alegere al principatelor suprimat. Domnia

În cele 2 principate ajunse a fi un obiect de speculă la Constantinopol. Câștigurile materiale, de care beneficiau înalții funcționari ai Turciei la fiecare schimbare de tron, au făcut, ca aceste schimbări să fie cât mai dese, astfel că domniile n'au ajuns să fie mai lungi de 2—3 ani;

b) dreptul de judecată al Domnilor a fost uzurpat prin concesiunea făcută de Poartă unor Puteri, de a înființa judecătorii consulare în teritoriul principatelor pentru supușii acelor Puteri;

c) dreptul de a dispune asupra teritoriului celor 2 principate de-asemena a fost uzurpat prin Poartă, făcând cesiuni din teritoriul (cedarea Bucovinei către Austria și a Basarabiei către Rusia) acelor țări, a căror integritate teritorială a garantat-o;

d) a fost confiscat dreptul de a bate monedă, iar în chestiunile de vamă au fost aplicate tarife turcești la hotarele principatelor.

În tot decursul veacurilor condițiunile fixate în capitulațiuni *de jure* au rămas neschimbate, nici o modificare n'a intervenit în acele condițiuni, așa că continuitatea de drept (*continuitas juris*) a rămas nealterată. Violarea drepturilor fixate în capitulațiuni și uzurparea lor, exercitate de Poartă, nu sunt altceva decât abuzul de putere a celui mai tare față de cel mai slab. Deși acest abuz a schimbat în mod temporal starea faptică, exercitarea drepturilor, dar dreptul însuși a rămas neatins. Astfel când în urma situației externe mai favorabile, în urma intervenției făcute de Rusia în tratatul dela Adrianopol din 1829 și de puterile occidentale în tratatul dela Paris din 1856, uzurparea exercitată de Turcia a fost înlăturată și Poarta a rămas numai în drepturile originale, de a investi Domnul și a primi tribut, cele 2 principate au revenit iar la situația internațională creată prin capitulațiuni. Ele n'au obținut drepturi noi din partea puterilor garante, ci, înlăturându-se o stare faptică contrară dreptului, a rămas starea de drept anterioară.

Prin urmare împlinirea celui dintâi desiderat al divanurilor ad-hoc n'a fost un dar din partea congresului de Paris, ci a fost restituirea stării de drept fixate prin capitulațiuni.

Cu totul alta a fost situația de drept în țările vecine, Bulgaria, Sârbia, Grecia și chiar în Ungaria (dela 1529—1685), cari țări au fost desființate ca organizații de stat naționale și prefăcute în provincii turcești, guvernate și administrate de pașale

turcești, justiția exercitată de funcționarii turci, armata desființată și înlocuită cu armată turcească.

Prin convenția dela Paris s'a clădit mai departe opera de refacere a statelor românești, după abuzurile turcești, dar mai erau încă lanșurile, care acordau puterii suzerane dreptul de a se amesteca în chestiunile mari de organizație, cum vom vedea în studiul acestei convenții, cari lanșuri au fost rupte în decursul deceniilor următoare.

§. 101. Constituția principatelor dată de Convenția dela Paris din 1858.

Convenția dela Paris din 7/19 August 1858, încheiată între Turcia și puterile gerante occidentale (Austria, Anglia, Franția, Sardinia, Prusia, Rusia), după ascultarea dorințelor exprimate de divanurile ad-hoc, a fixat înțelegerea finală asupra organizației definitive a principatelor.

Din *desideratul referitor la unire* Convenția a admis numai că „principatele Moldovei și Valahiei, constituite de acum înainte sub numirea de Principatele unite Moldova și Valahia (în loc de „Romania“, cum ceruseră divanurile) rămân puse sub suzeranitatea Maj. Sale Sultanului“ (art. 1).

Privitor la *suveranitatea internă* convenția dispune, că în temeiul capitulațiilor, (emanate dela Sultanii Baiazet I., Mohamet II., Selim I. și Soliman II.), cari formează a lor autonomie, Principatele *vor continua* a se bucura sub garanția colectivă a Puterilor contractante, de *privilegiurile* și *imunitățile* ce le au, prin urmare *se vor administra liberi și în afară de ori ce ingerință* a Porții.

Forma de stat e menținută, *monarchia*, în cap cu un *Domn* (hospodar) în fiecare principat, care împărțește puterile publice cu o *adunare electică*, ajutați fiind de o *comisiune centrală comună* ambelor principate (art. 3).

Separățiunea puterilor, introdusă prin regulamentul organic, e menținută. Puterea *legiuitoare* se exercitează colectiv de Domn, adunare și comisiunea centrală, cea *executivă* de Domn, iar cea *judecătorească* în numele Domnului de magistrați numiți de el, fără ca cineva să fie lipsit de judecătorii săi naturali (art. 4, 5, 7).

Domnul va fi ales pe viață de adunare, fiind eligibil ori care fiu din tată născut moldovean sau valach în vârstă de 35 ani, cu venit funciar de 3000 galbini care va fi ocupat funcțiuni publice în timp de 10 ani, sau să fi făcut parte din adunări. Alegerea se va face, în caz de vacanță a tronului, în 8 zile; dacă adunarea nu e strânsă, se va convoca în termen de 10 zile. În timpul vacanței afacerile vor fi „espediate” de consiliul de miniștri. *Investitura* va fi cerută și dată de Sultan în *termin de o lună*.

Domnul va fi reprezentat pe lângă curtea suverană prin agenți, născuți moldoveni sau munteni, agreeți de Poartă. Domnul guvernează cu *concursul ministrilor*. Lista civilă e votată de adunare pentru toată durata domniei, la suirea pe tron.

Prerogativele Domnului sunt următoarele:

1. întărește și promulgă legile (poate refuza sancțiunea);
2. inițiază legile, budgetul, le pregătește și supune adunării;
3. face regulamentele necesare pentru executarea legilor;
4. numește miniștrii și pe toți funcționarii publici;
5. are dreptul de grațiere și de a micșora pedepsele în materie criminală, fără a putea interveni altcum în administrația justiției.

Se introduce *responsabilitatea ministerială*. Ori ce act al Domnului trebuie să fie contrasemnat de ministrul competent. Miniștrii sunt răspunzători de violarea legilor și mai ales de ori ce risipă a banilor publici. Sunt justițiabili înaintea înaltei Curți de justiție și casație.

Adunarea legiuitoare va fi aleasă pe 7 ani. Normele electorale au fost stabilite exact. Va fi convocată în fiecare an pe prima Duminecă a lunii Decembrie, în sesiune de 3 luni. Domnul poate prelungi sesiunea, poate convoca sesiune extraordinară, poate dizolva adunarea, dar e dator a convoca o nouă adunare în termen de 3 luni.

Mitropolitul și episcopii eparhioși sunt membri de drept ai adunării.

Mitropolitul e președintele adunării, vicepreședinții și secretarii se aleg. Din adunare se face proces verbal sumar sub îngrijirea președintelui. Procesul verbal se publică în Gazeta oficială.

Regulamentul interior îl hotărăște adunarea.

Legile de interes special pentru fiecare principat se pregătesc de Domn, cele de *interes comun* pentru ambe principatele de co-

misiunea centrală. Proiectele se prezintă de Domn, adunarea le poate primi neschimbate sau cu amendamente. Budgetul venițelor și cheltuielilor va fi prezentat anual prin îngrijirea Domnului. Socotelele vor fi prezentate cel mai târziu în 2 ani dela închierea exercițiului (anul bugetar).

Impozite pot fi înființate sau adunate numai cu consimțământul adunării.

Legile și regulamentele de executare se publică în *Gazeta oficială*.

Comisiunea centrală, cu atribuțiunea de a pregăti legile de interes general pentru ambe principatele și *a păzi ca să se observe constituția dată de convenția de Paris*, se compune din 16 membri, 8 Moldoveni, 8 Munteni. Reședința ei e Focșani.

Jumătate sunt aleși de Domn, jumătate de adunare, dintre membrii adunării sau persoanele, care au ocupat funcții înalte în stat. Durata mandatului e ca și a adunării legiuitoare.

Legi de interes general sunt care au de obiect unitatea legislațiunii, uniunea vămile, postelor, telegrafului, fixarea valorii monedare și deosebitele materii de folos public, comun ambelor principate.

Comisiunea a avut de a pune în armonie legile în ființă cu noua organizație, de a revizui regulamentele organice, codicile civile, penale, de comerț și de procedură.

În organizarea justiției se va înființa o înaltă *Curte de justiție și casațiune, comună* ambelor principate, cu reședința tot la Focșani. Membrii ei sunt inamovibili. Curtea are drept de cenzură și disciplină asupra curților și tribunalelor.

Pentru *Apărarea pământului principatelor* în caz de atac din afară, măsurile necesare se vor combina de principate și curtea suverană, se vor putea provoca, în înțelegere cu Curțile garante, măsurile trebuincioase pentru restabilirea ordinii.

Tratatelor internaționale, în tot ce nu atinge înmunițiile principatelor, încheiate de Turcia, cu puterile străine, vor fi aplicabile și în principate.

În caz de *călcare a înmunițiilor* date principatelor, domnii vor reclama la puterea suverană. Dacă nu se face dreptate, pot îndrepta reclamațiile prin agenții lor către reprezentanții Puterilor garante la Constantinopol.

Tributul anual către Turcia a rămas hotărât pentru Moldova 1½ milion, pentru Muntenia 2½ milioane Lei.

S'au decretat prin convenție normele de: *egalitate cetățenească*, înaintea legii, la impozite și egalitate la admisibilitatea în funcțiile publice, *libertatea individuală*, *expropriarea* legală pentru cauză de utilitate publică și prin despăgubire, *egalitatea drepturilor politice*, pentru Moldoveni și Munteni de ori ce rîi creștin, *desființarea privilegiilor* de clase, revizuirea legii care regulează raporturile dintre *proprietarii de pământ și cultivători*, având în vedere îmbunătățirea stării țăranilor.

Legislațiunea în vigoare în principate este menținută în dispozițiunile, care nu sunt contrarii stipulațiunilor din convenție, până la revizuirea și unificarea codicelor și legilor (art. 47).

Acesse sunt normele organice, cari au dus cu un pas mai departe clădirea organizației principatelor române, cari prin marele act al unirii lor, au încheiat mai bine opera de constituire a statului român.

§. 102. Privire istorică asupra domniei lui Cuza-Vodă.

Unirea principatelor este legată de zilele de 5 și 24 Ianuarie 1859, când cele 2 adunări obștești, a Moldovei și a Țării Românești, în baza constituțiunei, fixate în convenția dela Paris din 7/29 August 1858, au ales aceeași persoană de Domnitor, atât la Iași, cât și la București.

Unirea celor 2 state române, cum am văzut, n'a fost admisă de congresul marilor puteri, în baza cererii formulate de divanurile ad-hoc. Nici nu putea însă să fie interzisă. Prin marele act dela 5—24 Ian. 1859 s'a început seria de acțiuni, pentru înfăptuirea acestui mare postulat al neamului românesc încheiat în cele 2 state. Ea a fost continuată cu stăruință, Domnitorul ales însuși s'a arătat vrednic de încrederea pusă în el. În timpul scurtei sale domnii, până la 11 Febr. 1866, el a exoperat dela puterea suzerană și dela puterile garante aprobarea seriei de acte, cari au dus spre desăvârșire opera de încheiere a principatelor române, punând temelii, ca urmașul său, principele Carol I., să poată închia lupta pentru independență, eluiparea suveranității externe și astfel noul stat România să intre în societatea statelor neatârnatăoare și libere de ori ce putere din afară.

Prin alegerea aceluiași Domn la Iași și la București, adunările celor 2 state române au lucrat de-a dreptul în potriwa voinței și intențiunei diplomației europene în general, dar mai ales în contra voinței statului suzeran. Lucrarea cea grea eră acum, de a scoate aprobarea acestui act. Alegerea îndoită a fost folosirea de o stipulație nehotărîită a convenției.

În 17 Aprilie 1859 se întruni conferința puterilor la Paris spre a lua în cercetare îndoită alegere. Turcia a protestat în contra alegerii, Austria a cerut măsuri de siluire în contra principatelor. Celelalte puteri au căzut de acord ca să rămână Cuza, în mod escepțional, de Domn, pe cât timp va trăi el. Conferința se disolvă fără resuliat definitiv. Se începù rășboiul între Austria și Francia. Eșind Francia învingătoare, prin protocolul din 24 Sept. 1859 Turcia și Austria au recunoscut îndoită alegere a lui Cuza, cu obligațiunea, ca să nu mai aducă o nouă atingere a convenției de Paris.

Astfel prima etapă în unirea celor 2 state surori, alegerea unui singur Domn, a fost recunoscută.

În baza principiilor constituției date de convenție, Cuza își constitul în fiecare țară câte un guvern, în Iași din elemente progresiste, în București un minister de fuziune. Adunarea Moldovei eră aleasă de 1724 alegători, din o populațiune de 2 milioane, a Țării-Românești de 2072 alegători din o populațiune de 2½ milioane.

Pentru organizarea statului, adunarea Moldovei votă o dare de 5 milioane lei, adunarea Țării Românești un împrumut de 8 milioane Lei, care trebuia să fie acoperit de țară. Cele dintâi sarcini, impuse pe boieri, ca proprietari ai pământului, în baza egalității la sarcini decretate de convenția de Paris. Au fost votate însă cu unanimitate, deși mai târziu o parte a deputaților a regretat acest vot.

Conlucrarea guvernelor cu adunările nu a fost rodnică. După ce Domnul a mai schimbat 2 guverne, în 6 Dec. 1859 (la 11 luni după alegerea sa) Cuza disolvă adunările pe motiv, că ele au avut menirea de a alege pe Domn, iar nu de a organiza țara.

Din nouile alegeri ies adunări de acelaș colorit politic. În Maiu 1860 în Moldova se constitul un guvern sub preșidenția lui Mihail Cogălniceanu, care în programul său fixă mai ales 3

reforme de rezolvit: legea electorală, chestiunea țărănească și secularizarea averilor mănăstirilor închinată. Un minister progresist se constituie și la București sub președinția lui Costache Epureanu. Noile guverne, compuse din oameni progresiști, ca comisia centrală, de asemenea din elemente progresiste, au fost relativ de o durată destul de lungă, până la începutul anului 1861, când în Țara Românească s'au făcut alegeri noi.

În acest timp Domnul a pus toate stăruințele pentru a arăta și el boierilor țării o faptă, care să-l ridice în ochii lor și să facă dovadă a calităților lui de Domnitor. După stăruințe îndelungate de mai bine de un an și jumătate, ajutat de cei mai buni bărbați de stat ai țărilor române, călătorind însuși la Constantinopol, în vizită la Sultanul, la sfârșitul lunii Noemvrie 1861, după ce conferința ambasadorilor din Constantinopol încă și-a dat învoirea, Poarta a dat firmanul, prin care recunoaște *unirea celor 2 principate pe timpul vieții lui Cuza*, cu suspendarea comisiei centrale pe acest timp.

În 11 Dec. 1861 Cuza anunța într-o proclamațiune: „Unirea este îndeplinită, naționalitatea română este întemeiată. Acest fapt măreț, dorit de generațiile trecute ...s'a recunoscut de Poartă și de puterile garante și s'a înscris în datinile națiunilor. Dumnezeuul părinților noștri a fost cu țara, a fost cu noi. El a întărit silințele noastre, prin înțelepciunea poporului și a condus națiunea către un falnic viitor. În zilele de 5 și 24 Ian. ați depus toată a voastră încredere în alesul națiunii, ați întrunit speranțele voastre într'un singur Domn; alesul vostru vă dă astăzi o singură Românie.”

Adunările ambelor principate au fost convocate *într-o singură adunare* pe 24 Ian. 1862 la București.

În cei dintâi 3 ani ai domniei Cuza a schimbat în Țara Românească 9 ministere, iar în Moldova 6. În adunarea comună întrunită la București eră în majoritate partidul contrar al reformelor reclamate de generația dela 1848. Ministerul comun se constituie sub președinția lui Barbu Catargiu.

La ordinea zilei eră marea chestiune a împrumutării țăranilor. În adunare s'a prezentat în începutul lunii Iunie 1862 un proiect, prin care țăranilor li se liberău bratele, dar li se lua pământul muncit de ei sute de ani, afară de casele de locuit și puțin izlaz. Proiectul a fost combătut de progresiști. Barbu Catargiu e ucis de o mână rămasă necunoscută. Două zile mai

târziu (la 11 Iunie 1862, aniversarea revoluției din 1848) adunarea indignată, drept răsbunare față de țerani, cari nu erau vinovați pentru asasinat, primește proiectul. Dar cele 2 guverne, ce au urmat n'au cutezat să-l prezente spre sancționare Domnului. Sesiunea 1862—63 infructuoasă, membrii adunării nu se puteau înțelege în chestiunea mare dela ordinea zilei.

La 12 Oct. 1863 Domnul cheamă iar la guvern pe Cogălniceanu, care compune ministerul din bărbați afară de parlament. Adunarea convocată, deși nemulțumită cu guvernul, a votat mai multe proiecte importante, iar în 11 Dec. 1863 a votat cu mare însufleșire și cu 97 bile din 100 *proiectul de lege pentru secularizarea averilor mănăstirilor închinat*e. S'au mai votat în decursul sesiunii 1863—64 o mulțime de legi importante pentru organizarea țării, (legea curții de conturi, legea pentru organizarea armatei, legea consiliului de stat, a contabilității, comunală, a drumurilor de fer, a cumulului, organizării judecătorești, codul penal). Către sfârșitul sesiunii Cogălniceanu aduse în discuția adunării și proiectul pentru împrăștierea țăranilor, care ajunge în discuția adunării în ziua de 13 Aprilie 1864.

În raportul dat de comitetul delegaților se respinge principiul proiectului, *împrăștierea sătenilor pe întreagă întinderea de pământ cultivată de ei*, după legile în ființă și se admite principiul, ca împrăștierea să se facă numai pentru locul de casă și grădină și pentru minimul fix al pământului cultivat de cel ce ar avea o vacă; pentru pământul, de lipsă la ținerea mai multor vite, rămânea, ca să se înțeleagă săteanul cu proprietarul.

Guvernul declară, că în privința principiului face chestiune ministerială, la celelalte chestiuni poate să discute. În urma unei moțiuni de blam, guvernul își dă dimisia. Domnul însă nu i-o primește și în mesajul către adunare spune că „nu a putut primi acea demisiune, fiindcă adunarea nu intrase măcar în discuțiunea chestiunii celei importante a îmbunătățirii soartei muncitorilor, pe care țara întreagă o așteaptă cu o legiuită nerăbdare, în însuș interesul asigurării proprietății fonciare. De aceea însărcinează ministerul a prezenta adunării legea electorală, care e singurul mijloc, ca România să dobândească o adunare, în care interesele tuturor claselor societății să fie pe deplin reprezentate”.

Fiind aproape sărbătorile Paștilor adunarea se proroagă pe

2 Maiu 1864, când este convocată în sesiunea extraordinară, spre a discuta și vota *proiectul de lege electorală*.

Cuza puneă adunarea într-o dificilă poziție. Să aducă singură o lege, care să-i dea lovitura de moarte, ca apoi adunarea, aleasă pe baza noii legi electorale să aducă o reformă, căreia adunarea actuală se împotriva din toate puterile.

În 2 Maiu 1864, după citirea mesajului, scurt și poruncitor, se înaintează în adunare o moțiune, care înfemeindu-se pe neîncrederea majorității în guvern, refuză de a lua în dezbateri legea electorală, iar până la rezolvarea conflictului adunarea declară, că va lucra în secțiuni și va da răspuns la mesaj. Cogălniceanu susține că Domnul are drept să facă apel la țară, însă la țara reprezentată după o nouă lege electorală și precum adunarea declară, că nu mai poate discuta cu actualul minister, așa ministrului nu mai discută cu adunarea decât asupra legii electorale. Urgența asupra moțiunii este primită, dar înainte de a se pune moțiunea la vot, Cogălniceanu citește mesajul, prin care Domnul declară adunarea de disolvată.

Domnul dă o proclamație către țară, în care arată, că dorința lui de a duce România pe calea progresului e cu neputință, din pricina unei oligarhii turburătoare, face apel la țară și îi supune spre votare o noua constituțiune și o noua lege electorală, având a se pronunța poporul prin plebiscit.

Cuza trece peste constituția țării, dată de convenția de Paris, dă o nouă constituție și lege electorală și le supune poporului să se pronunțe. Aceasta e lovitura de stat din 2 Maiu 1864, pentru care Cuza avea de model pe împăratul proteguitor Napoleon III., al Francezilor. Se dau decretele de lipsă pentru efectuarea plebiscitului, se iau măsurile de siguranță, ordin de zi către armată, circulare către prefecți, se suspendează libertatea presei.

În 21 Maiu, se proclamă rezultatul plebiscitului care este 683.928 voturi pentru, 1307 voturi contra, 50.232 abțineri sau absenți.

Pentru a obține recunoașterea loviturii de stat din partea Europei, Cuza intervine la puterile garante numai decât. Franța a fost cea dintâi, care a aprobat-o, iar ministrul ei a sfătuit pe Domn, ce demersuri să facă la celelalte puteri. În 25 Maiu 1864 Cuza pleacă la Constantinopol. Prințirea, ce i se face, este iarăși din cele mai alese, atât din partea Sultanului, cât și din partea

ambasadorilor. Deși la început a găsit opoziție la reprezentanții puterilor, prin înufa lui hotărâtă și impunătoare, Cuza a stors dela puteri, cu mici modificări, recunoașterea statului constituțional și a legii electorale, primite de plebiscit. Lovitura de stat din 2 Maiu 1864 a trecut în domeniul legalității de drept internațional.

Domnul a obținut însă un drept cu mult mai mare, decum s'ar fi așteptat, dreptul de a-și legifera România singură afacerile de organizare internă, fără recunoașterea și învoirea puterilor. Acest drept s'a acordat de puteri prin următoarea clausă de modificare a statului: *„Principatele unite pot în viitor a schimba legile, care privesc administrațiunea lor din lăuntru, cu concursul legal al tuturor puterilor stabilite și fără nici o intervențiune”, exceptându-se bine înțeles legăturile ce unesc Principatele cu imperiul otoman.*

Prin acest drept se completa alegerea îndoită, unirea de fapt și recunoașterea ei de puteri, se elupta *autonomia țărilor române, eliminându-se amestecul puterilor în chestiuni interne.*

Dar lui Cuza îi trebuia lovitura de stat, și ca să poată împroprietări țăranii. Îndată ce obținu sancțiunea Europei la lovitura de stat, fără a mai amâna reforma până la întrunirea nouii adunări — în baza art. 18 al statutului, după care decretul ce până la convocarea nouii adunări se vor da de Domn după propunerea Consiliului de ministri și a consiliului de stat ascultat, vor avea putere de lege, — decretă și promulgă legea rurală în 15 Aug. 1864.

Această lege declară pe sătean de proprietar *fost și actual* al locurilor supuse stăpânirii lui, în întinderea hotărâtă de legile în ființă. Se desființează claca, dijmele și toate servituțiile către proprietari, în schimbul unei despăgubiri.

Legea însoțită de o proclamațiune în 24 ore a fost împrăștiată în toate satele României, cetită în sunetele clopotelor și binecuvântată în biserici.

Pentru desavârșirea organizației țării Domnul, împreună cu consiliul de stat s'au apucat de lucru și astfel până la întrunirea nouilor adunări legiuitoare s'au promulgat legi importante, între cari sunt: *Codul de procedură penală și Codul civil român* (după Codul Napoleon), legile pentru expropriare pentru cauză de utilitate publică, introducerea juriului, de instrucțiune publică, a sinodului, impozitului beuturilor spirituoase.

Nouile adunări s'au întrunit în 6 Dec. 1864. Ministerul Co-

gălniceanu se reface în 26 Ian. 1865. Sesiunea nouilor adunări din 1864—65 e puțin roditoare în lucrări.

În luna Aug. 1865, Cuza-Vodă plecând la o baie în străinătate, ca să-și caute de sănătate, în lipsa lui se provoacă o revoluție în București, care a fost suprimată.

La deschiderea noii sesiuni a adunărilor legiuitoare în 4 Dec. 1865 Cuza-Vodă își arată intențiunea de a abdica de tron. Într-o scrisoare din 1 Oct. 1865, adresată împăratului Napoleon III., arată intenția hotărâtă de a abdica și intervenia pentru o înțelegere asupra unui principe menit a domni asupra României.

În ziua de 11 Febr. 1866, silit de o conjurație, Cuza-Vodă semnă decretul de abdicare și părăsi țara. Cârma țării ajunse în mâna unei locotenențe Domnești până la intrarea în București la 10 Maiu 1866 a prințului ales, dintr'o dinastie europeană.

§. 103. Statul desvoltător Convențiunei dela Paris. (Reforma constituțională a lui Cuza-Vodă).

Dintre reformele, cari au dus cu un pas mai departe, evoluțiunea organizației principatelor române unite în „România“, de însemnătate este reforma constituțională, decretată după rezultatul plebiscitului din luna Maiu 1864, și după recunoașterea Puterilor, în 2 Iulie 1864.

Reforma aceasta nu e o constituțiune nouă completă, ci după cum a fost numită și de autorul ei: *Statut desvoltător Convențiunei dela Paris* (7 Aug. 1858). Convențiunea din 7/19 Aug. 1858, încheiată între Curtea Suzerană și între Puterile garante autonomiei Principatelor-Unite, este și rămâne legea fundamentală a României, cu modificările survenite prin îndoita alegere, prin săvârșirea unirei și prin desființarea comisiunei centrale. Noul statut este un act adițional al Convențiunei.

Principiile reformei constituționale a lui Cuza-Vodă sunt următoarele:

În puterea legiuitoare se introduce pe lângă adunarea deputaților, un al doilea corp numit „Corpul ponderator.“ Comisiunea centrală, în urma unirei efectuate, s'a desființat. Ne mai existând Comisiunea centrală, inițiativa legilor rămâne exclusiv Domnului, care le pregătește cu concursul unui nou organ numit „Consiliul de stat.“

Pentru alegerea deputaţilor s'a dat o nouă lege, cu un drept electoral cu mult mai larg.

Preşedintele adunării după Convenţie eră Mitropolitul. După reformă Mitropolitul primat e preşedintele Corpului ponderator. Preşedintele adunării electiv se numeşte în fiecare an de Domn, iar vicepreşedinţii, secretarii şi chestorii se aleg de adunare.

Proiectele se vor susţine în adunare de miniştri sau de membrii Consiliului de stat delegaţi de Domn. Ei vor fi ascultaţi ori când vor cere cuvântul.

Budgetul venitelor şi a cheltuielilor e votat numai de Adunarea electivă.

Membrii corpului ponderator sunt *de drept*: Mitropoliţii, Episcopii eparhiilor, Primul preşedinte al Curţii de casaţie, cel mai vechiu dintre generali armatei în activitate, şi *numiţi de Domn în număr de 64*, jumătate din persoane distinse prin meritul şi experienţa lor care au exercitat cele mai înalte funcţii în stat, sau care pot justifica un venit anual de 800 galbeni, şi jumătate din membrii Consiliilor judeţene, câte unul de fiecare judeţ. Membrii numiţi se înoesc tot la 3 ani câte jumătate.

Dispoziţiile constitutive ale noii organizaţii sunt sub ocrotirea Corpului ponderator, care poate propune Domnului la finea fiecărei sesiuni îmbunătăţirile ce ar crede necesare.

Orice proiect votat de Adunarea electivă, afară de budget, se supune Corpului ponderator spre apreciere, dacă e compatibil cu dispoziţiile constitutive ale noii organizaţii. Corpul adoptă proiectul aşa cum s'a votat de adunare, sau îl amendează, sau îl respinge. Proiectul cu amendamente se trimite din nou adunării electiv. Dacă adunarea încuviinţează amendamentele, proiectul se supune spre sancţionare Domnului. Asemenea şi proiectul adoptat fără modificare.

Regulamentul interior al adunării electiv şi al Corpului ponderator se pregătesc prin îngrijirea guvernului.

Toţi funcţionarii publici la intrarea în funcţiune sunt datorii a jura supunere Constituţiunei şi legilor ţării şi credinţă Domnului.

În cazul când guvernul ar fi nevoit a lua măsuri de urgenţă care cer concursul Adunării electiv şi al corpului ponderator, în timpul când aceste nu sunt deschise, ministrul va fi dator a le supune la cea *dintâiu* convocare motivele şi rezultatul acestor măsuri.

Decretele, ce până la convocarea noiei adunări (adecă până la 6 Decemvrie 1864)- s'au dat de Domn după propunerea Consiliului de miniștri și a Consiliului de stat ascultat, au avut putere de lege.

Pentru emanciparea statului român de sub garanța Puterilor și a Porții e de importanță preambulul statutului, având următoarea dispoziție:

„Principatele unite pot în viitor a schimba legile, care privesc administrațiunea lor din lăuntru, cu concursul legal al tuturor puterilor stabilite, și fără nici o intervențiune; se înțelege, că această facultate nu se poate întinde la legăturile, care unesc principatele cu imperiul otoman, nici la tratatele între înalta Poartă și celelalte Puteri, care sunt și rămân obligatorii pentru aceste principate.”

§. 104. Secularizarea averilor mănăstirești.

Emanciparea bisericii române, declararea de biserică independentă.

Mănăstirile „închinat” erau mănăstiri întemeiate pe vremuri de Români pioși, pe teritoriul principatelor române, înzestrare cu moșii, sate, odoare sfinte, etc., puse sub ocrotirea unor organizații ale bisericilor grecești din orient.¹⁾ În baza acestor acte de închinare, bisericile grecești trimetiau călugării lor, cari luau în stăpânire mănăstirile, cu toate averile, le exploatau venitele, din care se susțineau, iar prisosurile le trimeteau bisericilor grecești ocrotitoare din orient, cărora erau închinat.²⁾ În

¹⁾ Doamna Safta, soția lui Ștefan Voevod prin un hrisov la 1663 a închinat mănăstirea Bistrița „cu toate podoabele și toate veniturile ei, să fie pomană vecinică la mormântul lui Hristos”.

Un document dela Constantin Brâncovanu, din 1692, închină schitul Stănești patriarhului din Alexandria: „...a adunat tot venitul din dijele țărănilor și dările Țiganilor, acel asupra vinului, și punând la o parte ceea ce ar crede trebuit pentru hrana și întreținerea călugărilor și a slugilor ca de obicei, să trimită rămășița Sf. patriarhat, spre a lui trebuință”.

Hrisovul de închinare al mănăstirii Cotroceni către muntele Athos hărăzește lavrei sfinte numai ceea-ce va prisosi peste trebuințele mănăstirii.

V. Xenopol, Domnia lui Cuza-Vodă I. pag. 337–339.

²⁾ Grecii susțineau, că „închinarea” e identică cu dăruirea, traducând cuvântul în franțuzește cu *donné* în loc de *dedie*. Românii susțineau, că închinarea e punere sub protecție spirituală, un fel de suzeranitate religioasă.

epoca, când chestiunea înstrăinării moșiilor țării către organizații bisericești din orient, străine de interesul țării, ba chiar dușmănoase, a ajuns a preocupa pe bărbații de stat ai statelor române, teritoriul aflător în proprietatea acelor mănăstiri făcea *a cincia parte din pământul țării*.

Călugării greci și patronii lor se puneau pe punctul de vedere, că ei sunt inmuni pe teritoriul mănăstirei și nu recunoștiau nici un drept de supraveghiere și control al statului, vrând să fie considerate teritoriul mănăstirilor, de stat eclestastic în stat.

Importanța chestiunei se poate aprecia și din faptul, de a avea $\frac{1}{5}$ din pământurile țării, cele mai frumoase și mai mănoase moșii, în proprietatea străinilor, cari nu recunoșteau nici autoritatea statului.

Chestiunea a preocupat țările române dela începutul veacului al XIX. De odată cu restituirea domnilor pământeni, Turcia s'a învoit să fie scoși și călugării greci. Dar mai târziu a revenit asupra hotărîrii, Grecii s'au rentors. Țările române au trebuit să cedeze. În timpul domniei lui Cuza chestiunea ajunsese acută. Puterile dușmane țărilor române, făceau greutăți principatelor și prin protecționarea bisericilor din Orient, stăpâne a mănăstirilor închinat. Orice încercări de soluționare a chestiunei prin înțelegere n'au dus la rezultat.

Puterile cereau rezolvarea chestiunei prin arbitraj, Statul român însă a rezolvat-o printr'un act de autoritate, considerând-o de afacere internă, care privește exclusiv pământul țării. Rezolvarea a făcut-o prin legea votată, aproape cu unanimitate, promulgată în 17 Dec. 1863.

Principiile acestei legi sunt :

Toate averile mănăstirești din România sunt și rămân averi ale Statului.

Locurile sfinte, cărora erau închinat unele din mănăstiri, primesc o despăgubire de 82 milioane Lei, iar pentru fondarea la Constantinopol a unei școale laice și a unui spital, în care se vor primi creștinii de toate riturile, s'au dat încă 10 milioane Lei.

Suma toată ca despăgubire rămâne ca capital neatacabil pentru întreținerea bisericei ortodoxe din orient și a stabilimentelor de binefacere lipite de ea, putând a se întrebuința numai veniturile capitalului.

Guvernul va lua înapoi dela egumenii greci: ornamentele,

cărțile și vasele sacre, cu cari pietatea strămoșilor noștri înzetraser aceste așezăminte, precum și documentele ce le-au fost încredințate, și aceasta după inventarele aflătoare în arhivele țării.

Diplomafia europeană și în special Puterile dușmane Românilor au făcut greutăți imense. A trebuit o muncă stăruitoare încă de un an și jumătate, până și acelea au fost înlăturate. Rusia a rămas apărătoarea cea mai neîmpăcată a călugărilor greci. Suma despăgubirilor a fost urcată însă la 150 milioane Lei.^{*)}

Tot de domnia lui Cuza-Vodă este legată și marea faptă a emancipării bisericei răsăritene românești de supremația patriarhului din Constantinopol.

Prin un decret organic din 6 Dec. 1864 biserica română *se declară independentă* de ori ce autoritate bisericească străină, întru tot ce privește organizarea și disciplina.

Unitatea dogmatică cu biserica mare a răsăritului o menține sinodul general al bisericei române, prin consultațiuni cu biserica ecumenică din Constantinopol.

Prin acest decret se organizează și sinodul general al bisericei române.

§. 105. Reforma pentru regularea proprietății rurale.

Una dintre chestiunile cele mai grele de rezolvat, în decursul scurtei domnii alui Cuza-Vodă, a fost așa numita reformă rurală sau improprietărea țăranilor. Toate încercările, făcute în cei dintâi 5 ani ai domniei, ca chestiunea să fie regulată printr'o legiferare normală, au fost zădarnice. Astfel Domnul, care și-a pus de scop al domniei sale și rezolvirea acestei chestiuni, văzând, că nu va putea scoate o deslegare bună prin legiferarea legiuitorilor, cari erau parte interesată, s'a decis să facă apel la un mijloc extraordinar. Acesta a fost lovitura de stat din 2 Maiu 1864.

Am văzut, care eră raportul între pământ și sătean în primele veacuri ale statelor române, cum și cele 4 categorii de sațe: libere, domnești, boierești și mănăstirești, care își aveau originea în raportul între sătean și stăpânul pământului. În timpurile vechi țăranii erau liberi, având fiecare jireabia sa, cu loc în țărină, în câmp și în pădure. Cnezul, ca stăpânul satului, pentru slujba de

^{*)} V. Xenopol op. cit. vol. II. p. 16—21.

cârmuitor și judecător, primia a zecea parte din roadele pământului și 3 zile de slujbă. La întemeierea statelor române dreptul cnezului e întărit de Domn. Întărirea ca și daniile de loc pustiu, unde să se mai întemeieze sate, se dau în scris, astfel dreptul cnezului ajunge *drept scris*. Dreptul săteanului rămâne, deși tot cum a fost, drept nescris. Din întăriri și daniile se naște credința, că dreptul cnezului e mai tare decât al săteanului. Credința se mai întărește și prin aducerea de colonii. Noii veniți văd în cnez un stăpân cu drept superior asupra pământului. Denumirea de cnez se uită, el e numit stăpân, mai apoi boier.

Cu întărirea organizației statelor române, se creează funcțiile și cu ele boeriile. Din cnezii de odinioară se fac boierii. Clasa stăpânilor de sate se întărește, se adună mai multe sate într-o mână, o parte din vechii stăpâni ai satelor cade la starea de *răzăsie* (șeranii cu moșie nesupusă unui stăpân), iar o parte din șeranii din sat sunt lipsiți de partea de moșie și prefăcuți în *rumâni* (în Țara Românească), *vecini* (în Moldova). Întărindu-se boierii, ajunși latifundiari, slăbesc sătenii și se săvârșesc abuzuri în sarcina lor.

Slujba de 3 zile e sporită: la 12 zile pe moșiile mănăstirești, la 6 pe cele boierești. Boierii cer și mai mult dela Domn. Cu timpul ei se cred stăpâni nemărginiți ai moșiilor, ei scurtează dreptul de folosință al sătenilor. Pe la mijlocul veacului al XVII. dreptul săteanului e încă în ființă, cum dovedește Legiuirea lui Vasile Lupu. Dar în veacul al XVIII. boierii cer Domnului sporirea muncilor, ce au să facă sătenii. Li se și încuviințează. Sporirea muncilor, decretată la 1805 însă, n'a putut fi executată din cauza împotrivirii țăranilor. Dar la alcătuirea Regul. org. boierii au reușit să introducă în legea țării cu ajutorul protectorilor Ruși scurtarea sătenilor prin sporirea muncii și îngustarea locului de folosință. Prin Regul. org. s'a scăpat boierimea și de sarcini, căci dările indirecte le suporta și ea înainte, admitându-se numai dări directe, a ajuns să fie suportate numai de clasa nescutită. După regularea din 1805 în total avea săteanul fruntaș 16 fălci, mijlocușul 10, codașul 6 și cel din urmă 3, la moșiile din partea șesului; în celelalte părți se reducea proporțional. Avea boierul stăpân încă obligația de a da pământ însurășilor. Nu era dator să dea mai mult de $\frac{1}{3}$ din moșia întreagă. Această regulă e întărită și la 1828, având săteanul a muncă 47 zile pe an.

Prin Regul. org. munca este ridicată la 53 zile, iar pământul redus pentru fruntaș la 5%, fălci, la ceilalți proporțional mai puțin, diferind după regiuni, adică aproape la 1%, din ce a fost. I se ia și dreptul de folosință la pădure.¹⁾

Într'această situație s'a găsit săteanul din statele române, când Convenția dela Paris a decretat în art. 46, că „toate privilegiile, scutirile și monopolurile, de cari se bucură încă unele clase, vor fi desființate, și se va proceda fără întârziere la revizuirea legii, care regulează raportul proprietarilor pământului cu cultivatorii, în vederea de a îmbunătăți soarta acestora” — Cuza-Vodă însuși prieten al sătenilor cu tot dreptul putea să se întemeieze pe voința Europei, în pasul ce a întreprins. El spunea în mesajul din 6 Dec. 1859, că „această chestiune trebuie să fie hotărâtă și va fi”. Svârcolirile și împotrivirile, puse în calea înfăptuirii reformei, fac parte din istorie. Cogălniceanu a combătut proiectul nefavorabil din 1862 într'o vorbire, care a luat 4 ședințe ale adunării.

Legea decretată de Cuza-Vodă la 15 Aug. 1864 declară, că sătenii clăcași sunt și rămân deplin proprietari pe locurile supuse stăpânirii (posesiunei) lor, în întinderea ce se hotărește prin legile în ființă, adică prin Regul. org. Această întindere e: în afară de locul din vatra satului, pentru casă și grădină, în județele din Moldova: pentru săteanul cu 4 boi și o vacă 5 fălci 40 prăjini, cu 2 boi și o vacă 4 fălci, cu o vacă sau pălmaș 2 fălci 40 prăjini; în județele din Țara-Românească tot după cele 3 categorii de săteni: 11 pogoane, 7 pogoane 19 prăjini, 4 pogoane 15 prăjini; în județele din Basarabia: 6 fălci 30 prăjini, 4 fălci 30 prăjini, 2 fălci 70 prăjini.

Legea menține principiul, că proprietarul nu e dator să dea mai mult de 1/8 din moșie. Se desființează claca, dijma și ori ce sarcini, datorite stăpânului de moșie, în bani sau în natură, în contra unei despăgubiri de plătit în 15 ani, și anume după cele 3 categorii de săteni, 133 Lei, 100 Lei 24 parale, 71 Lei 20 parale anual (sătenii dela munte din Moldova mai puțin).

Dreptul la pădure al sătenilor se păstrează neatins.

Claca nu mai este permisă. Însurățeli nu pot face cu proprietarii decât învoielii temporale. Învoielile de muncă între proprietari și săteni sunt slobode.

¹⁾ V. Xenopol op. cit. vol. I, p. 438—441. Rosetti, op. cit. p. 452—454.

Din punct de vedere juridic raportul dintre stăpâni și săteni se clarifică, prin legea din 1864. Săteanul e declarat proprietar, atât pentru trecut, cât și pentru viitor pe pământul ținut de el în stăpânire. Stăpânul (boierul) de asemenea ajunge proprietar nelimitat pe pământul nestăpânit de săteni. Raportul juridic de până acum, care nu era proprietate pentru stăpânul pământului, dar nici uzufruct, nici emfiteusă pentru sătean, ci mai mult: se desființează.

Din punct de vedere economic reforma n'a fost suficientă. Săteanul a fost găsit în fașa celei mai mari reducțiuni a drep-tului său asupra pământului, fiind redusă suprafața de pământ stăpânită de el la $\frac{1}{3}$ din cât avea înainte de Regul. org. Pentru a ținea 4 boi și o vacă și pentru a produce cerealele pentru hrana sa și a familiei, cele $5\frac{1}{2}$ fălci erau cu mult prea puține. Mai avea de plătit încă și suma de răscumpărare, în deajuns de mare. Statul nu a luat asupra sa plata acestei răscumpărări.

Dar evoluția istorică nu era înaintată în măsura de a se fi putut da atunci o soluție mai bună. Generația actuală are da-toria de a înfăptui dreptatea socială într-o măsură mai largă.

§. 106. Constituția austriacă din 20 Octomvrie 1860.

În timpul guvernării absolutistice dela 1850—1860 Ardealul a ajuns a fi una din *țările de coroană* (*Kronland*) a dinastiei de Habsburg. În constituția din 4 Martie 1849 e cuprins cu denumirea „*Marele principat Transilvania împreună cu pământul săsesc și cu de nou încorporatele comitate Crasna, Solnocul de mijloc și Zarand, cu districtul Chiorului*“, *Bucovina ca ducat*, titlu luat de Împăratul din nou. Asemenea țară de coroană era și Ungaria. Din comitatele Baci-Bodrog, Torontal, Timiș și Caraș s'a înființat în 1849 volvodina sub denumirea de „Voivodina sâr-bească și Banatul Timișan“.

În timpul absolutismului, după ce Constituția din 4 Martie 1849, ca neexecutabilă, a fost desființată, prin patenta din 31 Decemvrie 1851, toate puterile statului erau concentrate în mâna Domnitorului, care le exercita cu concursul miniștrilor săi. Emanațiunile Domnitorului de natură legislativă se făceau prin ordonanțe numite „*patente*“ (*nyilt parancs*). Printr'o patentă din anul 1851 s'a organizat un *senat imperial* cu atribuțiunea de a da

ajutor coroanei și ministerului cu cunoștințele și experiențele sale, pentru ca în legislatură să se poată ajunge uniformitate privitor la principiile fundamentale. Eră organ consultativ. Dreptul de decizie îl avea Domnitorul.

În epoca de 10 ani acest senat imperial a fost convocat pentru prima oară la 5 Martie 1860, înmulțit în mod excepțional prin consilieri, extraordinari, reprezentând toate ținuturile monarhiei. Din Ardeal a fost chemați 3, din Voivodina-sârbească și Banatul-timișan 2, din Bucovina 1, din Ungaria 6, Români au fost 3: episcopul Șaguna reprezentând poporul român, din Ardeal, Andrei Mocionyi reprezentând Banatul-timișan și Petrino reprezentând Bucovina. Senatul imperial întrunit într-o sesiune de 4 luni a examinat budgetul monarhiei pe anul 1861 și a exprimat dezideratele de reorganizare a acesteia. Îndreptățirea națiunii românești și a confesiunilor ei a venit de reperiute ori în discuție.

În 20 Oct. 1860 împăratul a dat, luând de bază desbaterile din senatul imperial, o nouă constituțiune ținuturilor de coroană din imperiul austriac, prin *diploma împărătească pentru regularea raporturilor interne de drept public în monarhie*. Noua constituțiune admite ca principiu de reorganizare a monarhiei recunoașterea *individualității istorice-politice* a ținuturilor, cari compun imperiul, principiu admis de majoritatea senatului imperial.

Pe baza acestui principiu fiecare provincie, din care se compune imperiul, formează o individualitate, o unitate politică de guvernament și administrare, rămânând în granițele evoluțiunii sale istorice, păstrându-și legile și așezămintele după cari s'a dezvoltat. Ca atare formează o unitate în viitoarea organizație de stat a imperiului.

Principiul fundamental de organizare a monarhiei este clauza cuprinsă în „*sancțiunea pragmatică*” a împăratului Carol VI. din 19 April 1713 (primită de staturile ardeleni și cele ungare în dieta din 1722—1723) „...in aliis quoque suis regnis, et provinciis haereditariis... indivisibiliter ac inseparabiliter, invicem et insimue, ac una cum regno Hungariae, et partibus, regnis et provinciis eidem adnexis, haereditarie possidendis...” (art. II. din 1723 § 7). — *stăpânirea neîmpărțită și neseparată a ținuturilor constitutive ale monarhiei*, pe baza apărării împrumutate și comune a acestora. Împăratul admite ca lege fundamentală de stat și irevocabilă următoarele:

1. Dreptul de legislațiune îl împărțește cu *dietele provinciilor* resp. cu *senatul imperial*, compus din membri trimiși de *dietele provinciilor*.

2. Afacerile comune tuturor țărilor se vor rezolva de *senatul imperial*, cele privitoare la singuraticile țări de *dietele* respectivelor țări conform legilor lor, în mod constituțional.

Prin alte autografe împărățești date tot la 20 Oct. 1860 s'au luat următoarele măsuri de organizație:

3. *Senatul imperial* înmulțit avea 100 membri, fiind reprezentate toate țările după mărimea teritorială.

4. *Cancelaria aulică* ardelenească și cea ungurească (desființate în timpul erei absolutiste) s'au reînființat.

5. Privitor la *reorganizația Ardealului* cancelarul să deschidă o conferință, cu bărbați de diferite naționalități, confesiuni și clase, pentru a se înainta proiecte pentru organizarea unei diete corespunzătoare, atât pretensiunilor confesiunilor, națiunilor și claselor privilegiate de mai nainte, cât și pretensiunilor naționalităților, confesiunilor, claselor cari mai nainte nu luau parte la drepturile publice.

6. Privitor la Ungaria se reînființează *locotenența regească* pentru administrația internă, *organizația justițiară* (având să rămână în vigoare până la dispoziție legislativă legiunile de drept civil și penal în vigoare) *organizația comitatensă*, *limba oficială* ungurească în administrație și justiție, ordonând „ca comunelor, atât urbane cât și rurale, să le stea liberă alegerea limbei în care să-și poarte trebile, limba afacerilor comunale, bisericesti, școlare, mai incolo, ca fiecăruia să-i rămână neoprit, sau liber, dreptul de a se servi în adunările de comitat, orășenești și comunale, de ori care din limbile îndatinate în țeară, și în ori care din aceleași să-și poată așterne la diregătorii suplicele și petițiunile, ale căror rezolvare va avea a se face în aceeași limbă“.

Conferința pentru reorganizarea Ardealului s'a ținut la Alba-Iulia, chemați fiind 24 Maghiari și Săcui, 8 Sași și 8 Români. Românii au cerut autonomia Transilvaniei și drepturi pentru poporul român, care formează majoritatea covârșitoare a populațiunii ardelene. Maghiarii n'au admis să împartă privilegiile cu Românii, acuzându-i, că *vreau prin cererile lor să înființeze o Daco-Românie*.

Vorbirea metropolitului Șuluțiu ținută în ședința din 11 Febr.

1861 e o adevărată operă de apărarea drepturilor poporului rom. la acest pământ, utilizând tot materialul de istoria dreptului și juridic, în această chestiune. (V. Păcășianu, Cartea de Aur II. p. 228—246).

Părerea reprezentanților Unguri a fost a se menșinea legile de unire din 1848 cu Ungaria, ne mai fiind nevoie de vr'o lege electorală pe baza reprezentării intereselor, fără privire la raportul populațiunii, Românii au cerut lege electorală, pentru o reprezentare dreaptă și a poporului românesc.

La reorganizația teritorială, în contra protestelor Românilor, *Banatul* a fost incorporat la Ungaria, cele 4 comitate, cari formau măr de ceartă între Ungaria și Ardeal, numite „*partes annexae*“ : *Crasna*, *Solnocul-de-mijloc*, *Chioarul* și *Zarandul* au fost declarate ca aparținătoare la Ungaria. Astfel o mare parte a teritorului locuit de Români din Ungaria, a fost lipsit de dreptul de a se putea organiza și administra singur.

La organizația comitatelor României au fost înlăturați peste tot locul, abia în comitatele: *Caraș*, *Zarand*, *Făgăraș* și *Năsăud*, Românii au reușit să ajungă la conducere.

Pe baza propunerilor făcute de singuraticile țări de coroană ale imperiului, împăratul în *patenta din 26 Febr. 1861* stabilește definitiv organizația senatului imperial și a adunărilor legiuitoare provinciale a țărilor imperiului, între care și a *Bucovinei*.

Senatul imperial se compune din *casa de sus* (Herenhaus) și *casa deputaților*. Casa de sus se compune din membrii de drept și din membri chemați de împăratul. Casa deputaților constă din 343 membri, fiecare țară având a trimite un număr fixat, Ungaria 85, Bucovina 5, Ardealul 26. Fiecare țară va trimite numărul de deputați din dieta respectivă, iar întreprinșind împrejurări escepționale, ca vr'o țară să nu trimeată, împăratul poate ordona alegerea nemijlocită în teritorul țării.

Senatul înmulțit de 100 s'a desființat, ca organ consultativ a fost înlocuit un *consiliu de stat*.

Aceste sunt în linii generale dispozițiile constituției din 20 Octombrie 1860. Cu normele date privitor la Ardeal ne vom ocupa în alt capitol.

§. 107. Constituția nouă a Ardealului.

Reorganizarea Ardealului în spiritul diplomei din 20 Oct. 1860 trebuia să se facă. În acest scop, deși 2 ani mai târziu, dar împăratul a convocat dieta Ardealului prin rescriptul, din 21 Apr. 1863 pe ziua de *1 Iulie 1863 la Sibiiu*. Problemele acestei adunări legiuitoare sunt precizate în următoarele cuvinte ale rescriptului de convocare :

„Insuflejit de dorința de-a vedea regulate toate afacerile marelui nostru principat Transilvania prin dieta proprie, spre mulțămirea tuturor popoarelor locuitoare într'însul, iar determinațiunile din 20 Oct. 1860 și 26 Febr. 1861, despre relațiunile de drept a acestuia către întreaga monarhie, a le vedea duse la îndeplinire, după intențiunea noastră de mai multe ori manifestată“. Totodată ordonează a se prezenta dietei următoarele proiecte de legi :

1. Despre efectuarea *egalei îndreptățiri a națiunei române și a confesiunilor ei*.

2. Despre întrebuițarea celor 3 limbi usuate în țară în afacerile publice oficiale.

3. Despre compunerea și regularea dietei.

4. Despre definitivă regulare a modului de a trimite reprezentanți în senatul imperial.

5. Despre modificările necesare în împărțirea politică a țării, pentru mijlocirea unei administrațiuni mai ușoare și mai regulate, chiar și cu privire la justiție.

6. Despre regularea administrațiunii publice.

7. Despre régularea justiției.

8. Despre organizarea judecătoriilor și în special despre crearea unui for judecătoresc de a treia instanță.

9. Despre întregirile și espicările necesare cu privire la patenta din 21 Iunie 1854.

10. Despre introducerea cărților funduare.

11. Despre ridicarea unei bănci ipotecare.

Esaminând proiectele trimise în desbaterea dietei dela Sibiiu, vedem că acestea erau chemate a reforma întreagă structura de stat a marelui principat al Ardealului, prin urmare a-i da *nouă constituție*. Constituția clădită prin diplomele din 20 Oct. 1860 și 26 Febr. 1861, împreună cu legile, ce trebuiau să se aducă în dieta

dela Sibiiu aveau să fie constituția nouă a Ardealului. În aceste isvoare de drept află regulare :

a) forma de stat, raportul de drept a statului către întreagă monarchia.

b) *constituirea puterilor în stat, puterea legiuitoare fiind împărțită între împăratul, senatul imperial și dieta provincială; puterea executivă în mâna împăratului, care o exercitează prin guvernul său transilvănean, prin curtea aulică transilvăneană din Viena, și prin organele teritoriale (comitate, scaune, districte, comune, orașe); puterea judecătorească prin judecătorii independente, ai căror judecători sunt numiți de împăratul.*

În proiectele prezentate se norma : 1) Compunerea puterii legiuitoare, modul de a trimite reprezentanți în senatul imperial, 2) regularea administrației cu o nouă împărțire teritorială a țării, după ce cea veche cu teritoriul celor 3 națiuni nu mai corăspundea spiritului timpului, 3) reorganizarea judecătoriilor cu reformarea justiției și crearea instanței a treia.

Celelalte chestiuni puse în program erau de natură economică.

Pentru ca să se poată face alegerile și ca să fie reprezentată întreagă populațiunea, de oarece legea electorală veche din 1791 și 1848, adusă de dieta Ardealului, excludeau poporul românesc, s'a dat o *nouă lege electorală* și un *regulament interior* pentru desbaterile adunării.

§. 108. Legea electorală ardeleană din 1863.

Legea electorală, dată de împăratul și publicată în gazeta oficială din Viena (Reichsgesetzblatt = Rgbl.), e provizoră, menită a servi la alegerea deputaților, până ce însași dieta ardeleană va compune o lege electorală. Ea e o lucrare bine întocmită, ținând cont de situația specifică a țării și de raporturile locale. E tot odată o lege dreaptă, statornicind egalitatea pentru toți locuitorii țării, fără considerație la naționalitate și privilegiile vechi.

Legea e întemeiată pe *censul de avere*, admițând însă și un strâmt *cens intelectual*.

Condițiile dreptului electoral sunt : a) *generale* : sexul bărbătesc, etate de 24 ani, independență în purtarea afacerilor ; b) *speciale* : *censul material* : Contribuție directă de stat (plătita de

fapt) de 8 fl. val. austr. sau *cens intelectual*: având drept electoral pe această bază parochii, capelanii, doctorii, chirurgii, avocații, inginerii, artiștii academici, profesorii, farmaciștii, notarii, învățătorii comunali. Afară de persoanele fizice au drept electoral și persoanele morale.

Eligibil (drept electoral pasiv) este ori care alegător, trecut de 30 ani.

N'au drept electoral: Soldații și cei asemenea lor. *Sunt excluși* din dreptul electoral: persoanele, cari se afla sub sarcina unei pedepse, sau sub o sancțiune de drept civil sau penal.

Pentru conducerea și efectuarea alegerilor se constituie în fiecare comitat, scaun, district o *comisiune centrală*.

Alegătorii se conscriu în *liste electorale*, cari se verifică, admițându-se procedura de reclamațiuni: Alegătorii se provăd cu *bilete de legitimare*, înmânarea se face cu consemnare în 2 exemplare, care servește ca adeverință de primire, un exemplar rămâne în comună, al doilea merge la comitat.

Comisiunea centrală numește pentru fiecare circumscripție câte o *comisiune electorală* din president, notar și 5 membri alegători.

Întrarea în sala de votare se face pe baza biletului de legitimare, care servește și ca dovadă a dreptului de alegători și pentru legitimarea persoanei. Votarea se face cu graiu viu, votul se trece într-o listă în 2 exemplare. Votul se face prin numirea în mod exact a persoanei, pe care alegătorul veiește să o aleagă de deputat.

Alegere prin aclamare nu e admisă, ci numai prin votare.

Alegerea se termină într-o zi. Resultatul se statorește pe baza majorității absolute. Dacă nu se ajunge majoritatea absolută, se face a doua alegere între 2 candidați (balotaj).

Deputatul ales primește *certificat de alegere*.

Procese verbale asupra alegerii se trimit comisiunii centrale, 1 exemplar prin guvern președintelui dietei.

Validarea alegerilor o face dieta.

Deputații primesc diurnă de 5 fl. la zi pe timpul cât sunt de față în dietă.

Dietă se compune din 125 *deputați aleși* și din 40 *deputați numiți* (numiți de împăratul).

Presidentul și 2 vicepresidenți se numesc de împărat dintre 6 persoane alese de dietă din sânul ei — cu respectarea diferitelor religii. Notarii se aleg de dietă.

Membrii dietei la intrarea lor în dietă prestează *vor de credință și ascultare* față de împăratul.

Drep de inițiativă în dietă are guvernul și fiecare membru.

În discuții se folosește una din cele 3 limbi folosite în țară. Proiectele de legi și reprezentațiunile hotărâte prin dietă se compun în toate cele 3 limbi ale patriei, se înaltează prin comisarul dietal al împăratului.

Repartizarea celor 125 deputați asupra teritoriului s'a făcut „după proporționala împărțire, bazată atât pe drepturile politice exercitate și până acum și pe numărul locuitorilor, cât și pe raporturile teritoriale și ale economiei de stat”.

Trimet deputați: 13 orașe câte 2, 23 opide câte 1 = 49, 8 comitate din fostul teritoriu ungar 33, 2 districte (Năsăud, Făgăraș) 5, foastele scaune sacuiești 13, foastele scaune săsești 23, scaunul Săliște și Tălmăciu cu fostul teritoriu de graniță 2 deputați — la oală 125 deputați.

Împărțirea comunelor în cercurile electorale e determinată în lege, cu indicarea exactă a plaiurilor (plaselor) și a comunelor.

Din această înșirare a localităților și a divisiunilor administrative se vede, că în această epocă comitatele și scaunele sacuiești aveau subdiviziunea în *plaiuri* (plase) și comune, iar scaunele săsești în *comune* (fără plase).

Din alegerile, făcute în cea mai deplină ordine, au eșit 46 deputați Români, au fost numiți încă 11 regaliști Români, în total dar 57 Români, 54 Unguri și Săcui și 43 Sași.

Deschiderea dietei s'a făcut la 15 Iulie 1863. Deputații unguri și Săcui, cu excepțiunea a lor 3, au lipsit dela lucrările dietei.

§. 109. Legile aduse de dieta din Sibiiu.

Primul articol de lege adus de dieta din Sibiiu, cum prevedea și ordinea propunerilor prezentate de împăratul, e: despre efectuarea *egalei îndreptățiri a națiunii române și a confesiunilor ei*.

Națiunea română, religiunea *gr.-catolică* și religiunea *gr.-orientală* se recunosc prin lege, întru înțelesul constituțiunii transilvane, înlocmai ca și celelalte 3 națiuni și 4 confesiuni recunoscute ale Transilvaniei (§. 1.)

Națiunile recunoscute prin lege, și adecă națiunea Maghiarilor, Săcuilor, Sașilor și a Românilor, față una cu alta, sunt pe deplin egal îndreptățite și ca atari se folosesc în sensul constituțiunei transilvane de asemenea drepturi politice. (§ 3). Numirile diferite ale părșilor țării nu întemeiază și nu dau naționalitășilor (sic!) singurateice nici un fel de drepturi politice (§ 4).

Biserica gr.-cat. și biserica gr.-or. au tot aceea pozișune de drept, de sine stăătătoare în stat, și tot aceea libertate de a se organiza în afacerile interne, ca și celelalte biserici ale țării, recunoscute prin lege și recepte după dreptul de stat, adecă biserica romano-cat., evangelică-elvetică, evangelico-augsburgică și unitarie. Toate aceste biserici sunt îndreptățite așadar a-și regula, administra și conduce toate afacerile lor eclasiastice, precum și fundașiunile, fondurile și institutele lor, în înșelesul așezămintelor lor canonice, independent de ori și care influinșă a vr'unei alte biserici, pe lângă rezervarea dreptului de suprainspecșiune al Coroanei. (§ 2).

Legile (privilegii, patente, rescripte, ordinașiuni și măsuri administrative) în contrazicere cu determinașiunile acestei legi sunt destiinșate și fără putere de lege (§ 6).

A doua lege adusă a fost cea privitoare la *întrebuinșarea celor 3 limbi ale țării* în comunicașiune publică oficioasă. Cele 3 limbi se declară egal îndreptățite în comunicașiunea publică oficială (§ 1).

Părșile au drept a întrebuiinșă în scris ori care din cele 3 limbi, în orice acte și pertractări oficioase.

Limba oficială internă a oficiilor municipale e aceea, care e și limba muncipiului respectiv. asemenea și a judecătoriilor municipale.

La *judecătorie*, dacă în proces sunt părși de deosebite limbi, hotărșirea se va da în limba primei cereri. În proces criminal pertractarea finală și hotărșirea se va da în limba acusatului.

În *comune* și *muncipii* limba oficială va fi determinată de reprezentanșă.

Limba în învășământ, în școalele poporale și medii, cum și în cele superioare, o determină susșinătorii (§ 18).

Afară de aceste legi cardinale s'au înarticulat *diploma din 20 Oct. 1860* și *patenta din 26. Febr. 1861* (constitușiua imperiului), s'au adus legea pentru *organizarea tribunalului suprem* în Ardeal,

despre sancționarea și publicarea legilor, legea electorală, legea pentru introducerea unor schimbări în *patenta urbarială*, s'au făcut reprezentațiuni în chestiunea drumului de fer, a serviciului militar. S'au desbătut bugetele, deosebite propuneri și petițiuni.

Din dieta din Sibiiu s'a trimis și deputații în senatul imperial.

Dieta a ținut 124 ședințe, ultima în 29 Oct. 1864, când dieta s'a prorogat pentru sesiunea senatului imperial.

§. 110. Chestiunea unirei Ardealului cu Ungaria.

Prin rescriptul din 1 Sept. 1865 împăratul *desființează* dieta dela Sibiiu și convoacă o nouă dietă, luând în titlu formula veche de „mare principe al Transilvaniei și comite al Săcuilor“, pe 19 Noemvrie 1865 la Cluj, pe baza legii electorale din 1791 (art. XI), ordonând alegeri nouă. La ordinea zilei a fost pus ca obiect unic: *reviziunea articolului de lege I. din 1848 despre uniunea Ungariei și a Transilvaniei*.

La dieta din Cluj s'au întrunit conform legii electorale din 1791 un număr de 108 deputați aleși (din cari 14 Români) și 190 regaliști (din cari 34 Români). Marea majoritate eră a Ungurilor. Contra voturilor Românilor și a Sașilor dieta din Cluj hotărăște în 6 Dec. 1865, că Domnitorul să fie rugat a *chema pe reprezentanții Ardealului la dieta din Pesta, fiindcă legea despre uniune e lege perfectă și numai dieta din Pesta o poate revisui*.

Împăratul prin rescriptul din 25 Dec. 1865 *concede*, ca la dieta Ungariei să se trimită deputați din Ardeal după legea din 1848, iar dieta dela Cluj o amână până la altă dispozițiune.

Prin rescriptul din 20 Iunie 1867, semnat de *Francisc Iosif*, încoronat ca *rege al Ungariei* în ziua de 8 Iunie 1867, și de ministrul său conte *Iuliu Andrássy* „*restituindu-se dreptul constituțional pentru întregul teritor al imperiului*“... dupăce relațiunea de drept public a țărilor coroanei noastre ungurești față cu celelalte țări de sub domnirea noastră s'a regulat definitiv... toate celelalte legi de direcțiune diversă, prin urmare și *conclusele dietei provinciale transilvane*, convocată la Sibiiu pe 1 Iulie 1863, care se refer la pozițiunea de drept public a Transilvaniei față de imperiul, *au devenit fără valoare*.”

Ca conclusiune *toate* legile și hotărârile aduse de dieta din Sibiiu sunt puse „*afară de vigoare*“.

Drepturile Românilor din Ardeal au rămas să fie legiferați de adunarea legiuitoare a Ungariei. În baza continuității de drept, trecând peste tot ce s'a făcut dela 1848 până la 1866, Ardealul s'a considerat unit cu Ungaria.

Legea 43 din 1868 a Ungariei, pentru regularea amănunțită a unirii Ardealului cu Ungaria, decretează că după ce legea I. din 1848 a dietei din Cluj a declarat pe locuitorii Ardealului, fără deosebire de naționalitate, limbă și religie, cu asemenea drepturi; și toate legile Ardealului contrare cu aceasta s'au desființat: divisiunile teritoriale, denumirile existente până atunci după națiuni politice, și toate privilegiile împreunate cu acele, întru cât vre'o naționalitate le-ar fi avut cu excluderea altora, se suprimă; și se asigură din nou egalitatea, în privința civilă și politică, a tuturor cetățenilor din Ardealul unit cu Ungaria.

Astfel Ardealul rămâne unit cu Ungaria până la 18 Octombrie 1918, când deputatul Alexandru Vaida în dieta Ungariei declară, că poporul Român din teritoriile statului ungar, în baza dreptului de „autodeterminare al popoarelor“, se rupe de Ungaria, iar Marea Adunare națională din 1 Decembrie 1918 la Alba-Iulia a declarat unirea cu regatul România.

§. 111. Reformarea organizației în Bucovina.

Constituția imperiului austriac, octroată la 4 Martie 1849 în §-ul 1. înșiră între țările coroanei imperiului austriac și *ducatul Bucovinei*, separat de regatul Galiei și Lodomeriei și de arhiducatul Cracovia. În § 11 se decretează, că împăratul primește la titlurile sale de până acum și titlul marelui duce de Cracovia și al *ducelui de Bucovina*. După principiile constituției, țările înșirate ale coroanei, între cari și Bucovina, formează „libera, independentă, nedespărțită și constituțională monarhie ereditară Austria“.

Pe seama singuraticelor țări ale coroanei se garantează *autonomia proprie*.

Fiecare națiune are drepturi egale și fiecare națiune are dreptul inviolabil de a-și păstra și cultiva naționalitatea și limba.

Pentru toate *popoarele* imperiului este numai un singur drept general austriac — al cetățenilor imperiului. Nici o deosebire în

dreptul civil sau criminal, în procedură sau în împărțirea dărilor publice, nu poate exista de acum înainte între cetățenii singuraticelor țări ale coroanei.

Ori ce raport de vecinătate, de iobăgie și de supunere urbarială, se desființează. Ori ce sclav, care calcă pe pământul sau pe o corabie a Austriei, e liber.

Toți cetățenii imperiului Austriei sunt egali înaintea legii și supuși unei egale jurisdicții.

Puterea legislativă se exercitează: pentru întreg imperiul de împăratul împreună cu parlamentul central; pentru interesele particulare ale țărilor de coroană de împăratul cu dietele provinciale.

De interese ale țărilor de coroană se declară: chestiunile pri-vitoare la cultura țării, la clădirile publice construite cu cheltuiala țării, la institutele de binefacere ale țării, la budget și socotele, la impozitele speciale ale țării, interesele comunale, ale bisericilor și școalei, cum și chestiunile lăsate prin legi imperiale în competența țării.

Compunerea dietei provinciale are a se face cu respectarea tuturor intereselor provinciei. Deputații se aleg prin alegeri directe. Învoirea împăratului și a dietei provinciale se cere pentru ori ce lege a provinciei.

Constituția din 20 Oct. 1860 și 26 Febr. 1861 se întemeiază pe recunoașterea individualităților istorice-politice ale țărilor din monarhie. Patenta din 26 Febr. 1861 aprobă și pentru *ducatul Bucovina* constituția provincială și ordinea de alegere, dându-i puterea de *lege fundamentală de stat*, în scopul de a desvolta drepturile și libertățile după împrejurările și necesitățile prezentului și spre a le transforma și aduce în consonanță cu interesele întregii monarhii.

După noua Constituțiune dreptul de legislație se exercită de împărat cu conlucrarea *dietelor* resp. cu a *senatului imperial*, la care dietele vor trimite numărul de membri hotărâți.

Toate chestiunile privitoare la drepturi, datorii și interese comune tuturor țărilor au să fie decise în mod constituțional și cu conlucrarea *senatului imperial*. Celelalte obiecte se vor rezolva în mod constituțional cu respectivele *diete provinciale*.

Senatul imperial constă din: *casa de sus* (Herrenhaus) și *casa deputaților*.

Membrii casei de sus sunt *membri de drept* și *membri che-*

mași de împăratul. Casa deputaților stă din 343 membri, din care fiecare țară trimite numărul fixat. Pentru Bucovina erau fixați 5. Aceștia se trimesc dela dieta respectivei țări, fiind aleși nemijlocit.

În baza noiei consituiții dieta Bucovinei a fost conchemată, de-odată cu dietele celorlalte țări, pe ziua de 6 Aprilie 1861, iar senatul imperial pe 29 Aprilie 1861.

Tot odată s'a înființat și un *consiliu de stat*, cu menirea de a ajuta cu consultări pe împăratul, cu pătrunderea înțelepciunii, cu cunoștințele și praxa membrilor lui.

Dieta provincială a Bucovinei a fost compusă din 31 deputați, 2 deputați de drept (mitropolitul și rectorul universității), 10 aleși de proprietarii mari, 7 de orașe și camera comercială, 12 de comunele sătești.¹⁾

Puterea executivă e reprezentată prin guvernul local cu sediul în Cernăuși.

Teritoriul țării e împărțit în 9 căpitănate, cu reședință în: Cernăuș, Câmpulung, Coșman, Gura-Humorului, Rădăuși, Sirete, Storojineș, Suceava și Vijnița.

Ca organizație judecătorească țara e împărțită în 2 tribunale, al Cernăușului cu 9, al Sucevii cu 7 judecătorii de ocol.

Pentru administrarea finanțelor este direcțiunea financiară din Cernăuș.

La baza organizației comunelor și orașelor este *autonomia*, decretată pentru prima oară în constituția din 4 Martie 1849.

Modificările, făcute ulterior în structura imperiului austriac și a ducatului Bucovinei, trec peste cadrele studiului nostru.

§. 112. Reformarea organizației în Basarabia.

„Așezământul pentru organizarea provinciei Basarabene” din 1818, după care în capul provinciei eră ca reprezentant al împăratului viceregele și consiliul superior cu puteri de legislație, executivă și judecătorești, a fost înlăturat la 1826, după moartea împăratului Alexandru I. Consiliul superior a fost desființat, iar în locul viceregelui se instituie *gubernorul*, în mâna cărui se

¹⁾ Mai târziu numărul membrilor a fost ridicat la 63. — V. Legea din 26 Maiu 1910 relativă la modificarea regulamentului țării pentru ducatul Bucovinei (Foaia legilor țării XXIII. nr. 26).

întrunesc toate puterile, având dreptul a hotărî singur în toate chestiunile de organizație, guvernare și administrare în Basarabia.

În organizația puterii judecătorești s'au introdus procedurile rusești cu organizația judiciară a Rusiei. Din legile moldovenești s'a menținut numai Codul civil al lui Calimah.

În organizația teritorială a provinciei, asemănătoare în trăsuri generale celei din Moldova, pe care o cunoaștem din epoca anterioară, de-ocamdată nu s'au făcut schimbări. S'au adus oarecari îmbunătățiri cerute de împrejurările momentane.

Astfel s'a înființat: în organismul ținuturilor (județe) la 1833 *comisia drumurilor*, pentru construirea și susținerea liniilor de comunicațiune; la 1834 *comisia pentru alimentarea populației*, în scopul a se aduce în anii răi și a se distribui alimentele necesare; la 1840 *comisia cartiruirii*, pentru a regula cartiruirea armatei, după ce în acel timp nefiind casarme, trupa eră așezată la țărani, ofițerii la boieri, ca această sarcină să fie repartizată cu dreptate asupra populațiunei.

Pentru regularea raportului dintre stăpânii de pământ și săteni, în scopul de a se înfrâna abuzurile stăpânilor, cari, invidiând situația eluptată de stăpânii de moșii din Moldova în Regul. org., sporiau dijma și scădeau pământul lăsat sătenilor. În acest scop s'a introdus la 1838 *contractul normal*, care a pus oarecare ordine în mijlocul abuzurilor făcute de stăpânii de moșii.

La 1851 s'a introdus legiuirea financiară, prin care s'au stabilit pentru prima oară norme de contribuțiuni.

Cele mai importante reforme în administrația Basarabiei s'au introdus la 1869, când s'a introdus reforma administrativă rusească din 1864, întemeiată pe descentralizarea administrativă și introducerea principiului de autonomie cea mai largă în conducerea provinciei. Aceasta este așa numita instituțiune a *zemstvelor*.

După ce ținuturile (județele) sudice ale Basarabiei în urma tratatului de Paris dela 1856 au fost retrocedate Moldovei, și acestea în timpul introducerii organizației administrative a *zemstvelor* la 1869 nu făceau parte din Basarabia anexată Rusiei, ținuturile Ismail și Cahul au rămas în organizația administrativă a legilor românești, cu județe și comune.

În noua organizație s'a modificat numai organizația teritorială. În capul provinciei a rămas tot *gubernatorul* (dela 1823—1874 avea încă 2 gubernii, dela 1874 numai Basarabia), ca reprezentant

al puterii centrale a statului, subordonat ministerului de interne, și ca șef al cârmuirii provinciei. Alături de el s'a înființat în baza noiei reforme *zemstva* (adunarea) gubernială, compusă din 36 membri trimiși de adunările ținuturilor.

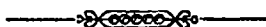
„*Zemstva*“ derivă dela cuvântul slav *zemlea* (pământ, ținut), cunoscut și în Moldova prin veacul al XV, însemnând denumirea primei circumscripții teritoriale, ținutul. Ca noțiune juridică denotă *organizația locală dintr'un teritoriu, care lucrează conform intereselor locale*. *Zemstva* ca organizație teritorială e aceea ce e ținutul, județul, comitatul.

Organizația teritorială după sistemul regulamentului rusesc pentru *zemstve* se întemeiază pe unitatea evoluției istorice numite *parochie* (comuna religioasă), parochiile se grupează în unitatea administrativă numită *volosta*, iar aceste se grupează într'o unitate de pe un teritor și mai estins, care e ținutul zis *zemstva*. Organizații cu personalitate juridică sunt numai *volosta* și *zemstva*. Fiecare dintre aceste organizațiuni locale își are organe deliberative și organe lucrătoare, alese de obștia populațiunei din teritoriu.

Această organizație de autonomie teritorială a adus o mare înflorire în îngrijirea intereselor economice și culturale ale populațiunei basarabene, dezvoltând în măsură largă conștiința cetățenească de auto-cârmuire și neafârnaire față de organizația centrală a statului.

Desvoltarea în amănunte a organizației întemeiate pe *zemstve* nu intră în cadrele studiului nostru.

Reforma dela 1869 a fost ameliorată în câteva rânduri, astfel că provincia Basarabia serbând, în 1919, un an după unirea cu țara mamă, aniversarea de 50 de ani a *zemstvelor*, arată cele mai frumoase rezultate, ajunse în activitatea acestei instituțiuni într'o jumătate de veac.

Instituțiuni juridice.

§. 113. **Isvoarele dreptului vechiu român.**

În studiul nostru de până aici ne-am ocupat, în afară de studiul așezămintelor de stat, cu *istoria externă* a dreptului român, tratând istoria isvoarelor (*fontes juris*), ca mijloacele materiale, în care legiuitorii au fixat normele de drept și în care s'au conservat până în zilele noastre. Astfel am făcut cunoscute legiuirile Domnilor Alexandru cel Bun, Vasile Lupu, Mateiu Basarab, publicate în veacul al XVII., legiuirile Domnilor : Ipsilante din veacul al XVIII., Caragea și Calimah dela începutul veacului al XIX., manualul de drept al lui Donici tot de atunci. Am tratat isvoarele de drept din Ungaria, Tripartitul lui Werböczy, Aprobatele și Compilatele din Ardeal. Afară de acestea, care sunt mai importante, se înșiră între isvoarele de drept externe: *hrisoavele* și *uricele* Domnilor din statele române, ca emanațiuni ale puterii lor legiuitoare, *anaforalele* Divanurilor domnești, mai târziu a obșteștilor adunări, în cari se cuprindiau declarațiuni asupra unor norme de drept.

Am văzut în studiul nostru și cari au fost *factorii creatori de drept* în organizația statelor române, acele organe, cari având puterea cea mai înaltă în stat, aveau și puterea de a crea norme, reguli de drept obligatorii pentru teritoriul întregului stat. Acești factori sunt isvorul de drept într'al doilea sens, al acestei noțiuni juridice.

Rămâne acum să vedem, care sunt în vechiul drept român isvoarele de drept și în al treilea sens, adică forma externă, în care factorul legiuitor toarnă norma de drept. În acest sens al isvoarelor de drept, în zilele noastre cunoaștem, după categoria deosebiților factori investiți cu puterea de a crea dreptul, *legea* ca emanațiune a puterii legiuitoare, *regulamentul*, *deciziunea*, *ordonanța* ca emanațiune a puterii executive, *statutul* ca emanațiune a autorităților teritoriale autonome. În dreptul vechiu român

nu sunt aceste distincții, după cum nici puterea de a crea norme nu eră separată și dată atâtor factori, ci ea eră numai în mâna capului statului, a Domnului.

Am văzut în studiul nostru și distincția, ce s'a făcut, în evoluția organizației statelor române, între *dreptul nescris* și *dreptul scris*. Deși isvoarele de drept scris, în dreptul vechiu român, ne sunt conservate numai începând din veacul al XV., când apare cele dintâiu monument național de legislație, nu rămâne îndoială, că viața în organizațiile vechi de state ale poporului român a fost cărmuită de regulile de drept în toate raporturile vieții. Aceste n'au putut fi decât regulile scrise ale cărșilor de drept întrebuințate în acele veacuri, căci tradițiunea legăturilor cu imperiul roman și cu organizațiile bisericești de pe vremuri n'a putut să fie nici odată perdută, de altă parte regulile de drept nescrise, conservate din generațiune în generațiune ca obicei vechiu (*mos majorum*). Întru cât aceste regulile de drept, fie scrise, fie nescrise, oglindează creațiunile de drept ale geniului național, ca ceva particular a poporului român, deosebit de regulile de drept a altor neamuri, ele sunt aceea-ce înțelegem sub *jus valachium ab antiquo*.

În legiuirile lui Alexandru cel Bun, Vasile Lupu isvoarele de drept sunt: *pravila* (*lex*) și *obiceiul*, la Mateiu Basarab *legea* (*lex*) și *obiceiul*.¹⁾ În legiuirile următoare în general găsim tot denumirea de *pravilă*, identincă cu *legea*.

Se mai face la Vasile Lupu distincția: *pravila mirenească* (*ius humanum*), *pravila dumnezească* (bisericească — *ius divinum*) și *pravila firei omenești* (*ius naturale*).

Denumirea „lege” (*leagia*) se întrebuințează pentru *religiune* d. e. „...pentrucă își va fi lepădat *leagia* lui Hristos”, — „de ar fi vraciul și jidov sau de altă *leagie*” — „lucru ca acela în po-triva *legii* și a *pravilei*”; dar se întrebuințează și în sensul de „lege” și „legalitate” d. e. „vor face în po-triva dumnezeieștilor *pravile* lucrure fără *leage*”, — „giudeșul (ce) giudecă pre *leage* și pre dzăeștile *pravile*”.²⁾

Al doilea isvor de drept este *obiceiul*. La V. Lupu: „cum au fost *obiceiul de vac*”, — „să cunoască, care *pravile* și *obiceae* se socotesc la oblaștiile creștinești în toată lumea” — „acest *obiceaiu* au fost legiuit de legiuiorii bătrâni” — „după obiceiul

¹⁾ V. Longinescu, Istoria dreptului rom. p. 211 și 346.

²⁾ V. Longinescu, Legi vechi rom. pag. 390.

locului“.^{*)} La Donici: „Ca o pravilă se păzește și obiceiul vechiu al unei țări, încă aprobat“ (cap. I. 11.) Multe dintre obiceiurile vechi au fost trecute în legiurile scrise și astfel au ajuns „ius scriptum“. Alex. Ipsilante în prefața condicei sale scrie: „...iar din obicei am ales cele mai adese urmate în țară, însemnându-se oarecum și cu pravilele“.

Raportul dintre pravilă și obicei e determinat în Codul Calimah: „Drept aceea dacă în codul acesta nu s’ar afla o lege potrivită la pricina înfățișată, atunci se cuvine a se urma pământescului obicei, carele în curgere de mulți ani, de obște păzându-se și între judecători cercându-se, s’au întărit și cu chipul acesta a dobândit puterea legiuită“ (art. 13).

§. 114. Pământeni. Streini.

Concepțiunea cetățeniei de stat (indigenatului) în sensul cetățeniei romane, sau în cel al cetățeniei din zilele noastre nu o găsim în vechile legiuri românești. În primele veacuri după întemeierea statelor române, dar și în veacurile de mai târziu, populațiunea țărilor nu era așa de număroasă, ca să poată ocupa tot pământul liber. Elementul uman, ca factor de muncă și de producțiune în organizația economică a evului mediu era foarte căutat.

Am văzut, că orașele în mare parte au fost întemeiate de elemente de coloniști, venite de peste hotare. În primele timpuri ale statului moldovenesc s’a făcut o colonisație de Ruteni. Mai târziu s’au așezat în orașele țărilor române ca element negustoresc Armenii. Organizația orașelor s’a dezvoltat după modelul orașelor săsești din Ardeal și a celor germane din Galiția. Și în țările române, ca și în alte state, locuitorii orașelor s’au bucurat de privilegii, înmuniții, acordate de Domni, iar organizațiile orașenești aveau cu totul altă situație față de Domn, decât cum aveau satele. În timpul lui Ștefan cel mare, după o biruință secerață asupra Polonilor, prizonieri poloni în mare număr au fost aduși în țară și așezați în locuri libere, întemeind noi state și așezări. Negustorii din țările învecinate veniau în țările române, aducând mărfuri de peste hotare, care le vindeau, de altă parte

^{*)} Idem pag. 400.

cumpărau produsele țării, sau alte mărfuri aduse mai ales de peste mare. Însuși elementul românesc, din nordul Ungariei, a trecut în Galiția și în condițiuni favorabile, oferite de regii Poloniei, a întemeiat sate și așezări românești pe teritorii estinse.

Din toate aceste rezultă, că circulația streinilor în țările române nu eră întru nimic limitată, ci chiar luase un avânt destul de mare. Nu rămâne însă îndoială, că în privința situației juridice și în veacurile trecute eră deosebire între *pământeni* și între *streini*. *Singur pământenii se bucurau de deplinătatea drepturilor împreunate cu viețuirea pe teritoriul statului.*

Pentru ca streinii să se poată așeza în țară și să rămână locuitori statornici, eră nevoie de învoirea Domnului. Formalități de împământenire nu existau. Așezarea în țară a vr'unui strein, sau a unor colonii de streini, eră în interesul țării, aducând meseriași, negustori, cărturari, cari lipsiau în țară. Prin urmare venirea acelor streini, fiind și în interesul țării, li se asigurau anumite situații, privilegii deosebite, care le acorda Domnul. Prin acordarea acestor privilegii, acei streini nu numai își asigurau drepturi asemenea pământenilor, ci își asigurau și o situație chiar superioară, cuprinsă în privilegii. Această eră în cele mai multe cazuri formalitatea, prin care intrau streinii în țară.

Se găsesc multe cazuri în istoria țărilor române, când streini, de religie catolică sau chiar protestantă, ocupă diregătorii pe lângă Domnii Țării-Românești și ai Moldovei. Natural, că aceștia se ridicau la aceste situații înalte tot prin învoirea Domnului. Prin aceasta se ridicau streinii între boierii țării.

Alte cazuri sunt, când streinul se căsătoriea cu o femeie pământeancă. Dacă soția avea moșie, streinul ajungea stăpân de moșie. Streinul boierit putea să cumpere moșie în țară, chiar ca și pământeanul.

În tratatul dintre D. Cantemir, Domnul Moldovei, și Petru cel-Mare, împăratul Rușilor, se găsește privitor la streini clauza, ca Rușii să nu se amestece la boierii Moldovei, nici să nu se întoarcă în țară, nici moșii să nu cumpere.¹⁾ Se găsesc însă cazuri, că streini au cumpărat case și vii în orașe²⁾. Armenii și

¹⁾ V. Alexandrescu, Studiu asupra istoriei gen. a dreptului pag. 233.

²⁾ Un document din 1669 arată, că Chiriță, șoltuzul *armenesc* din Suceava, au vândut o falce de vie la Cotnar, între via lui Ion, protopopul *armenesc* din jos și via lui Marcu *Armeanul* din sus. Într'un act din 1671, Iorga, fiul răposatului Isaia Jitnicerul vinde lui Gașpar Cailié, ceasornicarul, *franșuzul*, casele sale din Iași, ulița mare, — citate la Alexandrescu, op. cit. pag. 233—134.

Jidovii n'au avut dreptul de a cumpăra moșii la țară, ci numai casă și dugheni la țârguri. Armenii au avut dreptul de a cumpăra vii.³⁾

Streinii nu puteau transmite averea câștigată în țările române decât copiilor. Celelalte rude erau excluse dela moștenire. Aceasta era o garanție pentru a nu se înstrăina pământul țării către streini. În lipsă de copii, moștenia Domnului după streini.⁴⁾

Regule pentru naturalizarea streinilor și pentru drepturile lor civile s'au introdus mai întâiu prin Regul. org. După aceste reguli, ori ce *strein de rit creștinesc* va veni în țară și va dori să dobândească drepturi politicești (în acel timp însemna: civile) de pământean, le va putea câștiga numai prin un document dat de Domn, după o chibzuire a obișnuitei obștești adunări. Acest document se da, arătând capitalul, veniturile, meseria ce cunoaște, și prin cari se făgăduia a fi folositor statului, apoi petrecând 10 ani în țară, cu purtări cinstite. Atunci obținea documentul de împământenie, dobândind drepturi ca și adevărații pământeni, întrebuințându-se de domn și în slujbele țării, pentru care era destoinic.

Dacă vr'un strein se va însura cu pământeancă nobilă și va da dovezile arătate, anii de naturalizație se reduc la 7. În lipsa de dovezi, însurarea cu pământeancă nu mai dă drept de naturalizație.

Streinii, ce se ocupă numai cu negușătorii și industrii, dacă doriau a dobândi numai drepturi obișnuite de pământean (nu și politicești), numai decât câștigau drepturile negustorilor și idustriașilor pământeni, dacă se înscriau în corporația locului, se supuneau la dări și cheltuielile orășenești.⁵⁾

§. 115. Familia în dreptul vechiu român.

Familia în vechiul drept român este normată în conformitate cu concepțiunea schimbată a timpurilor. Ea nu mai este întemeiată pe absolutismul puterii paterne, care a trecut prin o mare evoluțiune.

³⁾ Răspunsul Divanului Moldovei, către guvernul Bucovinei, din 1782 — v. Alexandrescu op. cit. p. 234.

⁴⁾ Un hrisov dela Mihail Racoviță pentru Dracea Armașul, — v. Alexandrescu loc. cit.

⁵⁾ V. Regul. org. art. 379 (Țara Rom.) p. 1—5.

Căsătoria e privită ca o taină a bisericii; ea e regulată prin legile bisericești. Raporturile juridice și normarea lor încă s'au potrivit acestei concepțiuni. Căsătoria e precedată de logodnă. — „*Logodiți*, sau într'alt chip legați cu cuvântul și făcuși tocmați (V. Lupu gl. 42 § 9). Logodnica nu-i datoare să urmeze pe logodnic, el însă poate reclama la giudeș pedepsirea oricărei injurii făcute logodnicei sale. La închierea actului căsătoriei se țin seamă de impedimentele prevăzute în legile bisericeii. Survenind impedimentele prevăzute de pravilă, „acestea nunte se vor despărți... și nu vor putea acele obraze după aceea să se mai căsătorească nici cu alte obraze streine“. ¹⁾ — V. Lupu gl. 42. 7.

Femeia căsătorită iese de sub ascultarea părinților, sau de sub puterea sa (dacă a fost văduvă sau majoră), și intră sub *puterea bărbatului*. ²⁾ Față de bărbat trebuie să fie cu credință, altcum e pedepsită. E datoare să urmeze pe soț, „muierea când nu se va pleca, nici va asculta de biserică, cându-i va zice să meargă după bărbatuși, carele o va cere și o chiamă să vie acasă și să locuiască împreună, de vreme ce au fugit și cu vre-o vină, bărbatul s'a întors despre aceea greșală, atunci bărbatul are putere să meargă cu giudeșul mirenesc și o ia și fără de voia ei, ce se zice cu de-a sila.“ ³⁾ Bărbatul are drept de corecțiune asupra soției. „Poate să indirepteze și să ciarte (pedepsească) bărbatul pe muiare și... și încă să o bată și când va fi cu vină, și atunce cu măsură, să nu o prea treacă, cu blândețe, iar nu cu vrășmășie...“ ⁴⁾ Soțul poate reclama pedepsirea oricărei injurii făcute soției. Soțul are obligațiunea de a da *întreținere* soției sale. „Cela ce nu va chema vraci la boala muierei lui, și să-i cumpere de tot felul de vracevanii și de alte de toate bucatele ce-i vor trebui, și de va muri atunci dintr'aceea boală, perde-va bărbatul tot venitul, ce va avea de pe ocinile muierei, sau măcar de i-ar fi și dăruit ceva și aceea vor lua, sau și alt lucru, ce va fi după obiceiul locului, cum s'ar zice, ori ce ar avea.“ ⁵⁾

Copiii stau sub puterea părințească sau sub ascultarea *părinților* (amândoi au aceasă putere). Părintele are drept de co-

¹⁾ V. Longinescu, Ist. dreptului rom. p. 224.

²⁾ V. Lupu gl. 32 §. 46.

³⁾ Idem gl. 25 §. 13.

⁴⁾ Idem gl. 23 §. 1.

⁵⁾ Idem gl. 8 §. 28.

reciune (prinu certare sau bătaie cu măsură) asupra copiilor și nepoșilor până la a 8. spiță, în afară de judecată, și înaintea judecății. În caz de abuz al părintelui, acesta e dator să-și emancipeze copiii, — „iar de va vrea, poate să facă pe tată-său și fără de voia lui să-i dea ce-i va fi partea și să se usubească de dâns.“⁹⁾

Zestrea e ori ce avere a femeii măritate. Zestrea poate fi dată de *tatăl* femeii, de un strein „când se va afla neștine un strein să înzestreze pe vr'o muiere... cum de va muri muierea, să vie zestrele iarăși la mâna lui.“⁷⁾ Soția rămâne proprietară a zestreii, soțul are veniturile ei.

Darurile între bărbat și soție (*donationes inter virum et uxorem*) sunt valabile numai după moarte. „Când se va prileji un om căsariu în viața lui să-și dăruiască avuția sa femeii sale, sau femeia bărbatului său, acest dar se va adevăra după moarte, iar nu în viață; însă și moarte să fie din fire, iară nu de vr'o nevoe.“⁸⁾

Căsătoria se desface prin moartea unuia din soți, sau prin despărțenie, care poate fi pe calea judecătoriei, sau în afară de judecătorie. Despărțenia poate fi provizorie și definitivă. Despărțenia judecătorească definitivă e legată de formalitatea numită *darea mânei*.

Înrudirea e corăspunzătoare dreptului roman. Nu prezintă nici o particularitate deosebită „între obraze ce vor sui și vor pogori“, înrudire laterală „cu obraze ce stau de-o parte“. Cuscrie (*adfinitas*) sunt rudele soției. Feciori și fete trupești, născuți prin generație, în opoziție cu cei de suflet.⁹⁾

Privitor la vârstă sunt: *cuconii* până la al șaptelea an (*infantes*), *cuconi micșori* (*impuberes*), băieții până la 14, fetele până la 12 ani, *cei de vârstă* (*puberes*) dela 12 resp. 14 până la 50 ani; la 18 ani este plena pubertas, mai mici de 25 ani (*minores*), mai mari de 25 de ani (*maiores*), *bătrânii* cei dela 50 până la 70 ani.

Tutelă e definită: „Un om are un cucon micșor, la moartea lui cunoscând, că iaste micșor, lasă toate bucatele lui pe mâna unui om bun să le fie și să se hrănească cu dâns până în cutare vreme, până va fi cuconul de vârstă, atunci ca un moșnean să le ia să le fie el.“¹⁰⁾

⁹⁾ Idem gl. 30. §. 1.

⁷⁾ Idem gl. 16. §. 23.

⁸⁾ Idem gl. 8. §. 27.

⁹⁾ V. Longinescu, Ist. drept. p. 217.

¹⁰⁾ Idem gl. 15. §. 25.

Tutorii se mai numesc „pristavii, pe cari i-a lăsat bărbatul să fie socofitori case-și“, ispravnicii bărbatului sau femeii, sau a vr'unui cocon micșor.

§. 116. Proprietatea. Înstrăinarea ei, dreptul de protimisis.

Legiuirile vechi, ale lui Vasile Lupu și Mateiu Basarab, nu conțin destinațiile dreptului roman în chestiunea proprietății. Denumire de „proprietate“ nu se ivește decât în legiuirile cele mai noi, asemenea și cea de „posesiune“. Proprietarul e numit în legiuirile vechi *stăpân*, — „cu *voia stăpânului* a cui va fi fost“, — „fără de *voia stăpânului* acelu loc“, — „*stăpânului* celuia cu locul nu se dă nimic“. În textul latin al lui Prosper Farinaccius noțiunea de stăpân — proprietar e redată cu termenul tehnic *dominus directus*. Față de acesta e cunoscută tot din doctrina acelor vremi noțiunea: *dominus utilis*, pentru a denota pe posesorul neproprietar, care are dreptul de a folosi lucrul și a-i culege fructele.

Ca proprietate imobiliară sunt arătate: moșiile, ocinele, locul și casa.

Posesiunea e cunoscută sub denumirea de *ținere*, mai rar *biruință*, *biruire*. — „De vreme ce va fi *ținind* neștine nește ocine *streine* și se hrănește cu dânsse, și de va găsi vre-o comoară acolo, nu se va chema a *stăpânului*, iară a celuia, ce au găsit“.¹⁾ — „Tot omul poate să-și ia *bucatele* dela cela, ce i le *ține* și-i le socotește, macară de și-ar fi pus și chizias“.²⁾

Privitor la dobândirea proprietății legiuirile vechi conțin norme pentru aflarea de *comoară* și pentru *fructe*.

Multe dintre normele relative la proprietate erau regulate de obiceiul pământului. Așa este normată *înstrăinarea proprietății imobiliare*.

Proprietarul pământului nu poate instreina moșia la ori ce ar vrea el. Divanul Moldovei dă, privitor la acest obicei al pământului, guvernului austriac din Bucovina la 1782 următoarea regulă:

„Cel ce va cădea la datorie, sau pentru altă trebuință va avea să vândă moșia sa, are datoria să întrebe întâiu pe fiii săi

¹⁾ V. Lupu gl. 7 §. 8.

²⁾ Idem. gl. 12 §. 4.

de vor fi în vârstă, și *pe neamuri*, și *pe răzăși*, și când nu vor voi aceia să o cumpere, *atunci poate să o vândă și la streini*; iar cînd nu va înștiința pe fiii săi și *pe neamuri* și *pe răzăși*, atunci ei vor putea, după ce vor afla de vânzare, să tragă în judecată pe ori cine va cumpăra și să o răscumpere“.³⁾ — Această regulă a obiceiului vechiu românesc o găsim la începutul veacului al XVI și în cele 8 districte românești din Banatul Severinului.⁴⁾ Această regulă pentru *protimisis* a obiceiului vechiu românesc, „*juxta ritum valachie*“, cum se numește în documentele ungurești, o găsim codificată în codul lui Ipsilanti.

În capitolul pentru *protimisis* se spune: „Cînd va vrea cineva să vînză lucru nemișcător, să aibă datorie a da în știre întâiu rudelor ce vor fi părtași la aceea moșie cu dînsul, sau răzorași și în urmă la rudele cele mai de-aproape, însă la cei din care se trage el, și la frați și la nepoți de frați, la unchi și la copiii unchilor, iar nu mai mult. După aceasta să dea de știre la cei ce vor avea vre-un amestec și împărtășire la acea moșie, măcar să nu fie nici rude: și în urmă la vecini și la locuitori, cu cari împreună își plătește birul sau, ori tot la acel sat, ori tot la acea mahala. Și în urmă tuturor acestora să dea în știre celor ce se vor alătura cu acea moșie despre vre-o parte. Și cînd acești toți se vor lepăda de privilegiul de protimisis ce au, atunci stăpînul să-și vînză moșia lui fără de frică, la ori ce fel de mușteriu se va întâmpla; și cînd în urmă cei ce au protimisis se vor căi și vor cere acest protimisis, să nu li se mai dea ascultare“.

„Sorocul de protimisis, la cei ce sunt de față și la cei ce văd și aud vînzarea, este 30 zile, iar la cei ce lipsesc, este 4 luni“.⁵⁾

§. 117. Dreptul de moștenire.

Vechiul drept românesc cunoaște formele de transmisie ale proprietății pentru cazul de moarte prin testament și ab intestat. La Vasile Lupu se găsește și legatul și substituția fideicomisară.

Moștenirea conține: ocinele ce „pogor din bătrîni“, moșia,

³⁾ Alexandrescu, Istoria gen. a dreptului pag. 226.

⁴⁾ Vezi la pag. 208 cazul unui nobil român la 1503.

⁵⁾ V. Studiul special: Dreptul de protimisis în vechiul drept român de Paul Negulescu pag. 171—207 în Studii de istoria dreptului român.

ocinele și avuția, care face *moșnenia*. Eredele, cel ce așteaptă să moșnenească ocinele și avuția cuiva, e *moșnean*.¹⁾

În dreptul de moștenire ab intestat dreptul român rămâne credincios principiilor dreptului roman. Copiii de amândouă sexele au drept egal de moștenire, nefăcându-se deosebire între băieți și fete.²⁾ Prin testament se putea face distincție între băieți și fete. Fiind fetele măritate și înzestrate de mai nainte, după regula din obiceiul pământului, ele nu mai aveau dreptul de moștenire alături de ficiori. Acest obicei nu mai era în congruență cu principiile dreptului roman, care dă fetei înzestrate dreptul de a aduce în moștenire zestreă primită și a primi și ea parte frățască. În condica lui Ipsilante e codificată regula din obiceiul pământului în capitolul pentru *moștenire*: „După ce se va înzestra fata de părinții ei, să nu aibă nici de cum voe după moartea părinților ei să intre în moștenirea lor, cu cuvânt ca să puie și zestreă ei la mijloc, ci să fie mulțumită pe zestreă ce va fi luat.”

Regula aceasta nu se mai referă numai la moștenirea cu testament, ci și la cea ab intestat.

În codul Caragea se menține regula din obiceiul pământului. „Când (părinții) au ficiori și fete, numai ficiorii moștenesc de o potrivă, și pe fete, de nu vor fi înzestrate, datori sunt să le înzestreze și să le căsătorească.” În codul Calimah dispoziție de aceeași natură: „Fiicele cele înzestrate de către părinți nu pot cere sinisfora (colaște, punere la mijloc), dar nici sunt silite să puie la mijloc zestrurile” (art. 1013).

La Vasile Lupu găsim o interesantă definiție a testamentului: „Un om, la moartea sa, de-și va lăsa cu limbă de moarte mult-puțin ce va avea, acela poate singur cu voia sa, fără de giudeț să-i iă acea rămășiță, fără nici o sminteală și fără nici o certare.”³⁾ Regule precise pentru *testament* găsim mai întâiu în codul Ipsilanti în capitolul pentru *diată*:

„Cei ce vor face dieți, să fie cu mințile întregi și fără de viclesug, să arate în diețile lor tot adevăratul al avereii și al datoriei lor. Să nu lapede din moștenire pe moștenitorii lor cei

¹⁾ V. Longinescu, Istoria dreptului rom. pag. 232—233.

²⁾ V. documentele dela Iliș-Vodă din 1549, dela Bogdan din 1513 dela Ștefan Gheorghe din 1657 și unul din 1747 reproduse la Alexandrescu, Istoria gen. a dreptului pag. 229—230.

³⁾ Gl. 15 §. 212.

adevărași, fără de a nu arăta vina lor. Nici să lase cea mai multă parte din averea lor la vre-unui din rudele lor, pentru multa dragoste ce va fi având spre acela, năpăstuind pe ceilalți ce sunt tot de o trupă împreună moștenitori, din care aceasta lasă greutate sufletului său și prigoniri între rudele lui. Și mai în scurt dieșile să-și aibă cea cuviincioasă adeverire a martorilor celor vrednici de credință și mai vârtos a arhiereului locului sau a altui mai de cinste bisericesc obraz, când nu se va afla aproape scaun de arhiereu.“

Partea obligată (porțiunea legitimă) față de testament este pentru părinți și copii $\frac{1}{3}$ parte. Copiii și nepoții au drept de înfăietate față de „rudele cele de sus“, acestea au înfăietate față de „rudele cele de alături.“

Copiii și părinții „când diata nu urmează pravilei, ca să lase mortul într'ansa căzuta moștenire“, pot strica aceeași diată. Rudele de alături au acest privilegiu numai dacă mortul a lăsat moștenitori „obraz de necinste și de pravile nepermite.“

§. 118. Procedura procesuală.

În vechile legiuri se menționează *giudețul* în Moldova, *judcata* în Țara Românească, ca instanțele care slujiau dreptatea. *Giudețul e bisericesc și mirenesc*, iar instanță superioară *giudeț mai mare*. Funcția de judecător în Moldova o face *giudețul*, în Țara Românească *judecătoriul*.

Lucrul de ceartă se ducea înaintea judecătoriului cu *pâră*, părțile erau *pârâși* („nu va fi înțeles *pâra* de ispravă amânduror *părășilor*“). Procedura veche cunoștia regula elementară, de a chema părțile în judecată la un termen zis *soroc*. Citarea la judecată se trimetea prin un boier (sorocire). Cel ce nu se înfățișa în ziua de judecată, perdeă *pâra*, după regula: cine fuge de judecată, nu are dreptate. Dacă *pârâțul* nu se putea înfățișa dintr'o pricină binecuvântată, *giudețul* amâna cercetarea pricinei.

Dovada se făcea cu: *martori*, *scrisori*, *experți*, *jurământ* și prin *jurători*.

Martorii trebuiau să fie oameni de credință, oameni buni și vestiți de credință, întregi și la vedere, atâta să arate de adevărat, cum este întru toți credința ca aceea cum lumina soarelui

face ziua. Nu pot fi martori oamenii de răs și de batjocură, pe care nu-i bagă nimeni nici într'o samă. Sunt incapabili de a fi martori pentru soție, când se plânge de vrășmășia soțului, rudele sau oamenii muierii. În unele cazuri un singur martor e de ajuns, de altă dată se cer doi; la contraziceri e regula ca la toate giudeșele; mai adevărat sunt mărturiile, care zic că este așa, decât cele ce zic, că nu-i așa¹⁾.

Dovada cu scrisori e obligatoare și pentru giudeș, dacă invocă scrisoare dela Domnul țării. „Când va zice giudeșul „cutare lucru l-am făcut, pentrucă mi-au dat învățătură domnul meu, carele iese mai mare pe o țară“; nu-i vom crede acest cuvânt, numai trebue să arate aceea învățătură a celui Domn, au cu marturi, au cu scrisoare de mâna Domnului țării”.²⁾

Experți sunt doftori (vraci) și moașe. „Când va zice vraciul, că este rana de moarte, îl vom crede; mai vârtos când se va afla, că vraciul este dascăl, cum le zic acestora doftori, atunci se crede și mai bine, decât ar fi altul mai prost bărbier sau descântător“. — Ori ce va zice vraciul vom crede pentru rană, măcar de nu s'ar jura, sau de ar fi vraciul și jidov, sau și de altă lege, atunci vom crede mai mult“. — La contrazicere între experți și martori, privitor la o rană, mai crede-se vraciul decât mărturiile.

Jurământul câte odată e de ajuns pentru a scăpa din pricină („de va giura, cum nu știe, c'au fost acei bani răi, să fie în pace, nici o certare să nu aiba“), uneori pe lângă jurământ e necesară și dovadă de martor sau presumpțiune.³⁾

Giudeșul apreciază dovezile, dar în caz de îndoială, apreciază favorabil. Ia în seamă și presumpțiuni, (prepusuri, semne, înțelesuri).

Jurătorii sunt o instituțiune veche a vechiului drept românesc. Ea se găsește în statele române, ca și la Românii din regatul ungar. O cunoaștem din studiul nostru asupra celor 8 districte românești din Banatul Severinului. Martorii mărturisesc fapte despre cari au cunoștință. Jurătorii făceau dovadă, că una din părți, căreia judecătorul i-a dat jurământ pentru a întări faptele, pe care își întemeia păra, merită să fie crezută de judecă-

¹⁾ V. Longinescu, Istoria dreptului rom. pag. 233—234.

²⁾ V. Lupu gl. 58 §. 7.

³⁾ Longinescu, op. cit. p. 234—235.

tor. Jurătorii dovedesc, că partea, pentru care jură, e persoană de omenie, cinstită, vrednică de credință. De regulă sunt de o stare socială mai înaltă decât partea din proces. Numărul lor e fixat în 6, 12, 24. Jurământul se face pe evanghelie și cruce, ca și al martorilor.⁴⁾

Giudeful isprăvește procesul prin *hotărîre, lege sau ispravă*. În contra hotărîrilor se poate da *apel* la alt *giudef mai înalt*. Nu se poate apela în contra judecăților aduse pentru răpire.

Execuția pentru datorie se face nu numai asupra averii, ci și asupra persoanei datornicului.

Instituția *lucrului judecat* (res judicata) nu eră cunoscută în vechea procedură. O judecată isprăvită sub un Domn putea fi începută din nou sub alt Domn, și judecată chiar în sens contrar. Această nestatornicie în judecarea proceselor eră nu numai în procesul civil, ci și în cel criminal.

Pentru a împedeca învoirea unui procos judecat și a asigura statornicia hotărîrei aduse, se depunea de partea câștigătoare în visteria domnului o sumă de bani, fixată de Domn. Această înștițușie e cunoscută sub denumirea de *hierâie*.⁵⁾ Acest mijloc însă cade în desobișnuință, în veacul al XVIII nu mai este cunoscut.

§. 119. Dreptul penal.

Dreptul penal în vechiul drept român are aceleași principii fundamentale ca și celelalte legiuri penale contemporane.

În conformitate cu concepțiunea timpului urmărirea faptelor punibile nu eră de interes public, ele nu erau considerate ca atingând ordinea publică, ci erau privite din punct de vedere a dăunelor cauzate celui vătămat. Prin urmare toate normele penale pleacă din acest punct de vedere. Persoanele nu sunt egale înaintea legii, făcându-se deosebire la aplicarea normelor după starea socială a persoanelor, după vază, religie, sex și profesiune. În croirea pedepselor legiurile vechi sunt conduse de legea așa numită a talionului: „Dinte pentru dinte”. Pedepsa poate fi răscumpărată, prin iertare și împăcare, chiar și pedeapsa de moarte în unele cazuri.

⁴⁾ V. Alexandrescu op. cit. p. 244—248.

⁵⁾ V. Idem, op. cit. pag. 238.

Pedeapsa e numită *certare*. Înfracțiunile, *vini*, *greșeli*, se ceartă (se pedepsesc). Certărite sunt: cumplite, mai cumplite, mai mari, mai rele, mai ușoare. Sunt certări trupești și certări cu bani. *Făcătorii de rele* (infracțorii) săvârșesc greșeli de cap, greșeli mari și mai mari. Se ține seamă la judecarea pricinei de gândul (intențiunea), de persoana victimei, de locul, de vremea făptuirii și de persoana făcătorului de rele.

Pedepsele sunt multe și variate, nu se ține seamă de grația lor. Ca pedepse sunt: moartea, moartea cumplită, arderea în foc de viu, tăierea capului, spânzurătoarea, înfăparea, vărsarea de plumb topit în gură, purtarea dē cozile cailor, tăierea mâinii, a nasului, ocna (pe timp limitat și pe viață), surghiunul, purtarea prin fârg cu pielea goală și bătaie pe toate ulițele, bătaia, închisoarea. Afară de aceste pedepse trupești, mai erau pedepse de avere: confiscarea bunurilor și amenda. Pedepse aplicate de regulă de judecătorii bisericești erau: neîngroparea, afurisenia și oprirea dela biserică.

Pedepse de degradare civică: pierderea cinstei, chiar și pentru moștenitori. „Cel ce va otrăvi pe cineva, nu numai îl vor pedepsi cu cumplită certare, ci încă și cuconii lui, ce vor rămănea pe urmă, vor fi neputernici, fără nici de o cinste și rușinași înaintea tuturor.” (V. Lupu gl. 10 § 2).

Cause, cari iartă de pedeapsă sunt: nebunia, iertare a pravilei („greșală de care iartă și slobozește pravila”), vârsta, legiti-ma apărare, porunca mai marelui, obiceiul locului.

Cause, cari micșorează pedeapsa, sunt: mânia, beția, som-nul, dragostea, vârsta, iscusirea și destoinicia făptașului (e om cu o meserie de folos pentru public), binele făcut locului, boieria, greșala, fără înșelăciune, obiceiul locului.

Cause, cari îngreunează pedeapsa, sunt: boieria, înrudirea.

Denunțarea făcătorului de rele în unele cazuri e obligătoare.

Înfracțiunile sunt determinate, potrivit desvoltării vieții sociale și economice de atunci.

Acțiunea publică poate fi exercitată nu numai de persoana vătămată, ci și de a treia persoană, ca tata, bărbat, stăpân, vladica, egumenul. ¹⁾

În textele citate din vechile legiuri am întrebuițat ortografia actuală, în afară de textele din anexe. Forma veche a cuvintelor nu are importanță pentru jurist.

¹⁾ V. Longinescu, Istoria dreptului rom. pag. 236—258.

Tabla de materii.

Introducere.

	<u>Pag.</u>
§. 1. Definițiunea istoriei dreptului român	3
§. 2. Tratarea istoriei dreptului român	5
§. 3. Metode de tratare. Perioadele istoriei dreptului . . .	7
§. 4. Necesitatea studiului istoriei dreptului	9
§. 5. Dreptul neamului românesc asupra pământului locuit de el	11
§. 6. Isoarele de drept în general și literatura istoriei dreptului român	13
§. 7. Timpul preistoric	17

Perioada I.

din cele mai vechi timpuri până la întemeierea
principatelor române.

A) *Epoca Dacă.*

§. 8. Privire istorică. Agatirșii. Sciții. Geții. Luptele cu Romanii. Ocuparea Daciei	21
§. 9. Organizarea statului Dacia. Teritoriul, populațiunea, triburile, puterea supremă	24
§. 10. Puterea regală la Daci	25
§. 11. Organizația socială: nobili, oameni de rând, sclavi .	26
§. 12. Organizația armatei: pedestrași, călăreți. Arme . . .	27
§. 13. Așezămintele vieții sociale. Familia. Căsătoria. Mijloacele de traiu, agricultura, comerțul	27

B) *Epoca Romană.*

§. 14. Privire asupra istoriei Romanilor în Dacia, dela Traian la Aurelian. Lupte cu Sarmații, Roxolanii, Marcomanii și Goții. Retragerea legiunilor	30
§. 15. Teritoriul provinciei Dacia	32
§. 16. Populațiunea. Coloniști, autohtoni, armată, funcționari	33
§. 17. Organizarea centrală. Impărțirea provinciei. Guvernatorul, legații pretoriani, adunarea provinciei . . .	37

	<u>Pag.</u>
§. 18. Organizarea teritorială. Colonii, municipii, sate. Ordo decurionum, Augustalium, populus. Funcționarii . . .	39
§. 19. Organizația financiară. — Impozite directe, indirecte. Vămi. Mine	43
§. 20. Organizația militară. Legiuni, cohorte, ale, Comandanți, funcționari	45
§. 21. Organizația religioasă	46
§. 22. Orașe din Dacia. Linii de comunicațiune	47

C) Epoca popoarelor barbare.

§. 23. Privire istorică. Goții. Hunii. Gépizii. Avarii. Slavii. Bulgarii	51
§. 24. Formarea naționalității române	59
§. 25. Poporațiunea daco-romană sub barbari. Dispoziția orașelor. Rolul satelor. Organizația primitivă	60
§. 26. Date privitoare la organizarea popoarelor barbare . . .	62
§. 27. Dovezi pentru aflarea Românilor în Dacia, înainte de venirea Ungurilor. (Toponimie, cronici, documente) . . .	64
§. 28. Biserica Românilor din Dacia Traiană	69

Instituțiuni juridice.

§. 29. Dreptul roman în Dacia	73
§. 30. Cetățenia romană. Cives Romani. Peregrini	75
§. 31. Familia romană	76
§. 32. Proprietatea	78
§. 33. Dreptul peregrinilor în Dacia	80
§. 34. Tablele cerate	81
§. 35. Conținutul tablelor cerate	83

Perioada II.

dela cele dintâi state naționale până la încheierea principatelor române într'un stat (1866).

A) Epoca primă, până la moartea lui Vasile Lupu și Matei Basarab (1654).

§. 36. Privire istorică. Organizații de state în Europa. Venirea Ungurilor, consolidarea lor în stat. Raportul cu Bizantinii. Pecenegii. Cumanii. Tătarii	91
§. 37. State române în teritoriul fostei provincii Dacia la finea veacului IX.	95

§. 38. Organizația de state române înainte de întemeierea principatelor	99
§. 39. Venirea Ungurilor și cucerirea lor	104
§. 40. Cucerirea Ardealului de către Unguri în veac. XI–XIII.	107
§. 41. Situația Românilor sub cucerirea ungurească. Proprietatea, nobilimea, organizația națională, dreptul vavlachic, soarta țăranilor	109
§. 42. Organizația statului ungar. Regele, prerogativele regale și limitarea lor. Legea consiliului. Dreptul de rezistență. Regele tânăr	112
§. 43. Organizația statului ungar. Clase sociale. Curtea regală. Organizația teritorială	115
§. 44. Întemeierea principatelor. Țara Românească și Moldova	117
§. 45. Privire istorică dela întemeierea principatelor până la Vasile Lupu și Mateiu Basarab	123
§. 46. Teritoriul statelor române	127
§. 47. Populațiunea. Clase sociale. Traiul material	131
§. 48. Organizația centrală a statului. Domnul și puterile lui. Succesiunea la tron. Divanul țării	134
§. 49. Diregătoriile. — Boierii. — Principalii funcționari ai Domnului	137
§. 50. Organizația teritorială. Ținuturi. Județe. Orașe. Sate	140
§. 51. Organizația militară. Elementele oastei. Unități. Feluri de armată. Arme. Legătura între moșie și slujba militară	147
§. 52. Organizația financiară. Visteria Domnului. Birul. Zecimi și prestațiuni. Mine. Vămi	152
§. 53. Organizația bisericească	155
§. 54. Raportul de drept internațional cu imperiul turcesc. Expansiunea puterii turcești. Închinarea. Noțiuni juridice asupra închinării. Însemnătatea politică. Conținutul închinării	158
§. 55. Voivodatul, originea, fazele lui. Situația voivodatului față de cnezi. Voivozii din teritoriul locuit de Români	163
§. 56. Dreptul vechiu. Dreptul scris și nescris. Pravile. Obiceiul pământului	168
§. 57. Legiuirea lui Alexandru cel Bun	170
§. 58. Legiuirea lui Vasile Lupu. (Carte Românească de învățătură dela pravilele împărătești).	174

	<u>Pag.</u>
§. 59. Legiuirile lui Matei Basarab. (Pravila dela Govora. Îndireptarea legiei)	178

Anexă:

§. 60. Texte din Legiuirea lui Alexandru cel Bun	179
§. 61. Texte din „Cartea Românească” a lui Vasile Lupu	184
§. 62. Texte din Îndireptarea legiei a lui Matei Basarab	190
§. 63. Organizația voevodatului ardelenesc. Estinderea puterii regelui ungar. Voevodul, autoritatea și atribuțiunile lui	196
§. 64. Organizația teritorială în Ardeal. Situația Românilor. Unio trium nationum. Desvoltarea voivodatului independent. Dietele ardelenesti. Armată. Finanțe	198
§. 65. Organizația Ungurilor, Săcuilor și Sașilor	201
§. 66. Organizația Românilor în cele 8 districte din Banatul Severinului	205
§. 67. Organizația Românilor în districtul Țării Făgărașului	209
§. 68. Organizația Românilor din ținutul Hațegului, Hunedoarei și Devei	213
§. 69. Situația Românilor din Valea Rodnei	215
§. 70. Organizația Românilor în Maramureș	220
§. 71. Izvoarele de drept în Ungaria. Primele codificări. Decretum majus al regilor Matia și Vladislau II. Tripartitul lui Werböczy. Corpus juris hungarici	223

B) Epoca II. dela Vasile Lupu și Mateiu Basarab până la revoluția din 1821.

§. 72. Privire istorică. Dinastiile. Încălcarea suveranității interne. Fanarioții. Protectoratul rusesc. Rivalitatea între Austria și Rusia. Răpirea Bucovinei și a Basarabiei	228
§. 73. Izvoare de drept în Țara Românească și în Moldova. Codurile Ipsilante, Donici, Caragea și Calimah. Celelalte legiuri ale principatelor	233

Anexă.

§. 74. Texte din codul Alexandru Ipsilante	241
§. 75. „ „ „ Andronache Donici	244
§. 76. „ „ „ Ioan Caragea	246
§. 77. „ „ „ Scarlat Calimah	250

	<u>Pag.</u>
§. 78. Principatul ardelenesc independent până la 1691. Privire istorică. Seria principilor ardeleni	256
§. 79. Principatul ardelenesc sub dinastia de Habsburg. Privire istorică. Războaiele cu Turcii. Reforme în organizația țării. Sancțiunea pragmatică. Regulamentul urban. Reformele lui Iosif II. Unirea Ardealului cu Ungaria	261
§. 80. Teritoriul și populațiunea principatului ardelenesc . .	266
§. 81. Situația juridică a populațiunii ardelenice. Clase sociale. Națiuni. Religii	268
§. 82. Organizația statului ardelean. Alegerea principelui. Statute și ordine. Consiliul intim. Guvernul și cancelaria aulică. Tabla justițiară. Inaugurarea principelui. Drepturile lui	271
§. 83. Diploma „Leopoldinum“	273
§. 84. Legile ardelenice. Approbatæ Constitutiones. Compilatae Constitutiones. Articuli novellares	275
§. 85. Organizația bisericească în Ardeal. Ierarhia Românilor	279
§. 86. Intemeierea granițelor militare. Importanța elementului românesc pentru apărarea țării. Granița în Bănat și în Ardeal. Organizația graniței. Raporturi de drept	285
§. 87. Supplex libellus Valachorum	289
§. 88. Organizația Bucovinei sub Austrieci	295
§. 89. Organizația Basarabiei sub Ruși	297
§. 90. Continuitatea Românilor în Dacia. Istoricul. Argumentele contrare. Combaterea lor. Stadiul actual. Vederile principalilor apărători ai continuității . . .	299

C) Epoca a treia. Dela revoluțiunea din 1821 până la încheierea unirii principatelor la 1866.

§. 91. Privire istorică. Revoluția Eteriei grecești. Revoluția românească. Tudor Vladimirescu. Nouii domni pământeni. Convenția dela Akerman. Pacea dela Adrianopol	311
§. 92. Evoluția organizației principatelor. Regulamentul organic. Domniile regulamentare. Convenția dela Balta-Liman (1849). Suprimarea dreptului de alegere a Domnului și Adunării	313
§. 93. Tratatul de Paris. Divanurile ad-hoc. Dorințele privitoare la organizarea principatelor. Convenția de Paris . .	317

	<u>Pag.</u>
§. 94. Alegerea Domnului. Puterile lui. Separațiunea puterilor	319
§. 95. Adunarea legiuitoare (obicinuita obștească adunare)	322
§. 96. Diregătoriile Statului. Înființarea departamentelor. Sfatul administrativ. Marele sfat al ministrilor	323
§. 97. Evoluția organizației teritoriale. Ținuturi, județe. Ocoale. Plăși. Sate. Orașe	326
§. 98. Evoluția organizației financiare. Vistieria statului. Dări. Vămi și alte venituri	327
§. 99. Evoluția organizației judecătorești	329
§. 100. Situația de drept internațional față de Turcia. Încăl- carea capitulațiilor	331
§. 101. Constituția dată principatelor de Convenția dela Paris din 1858	334
§. 102. Privire istorică asupra domniei lui Cuza-Vodă . . .	337
§. 103. Statutul desvoltător Convențiunei dela Paris (Reforma constituțională a lui Cuza-Vodă)	343
§. 104. Secularizarea averilor mănăstirești. Emanciparea bise- ricei române, declararea de biserică independentă . . .	345
§. 105. Reforma pentru regularea proprietății rurale . . .	347
§. 106. Constituția austriacă din 20 Octomvrie 1860 . . .	350
§. 107. Constituția nouă a Ardealului	354
§. 108. Legea electorală ardeleană din 1863	355
§. 109. Legile aduse de dieta din Sibiiu	357
§. 110. Chestiunea unirei Ardealului cu Ungaria	359
§. 111. Reforma organizației în Bucovina	360
§. 112. Reforma organizației în Basarabia	362

Instituțiuni juridice.

§. 113. Isoarele dreptului vechiu român	365
§. 114. Pământeni. Streini	367
§. 115. Familia în dreptul vechiu român	369
§. 116. Proprietatea. Înstrăinarea ei. Dreptul de protimisis .	372
§. 117. Dreptul de moștenire	373
§. 118. Procedura procesuală	375
§. 119. Dreptul penal	377

ERRATA

Lucrarea prezentă s'a tipărit în urma greutăților de comunicație a poștei, *fără revizuirea autorului*. Revizuirea tiparului s'a făcut în tipografie.

În cele următoare se îndreaptă numai erorile de tipar mai mari, cari întunecă înțelesul.

Pagina:	Alineatul:	Șirul:	În loc de:	Să se cetească:
10	5	3	2 Noemvrie	28
13	1	7	frații	<i>poetii</i>
13	1	8	Vopitcus	<i>Vopiscus</i>
16	5	1	Estai	<i>Essay</i>
16	5	2	susqu'a	<i>jusqu'a</i>
17	1	2	serierea	<i>scrierea</i>
19	2	5	romane	<i>române</i>
20	5	2	Ategs	<i>Atlas</i>
21	2	5	Alpii Bastarini	<i>Alpii Bastarnici</i>
23	0	5	susțină	<i>susțină</i>
24	4	11	Strabs	<i>Strabo</i>
25	0	4	Isigii	<i>Iasigii</i>
25	2	4	drepturile	<i>puterile</i>
30	în titlu		Maxcomanii	<i>Marcomanii</i>
34	6	4	vieus	<i>vicus</i>
34	8	2	orașenilor	<i>orașelor</i>
44	4	1	capiatio	<i>capitatio</i>
45	6	2	apuseană	<i>Apulensis</i>
69	4	2	das	<i>des</i>
75	4	4	cives optimo	<i>cives non optimo</i>
76	5	1	cotățenia	<i>cetățenia</i>
77	3	2	adoptine	<i>adoptiune</i>
79	5	1	vindieationem	<i>vindicationem</i>
79	7	3	abie	<i>abil</i>
86	2	2	peregină	<i>peregrină</i>
86	8	2	ei	<i>ci</i>

Pagina:	Alineatul:	Șirul:	În loc de:	Să se cetească:
93	3	4	Ateleuz	<i>Atelcuz</i>
98	8	4	Bela III	<i>Bela II</i>
101	5	3	Roschid	<i>Raschid</i>
105	2	5	Rentorcându-se	<i>Ungurii reîntorcându-se</i>
106	0	3	885	<i>895</i>
109	9	4	valurilor	<i>vadurilor</i>
112	2	8	adup	<i>apud</i>
115	2	7	ci	<i>ei</i>
121	2	1	legatului	<i>regatului</i>
125	4	5	neînțelegi	<i>neînțelegeri</i>
142	8	4	Rușii	<i>Roșii</i>
161	0	6	Sași	<i>Lesi</i>
170	1	3	de	<i>dl</i>
181	3	6	secretarului	<i>seceratului</i>
208	4	4	antiquem	<i>antiquam</i>
209	3	4	Logile	<i>Legile</i>
210	2	3	pessioniones	<i>possessiones</i>
216	1	14	inmomeriale	<i>inmemoriale</i>
217	0	5	ie	<i>le</i>
224	3	6	Ungarih	<i>Ungaria</i>
226	3	5	statul	<i>statut</i>
227	3	7	Canomici	<i>Canonici</i>
236	1	2	unue	<i>unde</i>
250	13	3	codului Caragea	<i>codului Calimah</i>
260	0	1	Jilău	<i>Gilău</i>
261	6	4	Tenta	<i>Zenta</i>
262	4	14	din	<i>în</i>
267	4	4	Schneer	<i>Schuler</i>
268	6	6	Selopetari	<i>Sclopetari</i>
271	4	3	investitura	<i>învistitura</i>
272	8	2	Katiserifului	<i>Hatîșerifului</i>
274	8	2	sesp.	<i>resp.</i>
275	8	7	și	<i>ci</i>
276	1	2	P. Bethlen	<i>G. Bethlen</i>
281	3	4	Bela	<i>Balc</i>
283	1	4	confesiunea	<i>confesiunile</i>
283	3	4	începând anul	<i>începând cu anul</i>
284	3	1	sunt	<i>suit</i>
285	1	9	teritorii ocupate	<i>teritorii neocupate</i>

Pagina: Alineatul: Șirul: In loc de:

Să se cetească:

293	1	3	întemeiază	<i>se întemeiază</i>
296	1	1	corpul	<i>capul</i>
297	2	3	relatio	<i>relativ</i>
297	6	2	Sorea	<i>Soroca</i>
300	0	5	Leopold I	<i>Leopold II</i>
302	0	8	Fotino Philippide	<i>Fotino, Philippide</i>
302	0	9	Murgu după	<i>Murgu apără</i>
302	3	19	admisă cu axiomă	<i>admisă ca axiomă</i>
303	1	3	in der	<i>în den</i>
303	1	8	über der	<i>über den</i>
303	3	3	sustat	<i>substrat</i>
303	3	6	moyen-âge	<i>moyen âge</i>
303	3	10	Historie	<i>Histoire</i>
304	5	7	elexcitu	<i>exercitu</i>
305	5	7	nelișiște	<i>neliniște</i>
307	1	6	română	<i>romană</i>
309	4	2	aduse	<i>aduce</i>
310	2	12	8 dialecte	<i>3 dialecte</i>
314	5	4	suverane	<i>suzerane</i>
316	5	5	întocmită	<i>înlocuită</i>
318	7	2	9 Moldoveni și 9 Munteni	<i>8 Moldoveni și 8 Munteni</i>
321	5	4	și cuviințe	<i>și cu cuviințe</i>
334	5	3	electică	<i>electivă</i>
339	0	4	ca comisia	<i>cu comisia</i>
351	3	1	paza	<i>baza</i>
353	1	1	Herenhaus	<i>Herrenhaus</i>
357	5	1	49	<i>46</i>

